

КАЗАКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

I. ЖАНСУГІРОВ атындағы ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
1997 ж. бері жарияланады
Жылына 4 рет шығады

ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ имени И. ЖАНСУГУРОВА

ВЕСТНИК

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Издается с января 1997 года
Периодичность – 4 раза в год

ZHETYSU UNIVERSITY named after ILYAS ZHANSUGUROV

BULLETIN

SCIENTIFIC JOURNAL
Founded in 1997
Published 4 times a year

№1(98)

Талдықорған, 2021

ЖУ ХАБАРШЫСЫ
Ғылыми журнал

1997 ж. бері шығарылады
ҚР ақпарат және қоғамдық даму
министрлігінде қайта тіркелген

Қуәлік № KZ42VPY00015763
8 қазан 2019 ж.
ISSN 2616-8901

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Бас редактор

География ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі
Қ.М. Баймырзаев

Бас редактордың орынбасары - биология ғылымдарының кандидаты, доцент
А.С. Бахтаулова
Жауапты хатшы – Ph.D, **Л.Н.Карашолакова**

Редколлегия мүшелері:

Калдияров Данияр Алтаевич – экономика ғылымдарының докторы,
Еуразия халықаралық экономикалық академиясының академигі (Қазақстан)

Байғабатова Назгуль Кажимуратовна – тарих ғылымдарының
кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а., ESCAS және тарихшылар
Ассоциациясының мүшесі (Қазақстан)

Карпова Елена Викторовна – психология ғылымдарының докторы,
профессор (Ресей Федерациясы)

Килевая Людмила Тимофеевна – филология ғылымдарының докторы (ЕС
жүйесі бойынша гуманитарлық ғылымдарының хабилитат докторы),
профессор (Польша)

Майлыбаева Гулмира Сабыровна – Ph.D, қауымдастырылған профессор
м.а., (Қазақстан)

Петер Финке (Peter Finke) – профессор (Швейцария)

Томм Розанн Янг (Tomme Rosanne Young) – Ph.D (США)

Утегенов Ерлан Казбекович – педагогика ғылымдарының
кандидаты, профессор м.а. (Қазақстан)

Федоров Александр Иванович – педагогика ғылымдарының кандидаты,
доцент (Ресей Федерациясы)

Редакция алқасының мекенжайы: 040009, Талдықорған к., Жансүгіров көшесі
187А, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Ғылым бөлімі. 310 каб.

e-mail: gylym.zhu@gmail.com, **сайт:** <http://vestnik.zhgu.edu.kz/>

Жауапты редактор – Айдарбеков Р.А.

Компьютерлік калыптаушы – Жепенова Г.М., мұқабаның дизайнері – Айдарбеков Р.А.

Басуға 24.02.2021 ж. қол қойылды. Әріп түрі «Korinna.kz, Times New Roman».

Қалыбы 60x84/8. Svetocopy қағазы.Таралымы 48 дана. Ш.т.б. 33.13.

І.Жансүгіров атындағы ЖҰ баспа бөлімінде шығарылды

Тапсырыс № 00341

Тапсырыс беруші файлынан басылды

ВЕСТНИК ЖУ
Научный журнал

Издается с 1997 года
Перерегистрирован Министерством
информации и общественного
развития Республики Казахстан

Свидетельство № KZ42VPY00015763
от 8 октября 2019 г.
ISSN2616-8901

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

доктор географических наук, профессор, академик НАН РК

Қ.М. Баймырзаев

Зам. главного редактора – кандидат биологических наук, доцент

А.С. Бахтаулова

Ответственный секретарь – Ph.D, **А.Н. Карашолакова**

Члены редколлегии:

Калдияров Данияр Алтаевич – доктор экономических наук, профессор,
Академик Международной экономической академии Евразии (Казахстан)

Байгабатова Назгуль Кажимурамовна – кандидат исторических наук,
и.о. ассоциированного профессора, член ESCAS, член Ассоциации историков
(Казахстан)

Карпова Елена Викторовна – доктор психологических наук, профессор
(Российская Федерация)

Кулевая Людмила Тимофеевна – доктор филологических наук
(хабilitированный доктор гуманитарных наук по системе ЕС),
профессор (Польша)

Майлыбаева Гулмира Сабыровна – Ph.D, и.о. ассоциированного профессора
(Казахстан)

Петер Финке (Peter Finke) – профессор (Швейцария)

Томм Розанн Янг (Tomme Rosanne Young) – Ph.D (США)

Утегенов Ерлан Казбекович – кандидат педагогических наук, и.о.
профессора (Казахстан)

Федоров Александр Иванович – кандидат педагогических наук,
доцент (Российская Федерация)

Адрес редакционной коллегии: 040009, г.Талдыкорган, ул. Жансугурова 187 А,
Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Отдел науки, каб. 310.

e-mail: gylym.zhu@gmail.com, **сайт:** <http://vestnik.zhgu.edu.kz/>

Ответственный редактор – Айдарбеков Р.А.

Компьютерная верстка – Желенова Г.М., дизайн обложки – Айдарбеков Р.А.

Подписано в печать 24.02.2021 г. Гарнитура «Korinna.kz, Times New Roman».

Формат 60x84/8. Бумага Svetocopy. Тираж 48 экз. Усл.п.л. 33.13.

Отпечатано в издательском отделе ЖУ им. И. Жансугурова. Заказ № 00341

Распечатано с файла заказчика

BULLETIN of the ZhU
Scientific journal

Founded in 1997

Re-registered by the Ministry
of information and public development
of the Republic of Kazakhstan

Certificate No. KZ42VPY00015763
dated October 8, 2019
ISSN2616-8901

EDITORIAL BOARD

Main Editor

Doctor of Geographical sciences, Professor, Honorary academician of the NAS RK
K. Baimyrzayev

Deputy main Editor – Candidate of Biological sciences, Associate Professor

A. Bakhtaulova

Responsible secretary – Ph.D, **L. Karasholakova**

Editorial board members:

Daniyar Kaldiyarov – Doctor of Economic sciences, Professor,
Academician of the International economic academy of Eurasia (Kazakhstan)

Nazgul Baigabatova – Candidate of Historical sciences, Acting Associate
Professor, member of ESSAS, member of the Association of historians
(Kazakhstan)

Yelena Karpova – Doctor of Psychological sciences, Professor (Russian
Federation)

Lyudmila Kil'evaya – Doctor of Philological sciences (habilitated doctor of
Humanities in the EU system), Professor (Poland)

Gulmira Mailybayeva – Ph.D, Acting Associate Professor (Kazakhstan)

Peter Finke – Doctor of Sciences, professor (Switzerland)

Tomme Rosanne Young – Ph.D (USA)

Yerlan Utegenov – Candidate of Pedagogical sciences, Acting Professor
(Kazakhstan)

Alexander Fedorov – Candidate of Pedagogical sciences, Associate
Professor (Russian Federation)

Postal address: 040009, Taldykorkan, 187A Zhansugurov str., Zhetysu university
named after I. Zhansugurov, Department of Science, office 310.

e-mail: gylym.zhu@gmail.com, **web-site:** <http://vestnik.zhgu.edu.kz/>

Responsible Editor – R. Aidarbekov

Desktop publishing – G. Zhepenova, Cover Design – R. Aidarbekov

Signed in print 24.02.2021. Typeface «Korinna.kz, Times New Roman».

Format 60x84/8. Paper SvetoCopy. Circulation 48 copies. Volume 33.13 pr.sh.

Printed in the ZhU named after I. Zhansugurov Publishing house.

OrderNo. 00341

Printed from customer file.

**МАЗМУНЫ
СОДЕРЖАНИЕ**

ҚҰҚЫҚТАНУ-ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Амирова Б.К., Бақытжанұлы Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ КОДЕКСІ НОРМАЛАРЫНДАҒЫ БАНКТІК ҚАРЫЗ ШАРТЫНЫҢ МАҢЫЗЫ	14
Амирова Б.К., Орынбек А.Т. ШЕТ ЕЛДЕРДЕГІ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУГЕ ҮШІНШІ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ҚАТЫСУЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ТЕТІГІ	21
Бейсов Е.Ж., Асылгазы К.Ж., Адырбаева А. Е. ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НОРМАЛАРДЫҢ БӘСЕКЕЛЕСТІГІ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТАРДЫ САРАЛАУ	27
Тинистановна С., Әуелбеков Ф.Қ., Жұмабек Б.Д., Тузубай Т.Т. ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӨЗАРА КӨМЕК ИНСТИТУТЫ	31
Тинистановна С., Жақиянов Е.Е., Ибрагимов Т.Е., Нұрқасымов Б.Е. ӘКІМШІЛІК СОТ ІСІНДЕ МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫН ҚОЛДАНУ	36
Тинистановна С., Қонысбаев С. Б., Қуанханов А.М., Надырханов А.М. КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	39
Тинистановна С.С., Дуйсенғалиев Д.М., Жұмағали Д.Қ., Мухидин А.А. ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ БОЙЫНША ІС ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	44
Чукмаитов Д.С., Берзин П.С., Төлеева А.С., Карякина Р.А., Коновалова М.И. КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ РАССЛЕДОВАНИЯ КИБЕРТЕРРОРИЗМА	51
Чингаева Б.К. Мухитдинов А.А., Ким В.А., Арманбекқызы Д., Базаров Т.А. КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ	58

ЭКОНОМИКА-ЭКОНОМИКА

Калдияров Д. А., Жолтаева Г.Н., Жанатбекова Н. Ж., Мардахаев Л.В. ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ	64
Кереева А.Р. БАНК САЛАСЫНДАҒЫ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	68

Турсыбекова Р.К., Толегенова А.Д.

ӨНДІРІСТІК ШЫҒЫНДАРДЫҢ ТАЛДАУЫ ЖӘНЕ АУДИТІ 73**ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

Абдильдинова Л. Б.

ТҮРКІСТАН-СІБІР ТЕМІР ЖОЛЫН САЛУ КЕЗІНДЕГІ САНИТАРЛЫҚ-ЕМДЕУ ІСІНІҢ ЖАҒДАЙЫ ТУРАЛЫ 86

Abilgaziyeva Z.K., Petkova I., Seidolda A.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ 90

Abilgaziyeva Z.K., Issabayeva A.A., Muratova M.M.

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE VIA PROJECT METHOD AT SENIOR STAGE 94

Буланов Е.О., Турсынова А.С.

XIV-XV ҒАСЫРЛАРДАҒЫ АҚ ОРДА МЕМЛЕКЕТІ АУМАҒЫНДАҒЫ ЭТНИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР 99

Буланов Е.О., Замзина К.К.

«ТӘУЕЛСІЗ ТҮТАС ТҮРКІСТАН» ИДЕЯСЫ: ТАНЫМ МЕН ТҮСІНІК 104

Zhumagali K., Nurakhmetova I.M

FORMATION OF ABBREVIATIONS AND SHORTENING IN MODERN ENGLISH SOCIAL NETS (GLOSSARY OF TERMS) 110

Mashanova S.M., Dauletova S., Koichibekova Zh., Kuanyshkyzy D.

THE PRAGMATIC ASPECT OF TRANSLATION 113

Mendekenova A, Tlegenova G.

THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FOREIGN LANGUAGE LEARNERS THROUGH USING DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN REMOTE LEARNING 117

Mussabaeva A.N., Nurslam U., Temirgaliev E., Aitkozhin S.

THE USE OF AUDITIVE GAMES IN CROSS-CULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT 121

Tastemirova A.E., Zhailaubay D.A., Yelubayeva A.A.

FORMATION OF ABBREVIATIONS AND SHORTENING IN MODERN ENGLISH SOCIAL NETS 127

Чалтикенова Л.А. Сейтбекова Н. А.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖАРНАМАНЫҢ ҚЫЗМЕТТЕРІ 131

**ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ**

Абишев Н.А., Мамилина С.К., Махметова Д.Т. «НАУЧНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАЛИЗАЦИИ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ»	140
Азанбекова Г.Т., Исабаева З.М. ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ДӘРІСТЕР ӨТКІЗУ ӘДІСТЕРІ	150
Асыллова Р.О., Тажинова Г.А., Асыллова Ж.Р. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ КЕҢІСТІКТІК ҚИЯЛЫН ДАМУЫ	154
Асыллова Р.О., Тажинова А.А. ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫ БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕРДЕ ҚОЛДАНУ	158
Бакраденова А.Б., Таурбекова А.С. «ШЕШЕНДІК СӨЙЛЕУГЕ ҮЙРЕТУ» ТАҢДАУ КУРСЫНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН МАҢЫЗЫ	163
Бакраденова А.Б., Клим С. А. БАЛАНЫ БЕЛСЕНДІ СӨЙЛЕУГЕ БАУЛУДА КӨРКЕМ ТУЫНДЫЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ	167
Галиева А.Н., Калиева Ж.Т. ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ҰЙЫМДАРДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	173
Ержанова Г.Ж., Шмидт М.А. МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ТҮЛҒАЛАРДЫ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНА ДЕЙІНГІ ДАЯРЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ	179
Жолтаева Г.Н., Севериненко А. Н. ДИАГНОСТИКА ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА К УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОСРЕДСТВОМ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ	185
Жолтаева Г.Н., Куличенко К.И. ДИАГНОСТИКА ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА	190
Жакипбекова С.С., Сырлыбаева Ә.Х., Толепбекова А.Н., Нокабаева Т.Г. ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫН-ОҚУ ҮРДСІНДЕГІ ОҚЫТУ ФОРМАСЫ МЕН ӘДІСІ РЕТІНДЕ	195
Жакипбекова С.С., Бапанова М.Н. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОТАН СҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	198

Жакипбекова С.С., Тесебаева К.С., Ильясова Ж.С., Монтаева С.Ж. ҚАЗІРГІ МЕКТЕПТЕГІ ПӘНДЕРДІҢ КІРІКТІРУ ПРОЦЕСІНІҢ ТАРИХИ АСПЕКТІСІ	202
Майлыбаева Г.С., Мардахаев Л.В., Мэдэра Х., Ақжолтай М.А. ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУҒА ЫНТАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ	210
Мустафа Ф. Б., Болатханова Ж.Н. АРНАЙЫ ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ГУМАНИСТІК БАҒЫТТЫҢ ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДА ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕ МАҢЫЗЫ	214
Нуржанова Т.Т., Оразова Б. К. ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ БАЛАЛАРМЕН ТҮЗЕТУ-ДАМЫТУ ЖҰМЫСЫ	218
Рахимбекова А.Т., Алпысбаева Н.С. БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІН САПАРҒАЛИ БЕГАЛИН ШЫҒАРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛККЕ ТӘРБИЕЛЕУГЕ ДАЯРЛАУ	223
Сыдыкова А.А., Ақсубаева А.С. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ АЛАТЫН ОҚУШЫНЫҢ АТА-АНАСЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ	227
Тажинова Г.А., Биссирова А. ВЛИЯНИЕ ЦВЕТА НА ПСИХИКУ РЕБЕНКА	231
Фейзулдаева С. А., Сарсекулова Д.М. ЖОО ПӘНАРАЛЫҚ САБАҚТАСТЫҚТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ МЕКТЕП МҰҒАЛІМІН КӘСІБИ ДАЯРЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	235
Шужебаева А.И., Жолтаева Г.Н., Нұрпейсов Қ. Б., К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ МУЗЫКИ	240
Шужебаева А.И. ПУТИ И СРЕДСТВА ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО И ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ	245

CONTENT**JURICPRUDENCE**

Amirova B., Bakytzhanuly B. THE IMPORTANCE OF THE BANK LOAN AGREEMENT IN THE PROVISIONS OF THE CIVIL CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	14
Amirova B., Orynbeke A. MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF PARTICIPATION OF THIRD PARTIES IN CIVIL PROCEEDINGS ABROAD	21
Beisov E., Assylgazy K. Zh., Adyrbayeva A. Y. COMPETITION OF CRIMINAL LAW AND ANALYSIS OF CRIMES	27
Tinistanova S.S., Auyelbekov G., Zhumabek B., Tuzubay T. INSTITUTE FOR MUTUAL ASSISTANCE IN TRADITIONAL KAZAKH SOCIETY	31
Tinistanova S.S., Zkakianov E., Ibragimov T., Nurkasymov B. APPLICATION OF INSTITUTE OF MEDIATION IN ADMINISTRATIVE COURT PROCEEDINGS	36
Tinistanova S.S., Konysbaev S., Kuankhanov A., Nadyrkhanov A. LEGAL BASIS OF LIABILITY FOR ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE SPHERE OF ENTREPRENEURIAL ACTIVIT	39
Tinistanova S.S., Duisengaliev D., Zhumagali D., Muhidin A. FEATURES OF PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES	44
Chukmaitov D., Berzin P. S., Tuleyeva A., Karyakina R., Konovalova M. CRIMINALISTIC METHODS OF INVESTIGATING CYBERTERRORISM	51
Chingayeva B.K., Mukhitdinov A. A., Kim V.A., Armanbekkyzy D., Bazarov T.A., CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL CRIME	58

ECONOMIC

Kaldiyarov D. A., Zholtayeva G. N., Zhanatbekova N. Zh., Mardakhaev L.V. APPROACHES TO THE FORMATION OF THE READINESS OF FUTURE TEACHERS TO IMPLEMENT DISTANCE LEARNING	64
Kereyeva A.R. CURRENT ISSUES OF RISK MANAGEMENT IN THE BANKING SECTOR ...	68
Turysbekova R., Tolegenova A. ANALYSIS AND AUDIT OF PRODUCTION COSTS	73

HUMANITIES

Abdildinova L.B. ON THE STATE OF SANITARY AND MEDICAL AFFAIRS DURING THE CONSTRUCTION OF THE TURKESTAN-SIBERIAN RAILWAY	86
Abilgazyeva Z.K., Petkova I., Seidolda A. INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION	90
Abilgazyeva Z.K., Issabayeva A.A., Muratova M.M. DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE VIA PROJECT METHOD AT SENIOR STAGE	94
Bulanov E.O., Tursynova A.S. ETHNIC PROCESSES IN THE TERRITORY OF THE STATE OF AK ORDA IN XIV-XV CENTURIES	99
Bulanov E.O., Zamzina K.K. THE IDEA OF "INDEPENDENT UNITED TURKESTAN": COGNITION AND UNDERSTANDING	104
Zhumagali K., Nurakhmetova I.M. FORMATION OF ABBREVIATIONS AND SHORTENING IN MODERN ENGLISH SOCIAL NETS (GLOSSARY OF TERMS)	110
Mashanova S.M., Dauletova S., Koichibekova Zh., Kuanyshkyzy D. THE PRAGMATIC ASPECT OF TRANSLATION	113
Mendekenova A.D., Tlegenova G.A. THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FOREIGN LANGUAGE LEARNERS THROUGH USING DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN REMOTE LEARNING	117
Mussabaeva A.N., Nurslam U., Temirgaliev E., Aitkozhin S. THE USE OF AUDITIVE GAMES IN CROSS-CULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT	121
Tastemirova A.E., Zhailaubay D.A., Yelubayeva A.A. FORMATION OF ABBREVIATIONS AND SHORTENING IN MODERN ENGLISH SOCIAL NETS	127
Chaltikenova L.A., Seitbekova N. A. SOCIAL ADVERTISING FUNCTIONS	131

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

Abishev N.A., Mamilina S.K., Makhmetova D. T. "SCIENTIFIC AND PSYCHOLOGICAL BASES OF REALIZATION OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITY IN EDUCATION"	140
Azanbekova G.T., Isabaeva Z.M. METHODS OF CONDUCTING LECTURES WITHIN THE FRAMEWORK OF DISTANCE LEARNING	150
Asylova R.O., Tazhinova G.A., Asylova Zh.R. DEVELOPMENT OF SPATIAL IMAGINATION IN PRESCHOOL CHILDREN	154
Assylova R., Tazhinova A. APPLICATION OF DIDACTIC GAMES IN PRIMARY SCHOOLS	158
Bakradenova A.B., Taurbekova A.S. «TEACHING SPEECH» ELECTION COURSES CONTENT AND VALUE	163
Bakradenova A.B., Klim S.A. THE METHODS OF USING COMPOSITIONS TO ACTIVATE THE SPOKEN LANGUAGE OF PRESCHOOL CHILDREN	167
Galieva A.N. Kalieva Zh.T. ACTUAL PROBLEMS OF INCLUSIVE EDUCATION IN GENERAL EDUCATION ORGANIZATIONS	173
Yerzhanova G., Shmidt M. METHODS OF ORGANIZING PRE-UNIVERSITY TRAINING FOR PERSONS WITH DISABILITIES	179
Zholtaeva G.N. Severinenko A. N. DIAGNOSIS OF COGNITIVE INTEREST IN EDUCATIONAL ACTIVITIES THROUGH FICTION	185
Zholtaeva G.N., Kulichenko K.I. DIAGNOSTICS OF THE CREATIVE ABILITIES OF YOUNG SCHOOL AGE CHILDREN	190
Zhakupbekova S., Syrlybaeva A., Trabecula A., Kakabaeva N. DIDACTIC GAME AS A FORM AND METHOD OF LEARNING IN THE LEARNING PROCESS	195
Zhakupbekova S., Bapanova M PECULIARITIES OF PATRIOTIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS	198
Zhakupbekova S. S., Teshebaeva K. S., Ilyasova, J. S., Monteva S. J. THE HISTORICAL ASPECT OF THE PROCESS OF INTEGRATION OF SUBJECTS IN THE MODERN SCHOOL	202

Mailybaeva G.S., Mardakhaev L.V., Madera Kh., Akzholtay M.A. WAYS TO FORM MOTIVATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS TO LEARN IN THE PROCESS OF DISTANCE LEARNING	210
Mustafa F.B., Bolatkhanova ZH.N. THE IMPORTANCE OF THE HUMANISTIC DIRECTION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A SPECIAL TEACHER IN THE EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS	214
Nurzhanova T.T., Orazova B.K. CORRECTIONAL AND DEVELOPMENTAL WORK OF A TEACHER-PSYCHOLOGIST WITH CHILDREN	218
Rakhimbekova A., Alpysbaeva N. PREPARATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR THE MORAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH THE WORKS OF SAPARGALI BEGALIN	223
Sydykova A.A., Aksubayeva A.S. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR PARENTS OF INCLUSIVE CHILDREN	227
Tazhinova G.A., Bissirova A. INFLUENCE OF COLOR ON CHILD'S PSYCHE	231
Feizuldayeva S., Sarsekulova D. TECHNOLOGY OF PROFESSIONAL TRAINING OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS THROUGH THE IMPLEMENTATION OF INTERDISCIPLINARY CONTINUITY IN THE UNIVERSITY	235
Shuzhebaeva A.I., Zholtayeva G.N., Nurpeisov K.B., ON THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS IN MUSIC LESSONS	240
Shuzhebaeva A. WAYS AND MEANS OF FORMING THE SPIRITUAL, MORAL AND PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH	245

ҚҰҚЫҚТАНУ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

JURISPRUDENCE

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ КОДЕКСІ НОРМАЛАРЫНДАҒЫ БАНКТІК ҚАРЫЗ ШАРТЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Амирова Б.К., Бақытжанұлы Б.

Мақалада Қазақстан Республикасы азаматтық кодексінде көрсетілген, банктік қарыз шартына қатысты ережелер талқыланады. Талқылаудың мақсаты банктік қарыз шартына қатысты ережелердің Қазақстан Республикасы азаматтық кодексі негізді көрсетілуін, толықтылығын анықтау. Жұмыста банктік қарыз шартын сипаттайтын тектік белгілер анықталады. Зерттеу нәтижесінде банктік қарыз шартына қатысты біршама қорытындылар, соның ішінде заңнамалық ұсыныстар жасалады.

Кілт сөздер: *банктік заем шарты, банктік қарыз шарты, заем шарты, банктік қарыз операциясы, банктік қызмет.*

Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 727 бабы 1 тармағына сәйкес «Банк заем шарты бойынша заем беруші заемшыға төлемділік, мерзімділік, қайтарымдылық шарттарымен қарызға ақша беруге міндеттенеді». Біздің ойымызша, осы анықтамада келтірілген банктік қарыз шарты белгілері, яғни төлемділік, мерзімділік, қайтарымдылық және қарызға тек ақша берілуі, банктік қарыз шартына ның басқа заем беру шарттарынан ажыратуға жеткіліксіз. Сондықтан болар, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 727 бабын толықтыру мақсатында заң шығарушы банктік қарыз шарты ерекшеліктерін Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабында ұсынып, көрсететіні [1].

Айта кету қажет, 2016 жылдың 1 қаңтар айынан бастап Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабының жаңа мәтіні күшіне енді [2]. Жаңа мәтінде Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабы жалғыз банктік қарыз шарты емес, сонымен қатар микрокредит беру шартының ерекшеліктерін қамтиды. Әрине, банктік қарыз шартының біршама заңнамалық міндетті талаптарының кәсіпкерлік мақсатта, тұрақты түрде ақшалай қарыз беру қызметімен айналысатын тұлғалар жасайтын шарттарға қолданылуы өте дұрыс. Себебі банктік қарыз шартына қатысты көп заңнамалық талаптар шарт бойынша қарыз берушінің өз басымдылығын теріс қолданбауына, тұтынушылардың мүдделерінің шектелуіне жол бермеуді көздейді.

Алайда, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің банктік қарыз шартына қатысты ережелерінің кодексте орналастырылу тұрғысынан, микрокредит беру шарты ерекшеліктерінің Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабында көрсетілуі орынсыз. Себебі, біз алдында айтып кеткендей Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабы логикалық тұрғыдан Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 727 баптың жалғасы. Яғни, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 727 бабы банктік қарыз шартына анықтама берсе, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабы банктік қарыз шартының ерекшеліктерін көрсетеді.

Айтылғанның негізінде, біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексін нарықта қолданылып жүрген келісім-шарттардың барлығына қатысты ережелермен толықтырудың қажеті жоқ және ол тәжірибелік тұрғыдан мүмкін емес те шығар. Кодексте, негізгі деген келісім-шарттарға қатысты ережелер көрсетілген және сол жеткілікті. Кодексте аталмаған келісім-шарттардың ережелері арнайы заңнамада көрсетілуі абзал. Сол секілді заем шартының, мемлекеттік заем шарты мен банктік қарыз шартынан басқа жекелеген түрлеріне қатысты ережелер Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі емес, ал салалық заңнамада толық көрсетілуі орынды (микроқаржы ұйымы, кредиттік серіктестіктер, ломбардтар қызметін реттейтін заңнамада). Немесе, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінде ақшалай, ақылы қарыз беру қызметімен тұрақты

түрде, кәсіпкерлік мақсатта айналысатын тұлғалар жасайтын қарыз беру шартына қатысты жалпы ережелерді бекіту қажет және банктік қарыз шартымен микрокредит беру шартына қатысты ережелерді Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі алып тастап, тек арнайы, салалық заңнамада көрсету қажет шығар.

Ендігі кезекте сол, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 баптың банктік қарыз шартына қатысты ережелерін саралайық.

1. Біздің ойымызша, банктік қарыз шартының сипаттайтын бірден-бір ерекшелік ол қарыз беруші. Банктік қарыз шарты бойынша қарыз беруші ретінде – уәкілетті мемлекеттік органның ақшалай нысанда қарыз беруге лицензиясы бар банк немесе өзге де заңды тұлға танылады. Уәкілетті органның тиісті лицензиясы жоқ бірде-бір тұлға өзінің атауында, құжаттарда, хабарландырулар мен жарнамада «банк» деген сөзді немесе содан туындайтын, ол банк операцияларын орындайтындай әсер қалдыратын сөзді (ұғымды) пайдалануға құқығы жоқ (уәкілетті орган, банктердің филиалдары мен өкілдіктерін, халықаралық қаржы ұйымдарын және заңнамада көрсетілген басқа да жағдайларды ескермегенде) [3].

Бұл талап екінші деңгей банктерінің ерекше құқықтық мәртебесін көрсетеді. банктік қарыз шарты бойынша қарыз беруші жалғыз екінші деңгейдегі коммерциялық банктер емес, сонымен қатар «банк» болып табылмайтын, бірақ уәкілетті мемлекеттік органның ақшалай нысанда қарыз беруге лицензиясы бар ұйымдар.

Егер заңнаманы саралайтын болсақ, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар көп емес, олардың біреулері арнайы лицензия негізінде қызмет жасаса (Қор биржасы, Орталық депозитарий, Ипотекалық ұйым, Агроөнеркәсіптік кешен саласындағы ұлттық басқарушы холдингтің еншілес ұйымы), басқалары лицензиясыз банктік операциялардың жекелеген түрлерін жүзеге асырады (заңмен белгіленген шектерде Кредиттік серіктестіктер, Ұлттық пошта операторы, «электрондық үкімет» төлем шлюзінің операторы, Қазақстанның Даму Банкі және тағы басқалары).

Аталған ұйымдардың ішінен банктік қарыз операцияларын тек ипотекалық ұйым және ұлттық басқарушы холдингтің еншілес ұйымының жүзеге асыруға құқықтары бар. Оны біз тікелей «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасының заңында, банктік қарыз шартына қатысты талаптарынан көре аламыз [4].

Банктермен қатар аталған ұйымдардың негізгі қызметі бойынша жасайтын заем шарттары банктік қарыз шарты деп танылады және ол шарттарға Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің, банктік заңнаманың, соның ішінде күзіретті мемлекеттік органның заңдасты актілерінің банктік қарыз шартына қойылатын талаптары қолданылады.

Жоғарыда аталған шеңберге кірмейтін ұйымдармен жасалатын ақшалай заем шарттарына банктік қарыз шартына қойылатын заңнамалық талаптар қолданылмайды (мысалға, Кредиттік серіктестіктер, микроқаржылық ұйымдар және т.б.) [5]. Біздің ойымызша, бұнымен келісуге болмайды. Біз, мақаланың басында айтып кеткендей, кәсіпкерлік мақсатта тұрақты түрде қарызға ақша беру қызметімен айналысу мемлекеттік деңгейдегі маңызы бар. Сондықтан мұнда заем шарттары негізінде туындайтын қатынастар тиісті дәрежеде реттеліп отыруы керек; ақшалай заем шарттары бойынша «әлсіз» тарап болып есептелетін тұтынушылардың мүдделері тиісті деңгейде қорғалуы тиіс.

Қазіргі таңда осы бағытта біршама қозғалыс бар. Яғни, банктік қарыз шартына қатысты қолданылып жүрген біршама талаптар микроқаржылық ұйымдар жасайтын заем шарттарында да көшіріліп, қолданылуда [6]. Алайда ол талаптарды банктік қарыз шартына қойылатын талаптар деңгейімен салыстыруға келмейді.

Біздің ойымызша, осы кемшілікті түзетудің бір жолы ақшалай заем беру қызметімен тұрақты, кәсіпкерлік мақсатта айналысатын қарыз беруші ретінде арнайы ұйымдармен жасалатын заем шарттарына заңнамада белгіленген, банктік қарыз шартының біршама талаптары көшірілуі тиіс.

2. Банктік қарыз шартына ның келесі белгісі ол шарттың нысанасы – алдағы уақытта берілуі мүмкін ақша. Осында банктік қарыз шартын сипаттайтын екі белгіні көруге болады, олар шарт бойынша қарызға тек ақшаның берілуі және жалпы ереже бойынша тараптар шарттың барлық елеулі ережелері бойынша келіскен уақыттан бастап шарттың күшіне енуі (яғни, шартта ерекше көрсетілмесе шарт консенсуалды болып табылады).

Банктік қарыз шарты консенсуалды шарт екендігі Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 727 бабындағы банктік қарыз шарты анықтамасынан байқауға болады, яғни «банктік қарыз шарты бойынша заем беруші заемшыға төлемділік, мерзімділік, қайтарымдылық шарттарымен қарызға ақша беруге міндеттенеді» – деп көрсетілген. Яғни, банк ақша берген жоқ, бірақ ақша беру міндетін шарт жасалғаннан бастап иеленеді.

Әрине, банктік қарыз шарты жалпы ереже бойынша консенсуалды шарт болуы оны жалпы заем шартынан ерекшелендіреді. Алайда, бұл заем шарты консенсуалды болмайды деген сөз емес. Себебі, заем шарты жалпы ереже бойынша шарт нысанасы берілген кезде күшіне енеді деп көрсетілсе де, тараптар келісімімен консенсуалды болуы әбден мүмкін. Сонымен қатар, соңғы заңнамалық өзгерістерге сәйкес микроқаржы ұйымдары жасайтын заем келісім-шарттары да, жалпы ереже бойынша консенсуалды келісім-шарттар болып табылады [2].

Қалай дегенмен банктік қарыз шарты және заем шарты реалды және консенсуалды шарттар болуы мүмкін. Сондықтан олардың осы белгісі бойынша айырмашылығы «жалпы ережеде» (біреуі жалпы ереже бойынша консенсуалды шарт, екіншісі жалпы ереже бойынша реалды шарт). Алайда, бұл белгі банктік қарыз шарты қаншалықты ерекшелендіреді, оның мазмұнын ашады?!

Дәл осындай сұрақ шарт нысанасы болып табылатын ақшаға да қатысты. Банктік қарыз шарты нысанасына қатысты тағы бір мәселе, шарт бойынша ақша несие ретінде қарыз алушыға берілуі тиіс. Алайда, тәжірибеде шарт бойынша қарыз алушыға берілуі тиіс ақша барлық жағдайда қарыз алушының қолына түсе бермейді. Қазіргі таңда қолданылып жүрген банктердің біршама заемдық өнімдері бойынша, ақша банкпен тікелей қарыз алушының үшінші тұлғалар алдындағы міндеттерін орындауға жіберіліп жатады (мысалға, кең тараған тұрмыстық техника немесе автокөлік сату орындарындағы банктік несиелеу).

Аталған несиелеу жолдары күмәнді, себебі қарыз алушы банктік қарыз шарты бойынша ақшаны алып, оған иелік етпейді.

ҚР АҚ заем шартына қатысты ережелері, белгілі бір ауытқулардан басқа банктік қарыз шартын қолдануға жатады. Егер Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 715 бабы 1 тармағында заем шартына берілген анықтаманы ескерсек, қарыз беруші заем нысанасын қарыз алушының меншігіне, шаруашылық жүргізуіне, оралымды басқаруына (яғни, иелік ету, билік ету және пайдалану құқықтары) беруге міндеттенеді, ал қарыз алушы қарыз берушіге дәл осындай ақша сомасын уақытында қайтаруға міндеттенеді.

Яғни, жоғарыдағы заң нормасын саралап, қазіргі тәжірибеде орын алып жатқан несиелеудің банктік қарыз шартының шеңберінен шығып кететінін аңғарамыз. Себебі, банктік қарыз шарты нысанасы қарыз алушының меншігіне, шаруашылық жүргізуіне, оралымды басқаруына түспейді.

Біздің ойымызша, банктік қарыз шарты нысанасы қарыз алушының қолына берілмесе де, қарыз алушының банкілік шотына аударылуы тиіс немесе қарыз алушы тапсырмасы бойынша кез келген басқа шотқа аударылуы тиіс (соның ішінде үшінші тұлғалардың шотына). Осы кезде, банктік қарыз шарты нысанасы шын мәнісінде қарыз алушының иелігінде болуын көрсететін еді.

Аталған қорытынды Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 719 бабы 1 тармағымен сәйкес келеді. Ол бойынша заем нысанасын шартта көзделген мерзімде, мөлшерде және жағдайда беріледі. Егер шартта өзгеше көзделмесе (яғни, мерзім, мөлшері және жағдайы), заем нысанасы оны заемшыға берген немесе оның банктегі шотына тиісті ақша қаражаты есептелген кезден бастап берілген деп есептеледі.

Олай болмаса, қарыз берушілердің несиені тікелей үшінші тұлғаларға аударған кезде бұл банктік қарыз шарты емес, ал регресті міндеттеме келбетін иеленеді.

3. Банктік қарыз шартының елеулі ережесі оның жазбаша нысанда жасалу міндеттілігі. Келісім-шарт нысанына қатысты осы талаптың сақталмауы банктік қарыз шартының жарамсыздығына әкеліп соқтырады. Аталған елеулі ереже заңға сәйкес анықталады және шартты сипаттайтын бір ерекшелік ретінде көрсетіледі.

Алайда, егер біз шарт нысанына қатысты Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі талаптарын банктік қарыз шартына қатысты саралайтын болсақ, онда банктік қарыз шарты қалай болғанымен де міндетті түрде жазбаша нысанда жасау қажет екендігін көре аламыз, себебі шарт тараптарының бірі – қарыз беруші кәсіпкер және банктік қарыз шарты табиғаты бойынша жасалған кезде бірден орындалмайтын шарт түрі болып табылады [3].

Тағы да айта кететіні, шарттың міндетті түрде жазбаша нысанда жасалуы банктік қарыз шарты нысанына қатысты заңнамада көрсетілген жалғыз талап емес, банкілік заңнамада басқа да талаптар бар, мысалға:

1) банктік қарыз шарты қажет болған жағдайда басқа тілдердегі аудармасы қоса берумен, мемлекеттік тілде және орыс тілінде жасалады, ал шетелдік тұлғалармен шарт жасасқан жағдайда мемлекеттік және тараптарға қолайлы тілде жасалуы;

2) Шарттың мәтіні А4 форматты парақтарда, «Times New Roman» шрифтінiң мөлшері 12-ден кем емес, әдеттегі әріпаралық, бір жоларалық интервалмен және абзац шегінісін қолдана отырып басып шығарылуы;

3) шарттың түпнұсқасында тараптардың қолы қойылады және заемшы – заңды тұлғаның және банктің мөрімен расталуы.

Аталған, банктік қарыз шартын рәсімдеуге қатысты қосымша талаптардың сақталмауы банктік қарыз шарты жарамсыздығына әкеліп соқпайды. Тек қаржы ұйымдар қызметін қадағалаушы орган тарапынан шартты рәсімдеу талаптары бұзылған үшін әкімшілік шаралардың қарыз берушілерге қолданылуына әкеліп соғуы мүмкін.

Сонымен қатар, келісім-шарттың біршама маңызды ережелерін (сыйақы немесе айыппұл есептеу және тағы басқалары) жоғарыда аталған талаптарды сақтамай, «бірден көз түспейтіндей етіп» келісім-шартта көрсету тәжірибеде қарыз алушы тарапынан ол ережелерді даулауға бір негіз болуы әбден мүмкін.

Біздің ойымызша банктік қарыз шарты елеулі ережесі ретінде көрсетілген шарттың жазбаша нысанда жасалуы, шарт мазмұнын ашуды емес, ал тәжірибеде қайшылықтарды болдырмау мақсатында көрсетілген. Дәл осындай себептен болуы керек Ресей Федерациясы азаматтық кодексінде банктік қарыз шарты жазбаша нысанда жасалуы міндетін бөлек бапта шығарылып көрсетілгені [7].

4. Қазақстан Республикасы азаматтық құқықтық заңнама, оған өзгертулер мен толықтырулар енгізілу жиілігі бойынша республиканың ең динамикалық нормативтік құқықтық актілері десек біз қателеспейміз. Соңғы жылдары банктік қарыз шартына қатысты заңнамаға көптеген өзгертулер мен толықтырулар енгізілген болатын. Аталған өзгертулер мен толықтырулар тәжірибелік қажеттіліктен туындағандығы түсінікті.

Осындай бір заңнамаға өзгертулер мен толықтырулардың көрінісі, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабы бірінші бөлігінің 5) тармақшасындағы – заңнамалық актілерде өзгеше көзделмесе, қарыз берушінің шарт талаптарын біржақты өзгерту құқығының банктік қарыз шарты көрсетілмеу міндеті. Бұл ереже банктік теріс тәжірибені тью мақсатында, дағдарысты өткізгеннен кейін 2011 жылы Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінде енгізілген өзгерістердің бірі. Оның орынды талап екендігінде еш дау жоқ.

Әйтсе де, бұл белгіні банктік қарыз шарты мазмұнын ашатын ерекшелік, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінде негізді көрсетілген деп айта алмаймыз. Осындай тектес қарыз берушіге қойылатын шектеулер банкілік заңнамада жетерлік, мысалға:

1) қарыз алушы – жеке тұлғамен шарт жасасу күніне бекітілген тарифтерді, комиссиялық сыйақылар мен басқа да шығыстардың ставкасын және есептеу тәртібін бір жақты тәртіпте өсіру жағына өзгертуге тыйым салу,

2) жасалған шарт аясында комиссияның жаңа түрлерін бір жақты тәртіппен енгізуге тыйым салу,

3) қарыз алған күннен бастап бір жылға дейін негізгі борышты мерзімінен бұрын толық өтелген немесе мерзімінен бұрын ішінара өтелген жағдайларды қоспағанда, қарызды мерзімінен бұрын өтегені үшін тұрақсыздық айыбын немесе айыппұл санкцияларының басқа түрлерін өндіріп алуға тыйым салу және т.б. [3,7]

Яғни, қарастырылып отырған банктік қарыз шарты ерекшелігі неліктен Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабында көрсетілгені бізге түсініксіз. Себебі осындай тектес шектеулер банкілік заңнамада жетерлік. Неліктен банктік қарыз шарты қарастырылып жатқан ерекшелігін банкілік заңнамада көрсетпеске?

Егерде, біз Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі онда көрсетілген шарттарға қатысты басқа салалық нормативтік құқықтық актілер ережелерін енгізсек, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі мөлшері екіүш есе ұлғаяр еді. Сондықтан, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінде көрсетілген шарттардың жеке сұрақтарды реттейтін ережелері салалық нормативтік құқықтық актілерде көрсетілуі әбден орынды және оларды кодексте көрсетілуі қажетсіз. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінде шарттарға қатысты жеке мәселелерді реттейтін ережелерді еңгізу тәжірибесін шектеу қажет.

5. Келесі белгі, ол ерекше жағдайларды қоспағанда, банктік қарыз шарты бойынша заем берушінің – борыш есебіне ақшадан басқа тектік белгілерімен айқындалған заттарды қабылдауға жол берілмеуі.

Бұл ерекшелік, алдында аталып кеткен банктік қарыз шарты қарызға «тек ақша» берілу белгісінің жалғасы болып табылады және қарыз берушінің – қаржы ұйымы ретіндегі мәртебесін; заем шартының қандай ережесі банктік қарыз шартына қолданбайтындығын көрсетеді. Яғни, егер жалпы ереже бойынша заем шартында қарыз беруші келісімімен қарызға алынған ақша орнына зат беруге заңмен рұқсат етілсе, банктік қарыз шарты бойынша заем міндетті түрде ақшамен қайтарылуы тиіс.

Ерекше жағдайларда банктік қарыз шарты бойынша берілген заем затпен жабылуы мүмкін. Ол жағдайлар қарыз алушының алынған заемды қайтару мүмкіндігінің болмауы, яғни банктік қарыз шарты бойынша өз міндеттемелерін бұзуы. Алайда, егерде біз қазіргі таңдағы банктік қарыз шартын жасасу қатынастарындағы тәжірибені ескерсек, көп жағдайда қарыз берушілер берілген несие бойынша өтем ретінде, сот шешімінсіз ақшадан басқа мүлікті алудан бас тартпайды (мысалға, кепілді). Бұл, әрине, ерекше, банктік заңнамада көрсетілген қалыпты емес жағдайлар деп танылады.

6. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабында көрсетілген тағы бір банктік қарыз шарты ерекшелігі, ол заемды қайтару немесе сыйақыны төлеу мерзімі бұзылған жағдайда заем беруші заем нысанасының қалған барлық бөлігінің тиесілі сыйақымен бірге мерзімінен бұрын қайтаруды талап ету құқығын – қарыз алушы қарыз нысанасының кезекті бөлігін қайтару және (немесе) сыйақы төлеу үшін белгіленген мерзімді күнтізбелік қырық күн мерзімнен асырып бұзған кезде ғана қолдануы.

Біздің ойымызша, бұл норма нақтылауды қажет етеді. Себебі осындағы «және (немесе)» деген сөздер тәжірибеде дау туғызуы мүмкін.

Тәжірибеде кейбір жағдайларда қарыз нысанын қайтару және сыйақы төлеу мерзімдері бір-біріне сәйкес келе бермейді (мысалға, қарыз ай сайын төленсе, сыйақы үш айда бір рет төленуі). Сонда Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 722 бабы 3 және 4 тармақтарын, 728 бабы бірінші бөлік 7) тармақшасын қолданып, шарт бойынша берілген заемды толық және есептелген сыйақыны мерзімінен бұрын қайтаруды талап ету кезінде қырық күндік мерзім есептелуі қандай уақыттан басталуы тиіс? Негізгі қарыз

қайтару мерзімі бұзылған кезде ма, әлде сыйақы қайтару мерзімі бұзылған кезде ма? Қарыз беруші мүддесін ескерсек, біздің ойымызша Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабы бірінші бөлік 7) тармақшасында «және» сөзін алып тастап, қайсы мерзім бұрын бұзылады (қарыз қайтару немесе сыйақы төлеу мерзімдері) сол кезден бастап қырық күндік уақыт есептелуі тиіс.

Жалпы, бұл «ерекшелік» қарыз берушінің қарыз алушыға қолданатын нақты шарасының бірі және банктік қарыз шарты мазмұнын еш сипаттамайтыны анық. Аталған белгі салалық, банктік заңнамада көрсетілуі әбден орынды болар еді, мысалға Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы заңының 36 «Төлем қабілеті жоқ қарыз алушыға қатысты қолданылатын шаралар» бабында.

7. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728-бабы екінші бөлігінде банктік қарыз шартына қойылатын тағы бір талап, ол банк эмитент болып табылатын акциялармен қамтамасыз етілген қарыздар беруге не осы акцияларды сатып алуға арналған қарыздар беруге тыйым салынуы. Айта кететіні бұл талап тек қарыз беруші – банктерге қатысты. Яғни, біз алдында айтып кеткендей банктік қарыз шарты бойынша қарыз беруші ретінде банктік қарыз шартын жасасуға арнайы лицензиясы бар тұлғаларға бұл талап қолданылмайды. Осы себептен болар, бұл талап Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабының бірінші бөлігінде, банктік қарыз шартына қойылатын жалпы талаптармен бірге көрсетілмеуі.

Алайда, неліктен бұл талаптың ақшалай заем беру қызметімен айналысатын басқа да тұлғаларға қойылмайтыны түсініксіз. Себебі, ол тұлғаларда өздері эмитент болып табылатын акциялармен қамтамасыз етілген қарыздар беруге не осы акцияларды сатып алуға арналған қарыздар беруді жүзеге асырып қаражатты жымқыруы мүмкін.

Егерде бұл талап тек банктердің қызметіне қойылатын болса, онда оны Қазақстан Респуб ликасындағы банктер және банк қызметі туралы заңда, осындай тектес талаптармен бірге көрсеткен жөн болар еді.

8. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі банктік қарыз шартын сипаттайтын тағы бір белгі Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 718 бабы 2 тармағында белгіленген. Оған сәйкес, банктер, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдар, микроқаржы ұйымдары және кредиттік серіктестіктер беретін қарыздар бойынша сыйақы жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесімен көрсетілуі тиіс. Өз кезегінде жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесі қарыз беруші алатын сыйақыны, комиссиялардың барлық түрлерін және өзге де төлемдерді қамтиды. Жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесінің шекті мөлшері Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актісімен айқындалады.

Осы ереженің пайда болуы біздің ойымызша банктердің банктік қарыз шарттары бойынша өндірілетін сыйақыны толық ашып көрсетпеуінен және пайыздан бөлек «жасырын» комиссиялар өндіру бойынша теріс тәжірибесі кесірінен туындады. Банктердің осы теріс тәжірибесін тыю мақсатында – «жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесі компьютерлік техника құрылғыларының көмегімен цифрлық көрсетуде бір сөйлеммен, сондай-ақ басқа сыйақы мөлшерлемелерімен шрифтерін ресімдеудің ауқымы мен стилі (курсив, жартылай қалың қаріп, түспен бөліп көрсету, мөлшер) бойынша бірдей нысанда» басылуы тиіс деген заңнамалық талаптың енгізілуі [8].

Жоғарыда айтылғанның негізінде келесідей қорытындылар шығаруға болады: – Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінде банктік қарыз шартына қатысты ұсынылған ережелер мінсіз емес;

– банктік қарыз шартын сипаттайтын белгілерді бірін-бірі толықтыратын негізгі екі топқа бөлуге болады, олар: бірінші топ - төлемділік, мерзімділік, қайтарымдылық, қарызға тек ақша берілуі және қарыз беруші, арнайы құқықтық мәртебесі бар тұлғалар; екінші топ - банктік қызмет ерекшелігін сипаттайтын банктік қарыз шартының міндетті ережелері;

– Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабы, бірінші бөлігі 7) тармақшасында «және» сөзін алып тастау қажет;

– Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі көрсетілген банктік қарыз шарты қатысты біршама ережелердің салалық банктік заңнамада көрсетілуі орынды. Мысалға Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 баптың бірінші бөлігінің 5) тармақшасы, 7) тармақшасы және 728 баптың екінші бөлігі;

– банктік қарыз шартына қатысты көптеген ережелер салалық банкілік заңнамада көрсетілгендіктен, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 728 бабында банктік қарыз шарты ережелерін анықтауға қатысты сол салалық банктік нормативтік құқықтық актілерге сілтеме жасау негізді, мысалға келесідей мазмұнда «Банктік қарыз шартының міндетті талаптарының тізбесі Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы заңда және уәкілетті органның нормативтік құқықтық актісімен айқындалады». Осы арқылы, Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі мен салалық банкілік заңнама арасында банктік қарыз шартына қатысты байланыс орнатылатын еді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім)» 01 шілде 1999 жылғы (19 желтоқсан 2020 жылғы өзгерістермен, толықтырулармен) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409>

2. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне екінші деңгейдегі банктердің жұмыс істемейтін кредиттері мен активтері, қаржылық қызметтер көрсету және қаржы ұйымдары мен Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 ж. 24 қарашадағы №422-V Заңы (2019.03.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=32156493#pos=0;0

3. «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 ж. 31 тамыздағы № 2444 Заңы (01 қаңтар 2021 жылғы өзгерістермен, толықтырулармен) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002444>

4. «Рұқсаттар және хабарламалар туралы» 16 мамыр 2014 жылғы № 202-V Қазақстан Республикасының заңы (01 қаңтар 2021 жылғы өзгерістермен, толықтырулармен) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000202>

5. «Микроқаржылық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 26 қараша 2012 жылғы № 56-V Заңы (01 қаңтар 2021 жылғы өзгерістермен, толықтырулармен) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000056>

6. «Кредиттік серіктестіктер туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 28 наурыздағы № 400-ші заңы (01 қаңтар 2021 жылғы өзгерістермен, толықтырулармен) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000400>

7. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. N 51-ФЗ. 820 бап. Система ГАРАНТ: <http://base.garant.ru/10164072/#ixzz3cZ0fLclD>

8. «Қарыздар мен салымдар бойынша шынайы, жылдық, тиімді, салыстырмалы есептеудегі сыйақы мөлшерлемелерін (нақты құнын) есептеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2012 жылғы 26 наурыздағы № 137 Қаулысы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2012 жылы 16 мамырда № 7663 тіркелді // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1200007663>

ЗНАЧЕНИЕ ДОГОВОРА О БАНКОВСКОЙ КРЕДИТЕ В ПОЛОЖЕНИЯХ ГРАЖДАНСКОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Амирова Б.К., Бақытжанұлы Б.

В статье рассматриваются положения гражданского кодекса Республики Казахстан в части упомянутого договора банковского займа. Цель исследования – определение обоснованности и полноты изложения норм, регулирующих правоотношения сторон рассматриваемого вида договоров. В том числе – положения кодекса рассматриваются как в свете сложившейся практики на рынке банковских кредитных продуктов, так и отдельных требований нормативных правовых актов регулятора данного рынка. В работе определяются родовые признаки договора банковского займа. По результатам исследований делаются определенные выводы, в том числе предложения по изменению банковского законодательства.

Ключевые слова: договор банковского займа, договор банковского долга, договор займа, банковская заемная операция, банковская деятельность.

THE IMPORTANCE OF THE BANK LOAN AGREEMENT IN THE PROVISIONS OF THE CIVIL CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Amirova B., Bakytzhanuly B.

The article deals with the provisions of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan in terms of the above mentioned loan agreement. The purpose of the study is to define of the validity and completeness of the standards, governing the legal relations of these contract types. Including provisions of the Code are considered in the current practice of the banking credit products, as well as individual requirements of normative legal acts of the market regulator. Generic characteristics of the bank loan contract are determined in the work. According to the research made certain conclusions, including proposals for changes in banking legislation.

Key words: bank loan agreement, contract of bank debt, the loan agreement, the bank loan operation, banking.

Мақалаңын редакцияға келіп түскен күні: 08.01.2021 ж.

ӘОЖ 347.91/.95

ШЕТ ЕЛДЕРДЕГІ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУГЕ ҮШІНШІ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ҚАТЫСУЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ТЕТІГІ

Амирова Б.К., Орынбек А.Т.

Мақалада азаматтық іс жүргізудегі үшінші тұлғалардың процесік құқық және әрекет қабілеттіліктерін жүзеге асырудың практикасына талдауға арналған. Азаматтық процесің жаңа қырлары - соның ішінде үш буынды сот жүйесіне көшудің салдары қарастырылады. Сонымен қатар шет мемлекеттерде азаматтық іс жүргізу процесінің құқықтық реттелуіне назар аударылған. Жүргізілген ғылыми зерттеудің нәтижесінде азаматтық іс жүргізу процесінің теориялық, құқықтық және практикалық маңызды ұсыныстар жасалған.

Кілт сөздер: процесс, кодекс, заң, тарап, үшінші тұлға, талап арыз, сот

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың 2015 жылы 6 қаңтарда жариялаған «Ұлт жоспары – қазақстандық арманға бастайтын жол» мақаласында құқықтық тәртіп пен заңдылық мәселесі кеңінен қаралып, сот төрелігінің маңыздылығын қадап айтты. «Заңның үстемдігін қамтамасыз ету» екінші реформасы бағытында сот төрелігі мен Қазақстанның бүкіл құқық қорғау жүйесінің тек қана азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге, заңдарды қатаң орындауға және құқық тәртібін нығайтуға бағытталуы тиіс деп корсетілген [1]. Заңдардың үстемдігін қамтамасыз ету заман талабына сай заңдарды қабылдаумен қатар, олардың орындалуымен, азаматтардың заңдарды құрметтеуімен, ешкімнің құқықтарын бұзылмауымен құнды.

Осы заңнамалық тұрғыдан қамтамасыз ету аясында 2015 жылы 31 қазанда жаңа Азаматтық процесілік кодекс қабылданды [2]. Осы кодексті қолданысқа енгізу жөніндегі жарлыққа Елбасымыз бірінші рет, ерекше жағдайда, бүкіл халықтың алдында қолын қойып, бұл заңның өте маңызды екенін білдірді. Сот құқықтық реформаларды жүзеге асыру бағытында азаматтық сот ісін жүргізуде жаңа ұғымдар мен тараулар пайда болды (оңайлатылған іс жүргізу, татуластыру рәсімдері-партисипативтік рәсім, алдын ала сот отырысы, ҚР Халықаралық шарт негізінде баланы қайтару туралы немесе балаға қатысты қол жеткізу құқықтарын жүзеге асыру туралы арыздарды қарау бойынша іс жүргізу, 37, 40-41 тараулар). Кейбір іс жүргізу институттарының атауы өзгертілді (сот талқылауы- сотта іс қарау; істі сот талқылауына дайындау-істі сотта қарауға әзірлеу; сот отырысы-сот талқылауы, іс бойынша іс жүргізуді қысқарту-іс бойынша іс жүргізуді тоқтату; сот шешімі және оны атқару тәртібі-соттың шешімі және оны орындау; төрелік шешімдерді орындау-аралық сот шешімін орындау; оңалту және банкроттық туралы істер бойынша іс жүргізу-заңды тұлғалардың және жеке кәсіпкерлердің банкроттығы туралы істерді қарау). Сонымен қатар бұрынғы кодексте қолданылған институттарды мүлдем алынып тасталған (қозғалыссыз қалдыру, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілетті органның (лауазымды адамдардың) қаулыларына дау айту туралы істер бойынша іс жүргізу, аралық соттардың шешімдеріне шағым жасау туралы істер бойынша іс жүргізу, прокурордың органдар мен лауазымды адамдардың актілері мен іс-әрекеттерін заңсыз деп тану туралы жүгіну). Ең бір елең еткізетін кемшілік тұсы қолданыстағы АПК-нің Ерекше іс жүргізу бөліміндегі 36-37 тараулардың аттары бірдей, яғни «Кәмелетке толмағанды толығымен әрекетке қабілетті (эмансипация) деп жариялау туралы істер бойынша іс жүргізу». Алайда аталған тарау орыс тіліндегі нұсқасында тараулардың аттары әр басқа. Яғни бұл баспадан кеткен қателік. Мұндай қателіктерді болдырмай, қадағалайтын мекеме құру өзекті мәселе болып табылады. Себебі, баспа беттерінен шыққан соң, республиканың барлық аймағына таралып, оларды халық тұтынады, оқиды. Егер жоғарыда аталған қандайда бір қателіктер туындап жатса, халық пен мемлекеттік органдар арасында күрделі мәселе тындауы әбден мүмкін. Заңдар, кодекстер қоғамның айнасы, яғни қоғамдық қарым-қатынастарды реттейтін, мемлекет атынан әрекет ететін нормативтік акт болып табылады.

Шетел мемлекеттерінде азаматтық дауларды шешетін өз еліндегі соттармен қатар, арбитраждық соттарда қызмет атқарады. Алғашқы халықаралық сот 1921 жылы Ұлттар Лигасы шеңберінде құрылған.

Арбитраждық соттың өзі екі түрге бөлінеді:

1. уақытша (Ad hoc);
2. тұрақты (институционалды) [3,264].

Уақытша арбитраж – бұл шарттан туындаған дауды шешу үшін арнайы құрылған арбитраждық сот. Тұрақты арбитраж – тұрақты жұмыс істейтін арбитражды айтады. Оның ерекшелігі, ол өзін құрған органның іс жүргізу тәртібімен реттеледі. Қазіргі кездегі белгілі тұрақты арбитраждар: Лондон қаласындағы Төрелік сот, Париждегі халықаралық сауда палатасының халықаралық коммерциялық арбитраж соты, Стокгольмдегі сауда палатасының арбитраж институты [4,175]. Қазақстан Республикасында сыртқы саудалық дауды шешетін Жоғарғы Сотының шаруашылық істері жөніндегі коллегия және Қазақстан

Республикасы Министрлер Кабинетінің қаулысына сәйкес 1993 жылы 5 қазанда құрылған сот осы Қазақстан Республикасы Сауда өндірістік палатасы құрамындағы Арбитраж комиссиясы құрылған болатын.

Қазіргі таңда шетелдік заңнаманы зерттеу үлкен сұранысқа ие болып отыр. Құқықтық реттеудің шетелдік тәжірибесін ұсыну еліміздің құқықтық жүйесінің артылық-шылықтары мен кемшіліктерін анықтауға, ұғынуға мүмкіндік береді. Құқықтық жүйесі бір мемлекеттердің құқықтық механизмін зерттеудің ерекше тәжірибелік маңызы бар.

Германдық соттық жүйе өзге де соттардай тәуелсіз және заңдарға бағынышты арнайы азаматтық сот органдарының бар болуымен сипаталады. Ұлыбританияда саяси жариялы даулардың шешімі түрлі ұйымдармен: жалпы құқық соттармен, арнайы мамандандырылған заңдық (квазисоттық) ұйымдармен, Ұлыбритания Парламентімен, орталық уәкілетті және локальді үкіметпен іске асырылады. Жалпы құқықтық соттардан өзгеше квазисоттық органдардың жүйесі ағылшын және американдық құқықта әкімшілік әділет деп аталады.

Беларусь Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі сол елдің әкімшілік істерін де қарайды. Аталған Кодексте «Әкімшілік-құқықтық қатынастардан туындайтын істер бойынша іс жүргізу» арнайы тарау қарастырылған [5,186].

Германияда Азаматтық іс жүргізудің құқықтық теориясы жариялылық принципі ҚР-ның жариялылық принципіне сай келеді. Ол екі жолмен ұғынылады:

- 1) міндетті сот принципі ретінде жариялылық принципі *die Offentlichkeit*;
- 2) тараптардың жариялылық қағидаты (ашықтығы) *die Partei of Tentlichke it*. Бұл принцип бірінші мағынада жариялылық ретінде көрініс табады, демократия принципі мен құқықтық мемлекет ретінде барлығына сот ісін жүргізудің ашықтық ережесін қарастырады. Екінші мағынада, жариялылық принципі тараптарға дәлелдемелерді қарауға қатысуға, істі және процессуалдық іс-әрекеттерін қайта қарау құқығын беретінін білдіреді.

Сонымен қатар, Германияның Азаматтық процестік заңнамасы жүйелендірілген және кодификацияланған. Азаматтық процестік жинақ (*Deutsche Zivilprozessordnung* - АПЖ) Германияда 1877 жылы қабылданып, 1879 жылы қолданысқа енгізілген. 1950 жылғы редакцияда келесі өзгерістермен қолданылады. Кез келген оңайлатылған өндірістің мақсаты сот өндірісін жеделдету, бұзылған құқықтарды жедел түрде қорғау, шығындарды қысқарту және сот әділдігіне қолжетімділікті қамтамасыз ету болып табылады. Өндірістің негізі болып пәні, белгілі бір ақша сомасын төлеу болып табылатын талаптар жатады. Азаматтық процестік жинақта бірнеше жеңілдетілген өндірістің нысандары белгіленген: Мысалы, бұйрық өндірісі (*Mahnverfahren*, АПЖ 7 тарауы), жазбаша құжаттарға негізделген өндіріс және т.б. тұтынушылар қарыз шарты туралы кәсіпкердің талабы, қаржылық лизингті бөліп төлеу туралы шарт бұйрық өндірісінде қаралуға жатпайды. Егер осы санаттағы шарттардың пайызы белгілі бір дәрежеден асса, талапты орындау берілген қарсы талапқа тәуелді болса және сот бұйрығын жеткізу жария хабарландыру құралдарымен жүзеге асырылса жатпайды. Сот бұйрығын шығару туралы өтініш арызданушының тұрғылықты мекен-жайы бойынша жеке дара қарайтын учаскелік сотқа беріледі. Сот жауапкерге осы өндіріс шегінде берілген талаптың фактілік негізділігі тексерілмегендігін ескертеді және 14 тәулік ішінде қарсылық білдіру құқығын түсіндіреді. Қарсылық келтірілмесе арызданушыға атқарушылық құжат болып табылатын дереу орындалуға жататын бұйрық беріледі. Егер де қарсылық келіп түссе бұйрықтың күші жойылып, іс талап өндірісімен қаралуға жатады. Бірақ сот тәжірибесінде жауапкермен қарсылық өте сирек келтіріледі. Сондай-ақ, егер жауапкер талап қоюшыға жеткілікті қарсылық келтіре алмаған болса, бұйрық өндірісі қолданылады. Статистикалық мәліметтер бойынша, Германияда бұйрық өндірісі тәртібінде бірінші сатыдағы сотпен қаралатын істердің көлемі тым жоғары. Бұйрық өндірісі жауапкерге қарсы шешім шығарылатын ең арзан, қол жетімді тәсілдердің бірі және талаптың ескіру мерзімін ұзу үшін кеңінен қолданылады. Кәмелетке толмағандарды қамтамасыз етуге байланысты (*Vereinfachte Verfahren über den Unterhalt*

Minderjähiger) оңайлатылған өндірістің негізі болып, кәметке толмаған баланы қамтамасыз ету заңмен көзделген ата-ананың бірінің міндетін орындамауы болып табылады. Талап баланың немесе ата-анасының мекен-жайы бойынша отбасылық істерді қарайтын сотқа беріледі және қарсы талап берудің мерзімі бір айды құрайды. Тараптардың бірі шетелдік болып табылғанда бұйрық өндірісі тәртібінде іс қаралуға жатпайды, ол оңайлатылған өндірістің осы санаты бойынша мұндай шектеу қойылмайды [6,102].

Бұл өндірістің тағы бір ерекшелігі, қарсылық білдірудің шектеулігі, өзге де қарсылықтар талаптың бір бөлігінің мойындалуымен жүзеге асырылады. Жазбаша құжаттарға негізделген өндіріс, пәні белгілі бір ақша сомасын төлеу және белгілі бір мүлік пен бағалы қағазды ұсыну болып табылатын талаптар бойынша жүзеге асырылады. Талап жалпы тәртіпте, жауапкердің мекен-жайы бойынша құзыретті бөлу ережесіне сәйкес учаскелік немесе жергілікті сотқа беріледі. Бұл өндірісте – дәлелдемелік бөлігі бойынша тек жазбаша құжаттар және тараптардың айғағына негізделеді. Қарсылық білдіру кезінде бұл ереже талапкерге, сондай-ақ жауапкерге қатысты қолданылады. Талап қоюшының істі оңайлатылған өндірісте қаралуынан бас тартуы істің қысқартылуына алып келмейді. Тек жалпы тәртіпте қаралуға жатады. Оңайлатылған жазбаша іс жүргізу деп аталатын өндірістің бұл түрі оңайлатылған өндірістің жалпы ережелерімен реттеледі. Мерзімдері мен соттылығы бойынша өзгеше тәртіп көзделген. Талап төлемнің орналасқан жері бойынша немесе жауапкердің мекен-жайы бойынша беріледі. Сонымен қатар, істер жеогілікті соттармен алқалы құраммен қаралуы мүмкін. Шақырылу үшін қысқартылған мерзімдер белгіленген:

- егер шақыру соттың орналасқаны жері бойынша жеткізілуге жататын болса, кемінде 24 сағаттың ішінде;
- адвокаттың іске міндетті қатысуы бойынша кемінде 3 күн;
- егер шақыру өзге орынға жеткізілуге жатса 10 күн ішінде жүзеге асырылады [7,62].

Қорытындылай келе, Германия елінің процесік заңнамасы бойынша өндірістің (жеңілдетілген немесе жалпы тәртіпте қарау) сотқа жүгінетін тұлғаның құқығы болып табылады. Мұнымен оңайлатылған өндірістің альтернативтілігі байқалады. Заң тек оңайлатылған өндіріс тәртібінде істердің қаралуына құқық береді, алайда оны міндеттемейді. Тұлға өндірістің түрін таңдау кезінде оның құқықтарының ең тиімді қорғалу тәсіліне, іс үшін қажетті жазбаша құжаттардың бар болуына және оның берген арызы осы тәртіпте қаралуына жататынына аса мән береді. Жалпы айтқанда, осы елдің азаматтық процесінде оңайлатылған өндірістің нормативтік реттелуі дамыған және қолдану саласы ауқымды болып табылады.

Ресей Федерациясының азаматтық процесік заңнамасын қарастыратын болсақ, бұл елдің азаматтық заңнамасы екі процесік заңнамасынан тұрады: Азаматтық процесік кодекс және Төрелік процесік Кодекс. Зерттей келе, осы елдің заңнамасына мынадай тұжырымға келуге болады. Яғни, оңайлатылған сот өндірісі Ресей Федерациясының азаматтық процесік кодексінде (РФ АПК) енгізілмеген. Алайда, бұл институт төрелік процесіте жазбаша құжаттық өндіріс ретінде қызмет ететінін көрсетеді. Ресей Федерациясының азаматтық процесік кодексінде оңайлатылған тәртіпте төрелік соттар мынадай істерді қарайды:

- ақша өндіріп алу туралы талап арыз бойынша;
- жауапкер болып заңды тұлға танылып, егер талаптың бағасы үш жүз мың рубльден аспаса;
- жауапкер жеке кәсіпкер болып табылып, жүз мың рубльден аспайды [8,162].

Қазақстан Республикасының соттарына қарағанда, Ресей Федерациясының соттарында талап арызды оңайлатылған тәртіпте қарау үшін өз өндірісіне қабылдау жөніндегі сұрақты шешуде балама балама мәселе қарастырылған. Жоғарыда көрсетілген негіздерден басқа, төрелік сотпен оңайлатылған өндіріс, тәртібінде, тізімде көрсетілмеген, бірақ тараптармен келісілген істер қаралуы мүмкін. Сондай-ақ егер іс оңайлатылған өндіріс

тәртібінде қаралатын тізімде көзделген істер қатарына жатпаса, сот осы істі оңайлатылған өндіріс тәртібінде қарау туралы ұсыныс тастай алады. Тараптармен келісілген жағдайда іс оңайлатылған өндіріс тәртібінде қаралады. Жоғарыда көрсетілген мәселелер Қазақстан Республикасының заңнамасына ұқсас болып келеді.

Сонымен қатар, істі оңайлатылған іс жүргізу тәртібінде қарау барысында сот істі жалпы тәртіптегі талап өндірісінде қарау үшін көшуі мүмкін. Бұл гормада біздің елдің заңнамасында бар [6,62].

Ресей Федерациясының Төрелік процестік Кодексіне (РФ ТПК) сәйкес, сот істі жалпы тәртіптегі талап өндірісінде немесе әкімшілік сот өндірісінде қарау туралы ұйғарымда келесі негіздер бойынша шығарылады:

1) оңайлатылған өндіріс тәртібінде істі қарау барысында үшінші тұлғаның іске қатыстырылуы жөніндегі өтініш қанағаттандырылса;

2) талап қоюшы талаптың ұлғайтылуы жөнінде өтініш жасаса;

3) шешім шығарар мерзімге дейін төрелік сотқа істі өз өндірісіне қабылданғаны жөніндегі ұйғарымның көшірмесін жауапкердің алғандығы туралы ақпарат келіп түспесе немесе тұлға іс материалдарымен танысуға және қарсылық білдіруге және өз позициясының негізділігі туралы дәлелдеме көрсетуге мүмкіндігі болмайды.

Шетел элементімен күрделендірілген неке-отбасы қатынастарының құқықтық реттеудегі тәжірибелік мәселелері мемлекеттік сот заңына сілтеме жасау арқылы шешу кеңінен қолданылады. – *lex fori*: әкелігін анықтау немесе мойындамау, біздің елдің азаматтары мен шетел азаматтары арасындағы некені бұзу жандайланыда қолданылады құқықтық реттеу үшін.

Жалпы шетелдердің сот тәжірибесі төрт топқа жіктеледі:

1) отбасы құқықтық істері жөніндегі сот актілері мен қаулылары. Функциялары: 1) заңды факт функциясы: сотта ата-аналар құқығынан босату шешімін шығарады: сот тәртібі бойынша енкені тоқтату. 2) құқықпен қамтамасыз ету функциясы: акт көмегімен қолданыстағы құқықтық қатынас бойынша құқықтық көмекпен қамтамасыз ету. Ата-аналары бөлек тұрған жағдайда бала тәрбиелеуге құқылы және т.б. осындай қатынастан туындайтын құқықтық реттеу үшін бір шешім –сотқа бару.

2) Жоғарғы Сот Пленумының қаулысы бойынша, ол тиісті түсініктемелер, ерекшелігі бағалау ұғымдар мен түсіндіру түрлі әдістерін пайдалануына беру арқылы отбасы құқығы соттардың нормаларын бірыңғай түсінуді және қтінім әзірлеуді дайындау болып табылады.

3) Пікірлер. Жалпылауға және нормативтік, консультативтік әлеуметтік реттеу енгізілген басқа да осыған ұқсас құқықтық актілер. Сот практикасын қысқаша объективті жағдайларда нақты санаттағы қарарында бірыңғай тәжірибесін құру мақсатында нақты дауды қаулы немесе нақты саладағы барлық кемелерге, құқық қолдану, құқық қорғау органдарында ашу әлсіз аудандарда құру тәжірибесін нормативтік құқықтық ұсыныс береді.

4) Конституцияның интерпретациясын беруге және Заңның конституциялығын қарап, Конституциялық Соттың актілері, қолданбалы немесе нақты жағдайда қолданылуы тиіс (импичмент туралы жариялау, сот шешімі) [9,394].

Азаматтық процестік кодекс азаматтардың, мемлекеттің және заңды тұлғалардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау және қалпына келтіру, заңдылықты сақтау, дауды бейбіт жолмен реттеуге жәрдемдесу, құқық бұзушылықтардың алдын алу мен қоғамда заңға және сотқа құрметпен қарауды қалыптастыру бағытында толыққанды жұмыс істеп келеді деп айтуға болады. Ондағы енгізілген елеулі өзгерістер өзінің ерекше қажеттілігін, тиімділігін көрсетуде, сондықтан бұндай өзгерістер еліміздің сот жүйесін одан әрі дамытып, нығайтып, сот әділдігін пәрменді түрде күшейтіп, заң үстемдігін қамтамасыз етіп, құқықтық бағыттағы жұмыстарды әлемдік озық стандарттар деңгейіне жеткізетін болады.

Заңға сүйене билік жүргізілген ел болашағының жарқын болатындығы сөзсіз. Халқымыз заңды құрметтеп, сотқа сенім артса, сот жүйесінің басты жетістігі болмақ. Сондықтан жаңартылған Азаматтық процестік кодекс құқық саласын түбегейлі жақсартады деп ойлаймыз.

Қорыта айтқанда, Елбасы «Ұлт жоспары – қазақстандық арманға бастайтын жол» атты мақаласында «Қазастан 2050» стратегиясына орай жүзеге асырылатын жұмыстардың бағытын белгілеп, Қазақстанды дамыған 30 елдің қатарына ендіріп, Мәңгілік Елге айналдырудың тетіктерін барынша жіктеп айтып берді. Расында Елбасы белгілеген межеден шығып, Ұлт жоспары ойдағыдай орындалса, құқық, сот саласындағы жаңа реформалардың негізгі бағыттары қазақстандық азаматтардың заңның үстемдігіне, соттың әділдігіне деген сенімін арттырады сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ұлт жоспары - Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың 06 қаңтар 2015 жылғы бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам Жолдауы // <http://www.inform.kz>
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. (05.01.2021 жылғы толықтырулар мен өзгерістермен) // <http://adilet.zan.kz>
3. Марш П.Д.В. Англия, Франция және Германияның салыстырмалы келісім-шарт құқығы. – Алматы: «Дәнекер», 1999. – 450 б.
4. Федосеева Г.Ю. Международное частное право. – М.: «Острожье», 1999. – 265 с
5. Розенберг М.Г. Международные договор и иностранное право в практике международного коммерческого арбитражного суда. – М.: «Статут», 1998.
6. Нысанбекова Л.Б. Халықаралық жеке құқық. Оқу құралы. – Алматы: «Жеті жарғы», 2006. – 168 б.
7. Генрих Шниттер «Упрощенный порядок судопроизводства как одно из направлений дальнейшего совершенствования гражданского процессуального законодательства и снижения бюрократизма гражданского процесса» // Заңгер. - № 4. – 2014. –С. 60-65
8. Федосеева Г.Ю. Международное частное право. – М.: «Острожье», 1999. – 265 с
9. Гражданский процесс: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. М.К. Трушниковой. - М.: ОАО «Уздателский Дом «Городец», 2007. – 784 с.

МЕХАНИЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ УЧАСТИЯ ТРЕТЬИХ ЛИЦ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ ЗА РУБЕЖОМ

Амирова Б.К., Орынбек А.Т.

В статье рассматриваются анализ практики осуществления процессуальных прав и дееспособности третьих лиц в гражданском производстве. Рассматриваются новые грани гражданского процесса - в том числе последствия перехода трехзвенной судебной системе. Также обращено внимание на правовое регулирование гражданского процессуального процесса в иностранных государствах. В результате проведенного научного исследования сформулированы важные теоретические, правовые и практические рекомендации процессуального гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: процесс, кодекс, закон, судья, стороны, иск, третьи лица

MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF PARTICIPATION OF THIRD PARTIES IN CIVIL PROCEEDINGS ABROAD

Amirova B., Orynbek A.

The article deals with the analysis of the practice of exercising procedural rights and legal capacity of third parties in civil proceedings. New facets of the civil process are considered, including the consequences of the transition to a three-tier judicial system. Attention is also drawn to the legal regulation of civil procedure in foreign countries. As a result of the conducted scientific research, important theoretical, legal and practical recommendations of the civil procedure process are formulated.

Key words: *process code, the law, the judge, the parties, the claim, third party*

Мақалаңын редакцияға келіп түскен күні: 08.01.2021ж.

ӘОЖ 343.2/.7

ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НОРМАЛАРДЫҢ БӘСЕКЕЛЕСТІГІ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТАРДЫ САРАЛАУ

Бейсов Е.Ж., Асылгазы К.Ж., Адырбаева А. Е.

Бұл мақалада қылмыстық-құқықтық нормаларды қолдану кезінде ұқсас заң нормаларының бәсекелестігін, қолданылуға тиісті құқықтық норманы дұрыс анықтаудың және қылмыстық іс-ірекетті саралау түсінігі мен маңыздылығы, мақсаты мен жүзеге асыру жолдары жайлы теориялық мәліметтермен танысасыздар. Қылмыстық іс жүргізу процесі кезінде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаның іс-әрекетіне дұрыс заңды баға беру, оны қылмыстық кодекстің тиісті баптарымен дұрыс саралау, ұқсас заң нормаларының бәсекелестігін қолдану аса маңызды кезең болып табылады. Себебі, аталған әрекеттерді дұрыс жасамау адамның тағдырына, өмірі мен болашағына балта шабуы әбден мүмкін. Практикада тергеушілер, прокурорлар мен соттардың қылмыскердің қылмыстық іс-әрекетін дұрыс сараламауы нәтижесінде негізсіз, заңсыз сотталып кетіп жатқан фактілері кездеседі.

Кілт сөздер: *қылмыстық заңнама, қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі, іс-әрекетті саралау, іс-әрекетке құқықтық баға беру, жаза тағайындау, заңнама жүйесі.*

Көбінесе әдебиеттерде қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі қылмыстарды саралау кезінде туындайтын мәселе ретінде қарастырылады. Көптеген авторлар бәсекелестік–саралаудың жеке жағдайы және ол жасалған іс-әрекетке құқықтық баға беру қажет болған кезде туындайды деп пайымдайды. Сол себептенде тәжірибеде қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі қылмыстарды саралауда ғана туындайды деген пікір қалыптасқан.

Алайда қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі жиі қылмыстарды саралау кезінде туындағанымен, басқа да туындайтын жағдайлары жоқ емес. Бәсекелестік құқықтық қатынасты реттеудің қай кезеңінде туындағанына байланысты қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігін: қылмыстарды саралау кезіндегі қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі, жаза тағайындау кезіндегі қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі, қылмыстық жауаптылық пен жазадан босату кезіндегі қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі деп те ажыратады [1,8б.]. Біз нақты қылмыстарды саралау кезіндегі қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігін, яғни

нақты бір қылмыс үшін жазаны көздейтін екі немесе одан да көп (бірнеше) қылмыстық-құқықтық нормалардың болуын қарастыратын боламыз.

Ең біріншіден, қылмыстарды саралау мен қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі қандай ара-қатынаста екені туралы сұраққа жауап беру үшін қылмыстарды саралау ұғымы мен мазмұнын толық қарастырған жөн болады, себебі бұл қылмыстарды саралау кезіндегі қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі түсінігін барынша нақты анықтауға ықпалын тигізеді.

Тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тартып, оған қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларының біреуін қолдану үшін қандай заң бұзылғанын және тұлғамен жасалған іс-әрекет үшін жауаптылық қай баппен көзделетінін білу міндетті. Тек қылмыстық заңнаманың талаптарын нақты сақтаумен жасалған іс-әрекетке дұрыс құқықтық баға беру әділетті жаза тағайындауға кепілдік бере алады.

Қылмыстарды саралау құқықтық саралаудың жеке жағдайы. Нақты сөз қозғалып тұрған қылмыстарды саралау-саралаудың басқа түрлеріне қарағанда қылмыстық заңнаманы қолданумен байланысты.

Қылмыстық құқықтың теориясында қылмыстарды саралаудың көптеген анықтамалары бар. Қылмыстарды саралау–қылмыстық процессте маңызды кезең, оны дұрыс жүзеге асырудан: тұлғаның кінәсінің болуы; тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тарту мүмкіндігі немесе мүмкін еместігі және оны одан босату; тағайындалуы мүмкін таңдалып алынатын жазаның түрімен көлемі; бас бостандығынан айырған кезде тұлға жіберілуі тиіс түзеу мекемесінің түрі; рецидивтің бар болуын мойындау мүмкіндігі; мерзімінен бұрын шартты түрде босату мен қылмыстық айыптау мен оны жою және тағы да басқалары сияқты көптеген маңызды құқықтық салдар тәуелді болады [2,3 б.].

Қылмыстарды саралаудың мазмұнын неғұрлым толық анықтау В.Н.Кудрявцевпен жүзеге асырылды деп айта аламыз. Оның ойынша, қылмыстарды саралауды жасалған іс-әрекет белгілері мен қылмыстық-құқықтық нормамен көзделген қылмыстың құрамы белгілері арасындағы нақты сәйкестікті орнату мен заңды бекіту ретінде қарастырған жөн болады. В.Н.Кудрявцевтың бұл пікірімен келіспейтіндер де бар. Олардың қатарында А.В.Наумов, И.И. Горелик пен А.С.Новиченко сынды ғалымдар бар. Аталған ғалымдардың пікірінше саралау кезінде жасалған іс-әрекетпен қылмыс құрамының белгілерінің «сәйкестігі» емес, олардың «ұқсастығы» анықталады. Бұған дәлел ретінде олар саралау кезінде сәйкестікке әкелетін белгілерді салыстыру емес, жасалған іс-әрекетті белгілерін құқықтық нормада қалыптастырылған белгілерге «қою» жүзеге асырылады деп есептейді. Қылмыстарды саралау кезінде әртүрлі тәртіптегі ұғымдар бір-біріне қарсы қойылады, яғни бір жағынан құқықтық норма болатын болса, екінші жағынан–қылмыстық іс-әрекет, сол себепті де олар бір-біріне сай бола алмайды [3,15б.]. Осылардың барлығын негізге ала отырып авторлар қылмыстарды саралауға ұғым беруде «сәйкестік» орнына «ұқсастық» терминін қолдануды жөн көріп отыр.

Көптеген авторлар қылмыстарды саралаудың ең негізгі сипаттамаларының бірі – оның мақсатының мазмұнын, тек бір бөлігін бөліп көрсетіп тарылтады. Мысалы, Б.А.Куринов қылмыстарды саралау аталған қоғамға қауіпті іс-әрекетті қылмыстық заңнаманың қай нормасы көздейтіні туралы қорытынды жасауға әкеледі деп көрсетеді. [4, 15б.].

Осыдан келе қылмыстарды саралаудың мақсаты – нақтысы жағдайда қылмыстық құқық бұзушылық орын алғанын анықтау немесе басқаша айтқанда мақсаты–тұлғамен нақты қылмыстық құқық бұзушылық жасалғанын көрсету немесе жасалған іс-әрекетте қылмыс құрамының жоқ екенін анықтау болып табылады. Осы орайда Л.Д.Гаухманның да пікірімен келісу қиындықтар туғызады. Осы тұрғыда Е.Н.Лаптеваның қылмыстарды саралауға қатысты пікірі барынша дұрыс болып табылады. Оның ойынша, саралау іс-әрекеттің белгілерінің қылмыс құрамының белгілерімен сәйкес немесе сәйкес еместігін анықтаумен аяқталады. Саралауды дәл осындай тұрғыдан қарастыру саралау нәтижесінде тәжірибеде туындауы мүмкін әр түрлі нәтижелерді бөліп қарастыруға негіз болды:

1) барлық алғы шарттар орнатылады және жасалған іс-әрекетті саралаудың барлық кезеңдері жүзеге асырылады, сонымен қатар жасалған іс-әрекет қылмыстық заңның белгілі бір бабы бойынша саралауға жататыны анықталады;

2) барлық алғышарттар орнатылады және жасалған іс-әрекетті саралаудың барлық кезеңдері жүзеге асырылады, алайда жасалған іс-әрекеттің белгілерінің қандайда бір қылмыс құрамының белгілеріне сәйкес келмеуі орнатылады және іс-әрекетте қылмыс құрамы жоқ екендігі туралы қорытынды жасалады;

3) барлық алғы шарттар орнатылады, бірақ саралау бойынша жұмыс бастапқыда болжанған, бірақ фактілерді зерттеу кезінде расталмаған нақты оқиғаның болмауы есебінен мүмкін емес болғандықтан жүзеге асырылмайды [6,111б.].

Саралау—бұл оның нәтижесінде іс-әрекет қылмыстық құқық бұзушылық деп танылатын не ондай деп танылмайтын құқықтық бағалау процесі. Егер әрекеттің ресми саралануын ғана бөліп алсақ, онда келтірілген ұғымға құқық қолданушы шығарған қорытынды тиісті іс жүргізу актілерінде заңды түрде бекітіледі деп қосқан жөн болады [8, 10б.]. Қылмыстық нормаларды қолдану процесінде әр түрлі мәселелер шешіледі, сондықтан қылмыстық-құқықтық нормаларды қолдану әрдайым қандай да бір қылмысты саралау жүзеге асырылды дегенді білдірмейді.

Осылайша, қылмыстық құқықтың нормалары судья мен істің материалдарында олардың негізінде кінәлі қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін мән-жайлардың болуы туралы мәселені шешкен кезде қолданылады, сондай-ақ қылмыстық нормалар судьямен жаза тағайындалған кезде және басқа да жағдайларда қолданылады. Сонымен қатар бәсекелестіктің мәнін неғұрлым егжей-тегжейлі түсіндіру бұл құбылыстың қылмыстарды саралау сияқты құқық қолдану қызметінде ғана емес, сонымен қатар құқық қолдану қызметінің өзгеде түрлерінде де орын алатынын көрсетеді.

Қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі-бұл құқық қолданушының алдында туындайтын мәселе болған себепті ол оны шешу бойынша белгілі бір ережелермен жағдайларды қажет етеді. Бәсекелестікті жеңу бойынша ережелерді әзірлеу оның түрлерін бөлу негізінде тиімді, өйткені әр бір түрге өзінің сипатты белгілері тән, бұл әр бір түрге тән бәсекелестікті шешу ережелерін негіздейді.

Әдебиеттерде бәсекелестіктің көптеген түрлері аталып көрсетіледі, бірақ бәсекелестіктің барлық түрлері нақты іс-әрекеттерді саралау кезіндегі қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігіне қатысты бола бермейді. Сол себептен де нақты қылмыстарды саралау кезінде туындайтын қылмыстық-құқықтық нормалардың бәсекелестігі мәселесін толығырақ қарастырған жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Иногамова-Хегай Л.В. Концептуальные основы конкуренции уголовно-правовых норм: Монография. - М., 2015. -118с.
2. Князьков А.А. Теория и практика квалификации преступлений: учебное пособие. —Ярославль : ЯрГУ, 2018. — 133с.
3. Наумов А.В., Новиченко А.С. Законы логики при квалификации преступлений. - М., 1978.— 115с.
4. Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений: Дис. ...докт. юрид.наук. - М., 1963. —180с.
5. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. - М.: АО Центр ЮрИнфоР, 2001. —160с.
6. Лаптева Е.Н. Место квалификации в процессе правоприменения // Вопросы юридической техники в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве. Сборник научных статей.- Ярославль, 1997.-С.111-114.
7. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П., Ревина В.В. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. М: Издательский дом Академии Естествознания, 2017. 396с.

8 Уголовное право России. Особенная часть./ Под ред.В.П.Ревина.-М. : Юстицинформ. 2010. – Изд.2.– 411с.

КОНКУРЕНЦИЯ УГОЛОВНОГО ПРАВА И АНАЛИЗА ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Бейсов Е.Ж., Асылгазы К.Ж., Адырбаева А.Е.

В этой статье вы узнаете о конкуренции схожих правовых норм при применении уголовного права, о концепции и важности правильного определения применимого права и классификации уголовных производств, о целях и способах реализации. Важнейшим этапом в процессе уголовного судопроизводства является правильная юридическая оценка действий лица, совершившего уголовное преступление, его правильное разграничение с соответствующими статьями Уголовного кодекса, применение антимонопольных законов. Неспособность сделать это может привести к судьбе, жизни и будущему человека. На практике встречаются случаи необоснованного, незаконного осуждения в результате ненадлежащего анализа уголовных преступлений следователями, прокуратурой и судами.

Ключевые слова: уголовное право, конкуренция норм уголовного права, анализ действий, правовая оценка действий, вынесение приговора, система законодательства.

COMPETITION OF CRIMINAL LAW AND ANALYSIS OF CRIMES

Beisov E. Assylgazy K. Zh. Adyrbayeva A. Y.

In this article you will learn about the competition of similar legal norms in the application of criminal law, the concept and importance of the definition of applicable law and the classification of criminal proceedings, in terms of methods and methods. The most important stage in the process of criminal proceedings is the rightful legal assessment of the actions of the person who committed the criminal offense, its rightful distinction from the corresponding articles of the Criminal Code. The inability to do this can bring fate, life and the future to the person. In practice, there are cases of unjustified, illegal conviction as a result of unreasonable analysis of criminal offenses by investigators, prosecutors and judges.

Key words: criminal law, competition of norm of criminal law, analysis of actions, legal assessment of actions, imposition of sentence, system of legislation.

Мақалаңын редакцияга келіп түскен күні: 08.01.2021ж.

ӘОЖ 94(514)084.5

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӨЗАРА КӨМЕК ИНСТИТУТЫ*Тинистанова С.С., Әуелбеков Ғ.Қ., Жұмабек Б.Д., Тузубай Т.Т.*

Бұл мақалада дәстүрлі қазақ қоғамындағы құқықтың ерекшеліктері мен өзара көмек институтының белгілері, құрылымы, құқықтық көрінісі, туысқандық қарым-қатынас, жанашырлық, салт-дәстүрді дәріптеу, ұрпақтан ұрпаққа жеткізудің маңыздылығы туралы қарастырылған.

Кілт сөздер: *дәстүрлі қазақ қоғамы, дәстүрлі қазақ қоғамындағы құқық, ерекшеліктері, өзара көмек, құқықтық көрінісі*

Кіріспе. Қазақ әдет құқығы жүйесіндегі туыстық қатынастардың қоғам өміріндегі орны мен рөлін, қызметтері мен құрылымын және оның ұлттық құқықтық жүйеміздің дамуына қосар үлестерімізді ашық айқындап, ғылыми бағасын беру аса маңызды. Өткенімізді жаңғыртып, келешек ұрпаққа үлгі ету, оның жақсы тұстарын тәрбиелік мақсатта пайдалану мен наихаттау, ұрпақтан ұрпаққа жалғастыру маңызын жойған жоқ.

Бұл тақырыптың маңыздылығын еліміздің Президенті де, Тұңғыш Президенті назардан тыс қалдырған емес. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақалада: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды.

Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды», - деп атап көрсетті [1].

Еліміздің Конституциясында белгіленген және Президенттің, сонымен қатар, елбасының жыл сайынғы жолдауында көрініс табатын бұл мақсаттарға өткеніміздің тарихи тәжірибесінен сабақ алып, оның ізгілікті жақтарын бойымызға сіңіре отырып жетеміз. Дүние жүзінде дамудың жоғары шыңына жеткен, демократиялық дамуда әлемге үлгі болатын мемлекеттердің аз еместігі белгілі. Тәуелсіздік алғанына аз болғанына қарамастан, біздің еліміз де осы бағытта дамып келе жатыр десек, артық болмас. Сондықтан да, біздің қазіргі кезеңдегі қоғам алдында тұрған басты міндеттердің бірі-өткен тарихтағы үлгі боларлық, жастарға тәлім-тәрбие беруге қажетті деген дүниелерді бойымызға сіңіру, қажетін алу болып табылады.

Н.Назарбаев 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Ұлттың әлеуетін арттыру үшін мәдениетіміз бен идеологиямызды одан әрі дамытуымыз керек.

«Рухани жаңғырудың» мән-маңызы да нақ осында.

Өзінің тарихын, тілін, мәдениетін білетін, сондай-ақ заманына лайық, шет тілдерін меңгерген, озық әрі жаһандық көзқарасы бар қазақстандық біздің қоғамымыздың идеалына айналуға тиіс», - деп қадап айтты [2]. Демек, өзінің тарихын, құқықтық даму ерекшеліктерін, дәстүрін білу мен құрметтеу, ұрпақтар сабақтастығы да аса маңызды рөл атқаратыны маңызды.

Материалдар мен жұмыс әдістемесі. Қазақ қоғамындағы құқықтық қатынастардың дамуында өзіндік орын алатын туысқандық қатынастар, өзара көмек, дәстүрлі қазақ қоғамындағы көмек институтын зерттеу арқылы ғалымдар қазақ қоғамындағы туысқандық (ағайынгершілік) жүйесінің басты институттары сауын, шүлен тарату, жылу, жұртшылық, қонақжайлық т.б. жеке-жеке талдап, мәні мен мағынасын түсіндіреді, ерекшеліктерін ажыратып көрсетеді, сонымен қатар, ағайынгершілік, өзара көмек институтының ең басты құндылығын ашып береді. Бұл жүйенің салт-дәстүр ретінде қоғамдағы атқарған рөлі ашық

көрсетіліп, оның құқықтық сипаты туралы талданғанымен, түсінікті, әрі кеңінен толық түсінетіндей, жастар мағынасын ұғатындай дәрежеде зерттелуі әлі де болса, зерттеу қажеттілігі туындайды. Сондықтан да осы мәселеге баса ден қойып, кеңінен зерттеу жүргізе бастаған қазақстандық ғалымдар С.З.Зимановтың, А.А.Қарандашеваның, Д.А.Турсынкулованың, Б.Т.Ауешованың еңбектері жарыққа шықты және осы үрдістің құқықтық сипатына баса мән берді.

Д.А.Турсынкулова өзінің еңбегінде өзара көмектің мәнін былай түсіндіреді: «Қазақ қоғамының саяси құқықтық болмысын айқындайтын ежелгі дәуірлерден келе жатқан құрылымдық жүйелер көп. Солардың қатарына көшпелі қазақ қоғамындағы өзара көмек (ағайынгершілік) қатынастар жүйесін жатқызамыз», - дейді [3].

Қазақ халқы еш уақытта туған-туысын, ағайынын, жақынын жауға бермеген. Қысылтаяң сәттерде қолынан келген барлық көмекті аямаған. Сондай құрылымдық жүйенің бірі, өзара көмек институты болып табылады. Өзара көмек жүйесі Қазақстан аумағында есте жоқ ескі замандардан бері, қалыптасып, тамыр үзбей дамып келе жатыр. Көшпелі қазақ жұртындағы өзара көмек қатынастарының құқықтық сипатын, оның ішкі мәнін ашып саралау үшін сол қоғамдағы құқықтық жүйенің бітім-болмысын тануы қажет. Шартты түрде алып қарағанда ХҮ-ХҮІІІ ғасырлар аралығында қазақ қоғамында, өзінің сипаты бөлек, ұстанымдары ерекше құқықтық жүйе дамып толастады. Бұл кезеңдегі қазақ қоғамындағы құқықтық жүйе соңғы кезде ғалымдар тарапынан, қазақ қоғамының алтын ғасырының көрінісі ретінде бағаланып жүр. Шын мәнінде, оның қоғамдағы рөліне терең мән беретін болсақ, осы кезең аралығы дәстүрлі қазақ қоғамының адами принциптерге сүйенген, классикалық үлгісін қалыптастырды», - деп атап көрсетті [3, 28]. Бұл оймен келісе отыра, біз дәстүрлі қазақ қоғамында өзара көмек жүйесі рулық, қауымдық санаға негізделген, қазіргі тілімен айтқанда әлеуметтік мемлекеттің негізін құрайтын ерекше жүйе болып табылады.

Нәтижелер және оларды талқылау. Қазақтардың әдет-ғұрып құқығында дәстүрлі сипатпен қатар өмір ағымына қарай өзгеру қабілеттіліктері де көрініс табады. Бұл орайда академик Зиманов былай деп жазады: «Қазақ құқығының Қазақстанның кеңбайтақ даласында болып өткен барлық өзгерістер мен революцияларға қарамастан алғашқы кейшінде өмір сүргіштігі оның негізінде, оның құқық-тық жүйесінде адамның ерікті, шынайы бостандығының, яғни адам мен адамзаттың ұдайы талпынысына үндес рухани идеалдар және қағидалар жатқандығымен түсіндіріледі [4].

Көшпелі қоғамы өзінің даму барысында тәуекелшіл әрекеттерге басымдық берді және табиғатқа тікелей тәуелді болып өмір сүрді. Көшпелі халық табиғаттың саналуан қиыншылықтары мен кездейсоқ құбылыстарына бірден қарсы тұруға дайын болмады. Осындай келеңсіз құбылыстардан кейін қуаңшылық, жұт, ашаршылық сынды құбылыстарға төтеп беру үшін әлеуметтік қатынастарды реттейтін нормаларды тудырып отырды. Сондықтан да ағайыншылық, туыстық қатынастарын осы қажеттіліктерін тудырып, біртіндеп реттеп отырды. Қазақ қоғамындағы құқықтың дамуының өзіндік ерекшеліктері орын алды.

Қазақ қоғамының даму барысында ағайынгершілік - туысқандық өзара көмек жүйесі үлкен революциялық даму жолынан өткен және бірнеше нысандарды өмірге әкеле білген институционалдық құрылым екендігін көреміз. Өзара көмек қатынастарының дәстүрлі қазақ қоғамында бірнеше нысандары белгілі. Мысалы олардың қатарына: асар, жұртшылық, сауын, жылу, қонақжайлық, қызыл көтеру, шүлен тарату т.б. жатқызуға болады.

Шетелдік зерттеулерді алып, қарайтын болсақ, көмек, өзара көмек деген ұғымды «үшінші сала» компоненті ретінде қарап, «жаңа азаматтық қоғам» бөлігі ретінде қарауға болады деген пікір білдіреді. Бұл оның азаматтық қоғамның нақты бір бөлшегі ретінде қоғамдық өмірде мемлекеттік емес, жүйесіз кеңістіктегі нысан ретінде қарастырады [5].

Ағайынгершілік институтының құрылым жүйесіне мына төмендегілер кіреді:

Аманат мал, жылу, жұртшылық, асар, қызыл көтеру, ағайынгершілік,

қонақжайлылық, шүлен тарату т.б.

Әдебиеттерде шүлен тарату мен қонақжайлылықты ағайынгершілік немесе өзара көмек жүйесінің ішіне кіргізбейтін де көзқарастар жүйесін көруге болады. Біздің ойымызша, бұл кеңестік кезеңде қалыптасқан таптың танымның негізінде қалыптасқан рулық өзара көмек институты деген түсініктің негізінде қалыптасты. Қазіргі кезеңде бұл институтты өзара көмек институты емес, жалпы ағайынгершілік институты деп бағалау қажет. Себебі, дәстүрлі қазақ қоғамы өзара туысқан ағайындардың бірге тұрып, бір аймақты мекендеу негізінде өмір сүрген болатын. Сондықтан ауылдастың барлығы негізінен бір рудың, бір атаның балаларынан құралды. Екіншіден, қонақжайлық қағидасы келген адамға сый-құрмет көрсетумен қатар, ағайынгершілік ілтипатын да білдірді. Шүлен тарату да сондай.

Енді қазақ қоғамында қалыптасқан ағайынгершілік өзара туысқандық жүйенің құрылымының элементтерін жеке-жеке қысқаша талдап өтейік. Олардың қатарына жұртшылық жүйесі жатады. Жұртшылық туралы мынандай пікір қалыптасқан:

Қазақ ішінде кең тараған тағы бір ағайынгершілік институтының бірі асар болып табылады. Асар ру аралық көмектің қазақ қоғамында кеңінен қолданылған түрі. Асардың мақсаты ағайындар жиналып бір туысқанның көпшілікпен шешетін ісін жұмыла көтеру болып табылады. Асар көбінесе үй салуда, қора көтеру т.б. қолданады. Асар әлі күнге дейін маңызын жоймаған, бір-біріне қол ұшын беру, демеу жасау, қоғамда адамдардың басын біріктіру мен жанашырлық символы ретінде әлі де жалғасын тауып келеді. Бұндай дәстүрді әуе апаты болған кезде, жер сілкінісі, өртке душар болған жағдайда, ауыр дертке ұшыраған адамдарға көмек қолын созу, баспана алып беру, қазіргі пандемия жағдайында азық-түлікпен қамтамасыз ету, дәрі-дәрмек жеткізу, көпшілік болып бірігіп, күні-түні қызметте тұрғандарды ыстық аспен қамтамасыз ету шараларынан көрініс тауып жатқаны белгілі.

Қазақ қоғамындағы шүлен тарату институты ежелгі дәуірден келе жатқан ағайынгершілік жүйесінің бір элементі болып табылады. Шүлен тарату ежелгі ғұн, үйсін дәуірлерінде қалыптасып эволюциялық дамудан өткен күрделі құрылым. Алғашқы кезеңде шүлен таратуды хандар ғана жүзеге асырған болса, кейіннен рудың ірі байлары да шүлен тарататын болған. Шүлен таратудың классикалық үлгілерінің бірі Ілияс Есенберлиннің көшпенділер романына да атап өтілген болатын [6]. Асар жасау арқылы қазақ халқы жетім-жесірлерін қолдап, жанашырлық танытып, адамдарды бауырмал болуға тәрбиелеген. Дәстүрлі қазақ қоғамында бұндай үрдістер жазылмаған заң негізінде, дәстүр бойынша атадан балаға мұрагерлікпен берілген үрдіс ретінде жүзеге асырылып, әлі күнге дейін сақталып келеді.

Шүлен тарату (дәстүр). Шүлен тарату-мырзалық пен жомарттықтың бір белгісі. Бұрын малды мырзалар, билер алыс-жақын жердегі адамдарға мал, ақша, бұйым, тамақ үлестірген. Бірақ бұл садақа емес, зекет те емес, Құдайы да емес «шүлен тарату» деп аталады. Мұның мағынасы - кедей-кепшіктерге жәрдем мен қамқорлықтың бір түрі. Мұны бай адамдар әсіресе күзгі күндері мал басы көбейіп, өсіп, қоңайып қысқа түсер кезде үлестіретін болған. Бұл қазақ халқының қанына сіңген жомарттық белгісі, яғни жетім-жесірлерге, кедейлерге, әл ауқаты төмен адамдарға жанашырлық таныту ежелден ата-бабаларымыздың дәстүрінде болғандықтан, әртүрлі бағдарламалар, акциялар, хабарламалар нәтижесінде бай-қуатты адамдардың жанашырлық танытуы қазіргі қоғамда да көрініс тапқанына біздің көзіміз жетеді, теледидардан, ақпарат құралдарынан көріп жүрміз.

Шүлен таратушылар пайда үшін емес, көптің алғысын алу үшін және оларға қол ұшын беру мақсатымен адамгершілік парызын өтеу үшін істейтін болған. Бұрын бай мен мырзаларды қанша жамандағанымызбен олардың қалың бұқара халыққа пайдасы тиіп отырғанын енді ғана мойындап отырмыз. Жетісулық Маман бай, Ырғыздық қара Мұхан, торғайлық Біралы байлар — мырзалықпен де атағы шыққан, малын қалың елден аямаған, мәрт, жомарт кісілер болғандығы тарихи шындық [7]. Бұндай дәстүр де әлі күнге дейін өз келбетін жоғалтқан жоқ, қоғамымызда көрініс тауып келе жатқанын білеміз.

Қонақжайлық ескіден келе жатқан дәстүр. Қонақжайлықтың мәнін жоғарыда сөз

еттік. Қонақжайлық қағидасын бұзғаны үшін қазақ қоғамында ауыр айып түрі қолданылатын. Қонақтың қазақ қоғамында бірнеше түрлері болған: арнайы қонақ, яғни шақырумен келетін қонақ, құдайы қонақ, яғни шақырылмай жолаушылап жүретін қонақ т.б [3, 55]. Қонақжайлылық дәстүрі өз келбетін қазіргі күні де жоғалтқан жоқ, ол мемлекеттік дәрежедегі ресми келіссөздерде, арнайы қонақ ретінде шақыру, жолаушыларға қамқоршылық жасау, жолда қалып қалған адамдарға көмек көрсетіп, қонақ ету, қамқорлық жасау дәстүрі әлі де жалғасып келеді.

Енді біз, сауынның мәні мен мазмұнын сипаттайтын көзқарастарға кезек беретін болсақ, белгілі оқулықтардың бірінде сауынды былай бағалайды: «Сауын беру (алу)- ежелгі қазақ дәстүрі. Ауқатты байлар өзінің малы аз жақын ағайындары мен кедейлерге «сауынға» сүтін пайдалансын деп белгілі бір уақытқа дейін құлынды бие немесе бұзаулы сиыр кейде қой-ешкісін берген. Көмекке берілген малдың сүтін, май, қаймағын пайдаланып, қысқа құрт, ірімшігін дайындап, қыстың қамын жасаған. Екінші тарап берілген малдың басын сақтап, оның төлін де мезгілінде аман ұстап, тапсыруға кепілдік береді. Егер басын сақтай алмаса. Төлеуге мәжбүр болған. Қазақ халқының дәстүрінде малы бар адамдарды сауын беруге міндеттеген. Осындай дәстүрді насихаттап, халық арасында беделді адамдар, ауыл ақсақалдары ауқатты жандардың әрекет жасауына ықпалын тигізіп отырған.

Сауын беру қазақ дәстүрінің ертеден келе жатқан қайырымдылық қасиеттің бір көрінісі. Әрине бұл көзқарас сауын қатынастарының белгілі дәрежеде мәнін ашуға мүмкіндік береді. Осы жерде ескеретін тағы бір жағдай сауынды ежелден келе жатқан қазақтың дәстүрі сауын айтумен шатастырып алмау қажет. Сауын айту-ежелден келе жатқан халықтық ғұрып. Бір елде ас, той болса, ол күні бұрын (жыл, бірнеше ай) жан-жаққа хабарланған. Бұл жай шақыру емес, әр ел өз салтымен яғни батыр, палуанымен, жүйрік атымен, ақын, жыршысымен, сойыс, сабасымен келсін дегенді білдірген және асқа, тойға сауын айтылған соң келгендер бір-бірінен асып түсуге тырысқан І. Жансүгіров «Құлагер» дастанында сауын айту ғұрпын жан-жақты суреттейді. Сауын айту ғұрпының ерекшелігі жиын, той, ас көптің күші мен малы арқылы атқарылады [8].

Бұл тұрғыдан алып қарағанда сауынның екі бағытта қолданылатындығын көруге болады. Бірінші қырынан алып қарағанда, ол ағайынгершілік қатынастарының жүйесіне кіретін негізгі элементтердің бірі болып табылады. Екіншіден, үлкен ас бергенде, тойда ағайынгершілікті танытатын тағы бір дәстүрдің көрінісі екендігін аңғартады. Белгілі этнограф С. Кенжахметұлы қазақ ішіндегі сауынды былай сипаттайды: Сауын алу (салт). «Ердің күйін сұрама, жұрттан сауын сауған соң» (Ел аузынан). Малы жоқ шаруалар бұрын ауқатты адамдардан сүтін пайдалану үшін «сауынға» деп белгілі бір мезгілге сауа тұратын бие немесе сиыр сұрап алады. Сауын алушы алған малының төлемін аман әкеліп тапсыруына кепілдік береді. Мұндай көмекті байлар, мырзалар жасап отырған, кейде басы бүгін берген бағалауға тырысады [9].

Қорытынды. Сонымен, біз туысқандық (ағайынгершілік) жүйесінің құрылымын оның құрамындағы жеке институттардың өмірге келу себептеріне және олардың алғы шарттарына байланысты қоғамдағы атқаратын рөліне қарай, мәні мен маңызын ескере отырып:

Біріншіден, туысқандық (ағайынгершілік) қатынастары әлі күнге дейін өз маңыздылығын жойған жоқ;

Екіншіден, туысқандық (ағайынгершілік) қатынастарының дамуы ұлттық құқықтық жүйеміздің дамуына қосар үлесі бар екендігіне көз жеткіземіз.

Туысқандық (ағайынгершілік) қатынастарының басты институттары дәстүрлі қазақ қоғамында үлкен маңызды рөл атқарған және ежелгі дәуірлерден қалыптасып келе жатқан, қазіргі қоғамда бет-бейнесін өзгерткен құбылыс ретінде негізгі құрылымдық элементтердің бірі болып табылады. Олардың қатарына сауын, шүлен тарату, қонақжайлық, жылу, жұртшылық, асарды жатқызуға болады. Ал туысқандық (ағайынгершілік) қатынастарының туынды институттары басты институттардың негізінде қалыптасқан және сол бағытта атқарылар шараларды толықтыруға қызмет істейтін жеке

құрылымдық элементтер болып табылады. олардың қатарына аманат мал, қызыл көтеру, ат майы, сыбаға беру т.б. жатады.

Қазақ халқы әруақытта да жесірін жылатпаған, баласын далада қалдырмаған халық қой. сондықтан да, қазіргі кезеңде де өзара көмек институтының табиғат апаты мен бақытсыздық жағдайларында, апаттардан зардап шеккендер мен пандемия жағдайында көрініс тапқандығын білеміз. Бұл ежелден келе жатқан ата-бабаларымыздың мұрасын жалғастыруға ұрпақтар сабақтастығы деп айтуға негіз болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Турсункулова Д.А. Қазақ әдет құқығы бойынша өзара көмек институты. Монография.- Алматы, 2016.- 190 б.
2. Абдрахманова Б.М. История Казахстана: власть, система управления, территориальное устройство в XIX веке. Караганда: Гласир, 2010. - 242 с.
3. 2017 жылы 12 сәуірдегі мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы.- <http://www.akorda.kz/>
4. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауы // <http://www.akorda.kz/>
5. Зиманов С.З. Қазақ әдет-ғұрып құқығында шарттық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың ерекшеліктері.- <https://articlekz.com/kk/article/16639>
6. Қазақтың дархан дастарқаны.- <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
7. Guido Giarellia Elena Spinab Self-help/mutual aid as active citizenship associations: A case-study of the chronically ill in Italy // Social Science & Medicine.- Volume 123, December 2014, Pages 242-249.
8. Ағдарбеков З. Қазақтың әдет-ғұрып заңдарындағы ауыр қылмыстардың билер сотындағы үлгілі шешімдері // ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. - 2009.- №4(52). - 29–31 бб.
9. Абдуллаев Б. Көшпелі қазақ қоғамындағы құқықтың қалыптасып дамуы. // Әділ сот, 2009. - № 6. - 27–29 бб.

ИНСТИТУТ ВЗАИМНОЙ ПОМОЩИ В ТРАДИЦИОННОМ КАЗАХСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Тинистанова С.С., Ауелбеков Г.Қ., Жумабек Б.Д., Тузубай Т.Т.

В статье рассматриваются особенности права и института взаимопомощи в традиционном казахстанском обществе, его структура, правовая форма, родства, сострадания, значения пропаганды традиций, их передача из поколения в поколение.

Ключевые слова: *традиционное казахское общество, право в традиционном казахском обществе, особенности, взаимопомощь, правовое выражение.*

INSTITUTE FOR MUTUAL ASSISTANCE IN TRADITIONAL KAZAKH SOCIETY

Tinistanova S.S., Auyelbekov G., Zhumabek B., Tuzubay T.

The article discusses the concept, signs of administrative offenses, the procedure for initiating a case on administrative offenses, as well as the peculiarities of proceedings in cases of administrative offenses.

Key words: *traditional kazakh society, law in traditional Kazakh society, features, mutual assistance, legal expression*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 28.01.2020 ж.

ӘКІМШІЛІК СОТ ІСІНДЕ МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫН ҚОЛДАНУ

Тинистанова С.С., Жақиянов Е.Е., Ибрагимов Т.Е., Нұрқасымов Б.Е.

Мақалада әкімшілік құқықбұзушылық, әкімшілік істегі медиация, оның маңызы, артықшылықтары мен қолданылуы, медиацияны қолданудағы қиындықтар, нәтижесі туралы өзекті мәселелер қарастырылған.

Кілт сөздер: *әкімшілік құқықбұзушылық, сот, дау, жанжал, заң, медиация, медиацияның қолданылуы, нәтижесі*

Кіріспе. Қазіргі кезеңде азаматтардың болсын, заңды тұлғалардың болсын, белгілі бір мәселені медиаторлардың ықпалымен шешу үрдісі кең таралып келеді. Бұл үрдіс жаһандық даму үрдісінде заман талабынан туындаған, адамдардың уақытын үнемдеу, шығынды аз келтіру, соттың жұмысын азайтуға әсер ететін пайдалы үрдіс десек артық болмас. Себебі, азаматтардың, заңды тұлғалардың медиацияға жүгінуінің белсенділігі сот жүйесіне түсетін ауыртпашылықты азайтып қана қоймай, маңызды ірі істерді қарауға көп көңіл бөлуге мүмкіндік тудырады.

Медиация институты бүгінде дауды, жанжалдарды шешудің тиімді және тез дамып келе жатқан құралы ретінде бүкіл әлемдік қауымдастыққа танылды. Дауды шешудің бұл әдісі әртүрлі елдерде тиімді қолданылады, ал кейбір елдерде медиацияны қазіргі мағынада қолдану тәжірибесі жарты ғасырдан асады.

Медиацияның түп тамыры қазақ қоғамында ертеден басталады, яғни ата-бабаларымыздың ымыраға келу, бітімгершілік, дауды сыртқа шығармау, өзарашешу, бейбіт, даусыз, жанжалсыз қай істе болсын, ортақ бір шешімге келуге елдестірген әрекеттерімен байланысты тарихи терең құбылыс болып табылады.

Халықаралық статистикаға көз жүгіртетін болсақ, істің 30-40 % медиация арқылы шешіледі екен, оның 85 % адамдардың пайдасына шешіліп отырады екен. Сондықтан әкімшілік құқықбұзушылықтар бойынша істе де алатын орыны ерекше де айтуға болады.

Материалдар мен жұмыс әдістемесі. Әкімшілік құқық бұзушылық-жалпыға міндетті әкімшілік-құқықтық нормаларды бұзатын және әкімшілік жазалар түрінде жауаптылыққа әкеп соғатын құқыққа қарсы кінәлі іс-әрекет не әрекетсіздік [1]. Демек, әкімшілік құқықбұзушылық азаматтардың құқыққа қайшы әрекеттерінен немесе әрекетсіздігінен туындайды және жауаптылыққа негіз болатын жайттарды анықтауды талап етеді.

Әкімшілік сот ісі азаматтардың әкімшілік құқықтық нормаларды бұзатын әрекеттері мен әрекетсіздігінің нәтижесінде туындайтындықтан, бұл үрдістің ұзаққа созылмауы, уақытты үнемдеу мен азаматтардың бір мәмлеге келуін қамтамасыз ету үшін медиацияға жүгінуіне мүмкіндік туындатады.

Құқыққа қайшы құқық нормасының диспозициясын бұзатын іс-әрекетті (немесе әрекетсіздікті) жасау болып табылады, бұл үшін әкімшілік жауапкершілік белгіленеді. Сондықтан да қазіргі кезеңде адамдар даусыз, жанжалсыз бір тоқтамға келу үшін тек әкімшілік құқықбұзушылықтар жасаған кезде ғана емес, азаматтық істер де, қылмыстың ауырлығы онша емес, ауырлығы орташа деңгейінде де медиацияға жүгінуге ден қояды. Қоғамдағы орын алған келеңсіз жағдайларды, дауларды, құқықбұзушылық мәселелерін қысқа уақыт ішінде шешуде медиацияны қолдану үрдісі кеңейіп келеді. Бұл үрдіс қазір ғана пайда болып, қалыптасқан дүние емес, ата-бабаларымыздан қалған, тарихта аты қалған, қара қылды қақ жарып, дат айтқан билердің есімімен тығыз байланысты.

Қарқынды дамып келе жатқан экономикалық қатынастарда туындайтын дау-дамайларды бітімгершілікпен шешу тұрақты шаруашылық даму мен тыныштық, бейбітшілікті сақтауға әкелетін үрдіс ретінде маңыздылығы жоғары [2].

Елімізде құқық салаларындағы жүргізілген көптеген реформалар мен өзгерістердің нәтижесінде соттарда дауларды медиация тәртібімен реттеуге арналған жоба іске асырылуда. Медиацияның негізгі мақсаты: даулардың (жанжалдардың) жекелеген санаттарын медиация тәртібімен реттеу. Міндеті: татуластыру рәсімдерін қолдану аясын кеңейту, татуластыру рәсімдерін қолдану арқылы азаматтардың сот шығындарын азайту, азаматтардың денсаулығын сақтау, оған нұқсан келтірмеу, жүйкесін қозғамау, уақытты үнемдеу, азаматтардың заңға сүйену белсенділігін арттыру, алаяқтардан сақтауды қамтиды.

Медиация тәртібімен істі аяқтаудың артықшылықтары: таласқа түсуші тараптардың мүдделерін ескере отырып, дауды еңсеру жолымен шешу мақсатында медиатордың қатысуымен келісім процесін жүргізу үшін жағдай жасау жолымен бұзылған құқықтарды қалпына келтіру, процесін жеңілдету, дауды медиация тәртібімен тәртібімен реттеу туралы келісім жасалған жағдайда талап қоюдың нысанасы мен негізін бір мезгілде не кез келген ретпен өзгерту мүмкіндігі, талап арызды сотқа берген кезде төленетін баж сомасын толық көлемде қайтару болып табылады [3]. Бұл жасалып жатқан шаралардың барлығы азаматтардың құқығын қорғау, құқығына нұқсан келтірмеу, сот ісін азайту, басқа істерге баса көңіл бөліп, нәтижелі жұмыс жасау үшін де маңызы жоғары деп санауымыз қажет.

Нәтижелер және оларды талқылау. Азаматтардың құқығын қорғауды жүзеге асырудың бір көрінісі ретінде, істі ұзаққа созбай, бір тоқтамға келу үрдісін заңдастыру мақсатында елімізде 2011 жылдың 28 қаңтарда Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» Заңы қолданысқа енгізілді: «Егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше белгіленбесе, жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын, сондай-ақ онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын даулар медиацияның қолданылу саласы болып табылады», - деп бекітілген заңда [4]. Медиация заңға сай, кез келген істе қолданылмайтындығы белгілі, ол тараптардың бір ымыраға келуіне мүмкін болатын, қоғамға қауіптілігі жоғары емес, құқыққа қайшы әрекеттер мен әрекетсіздіктің салдарынан туындайтын істерде пайдаланылуы мүмкін.

«Mediation» сөзі латын тілінен аударғанда «делдал, екі тарапты мәмлеге келтіруші үшінші тұлға» деген мағынаны білдіреді [5].

Екі тарапты қанағаттандыру негізінде жүргізілетін келіссөз рәсімі, яғни бейтарап медиаторды тарту арқылы келісімге келу жолымен уағдаластырылатын рәсім.

Жалпы, медиация әдісі әлемде 20 ғасырдың екінші жартысында дами бастады. Ең алдымен АҚШ-та, Австралияда, Ұлыбританияда, одан кейін бірте-бірте Еуропа елдеріне тарады.

Медиатордың өкілеттігіне шектеулер қойылуы да мүмкін. Атап айтқанда,
 - мемлекеттік функцияларды орындайтын уәкілетті және оған теңестірілгендер;
 - заңда белгіленген тәртіппен сот әрекет қабілетсіз немесе әрекет қабілеттілігі шектеулі деп танылғандар;
 - оған қатысты қылмыстық қудалау жүзеге асырылғандар;
 - заңда белгіленген тәртіппен өтелмеген немесе алынбаған соттылығы бар адамдар медиатор бола алмайды [5, 48].

Медиация еріктілік, тараптардың тең құбылығы, медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптылығы, медиация рәсіміне араласуға жол берілмеушілік, құпиялылық, қолданыстағы заңның талаптарына сай болуы қағидаттары негізінде жүргізіледі.

Судья сотқа жүгінген тараптарға аталған пилоттық жобаға қатысу бойынша өз ұстанымын жазбаша білдіруді ұсынады. Ал тараптар келіскен жағдайда бес күн ішінде олардың медиатормен жасақан медиаци жүргізу туралы жазбаша келісімін сотқа жолдау туралы керектігін түсіндіреді. Сонымен қатар, сот өз тарапынан өз тарапынан іске қатысушы тараптарға медиатордың тізімін, медиация кабинеті туралы ақпарат ұсынады. Көрсетілген мерзімде тараптар медиатормен медиация жүргізу туралы келісім жасауға

немесе сотқа медиацияны судьяның жүргізуі туралы өтінішпен жүгіне алады [6].

Әрине, дауласушы тараптардың әрқайсысы өздерінікін жөн санайтыны түсінікті. Бұл медиаторлар мен бітімге келтіруші судьялардан психологиялық дайындықты талап етеді. Өзгені сабырлықпен тыңдай білу, түсіністікпен қарап, келісімге келу, ол да даналықтың белгісі болып табылады. Мақсат-денсаулыққа, жүйкеге зиян келтірмей, материалдық шығынға ұшырамай, әлеуметтік тепе-теңдікті орнату. Қандай жағдайда да медиаторлықты күштеп таңуға болмайды [7],

Медиаторлық қызметті жүзеге асыру барысында медиаторлар көптеген қиыншылықтармен бетпе бет келеді. Біріншіден, медиация жүргізуді бастамастан жұл жұмыстың оңай еместігі көрінеді. Бұл үрдістің бірінші кезеңінде медиаторлар алдымен бір тарапқа кеңес береді, одан кейін екінші тарапқа медиация жүргізудің мәні мен мақсатын нақты жеткізумен тікелей байланысты. Екіншіден, іс сотқа жеккен кезде екі жақтың да кәсіби өкілдері-адвокаттары болады. Бұл жерде адвокаттың екі жақты бір мәмлеге келтіруге деген ниетінің болуы маңызды, яғни, өзінің қорғауындағы адамды медиацияға бейімдеуі. Сол үшін медиатордың адвокатпен дұрыс диалог құруы, екі жақтың мүддесіне қайшы келмеуі, дұрыс шешім қабылдау маңызды рөл атқарады [8].

Келіссөздер әрқашан кем дегенде екі қатысушыны қамтиды, олардың мүдделері ішінара сәйкес келеді және ішінара алшақтайды. Қақтығыстарды шешу үшін келіссөздер процесінің жетістігі көбіне сіздің серіктесіңізді түсіну, оның мінез-құлық моделін дұрыс бағалау және адекватты қарым-қатынас стилін таңдау қабілетімен анықталады.

Қорытынды. Медиация әдісі арқылы азаматтар уақыт пен қаржы шығынын үнемдейді. Сонымен қатар, дауласушы тараптар адвокаттың қымбат ақылы қызметіне жүгінбейді. Ең бастысы, қоғамдағы алауыздықты азайтып, ел бірлігін, азаматтардың жанжалдарын бейбіт жолмен шешуге мүмкіндік береді.

Осылайша, медиация әлеуметтік-коммуникативті технология ретінде сізге байланыс орнатуға, тараптар арасында сындарлы келіссөздер үдерісін ұйымдастыруға және туындаған проблемалық жағдай бойынша белгілі бір нақты келісімді жасауға мүмкіндік береді. Кез-келген басқа технологиялар сияқты медиация да проблемалық жағдайды шешуге бағытталған, белгілі бір жүйелілікке ие және белгілі бір репродуктивті технологиялық циклды білдіреді. Біз медиация процесін екі субъектінің қарым-қатынас моделі ретінде қарастырамыз. Медиаторлар ешкімді күштеп келісімге шақырмайды, бәрі тараптардың өз келісімімен жүзеге асырылады.

Әкімшілік құқықбұзушылықтар бойынша медиацияны қолдану арқылы азаматтардың белгілі мәмлеге келуіне байланысты шығындарды өтеуі мен қаржының аз жұмсалуды қамтамасыз етеді, азаматтардың сенімі пайда болады, әкімшілік құқық бұзушылықтарға жол бермеуге тырысады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Құқықтану / А. Ибраева, Г. Өлібаева, Қ. Айтхожин. - Алматы: Мектеп, 2006.236 б.
2. Тинистановна С.С. Құқық негіздері.- Талдықорған, 2013.- 190 б.
3. «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы. \ <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401>
4. Байдельдинов Д. Институт медиации-на новый уровень // Заңгер, 2018.-№7(204).- С. 50-51.
5. Тасыбаев Д. Медиация-дауды реттеудің ең тиімді тәсілі///Заңгер, 2018.-№9.(206).- 30-31 бб.
6. Қадырбаев М. Даулар мен жанжалдарды реттеуге арналған медиация негіздері, сотқа дейінгі міндетті реттеу // Заңгер, 2018.-№6 (203).- 38-39 бб.
7. Артықбаева Г. Бітімгерлік бастауы-бабалар мұрасында // Заңгер, 2018.-№4 (201).- 26-27бб.

8 Магомедова А. Г. Практические аспекты, связанные с применением процедуры медиации в ходе судебного разбирательства.- Медиация: теория, практика, перспективы развития. Сб. материалов Первой всероссийской научно-практической конференции (23–24 апреля 2015 г., Москва) / Отв. ред. О. П. Вечерина. М.: ФГБУ «ФИМ», 2015. – С. 98-99.

ПРИМЕНЕНИЕ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Тинистанова С.С., Жакиянов Е.Е., Ибрагимов Т.Е., Нуркасымов Б.Е.

В статье рассматриваются актуальные проблемы административного правонарушения, медиация в административных делах, ее значение, преимущества и применение, трудности в использовании медиации, результаты.

Ключевые слова: административные правонарушения, суд, споры, скандалы, закон, медиация, применение медиации, результаты

APPLICATION OF INSTITUTE OF MEDIATION IN ADMINISTRATIVE COURT PROCEEDINGS

Tinistanova S.S., Zkakianov E., Ibragimov T., Nurkasymov B.

The article discusses topical problems of administrative offenses, mediation in administrative cases, its significance, advantages and application, difficulties in using mediation, results.

Key words: administrative offenses, court, disputes, scandals, law, mediation, use of mediation, results

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.01.2021ж.

ӘОЖ 94(514)084.5

КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Тинистанова С.С., Қонысбаев С.Б., Қуанханов А.М., Надырханов А.М.

Мақалада әкімшілік жауаптылық, әкімшілік жауаптылық негіздері мен кәсіпкерлік саласындағы әкімшілік құқықбұзушылықтар үшін жауаптылыққа талдау жасалынған. Сонымен қатар, заңнамаға сай қарастырылған кәсіпкерлік саласындағы құқықбұзушылықтардың түрлері мен жауаптылық, сот ісін жүргізудің құқықтық негіздері қарастырылған.

Кілт сөздер: әкімшілік құқықбұзушылық, кәсіпкерлік қызмет, кәсіпкерлік қызмет саласындағы құқықбұзушылық, жауаптылық

Кіріспе. Мемлекеттік басқару теориясы мен практикасында, атқарушылық-өкімдік қызметте әкімшілік жауапкершілік, оның ішінде кәсіпкерлік саласындағы әкімшілік құқықбұзушылықтар үшін жауаптылық мәселесі - заңдылықты, тәртіпті нығайтуда, басқару қызметі субъектілері қызметінің тиімділігін арттыруда маңызды орын алады және ғылыми және практикалық маңызы бар пікірталас тудыратын тақырыптардың бірі болып табылады.

Қазақстандық қоғам мен мемлекетті жаңғыртудың қазіргі кезеңінде бұл проблема ерекше маңызға ие болып отыр, өйткені оны зерттеу бақылау мен қадағалау тетіктерін,

атқарушы билік органдары мен лауазымды тұлғалардың ұйымдастыру-құқықтық қызметін жетілдіруге ықпал етеді.

Кәсіпкерлік саласындағы құқықбұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершіліктің мәні мен мазмұнын зерттеу қажеттілігі қазіргі заманғы даму жағдайында мемлекеттік-құқықтық қатынастардың түрлі салаларында, әсіресе Қазақстанның әлемдік кеңістікке жаһандануы мен кірігуі жағдайында басқарудың құқықтық негіздері туралы мәселені өткір қойып отырғандығымен байланысты.

Қазіргі заманғы қоғамда орын алып келе жатқан қылмыстармен қатар, әкімшілік құқық бұзушылық да үлкен қауіп төндіреді. Әкімшілік жауапкершілік институтының дамуына елдегі қылмыстың нақты жай-күйі, қоғамдық өмірдің түрлі салаларында көптеген құқыққа қарсы әрекеттер белгілі бір ықпал етті. Сондықтан кәсіпкерлік саласындағы әкімшілік құқықбұзушылықтарды жіктеу, оларға қатысты жауапкершілік, сот ісін жүргізу реті туралы зерттеу өзекті мәселелердің біріне айналып отыр.

Материалдар мен жұмыс әдістемесі. П.Е.Недбайло және басқалары әкімшілік жауаптылықтан белгілі бір жағдай талаптарына және уақытқа сай әрекетті көрсеті [1], И.В.Тимошенко әкімшілік жауапкершілік түсінігін құқықтық жауаптылықтың кең мағынасында, яғни, жауаптылық:

а) мемлекеттік мәжбүрлеуді білдіреді;

б) құқықбұзушыға қандай да заңсыз әрекеттері үшін құқықтық норманы қолданғанда туындайды;

в) құқықбұзушы жеке немесе қандай да бір мүлікке қатысты қайшы әрекет жасағанда;

г) процессуалдық тәртіппен жүзеге асырылады деген түсінік береді [2]. Сонымен қатар, әкімшілік жауаптылық қандай да бір жағымсыз әрекеттерден туындайды деген де пікір қалыптасқан (Малеин Н.С.) [3].

С.С.Тинистановна әкімшілік жауаптылық - азаматтар мен лауазымды адамдардың өздерінің әкімшілік құқық бұзушылық әрекеттері үшін заң алдындағы жауапкершілігінің бір түрі ретінде қарастырады [4].

А.И.Петелин сынды ғалымдар, әкімшілік жауапкершілік, мемлекеттік-билік сипатындағы шараларды іске асыру бойынша құқық қолдану органдарының құқықтық жауапкершілікті жүзеге асыруы мен құқықтарын шектеу қажеттігінен туындайтындығын көрсетеді. Осы сәттерді елемей құқықтық жауапкершілік сипатын жоғалтуы мүмкін. Бұл жағдайға назар аударып отырып, әкімшілік жауаптылық жалпыға бірдей ерік тарапынан мәжбүрлеуден туындайтыны (бұл жалпыға бірдей ерік нақты болу қажет болғандықтан), құқық қорғау органдары өз құзіреті шеңберінде іске асыратындығын алға тартады.

Заң тармақтарында қарастырылғандай, құқық бұзушылық жасаған адамды әкімшілік міндеттерін орындамағаны үшін әкімшілік жазадан босатпайды [5].

С.С.Алексеевтің еңбектерінде жауаптылық жазасын екі түрде қарастырады, бірі, қорғау шаралары, екіншісі, құқықтық жауаптылық шаралары. Әкімшілік қорғау шаралары, нақты сипатта болады, ал жауапкершілік шаралары- салыстырмалы сипатта болуы мүмкін. Жауапкершілікке тартудың негізі-құқықбұзушылық болатын болса, қорғау шаралары белгілі бір тұлғаның құқықтарының бұзылуының алдын алуға бағытталады [6].

Нәтижелер және оларды талқылау. Г.Т.Байсалованың пікірінше, Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы экономикалық дамуы, кәсіпкерлер класы мен еңбекшілердің негізгі салмағы арасында туындайтын әлеуметтік қайшылықтар, қаржы-экономикалық тұрақсыздық құқық тәртібінің жай-күйіне белгілі бір із салады, құқық бұзушылық санының өсуіне алып келеді, олардың жаңа түрлерін туындатады.

Мұндай жағдайларда құқық бұзушылықтарға қарсы күрестің әкімшілік-құқықтық шараларының маңызы артады. Сондықтан құқық бұзушыларға әкімшілік ықпал ету саласы кеңейтілуі тиіс.

Жеке және заңды тұлғалардың заң бұзушыларға әкімшілік тыйымдарды, тиісті әкімшілік жазалау шараларын не атқарушы билік органдары мен соттар салатын өзге де мәжбүрлеп әкімшілік-құқықтық ықпал ету шараларын қолдану түрінде қолданылып жүрген заңдарда белгіленген құқықтық нормаларды кінәлі бұзғаны үшін заңдарда белгіленген тәртіппен оған белгіленген тәртіппен жеке және заңды тұлғалардың жауаптылығы Әкімшілік жауапкершілік деп танылады. Заңды тұлғаларды әкімшілік жауапкершілік субъектісі ретінде тану тәртібі әкімшілік құқық нормаларымен ғана емес, сонымен қатар жер, қаржы, салық, еңбек, экологиялық құқық және т. б. сияқты құқық салаларының нормаларымен де регламенттеледі.

Қазақстан Республикасының заңдары бойынша лауазымды адам қызметтік міндеттерін орындамауына немесе тиісінше орындамауына байланысты әкімшілік құқық бұзушылық жасалған жағдайда әкімшілік жауаптылыққа тартылады. Бұл мән-жайлар болмаған кезде әкімшілік құқық бұзушылық жасауға кінәлі лауазымды адам жалпы негіздерде жауаптылықта болуға тиіс.

Заңнамада әкімшілік құқық бұзушылық жасалған кезде билік өкілінің функцияларын тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілеттік бойынша жүзеге асыратын немесе жүзеге асырған не әкімшілік құқық бұзушылық жасалған кезде мемлекеттік мекемелерде, квазимемлекеттік сектор субъектілерінде, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында ұйымдастырушылық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық функцияларды орындайтын немесе орындаған адамдар лауазымды адамдар деп танылады [7].

Заңды жауаптылыққа тартудың негізіне құқықбұзушылық жатады, яғни құқық нормаларын бұзу немесе орындамау (дұрыс орындамау) қорытындысы құқықбұзушының құқықтарын шектеуге әкеледі.

Бұл негіздерді егжей – тегжейлі мынандай жолмен бөліп қарастыруға болады.

1. Төтенше жағдайлар, яғни азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеу объективтік қажеттілік болып табылғанда. Мысалы, карантин тәртібі жұқпалы аурудың таратылуына жол бермеуге қарсы енгізілсе, және де карантиннің өзі қосымша міндеттер мен шектеулерді жүктеуді көздейді (мед. тексеруден өру, вакцинациялау, еркін жүріп – тұруды шектеу және тағы басқа).

2. Лауазылдық өкілеттіліктерге байланысты немесе егер бұл қоғамдық пайдалы қызметпен байланысты болса. Яғни адамның барлық құқықтары мен бостандықтары мен лауазымының немесе арнайы мәртебесінің аралығын таңдау мүмкіндігі болса, (бұлар көбінесе бір – бірімен сәйкес келе бермейтінін ескерсек) мысалы, мемлекеттік қызметкерге коммерциялық немесе өзге де ақы төленетін қызметпен айналысу, немесе мемлекеттің мүдделеріне қарсы бағытталған әрекеттер жасауға тиым салынады.

3. Мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында. Міне, әкімшілік ереженің бір түрін енгізу: құпиялық, шекаралық, әскери. Бұл өзінен - өзі азаматтар мен ұйымдардың қызметін арнайы өкілеттігі бар мемлекеттік органдардың тарапынан бақылау механизімін енгізуді көздейді.

4. Заңдылық бұзылған жағдайда, яғни құқықбұзушылық жасалғанда. Тап осы әрекет үшін заңды жауаптылық көзделген.

Заңды жауаптылықтың жалпы түріне мына қасиеттер тән:

1. Заңды жауаптылыққа заңдылықта көрсетілген кез – келген бір құқықбұзушылықты жасаған және кінәсі анықталған адам ғана тартылуы мүмкін.

2. Заңды жауаптылыққа тарту – кінәлі үшін жағымсыз салдарларды туғызады – жеке, мүліктік немесе өзге де сыйпаттағы.

3. Заңды жауаптылыққа тарту барысында кінәліні мемлекет тарапынан әшкерелеу болады.

4. Заң жауаптылық шаралары құқықбұзушыны тәрбиелеу немесе қайта тәрбиелеуге бағытталған, және де жаңа құқықбұзушылықтарды болдырмау үшін ескерту сипатында болады.

Занды жауаптылыққа тартудың құқықтық қалпына келтіру және әшкерелеу мақсаттары бар.

Занды жауаптылық, оның ішінде әкімшілік жауапкершілік мемлекеттің құқық бұзушылыққа деген шарасы болып табылады және құқық бұзушының өзі үшін пайда болған құқықтық жауаптылық міндетінен тұрады. Әкімшілік ғана емес, сонымен қатар қылмыстық құқықта мемлекеттің реакциясын сипаттайтын түрлі дефинициялар («алдын алу» және «жолын кесу») қолданылады.

Әкімшілік құқық бұзушылықтарды жасау кінәлі адамға мемлекеттің өкілетті органдары салатын әкімшілік жауапкершілік (жазалау) түрінде мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдануға әкеп соғады [8].

2014 жылы 5 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексінің 151-189 баптарында кәсіпкерлік саласындағы әкімшілік құқықбұзушылықтар мен оларға қатысты жауапкершілік қарастырылған, яғни олар:

- Шикізатты, азық-түлік және өнеркәсіп тауарларын Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерге әкету немесе жөнелту қағидаларын бұзу мен заңсыз кәсіпкерлік;

- Қазақстан Республикасының заңнамасында кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға тыйым салу белгіленген адамның осындай қызметпен айналысуы;

- Заңсыз банктік қызмет;

- Көрінеу жалған жарнама;

- Бөтен тауар белгісін, қызмет көрсету белгісін, тауар шығарылған жердің атауын немесе фирмалық атауды заңсыз пайдалану;

- Қазақстан Республикасының табиғи монополиялар туралы заңнамасын бұзу;

- Жеке кәсіпкерлік субъектілеріне тексеру жүргізу тәртібін бұзу;

- Қазақстан Республикасының туристік қызмет туралы заңнамасын бұзу;

- Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі мен мерзімдерін бұзу туралы жағдайларды қарастырады [9].

Осы кәсіпкерлік саласындағы әкімшілік құқықбұзушылықтар үшін сот ісін жүргізу

Қазақстан Республикасының Конституциясы;

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі;

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларын қолдану туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2012 жылғы 9 сәуірдегі № 1 Нормативтік қаулысына;

Әкімшілік құқық бұзушылық жөніндегі іс бойынша соттың қаулысы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 20 сәуірдегі № 5 нормативтік қаулысына;

Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы Әкімшілік рәсімдік-процестік Кодексіне сай жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 29 маусымдағы Әкімшілік рәсімдік-процестік Кодексінің 3-бабында: «Кодексте реттелетін қатынастар әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібін реттейді», -деп қарастырылған. Яғни, әкімшілік іс – әкімшілік рәсімді жүзеге асыру барысы мен нәтижелерін және (немесе) сотта жария-құқықтық даудың қаралуын тіркеп-бекітетін материалдар [10].

Қорытынды. Занды жауаптылық, оның ішінде әкімшілік жауапкершілік мемлекеттің құқық бұзушылыққа деген шарасы болып табылады және құқық бұзушының өзі үшін пайда болған құқықтық жауаптылық міндетінен тұрады. Әкімшілік ғана емес, сонымен қатар қылмыстық құқықта мемлекеттің реакциясын сипаттайтын түрлі дефинициялар («алдын алу» және «жолын кесу») қолданылады.

Әкімшілік құқық бұзушылықтарды жасау кінәлі адамға мемлекеттің өкілетті органдары салатын әкімшілік жауапкершілік (жазалау) түрінде мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдануға әкеп соғады.

Құқықтық қалпына келтіру мақсатына құқықбұзушының жолын кесу, құқықбұзушылықтан пайда болған залалды жою, бұзылған құқықтық қатынастарды қалпына келтіру, және де орындалмаған міндеттерді жүзеге асыру борышын жүктеуге бағытталған қорғау шараларын қолдану арқылы қол жеткізледі.

Әкімшілік жауапкершілік институтын жетілдіру мәселелері көбінесе әкімшілік құқық бұзушылықтар - кең таралған құқыққа қарсы көріністерге қарсы күрестегі рөлге негізделген үрдіс болып табылады.

Құқықтық мемлекетте құқықбұзушылықпен күрес, жауаптылыққа тарту тек заң негізінде ғана мүмкін. Әкімшілік жауапкершілік туралы заңнама әрдайым екі маңызды қызметті атқарады: Мемлекеттің әкімшілік саясатын бекітеді және оны іске асырудың нысаны болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. М.: Госюриздат, 1980.150с.
2. Тимошенко И. Понятие административной ответственности.- Северо-Кавказский юридический вестник, 2009.- №2.- 74-79 бб.
3. Малеин Н.С. Юридическая ответственность и справедливость. - М., 2002.- 190 с.
4. Петелин А.И. Проблемы правовой ответственности в социалистическом обществе. Учебное пособие.- Омск: Изд-во Ом. ВШМ МВД СССР, 1980.- 120 с.
5. Алексеев И.А., Свистунов А.А. Административное право. Учебник. М.: Проспект, 2015.- 486 с.
6. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. \ <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235/k14235 .htm>
7. Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ Кодексі / <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350>
8. Тинистановна С.С. Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес әкімшілік жауаптылыққа жататын тұлғалар түсінігі.- «Қоғамдық сананы жаңғырту аясында құқық пен мемлекеттің: теориялық және тәжірибелік мәселелері» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары.- Талдықорған, 2019 жыл 19 ақпан.- 203-206 бб.
9. Байсалова Г.Т. Проблемы совершенствования института административной ответственности в Республике Казахстан // Вестник КазНУ - №2 (58). - 2011.- С. 23-25.
10. Таранов А.А., Таранов Д. А. Подведомственность и подсудность рассмотрения дел об административных правонарушениях // Зангер, 2002, - № 10.- С. 142-149.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА АДМИНИСТРАТИВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Тинистановна С.С., Конысбаев С.Б., Куанханов А.М., Надырханов А.М.

В статье анализируется административная ответственность, основы административной ответственности и ответственности за административные правонарушения в сфере предпринимательской деятельности. А также виды правонарушений и ответственности в сфере предпринимательской деятельности, правовые основы судопроизводства

Ключевые слова: *административные правонарушения, предпринимательская деятельность, правонарушения в сфере предпринимательской деятельности, ответственность.*

LEGAL BASIS OF LIABILITY FOR ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE SPHERE OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Tinistanova S.S., Konysbaev S., Kuankhanov A., Nadyrkhanov A.

The article analyzes administrative responsibility, the foundations of administrative responsibility and responsibility for administrative offenses in the field of entrepreneurial activity. As well as types of offenses and liability in the field of entrepreneurial activity, legal basis of legal proceedings

Key words: *administrative offenses, entrepreneurial activity, offenses in the field of entrepreneurial activity, liability*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.01.2021ж.

ӘОЖ 94(514)084.5

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ БОЙЫНША ІС ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тинистанова С.С., Дүйсенғалиев Д.М., Жұмағали Д.Қ., Мухидин А.А.

Мақалада әкімшілік құқықбұзушылық түсінігі, белгілері, әкімшілік құқықбұзушылық бойынша іс қозғау тәртібі, сонымен қатар, әкімшілік құқықбұзушылық бойынша іс жүргізудің ерекшеліктері қарастырылған.

Кілт сөздер: *әкімшілік құқықбұзушылық, белгілері, іс қозғау, әкімшілік өндіріс, іс жүргізу ерекшеліктері*

Кіріспе. Қазіргі Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы, еліміздегі құқық саласында жүргізілген реформалар мен жазаны оңтайландыру үрдістерінің қолға алынуы саяси, экономикалық салада жаңа қатынастарды бекітті және қоғамда әкімшілік жауаптылықтың рөлін өсіріп, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам құру барысында қоғамдағы қайшылықтарды әкімшілік жолмен шешудің бағыттарын айқындау мен осы институтқа тән белгілерді айқындап, қызметтің бағыттарын көрсету маңыздылығы артты.

Бұл жағдайда құқықтық тәртіп талаптарын қамтамасыз етуге және профилактикалық функцияны жүзеге асыруға заңды жауапкершіліктің басқа түрлерімен қатар, әкімшілік жауапкершіліктің рөлі мен мәнін ғылыми тұрғыдан ұғыну мен талдау ерекше өзектілікке ие болады.

Қоғам мен мемлекетті дамытудың қазіргі заманғы басымдықтары әкімшілік жауапкершілік институтының жаңа мазмұнын да қамтиды: адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының басымдығы, сот және өзге де әкімшілік юрисдикция органдарының Қазақстан Республикасы Конституциясының талаптарын қатаң сақтауы заман талабына айналды.

Өкінішке орай, қазіргі деректерге сүйенетін болсақ, әкімшілік құқық бұзушылықтардың басым көпшілігі, әсіресе, жол қозғалысының бұзылуы,, денсаулық сақтау саласындағы заңсыз әрекеттер, көші - қон, заңдарының бұзылуымен, табиғатты пайдалану және экология саласындағы құқықбұзушылықтар, бюджет пен салық, монополияға қарсы реттеу саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтардың орын алуымен көбірек байланысты болып отыр.

Жалпы әкімшілік құқық бұзушылық туралы қаралған сот істерінің басым көпшілігі жоғарыда аталған құқықбұзушылықтардың тіркелуімен жүргізілгені белгілі болып отыр. Қазіргі кезеңде қоғамда масаң күйінде көлікке отырған жүргізушілердің санының өсуі,

карантин талаптарын бұзу, қоғамдық орындағы тыныштықты бұзу, көпшіліктің басын қосып, ойын ұйымдастыру, көрмелер жасау, ойын-сауық, мерейтойларды көпшілікпен өткізу, қоршаған ортаны ластау деректері бойынша қаншама адам әкімшілік жауапкершілікке тартылған.

Басқа құқық бұзушылықтар үшін 1,8 миллионнан астам азамат тартылды.

700 мыңға жуық құқық бұзушы жазалаудың өзге де түрлеріне тартылды, оның ішінде: 488 273 - ескерту алды, 42 306 азамат әкімшілік қамауға алынды, 27 мыңға жуық адам арнайы құқықтан айырылды.

Құқық бұзушылар ел бюджетіне шамамен 20 млрд. теңге төледі, бұл салынған айыппұлдың барлық сомасының 55,6%-ын құрайды. Статистиканың келтірілген деректері әкімшілік құқық бұзушылықтарды қысқарту үрдісі байқалмайтынын көрсетеді, бұл өз кезегінде жалпы елдегі құқық тәртібінің жай-күйіне теріс әсер етеді [1]. Бұл келтірілген деректермен дәл қазіргі жағдайды салыстырсақ, қазіргі күні де әкімшілік құқықбұзушылық деңгейі әлі де төмен түсе қойған жоқ. Сондықтан теориялық жағынан да, ғылыми жағынан да, тәжірибеде де әкімшілік құқықбұзушылықтарға қатысты іс жүргізу үрдісінің құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етілуі мен дамуы туралы тың көзқарастар, ғылыми тұжырымдар мен ұсыныстардың, осы саланы жетілдіруде маңызды рөл атқарады.

Материалдар мен жұмыс әдістемесі. Әкімшілік құқық бұзушылық-жалпыға міндетті әкімшілік-құқықтық нормаларды бұзатын және әкімшілік жазалар түрінде жауаптылыққа әкеп соғатын құқыққа қарсы кінәлі іс-әрекет не әрекетсіздік [2]. Демек, әкімшілік құқықбұзушылық азаматтардың құқыққа қайшы әрекеттерінен немесе әрекетсіздігінен туындайды.

Әкімшілік құқық бұзушылықты жасау әкімшілік жауаптылықтың, адамға әкімшілік жаза қолданудың нақты негізі болып табылады (нормативтік негіз-оған сәйкес әкімшілік жауаптылық белгіленетін және қолданылатын құқықтық нормалар). Әкімшілік құқықбұзушылықтың орын алуы әкімшілік іс қозғауға да негіз болады.

Әкімшілік жауапкершілік - азаматтар мен лауазымды адамдардың өздерінің әкімшілік құқық бұзушылық әрекеттері үшін заң алдындағы жауапкершілігінің бір түрі [3]. Кінәлі адамдар өзі құқық бұзған уақытта және территорияда қолданылатын заңдар негізінде әкімшілік жауапкершілікке тартылады.

Әкімшілік құқықбұзушылық жасалғандығы үшін жауапкершілікке тартуға құқыққа қайшы әрекеттің немесе әрекетсіздіктің орын алуы, кінәлілігі, қоғамға қауіптілігі онша емес, құрамы қылмыстың құрамына жатпайтын әрекеттердің орын алуы әкеліп соғады.

Құқыққа қайшы құқық нормасының диспозициясын бұзатын іс-әрекетті (немесе әрекетсіздікті) жасау болып табылады, бұл үшін әкімшілік жауапкершілік белгіленеді. Құқық бұзушылықтың құқықтың, заңнаманың (мысалы, білім беру, қорғаныс, ветеринария және т.б. туралы) әртүрлі салаларының нормаларына қол сұғуы мүмкін екенін атап өткен жөн, бірақ егер бұл үшін әкімшілік, сот тәртібімен қолданылатын әкімшілік жазалау шаралары көзделсе, онда ол әкімшілік құқық бұзушылықтарға жатады.

Әкімшілік жауапкершіліктің негізгі қағидаттары:

1. Заңдылық, яғни материалдық және іс жүргізу заңын мүлтіксіз сақтау;
2. Жауапкершілік кінәсін, яғни әкімшілік взыскание может қолданылуы мүмкін тек тұлға әкімшілік құқық бұзушылықтың жасалуына кінәлі;
3. Жауапкершілікті дараландыру, яғни жауапкершілікті қолдану құқық бұзушының жеке басын, теріс қылықтың қоғамға жат дәрежесін жан-жақты ескеруі тиіс;
4. Жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар;
5. Гуманизм, яғни жауапкершілікке тартылатын адамның дене азабын келтіруге, ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіруге жол бермеу;
6. Жауап бермеушілік, яғни құқық бұзушылық ашылуы, құқық бұзушы жауапқа тартылуы, ал қолданылған жаза-орындалуы тиіс;

7. Орындылығы, яғни істің барлық мән-жайларын, құқық бұзушының отбасы және мүліктік жағдайын ескере отырып, зиян теріс қылығымен келтірілген жауапкершілік шараларын қолдану;

8. Жауапкершіліктің жариялылығы, яғни жауапкершілік шараларын қолдану жария процесс түрінде жүзеге асырылады [4].

Нәтижелер және оларды талқылау. Әкімшілік процесс өзіне тән белгілі бір сатылардан тұрады:

- 1) нақты проблеманы айқындау;
- 2) осы проблеманы талдау және шешім жобасын әзірлеу;
- 3) жобаны қарау (оны келісу, талқылау, сараптамалық бағалау);
- 4) жобаны бекіту, яғни шешім қабылдау;
- 5) оны орындаушыларға жеткізу;
- 6) шешімнің орындалуын ұйымдастыру және оның орындалуын бақылау;

7) қажет болған жағдайда бұрын қабылданған шешім, оны түзету, іс-әрекетті жою немесе тоқтату [5]. Әкімшілік үрдістің жүзеге асырылу барысында мәселе нақты қандай жағдайға байланысты, шеші жолдары, қабылданатын шешімнің заңға қайшы келмеуі, қабылданған шешімнің орындалуы, егер оған қатысты шағым немесе наразылық болса, істі қайта қарау мен оның нәтижесінің нақты заңға сай жүзеге асырылуы маңызды.

Заң ғылымы саласындағы әдебиеттерде көрсетілгендей, әкімшілік іс жүргізу келесі 4 сатыдан:

- әкімшілік тергеп-тексеру;
- істі қарау;
- қаулыны қайта қарау;
- қаулыны орындау сатыларынан тұрады.

Кез келген әкімшілік өндіріс барлық тізілген кезеңдерді қамти бермейді.

Мысалы, азаматтардың арызы бойынша проблемаларды анықтау сатысында қажет емес жағдай болады, өйткені барлығы арызда ашық көрсетіліп тұрады.

Мәселеге қатысты келесі кезеңдерге бөлінеді:

- 1) актісін шығару қажеттілігін айқындау;
- 2) акт жобасын дайындау;
- 3) актінің жобасын басқару органының қарауына енгізу;
- 4) жобаны талқылау;
- 5) жоба бойынша шешім қабылдау;

6) қабылданған актіні жариялау [6]. Келіп түскен арызға қатысты қабылданатын нормативтік құжат, оны заңға сай дайындау, талдау, дұрыс шешім қабылдау, оның жариялануы мен екі тараптың қабылдауы, құқықбұзушылықтардың орын алмауы мен сауатты мәтін құрастыру қажеттілігі туындайды.

Сатылардың көпшілігінде кезеңдерді бөліп алу қиын емес-сатылық аралық мақсатты көздейтін іс-әрекеттердің жиынтығы. Мысалы, азаматтардың өтініштері бойынша іс жүргізудегі істі қарау сатысы нақты ықтималдылықты анықтау және зерттеу, тиісті материалдар-құқықтық нормаларды таңдау; басқару құқық ерлігі актісінің жобасын талқылау – оны зияткерлік қатысушыларға тапсыру, заң күшіне енер алдында актіге барлық түзетулерді енгізу және келісу. Осылайша, процесс төрт деңгейлі құрылымға ие: іс-әрекеттер-кезеңдер – сатылар-өндіріс.

Әрбір әкімшілік процесс жүйесіне келесі әкімшілік өндірістер кіреді:

1. Азаматтардың өтініштері мен шағымдары бойынша іс жүргізу.
2. мадақтау туралы іс бойынша;
3. Кәсіпорын басшылығымен, ұйымдармен, мекеме басшылары тәртіптік іс бойынша;
4. Әкімшілік құқықбұзушылықтар бойынша;

5. Әкімшілік ретпен материалдық шығынды өтетіп алу бойынша істер болады. Қай өндірісті болса да, тиісті мемлекеттік билік органдары арқылы жүзеге асырылады, кей жағдайда лауазымды тұлғалар жүргізеді. Қандай да бір өндірісті жүзеге асыру барысында, әкімшілік құқықбұзушылық норма басшылыққа алынады. Осының өзі барлық өндірісті тұтас бір жүйеге біріктіреді [7]. Кез келген істің өндірісте нәтижелі аяқталуы лауазымды тұлғаның күзіреттілігі мен жауапты органның тиісті нормативтік актіге сай әрекет етуінің нәтижесі деп тану қажет.

Заңнама шағымдану барысында арыздық заңға сай жүзеге асырылуына кепілдік береді. Мысалы, азаматтардың өтініштерін қарау тәртібі Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 12 қаңтардағы «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» Заң күші бар Жарлығымен белгіленген [8].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қарауға әзірлеу кезінде лауазымды адам іске қатысты шешім қабылдайды, яғни, іс қаралатын орын мен уақытты белгілеу; іске қатысы бар адамдарды шақырту, дұрыс ресімделмеген құжаттарды кейін қайтару, іс жүргізуді қысқарту, істі қарауға беру туралы шешім шығара алады.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер істі қарауға құқықты орган (лауазымды адам) әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттаманы және істің басқа материалдарын алған күннен бастап он бес күн мерзімде қаралады.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізуге қатысушылардан өтініштер түскен жағдайда не істің мән-жайларын қосымша анықтау қажет болған кезде істің қаралу мерзімін істі қараушы лауазымды адам ұзартуы мүмкін, бірақ ол бір айдан аспайды.

Лауазымды адам әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қарауға кіріскенде:

1) істі кім қарайтынын, қандай іс қаралғалы жатқанын, кім және осы Кодекстің қай бабы негізінде жауапқа тартылып отырғанын хабарлайды;

2) әкімшілік жауапқа тартылып отырған жеке адамның немесе заңды тұлғаның заңды өкілінің, сондай-ақ істі қарауға қатысушы өзге де адамдардың келгеніне көз жеткізеді;

3) іс жүргізуге қатысушылардың жеке басын анықтайды және жеке адамның немесе заңды тұлғаның заңды өкілдерінің, қорғаушысының және уәкілетті өкілінің өкілеттіктерін анықтайды;

4) іс жүргізуге қатысушылардың келмей қалу себептерін анықтайды және аталған адамдар жоқта іс қарау туралы не іс қарауды кейінге қалдыру туралы шешім қабылдайды;

5) қажет болған жағдайларда іс қарау кезінде қатысуы міндетті адамды алып келу туралы ұйғарым шығарады, аудармашы тағайындайды;

6) іс қарауға қатысушы адамдарға олардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді;

7) мәлімделген бас тартуларды және өтініш жасауларды шешеді;

8) әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттаманы, ал қажет болған жағдайда - өзге де материалдарды оқып береді;

9) іс қарауды кейінге қалдыру туралы: егер іс қараушының не лауазымды адамның өздігінен бас тарту немесе одан бас тарту тиісті мәні бойынша қарауға кедергі келтірсе, бас тарту мәлімделуіне; егер қорғаушыдан, уәкілетті өкілден, сарапшыдан немесе аудармашыдан бас тарту істі мәні бойынша қарауға кедергі келтірсе, аталған бас тартуға; істі қарауға қатысушы адамдардың келуі немесе іс бойынша қосымша материалдар сұрап алу қажеттігіне байланысты ұйғарым шығарады. Қажет болған жағдайда лауазымды адам сараптама тағайындау туралы ұйғарым шығарады [9].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қарап, лауазымды адам мына қаулылардың бірін шығарады:

1) әкімшілік жаза қолдану туралы;

2) іс жүргізуді қысқарту туралы;

3) істі осы әкімшілік құқық бұзушылық үшін өзге түрде немесе мөлшерде жаза қолдануға құқылы лауазымды адамға беру туралы;

4) мәжбүрлеп орындату және айыппұл салу туралы [9].

Қандай қаулы шығарылса да, аталған іске байланысты нақты, қай бапқа сай, қандай негізде ондай қаулы шығарылғандығы, қандай шара қолданылатындағы қолданыстағы заңнаманың баптары шегінен шықпауы тиіс екендігі барлығымызға да аян.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жөніндегі қаулыда:

- 1) қаулыны шығарған лауазымды адамның лауазымы, аты-жөні;
- 2) істің қаралған күні мен орны;
- 3) өзіне қатысты іс қаралған адам туралы мәліметтер;
- 4) осы Кодекстің әкімшілік құқық бұзушылық үшін жауаптылық көзделетін бабы;
- 5) істі қарау кезінде анықталған мән-жайлар;
- 6) іс бойынша шешім;
- 7) қаулыға шағым беру тәртібі мен мерзімі көрсетілуге тиіс [9].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жөніндегі қаулы дәлелді болуы тиіс.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жөніндегі қаулыға қаулы шығарған лауазымды адам қол қояды.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жөніндегі қаулы іс қаралып біткен соң дереу хабарланады.

Қаулының көшірмесі өзі арнап шығарылған жеке адамға немесе заңды тұлғаның заңды өкіліне, сондай-ақ олардың сұрауы бойынша жәбірленушіге, жеке адамның заңды өкіліне дереу тапсырылады. Аталған адамдар болмаған жағдайда қаулының көшірмесі ол шығарылған күннен бастап үш күн ішінде жіберіледі [10].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қозғау үшін әкімшілік құқық бұзушылық белгілерін көрсететін жеткілікті деректердің болуы негіз болып табылады.

Әкімшілік құқық бұзушылық жасалғаны туралы хаттама жасалған немесе әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау туралы прокурор қаулы шығарған кезден бастап әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғалған болып саналады. Әкімшілік істің қозғалуы, әкімшілік іс жүргізу мен оның заң бойынша тиісті құжаттармен бірге жүруімен қатар жүзеге асырылады.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттаманы уәкілетті лауазымды адам жасайды.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасауға белгіленген заң тәртібінде уәкілетті әділет органдарының басшыларына берілген бұйрық немесе нұсқаманың негізінде, қосымшаның тізіліміне сәйкес және осы Нұсқаулықтың осы тармағында көрсетілген лауазымды адамдар құқық береді.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамада оның жасалған күні мен орны, хаттаманы жасаған адамның лауазымы, аты-жөні; іс қозғалған адам туралы мәліметтер; әкімшілік құқық бұзушылықтың жасалған орны, уақыты мен мәні; осы Кодекстің ерекше бөлігінің аталған құқық бұзушылық үшін әкімшілік жауаптылық көзделетін бабы; егер олар бар болса, куәлардың аты-жөні, мекен-жайы; өзіне қатысты іс қозғалған жеке адамның не заңды тұлғаның заңды өкілінің түсініктемесі; заңды тұлғаның, филиалдың, өкілдіктердің атауы, тіркеу нөмірі және істі шешу үшін қажетті өзге де мәліметтер көрсетіледі [11].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасалған кезде өздеріне қатысты іс қозғалған жеке адамға немесе заңды өкіліне, сондай-ақ іс жүргізудің басқа да қатысушыларына олардың осы Кодексте көзделген құқықтары мен міндеттері түсіндіріліп, бұл туралы хаттамада белгі жасалады.

Хаттамаға оны жасаған адам және әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адам немесе заңды тұлғалардың, филиалдардың, өкілдіктердің өкілі қол қояды. Куәлар болған кезде, сондай-ақ куәгерлер қатысқан жағдайда хаттамаға сол адамдар да қол қояды.

Өздеріне қатысты іс қозғалған жеке адамға немесе заңды тұлғаның заңды өкіліне әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамамен танысуға мүмкіндік берілуге тиіс. Аталған адамдар хаттаманың мазмұны бойынша түсініктеме беруге және ескерту жасауға, сондай-ақ оған қол қоюдан өзінің бас тарту себебін баяндауға құқылы, олар осы хаттамаға қоса тіркеледі.

Бұл адамдар әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамаға қол қоюдан бас тартқан жағдайда хаттамаға тиісті жазба жасалады.

Өздеріне қатысты іс қозғалған жеке адамға, заңды тұлғаның заңды өкіліне әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасалғаннан кейін оның көшірмесі алған қолы қойылып, дереу тапсырылады.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама әкімшілік құқық бұзушылық жасалу фактісі анықталғаннан кейін дереу жасалады.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың мән-жайларын, өзіне қатысты іс қозғалған жеке адамның өз басын немесе заңды тұлға туралы мәліметтерді және заңды тұлғаның заңды өкілінің жеке басын қосымша анықтау талап етілген жағдайларда әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама құқық бұзушылық анықталған кезден бастап үш тәулік ішінде жасалады.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама қарау үшін әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қарауға уәкілетті судьяға, органға (лауазымды адамға) бір тәулік ішінде жіберіледі [12].

Іс қаралғаннан кейін шығарылған қаулыға сәйкес алып қойылған құжаттар мен заттар олардың иесіне қайтарылады немесе тәркіленеді, немесе сатылады, немесе сақталады, немесе белгіленген тәртіппен жойылады [13].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша қаулы:

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша қаулы, егер оған шағым берілмесе немесе наразылық келтірілмесе, шағым беру үшін белгіленген мерзім біткеннен кейін заңды күшіне енеді [9].

Қорытынды. Құқықтық қалпына келтіру мақсатына құқықбұзушының жолын кесу, құқықбұзушылықтан пайда болған залалды жою, бұзылған құқықтық қатынастарды қалпына келтіру, және де орындалмаған міндеттерді жүзеге асыру борышын жүктеуге бағытталған қорғау шараларын қолдану арқылы қол жеткізледі.

Әкімшілік жауапкершілік институтын жетілдіру мәселелері көбінесе әкімшілік құқық бұзушылықтар - кең таралған құқыққа қарсы көріністерге қарсы күрестегі рөлге негізделген үрдіс болып табылады.

Құқықтық мемлекетте құқықбұзушылықпен күрес, жауаптылыққа тарту тек заң негізінде ғана мүмкін. Әкімшілік жауапкершілік туралы заңнама әрдайым екі маңызды қызметті атқарады: Мемлекеттің әкімшілік саясатын бекітеді және оны іске асырудың нысаны болып табылады.

Әкімшілік заңнаманың ерекшелігі азаматтық заңнамаларға қарағанда, оны реттеудің мәні қоғам өмірінің барлық салаларындағы алуан түрлі қоғамдық қатынастар болып табылады. Сондықтан бірыңғай заңнамалық актіде барлық әкімшілік-құқықтық нормаларды кодификациялау мүмкін емес, бұл барлық мемлекеттердегі мемлекеттік басқарудың көпжылдық тәжірибесімен дәлелденді.

Іс жүргізуі реттеуші, бақылау және қорғау функцияларын орындай отырып, кез келген қызметті ұйымдастыру нысаны болып табылады. Әкімшілік процесс құқықтық процестің дербес түрі бола отырып, өзіне әкімшілік іс жүргізу мен әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтиды және қолданыстағы заңнама негізінде жүзеге асырылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Құқықтану/А.Ибраева, Г.Өлібаева, Қ.Айтхожин. - Алматы: Мектеп, 2006.- 236 б.
2. Общее административное право. Учебник.- Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016.- 760 с.
3. Н.Макарейко. Пути повышения качества законодательства об административных правонарушениях //Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. -2013. - № 22.- С. 88-94.

4. М.Омиргалиев Институт административной ответственности и его модернизация в современных условиях.- Талдыкорган, 2018.- 88 с.
5. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. \ [http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235/k14235 .htm](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235/k14235.htm)
6. «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» // <http://adilet.zan.kz>
7. Тинистановна С.С. Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес әкімшілік жауаптылыққа жататын тұлғалар түсінігі.- «Қоғамдық сананы жаңғырту аясында құқық пен мемлекеттің: теориялық және тәжірибелік мәселелері» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары.- Талдыкорған, 2019 жыл 19 ақпан.- 203-206 бб.
8. Жетписбаев Б. Административная ответственность в Республике Казахстан: Учеб. пособие / Б. Жетписбаев; Под общ.ред.проф.С.С.Сартаева.- Алматы: Данекер, 2000.- 233 с.
9. В.Татарин Административно-деликтное законодательство РК: становление, состояние и его дальнейшее развитие после приобретения независимости // Вестник Уральского института экономики, управления и права, 2009. Т. 8. №3.103
10. «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» ҚР 2007 жылғы 12 қаңтардағы N 221 Заңы// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000221>
11. Жатқанбаева А.Е. Место административно-надзорного производства в системе административного процесса // Вестник КазНУ.- 2016. – Т. 60. – №. 4.- С. 78-82.
12. Кодзаев Ч.С. Пересмотр постановлений по делам об административных правонарушениях // Вестник Северо-осетинского ГУ, 2012.- С. 186-191.
13. Об административных правонарушениях, выявленных за 7 месяцев 2016 года.- <http://pravstat.prokuror.kz/>

ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ПО ДЕЛАМ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Тинистановна С.С., Дуйсенғалиев Д.М., Жумағали Д.Қ., Мухидин А.А.

В статье рассматриваются понятие, признаки административных правонарушений, порядок возбуждения дела об административных правонарушениях, а также особенности производства по делам об административных правонарушениях.

Ключевые слова: административные правонарушения, признаки, возбуждение дела, административное производство, особенности производства

FEATURES OF PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES

Tinistanova S.S., Duisengaliev D., Zhumagali D., Muhidin A.

The article discusses the concept, signs of administrative offenses, the procedure for initiating a case on administrative offenses, as well as the peculiarities of proceedings in cases of administrative offenses.

Key words: administrative offenses, signs, initiation of proceedings, administrative proceedings, peculiarities of production

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.01.2021ж.

УДК 343.34

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ РАССЛЕДОВАНИЯ КИБЕРТЕРРОРИЗМА*Чукмаитов Д.С., Берзин П.С., Төлеева А.С., Карякина Р.А., Коновалова М.И.*

В статье рассмотрены методы раскрытия, расследования и предупреждения преступлений террористической направленности, которые способствуют установлению обстоятельств, подлежащих доказыванию по факту совершения кибертерроризма. Акцентировано внимание на раскрытии определяющих факторов установления преступлений террористической направленности, исходя из закономерных процессов отражения и проявления взаимодействующих объектов, предметов и субъектов, информирующих о характере преступной деятельности. Выделены признаки, особенности совершения кибертерроризма, значимые с точки зрения раскрытия, расследования и предупреждения совершения террористических актов.

Ключевые слова: Кибертерроризм, расследование, методика, криминалистика, преступление.

В настоящее время все чаще отмечаются факты освоения информационных технологий и компьютерных сетей транснациональными террористическими и экстремистскими организациями, что обусловило распространение наиболее опасной разновидности компьютерной преступности – кибертерроризма. Всемирная паутина позволяет террористам осуществлять информационные кибератаки, пропаганду экстремистских идей, расовой, религиозной и других форм нетерпимости, а также вовлекать в свои ряды новых членов, осуществлять незаконные финансовые операции и другое.

Для достижения своих целей кибертерроризм использует электронные сети, информационно-коммуникационные технологии, радиоэлектронику. Особую опасность представляют посягательства на информационную безопасность критически важных инфраструктур: компьютерных систем управления банковской сферы, обороны, промышленности и других. Реализация таких угроз может привести к чрезвычайным последствиям для общества и государства [1, 232–233].

При совершении кибератак в информационном пространстве чаще всего используются следующие приемы:

- получение несанкционированного доступа к личной, коммерческой, банковской информации, к государственным и военным секретам;
- нанесение ущерба физическим элементам информационного пространства (например, создание помех, нарушение работы сетей электропитания, использование специальных программ, которые разрушают аппаратные средства);
- уничтожение информации, программного обеспечения, технических ресурсов путем внедрения вирусов, программных закладок, преодоления систем защиты;
- техническое внедрение в каналы трансляции средств массовой информации с целью распространения слухов, дезинформации, объявления требований террористической организации;
- уничтожение или подавление работы линий связи, перегрузка узлов коммуникации, изменение адресации запросов в сети Интернет;
- проведение информационно-психологических операций, воздействующих на сознание населения и другие.

Эти приемы постоянно совершенствуются в зависимости от средств защиты, которые применяют разработчики компьютерных сетей. Так, киберпреступники могут использовать в сетях различного вида атаки, которые позволяют им получить доступ к

корпоративной сети, перехватить управление ею или заблокировать информационный обмен в сетях.

На основе анализа научной литературы, международных правовых документов и законодательства ряда стран можно выделить следующие особенности кибертерроризма.

Во-первых, явление кибертерроризма неразрывно связано с информационным оружием, так как для достижения своих преступных целей он использует информационно-коммуникационные технологии, компьютерные системы и сети, специальное программное обеспечение.

Во-вторых, следует признать, что это понятие носит международный характер, поскольку преступники часто находятся в одном государстве, а их жертвы – в другом.

В-третьих, важной особенностью кибертерроризма является многообразие его целей: от умышленного создания обстановки напряженности, подавленности и страха на социальном уровне до совершения с помощью компьютеров и компьютерных сетей террористических действий.

Необходимо отметить также четвертую важную особенность – киберпреступления характеризуются высоким уровнем латентности и низким уровнем раскрываемости, они требуют от исполнителей сравнительно небольших финансовых затрат, однако при этом наносят огромный моральный и материальный ущерб, позволяя достигать политических целей минимальными усилиями.

Кроме перечисленных выше уровней, некоторые авторы выделяют также информационно-психологический уровень, который подразумевает защиту психики человека от негативного информационного воздействия. Следует признать справедливой следующую точку зрения: благодаря Интернету кибертеррористы могут оказывать на аудиторию серьезное информационно психологическое воздействие, то есть инициировать «психологический терроризм». Например, с помощью социальных сетей кибертеррористы повышают уровень организации участников этой деятельности, распространяют различные тревожные слухи, сеют панику, вводят пользователей сетей в заблуждение. Также они систематически распространяют среди огромной аудитории информацию о технологии производства взрывчатых веществ и взрывных устройств, ядов и отравляющих газов [2, 67–69].

Кибертеррористами часто используется замена содержания сайтов и других интернет-ресурсов, которая заключается в подмене электронных страниц или их отдельных элементов в результате взлома. Этот прием используется в основном для привлечения внимания, демонстрации своих возможностей и является противоправным способом выражения их политических целей и убеждений. Помимо прямой подмены страниц широко используется регистрация в поисковых системах сайтов террористического содержания, которые открываются по ключевым словам легальных сайтов, а также перенаправление (подмена) ссылок на другой адрес, что приводит к открытию специально подготовленных противостоящей стороной интернет-страниц.

По нашему мнению, для эффективной борьбы с кибертерроризмом необходимо разработать государственную программу развития информационно-коммуникационных технологий, обеспечивающих подключение корпоративных сетей к сети Интернет при соблюдении требований безопасности информационных ресурсов. Также необходимо принять меры по совершенствованию технологий своевременного обнаружения и пресечения попыток несанкционированного доступа к информации. Кроме этого, важно законодательно установить исчерпывающий перечень видов сведений, не подлежащих передаче по открытым сетям, и обеспечить контроль над соблюдением установленного статуса конфиденциальной информации [3, 72–79].

При этом необходимо продолжать работу по упреждающему выявлению появляющихся новых факторов риска, по созданию и использованию опережающих технологий борьбы с кибертерроризмом.

Большое значение имеет организация системы подготовки и повышения квалификации специалистов по информационной безопасности. Кроме того, необходимо повышать правосознание людей, что позволит им, имея четкое понимание разумности подобных норм, оказывать всемерную помощь правоохранительным органам в выявлении случаев кибертерроризма уже на стадии подготовки преступлений, осуществляемых с использованием информационных систем.

Особую роль в борьбе с киберпреступниками играет осуществление переподготовки и регулярное повышение квалификации кадров, которые специализируются на борьбе с кибертерроризмом, их поиск из числа профессионалов только на конкурсной и контрактной основе. Такое обучение будет побуждать их постоянно самосовершенствоваться, чтобы эффективно противостоять новым видам сетевых атак и компьютерных преступлений.

При этом постоянное техническое и программное переоснащение служб и подразделений, занимающихся противодействием кибертерроризму, должно стать регулярным, что станет одной из действенных гарантий информационной безопасности государства.

Еще одним важным направлением борьбы с использованием информационных технологий в террористических целях является их профилактика. Особенно важно проводить такую профилактическую работу в среде молодежи, так как именно молодежь в силу ряда психологических и иных факторов является наиболее уязвимой в плане подверженности негативному влиянию разнообразных криминальных групп. Социальная и материальная незащищенность молодежи, частый максимализм в оценках и суждениях, психологическая незрелость, значительная зависимость от чужого мнения, всеобщее увлечение информационно-коммуникационными технологиями, стремление повысить свою самооценку любыми способами, в том числе и противозаконными, такими, как хакерские атаки – это только некоторые из причин, позволяющие говорить о возможности легкого распространения радикальных идей среди российской молодежи и привлекательности кибертерроризма.

Для профилактики проявлений кибертерроризма в молодежной среде можно, в частности, предложить следующие направления деятельности:

– проведение комплексных мероприятий по формированию правовой культуры в молодежной среде, что будет способствовать развитию у молодого поколения чувства уважения к правам и свободам других лиц;

– воспитание у молодежи толерантного мировоззрения, терпимого отношения ко всем людям, вне зависимости от их национальности, религии, социального, имущественного положения и иных обстоятельств, что поможет противодействовать не только возникновению кибертерроризма, но и проявлению различных видов религиозного, национального и социального экстремизма;

– повышение уровня социальной и материальной защищенности молодежи, помощь в трудоустройстве молодых специалистов, поддержка жилищных программ для молодежи. Данные меры помогут молодым людям самореализоваться, осознать, что государство заботится о них, и нет необходимости совершать противозаконные действия для получения материальных средств от террористов.

В связи с тем, что оружие киберпреступников постоянно совершенствуется, а способы информационных атак становятся все более универсальными и изощренными, в перспективе следует ожидать появления новых «нетрадиционных» видов кибератак и компьютерных преступлений. Однако целенаправленное комплексное решение перечисленных задач и выполнение профилактических мероприятий позволит эффективно противодействовать кибертерроризму, что существенно снизит вероятность реализации террористических угроз в киберпространстве.

Кибертерроризм как явление социального характера требует эффективных механизмов оказания противодействия ему на основе исследования и использования действенных способов и приемов раскрытия, расследования и предупреждения преступлений террористической направленности. Действенным механизмом раскрытия, расследования и предупреждения преступлений террористической направленности является разработка методики, определяющей основные свойства и признаки взаимодействия, отражения и проявления причинно-следственных отношений в формировании и развитии события преступления.

Методика раскрытия, расследования и предупреждения преступлений террористической направленности, выявления определяющих методов, способов и средств обусловлены исследованием и познанием закономерных процессов взаимодействия, отражения и проявления объективно-субъективных факторов формирования и развития направленности на совершение террористических актов в киберпространстве. Исследование указанных условий и обстоятельств объективно-субъективного характера криминальной направленности на совершение кибертерроризма в системе дает основание для выдвижения и проверки версий, для определения задач как первоначального, так и последующих этапов, для диагностирования условий и обстоятельств совершения и сокрытия преступлений, для прогнозирования и моделирования поведения личности преступника при совершении действий террористической направленности.

Разработка методики раскрытия, расследования и предупреждения преступлений террористической направленности связана с установлением характерных признаков криминальных действий и бездействий, определяющих их содержательную основу, направленных на совершение кибертеррора в силу определенных объективных и субъективных причин, в результате формирования и развития условий и обстоятельств, способствовавших совершению преступления. Их исследование позволяет в системе раскрыть определяющие признаки и особенности преступлений террористической направленности, т.е. определить по проявляемым свойствам действий направленность лица на совершение террора.

Итак, информационная основа совершения преступлений террористической направленности обусловлена закономерными процессами отражения и проявления взаимодействующих объектов, предметов, субъектов в механизме слеодообразования индивидуальностью, доминантностью, неповторимостью.

Механизм слеодообразования при совершении преступлений террористической направленности отличается насильственным методом достижения цели, применением и использованием информационных технологий для массового уничтожения компьютерной информации и самих людей, строений, сооружений, транспорта, объектов стратегического, военного предназначений, правоохранительных органов, тем самым посягая на общественную, экономическую и киберинформационную безопасность государства.

Типичные проявления слеодообразования в механизме преступной деятельности террористической направленности свидетельствуют о личностном отношении преступника-террориста к результату, последствиям вполне приемлемого для него способа достижения цели, исходя из его потребностно-мотивационной сферы, ценностно-нормативной структуры, определивших выбор метода достижения цели.

В механизме слеодообразования отражается и проявляется личностная активность субъекта преступной деятельности террористической направленности, определившая характер криминальных действий выбором и использованием условий и обстоятельств объективно-субъективного характера для достижения цели путем определения непосредственных промежуточных задач, которые и раскрываются закономерными процессами причинно-следственных отношений, пространственно-временных факторов. В результате закономерных процессов отражения и проявления направленности криминальных действий на совершение террора определяются признаки, информирующие

об условиях и обстоятельствах совершения, сокрытия преступлений террористического характера.

Организация противодействия терроризму связана с международным сотрудничеством государств, разработкой единой правовой базы с учетом национальных интересов государств на уровне правительственных, правоохранительных органов, обеспечивающих безопасность личности, государства и общества, с привлечением общественных организаций.

Другим эффективным методом организации раскрытия, расследования и предупреждения преступлений террористической направленности является взаимодействие органов дознания и следственных органов Комитета национальной безопасности, системы МВД, финансовой полиции, таможенных органов, основанное на сотрудничестве и оказании помощи друг другу в предоставлении и обмене информацией, создании следственно-оперативных групп при психологической совместимости участников. Указанная форма организации позволит системно и последовательно решать задачи оказания противодействия кибертерроризму.

Оказание противодействия кибертерроризму зависит от разработки методики расследования и предупреждения преступлений, не только раскрывающей вопросы организационного характера, но и определяющей методы и способы расследования терроризма на основе выделения признаков, характерных для формирования и развития причинно-следственных отношений, пространственно-временных факторов события преступления.

Типичность проявления условий и обстоятельств преступлений террористической направленности определяет задачи первоначального этапа, алгоритм первоначальных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий, устанавливающих причинно-следственные отношения формирования и развития террористических актов. Итак, системный подход при исследовании условий и обстоятельств формирования и развития криминальной ситуации совершения кибертерроризма, факторов объективно-субъективного характера, предшествовавших совершению преступления и проявившихся после совершения преступления, раскрывает причинно-следственную обусловленность события преступления.

В силу изложенного систематизация преступлений по определяющим признакам применения методов и способов собирания, исследования доказательственной информации при установлении условий и обстоятельств преступной деятельности способствует выдвижению и проверке версий, программированию действий, моделированию поведения, диагностированию условий и обстоятельств совершения и сокрытия преступлений. Криминалистическая классификация преступлений рассматривается как метод, определяющий частную методику раскрытия, расследования и предупреждения преступлений кибертеррористической направленности.

Использование при раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений террористической направленности методов и способов собирания и исследования, закрепления доказательственной информации, определяющих признаки преступлений против личности, общественной безопасности, способствует установлению причинно-следственных отношений формирования и развития совершения кибертерроризма.

Установление причинно-следственных отношений в механизме преступной деятельности террористической направленности обусловлено типичными проявлениями способов совершения, сокрытия преступлений, использованием и выбором места и совершения преступлений, направленных на устрашение населения и воздействие на правительство при помощи кибератак.

Методом устрашения населения и способом воздействия на правительство, в первую очередь, является использование информационных технологий при совершении кибертерроризма, имеющих гораздо большую разрушительную силу чем общеизвестный

акт терроризма совершаемый при помощи взрывных устройств и т.д., поэтому одним из основных вопросов является установление орудия совершения преступления, источника его происхождения, изготовления и приобретения. Установление факта происхождения, приобретения электронных устройств связано с совершением преступлений в сфере использования информационных технологий в преступлениях, использование которых является насильственным методом воздействия, посягающим на общественную безопасность государства при совершении террористических актов.

Криминалистические особенности способов преступления характеризуются:

- тщательной подготовкой: к террористической деятельности и к преступлению;
- многообразием способов совершения преступлений при единстве субъектов, а также объединяющих их мотивов и целей;
- избирательным подходом преступников к сокрытию преступления, при котором наблюдается тщательное сокрытие деятельности преступной организации, полное или частичное отсутствие следов события преступления (которое, напротив, чаще носит признаки наглядности); а также применяемым преступниками комплексом мер по противодействию расследованию [4, 104].

Необходимо отметить, что одним из методов выявления преступлений кибертеррористической направленности являются способы борьбы с легализацией преступных доходов, которые создают условия для совершения криминальных действий, направленных на причинение вреда и значительного ущерба, покушение на жизнь представителей законодательной и исполнительной власти, пропаганду ведения террористической деятельности на религиозной, расовой основе.

Объектами нападения и насилия при совершении преступлений террористической направленности являются определенные группы людей, виктимность которых определяется их сферой деятельности. Эти группы людей вызывают общественный резонанс в результате атаки их личной электронной информации или в качестве захвата заложника при использовании ИТ. Выделены виктимные группы потерпевших, к которым отнесены: государственные, общественные деятели (18,6 %); военные (32,5 %); сотрудники правоохранительных органов (20,2 %); крупные бизнесмены, работники финансово-кредитной сферы, имеющие доступ к денежным средствам (14,4 %); социально незащищенные слои населения, гибель или захват которых вызывает большой общественный резонанс (чаще всего — дети, инвалиды, молодые люди) (14,3 %) [4, 128].

Ситуационный анализ условий и обстоятельств преступлений террористической направленности помогает версионным методом собирания и исследования доказательств устанавливать причинно-следственную обусловленность события преступления. Выдвижение и проверка версий как логический мыслительный процесс определяют не только наличие связей между взаимодействующими объектами, предметами и субъектами события преступления, но и характер связей, содержание взаимодействия, тем самым раскрывая природу события преступления [5, 74].

Итак, установление условий и обстоятельств преступлений террористической направленности определяется применением криминалистических методов исследования доказательств, обеспечивающих на основе закономерных процессов отражения и проявления взаимодействующих объектов, предметов и субъектов, возможность познать характер и направленность криминальных действий исходя из личностной активности субъекта преступной деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Васильева А.Н. Понятие и проблемы противодействия кибертерроризму// Успехи современного естествознания. - 2011. - № 8. – С. 232-233.
2. В.Кулаков, А.Соловьев. Информационно-психологические аспекты государственного и муниципального управления. Учебное пособие. Воронеж: Воронежский институт МВД России, 2012. – С. 67-69.
3. Сайтов И.А. Противодействие кибертерроризму – важнейшая задача обеспечения информационной безопасности. Вестник национального антитеррористического комитета научно-практический журнал №2 (07). – 2012. – С. 72–79.
4. Вассалатий Ж.В. Методика расследования преступлений террористического характера. Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. - Челябинск, 2010. - 220 с.
5. Сембекова Б.Р. Версионный метод исследования доказательств // Вестн. Караганд. ун-та. - Сер. Право. № 2 (62) 2011. — С. 74-79.

КИБЕРТЕРРОРИЗМДІ ТЕРГЕУДІҢ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

Чукмаитов Д.С., Берзин П.С., Төлеева А.С., Карякина Р.А., Коновалова М.И.

Ғылыми мақалада кибертерроризмді жасау фактісі бойынша дәлелденетін мән-жайларды анықтауға ықпал ететін террористік қылмыстарды ашу, тергеу және алдын-алу әдістері талқыланды. Қылмыстық әрекеттің сипаты туралы хабардар етіп, өзара әрекеттесетін мәні, объект мен субъектілердің көрінісі мен көрінуінің табиғи процестеріне негізделген террористік қылмыстарды анықтайтын факторларды ашуға назар аударылады. Кибертерроризмді жасаудың террористік актілерді ашу, тергеу және алдын-алу тұрғысынан маңызды болып табылатын белгілер мен ерекшеліктері көрсетілген.

Кілт сөздері: *Кибертерроризм, тергеу, әдістеме, криминалистика, қылмыс.*

CRIMINALISTIC METHODS OF INVESTIGATING CYBERTERRORISM

Chukmaitov D., Berzin P.S., Tuleyeva A., Karyakina R., Konovalova M.

The article examines the methods of disclosing, investigating and preventing terrorist crimes, which contribute to the establishment of the circumstances to be proven on the fact of the commission of cyber terrorism. Attention is focused on the disclosure of the determining factors of establishing terrorist crimes, based on the natural processes of reflection and manifestation of interacting objects, objects and subjects, informing about the nature of criminal activity. The features, features of the commission of cyberterrorism, which are significant from the point of view of disclosure, investigation and prevention of the commission of terrorist acts, are highlighted.

Key words: *cyberterrorism, investigation, methodology, forensics, crime.*

Материал поступил в редакцию: 13.01.2021г.

УДК 343.9

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Чингаева Б.К., Мухитдинов А.А., Ким В.А., Арманбекқызы Д., Базаров Т.А.

В данной научной статье отображена современная правовая ситуация криминологической характеристики профессиональной преступности. Так же, в статье рассматриваются и анализируются признаки, характеризующие личность профессионального преступника, специфические причины и условия, способствующие совершению преступлений профессиональными преступниками, а также меры профилактического характера. Показано, что для изучения и выявления особенностей профессиональной преступности недостаточно только внешних характеристик, таких как: количество преступлений, место, время, способ и орудия их совершения. Необходимо полное понимание противоправного поведения, включающее в себя: уровень готовности лица к совершению преступлений, его психологическое состояние, специфику способов и методов совершения преступлений, соответствие активности противоправной деятельности и квалификации преступника.

Ключевые слова: *преступление, рецидив, профессиональная преступность, личность профессионального преступника, криминальный профессионализм.*

Преступность - понятие криминологии, означающее совокупность всех фактически совершенных противоправных деяний, за каждое из которых предусмотрено уголовное наказание, а также массовое негативное социально-правовое явление, обладающее определенными закономерностями, количественными и качественными характеристиками. Существует несколько различных видов преступности, но наиболее общественно опасными из них являются рецидивная, профессиональная и организованная преступность. Наличие целого социального слоя, для которого преступная деятельность является основой существования, свидетельствует о высокой степени криминализации общества. Объективная сложность изучения этих видов преступности заключается в следующем: преступления этих видов являются высоко латентными, их исполнители принимают специальные меры для сокрытия своей деятельности, кроме того, понятия профессиональной и организованной преступности являются криминологическими, и поэтому преступления данного вида трудно отразить в официальной статистике. По объективным признакам деяния трудно установить, относится ли оно к групповой общеуголовной или организованной преступности. Поэтому в изучении профессиональной и организованной преступности широко используется метод экспертных оценок [1, 225].

Профессиональная преступность – это вид преступной деятельности, которая является для субъекта основным или единственным источником средств к существованию, является устойчивым видом преступного занятия – специализацией, требует наличия у преступника определенных познаний и навыков, предполагает наличие устойчивых связей с антисоциальной, то есть преступной средой.

Основными видами профессиональной преступной деятельности являются такие преступления как мошенничество, кражи, скупка и сбыт краденого имущества, фальшивомонетничество. Внутри этих видов преступлений существует узкая специализация, порождающая множество, так называемых преступных «профессий». В современных условиях к приведенному выше перечню следует добавить такие виды составов преступлений, как лжепредпринимательство, фиктивное банкротство, обман потребиателей, изготовление и сбыт поддельных ценных бумаг, кредитных карточек,

иных платежных документов, преступления в сфере компьютерной информации, ставшие в последнее время «привычными» заказные убийства.

Существование профессиональной преступности в бывшем СССР и нынешнем Казахстане было признано относительно недавно. В 30-80-х годах считалось, что профессиональная преступность в СССР ликвидирована полностью, как пережиток царизма. В действительности в СССР практически исчезли преступные «профессии», как взломщики сейфов – так называемые медвежатники, мошенники с использованием фальшивых драгоценностей – фармазонщики и другие, но остались и «процвели» карточные шулера, воры-карманники, воры-домушники и прочее. Позднее, в 70-х годах получил весьма широкое распространение такой новый вид деятельности, как подпольное производство товаров народного потребления, что в те годы считалось преступным и недопустимым. Но официально этого явления не существовало, поэтому причины и условия профессиональной преступности не изучались и никакой статистики и учета по этому явлению не велось.

Характеризуя личность преступника-рецидивиста следует выделить следующие вопросы: потребности и мотивы, нравственное и правовое сознание, социальные позиции и связи и социально-значимая деятельность.

У преступников-рецидивистов система мотивов беднее и уже, чем у законопослушных граждан и лиц, совершивших преступление впервые. Доминирующие мотивы сдвинуты к эгоистическим мотивам, материально-потребительским, эмоционально-сиюминутным. У большинства рецидивистов отсутствует потребность в систематическом труде. У преступников-рецидивистов наблюдается деформация потребностей – преобладание материальных интересов над духовными, такими как потребность в общении, образовании, творчестве. Антисоциальным потребностям соответствуют и антисоциальные мотивы поступков – корысть, месть, ревность, зависть, хулиганские побуждения, влияние других лиц, устранение препятствия или сокрытие другого преступления [2, 184].

Тесно связана рецидивная преступность и с таким явлением, как алкоголизм. Временами потребность в спиртных напитках выступает как мотив или стимул для иной криминогенной мотивации: агрессивность, корысть, насилие.

Рецидивисту свойственны несамокритичность, самооправдание содеянного, вера в безнаказанность, удачливость, умение избегать разоблачения, циничное пренебрежение общественными благами в угоду эгоистическим интересам. Многие из них расценивают свою деятельность правильной, разоблачение нелепой случайностью, а приговор суда и наказание – ужасной несправедливостью.

Для рецидивистов характерно, то что они рано, многие еще до достижения ими 16 лет, начинают трудовую деятельность и также рано прекращают ее. Рецидивисты, как правило имеют небольшой прерывающийся общий стаж, несоразмерный с их возрастом и не соответствующий трудоспособности. Стаж складывается их периодов между очередными осуждениями. Кроме того это обычно лица имеющие только среднее или даже неполное среднее образование.

Рецидивисты поддерживают связи с другими преступниками, часто вступают в брак с лицами, имеющими аналогичные взгляды и привычки, навязывают их и своим детям.

Так как, профессиональная преступность проистекает из специального рецидива, то есть неоднократного повторения однородных (тождественных) преступлений, а точнее неоднократное совершение преступлений одного состава (только квартирные кражи или только угон автотранспортных средств и т.д.), то все сказанное про личность преступника рецидивиста можно отнести и к личности профессионального преступника, с некоторыми дополнениями. Основной отличительной чертой профессионального преступника является, чаще всего обязательное, знание и соблюдение уголовных традиций и обычаев, уголовного жаргона, знание которых он приобретает в процессе обучения криминальной

профессии и во время дальнейшей деятельности. Профессиональные преступники представляют собой наиболее активную, опасную, злостную группу преступников. Для них характерна высокая криминальная активность и наиболее стабильное (последовательное) поведение.

Среди причин, вызывающих профессиональную преступность можно назвать такие: негативная среды, в том числе криминогенная семья, связь с лицами, ведущими антиобщественный образ жизни. То есть обстоятельствами, вызывающими профессиональную преступность являются такие обстоятельства, которые имели место как до первой судимости лица или до применения заменяющих наказание мер, так и продолжающиеся и возобновляющиеся и после отбытия наказания [3, 125].

В другую группу причин вызывающих профессиональную преступность, можно выделить недостатки деятельности самих правоохранительных органов. Это и несвоевременное реагирование на совершенное преступление, медлительность при возбуждении уголовных дел, и низкая раскрываемость преступлений, и нарушение требования закона о всестороннем, полном и объективном исследовании обстоятельств совершенного преступления. Кроме того, в законодательстве и судебной практике, равно как и в теории уголовного и исправительно-трудового права, имеет место явная недооценка и занижение значения и роли уголовных наказаний, отличных от лишения свободы. Широкое применение этого вида уголовного наказания (лишения свободы) отнюдь не способствовало успешной борьбе с преступностью вообще и с рецидивной преступностью в частности, а наоборот привело к тому, что почти три четверти рецидива падают на лиц, ранее содержавшихся в исправительно-трудовых колониях.

Среди причин вызывающих профессиональную преступность, в первую очередь надо выделить одну весьма специфическую причину, а именно существование криминальных традиций и обычаев. Они возникали и утверждались в течение длительного времени, многих веков. С помощью именно традиций и обычаев преступное сообщество, а в профессиональной преступности – это еще и кастовое сообщество, воспроизводит себя и способствует защите, безопасности и «процветанию» своих членов. Однако сами традиции и обычаи, являясь катализаторами криминогенных процессов и условиями осуществления профессиональной преступности, обусловлены определенными социальными условиями.

К таким условиям относится, во-первых, материальное неравенство. Но само по себе неравенство не является ни причиной ни условием возникновения профессиональной преступности, оно становится опасным лишь тогда, когда отдельные члены общества тем или иным способом начинают обирать общество и жить за счет других, право послушных членов общества. Бесхозяйственность и отсутствие должного контроля привели к активации расхитителей государственного имущества, которые стали превращать отдельные отрасли народного хозяйства в источник своего обогащения. В условиях перехода к рыночной экономике стало расти расслоение на бедных и богатых, и появился принцип «обогащения любой ценой».

Во-вторых, в современном Казахстане наблюдается снижение социальной роли семьи, культуры, изменения взглядов на ценности материального характера. Стали проповедоваться культура силы и всемогущество денег, делающих человека «крутым» и независимым. Это сыграло большую роль в притоке в ряды преступников молодых людей. По данным официальной статистики, в последние годы резко и значительно снизился возраст корыстных преступников, а это является явным показателем социальной дезориентации молодежи.

Третьей социальной причиной профессиональной преступности является недооценка правоохранительными органами общественной опасности профессиональной преступности. Это вызвано тем, что в бывшем СССР, в течение более чем полувека проблема профессиональной преступности «не существовала», то есть не признавалась официальными властями и следовательно не велся учет таких преступлений, не

проводилась работа, направленная на предотвращение профессиональной преступности, не изучались ее причины. Проблема профессиональной преступности не отражена и в законодательстве - профессиональность преступника совсем не учитывается при назначении наказания. Совершение преступлений становится экономически выгодным делом, вследствие малой урегулированности возмещения материального ущерба – преступник может расплачиваться многие годы весьма малыми суммами [4, 158].

Основное направление профилактики рецидивной преступности заключается в создании условий, облегчающих адаптацию освобожденных после отбытия наказания к условиям свободной жизни, нейтрализация негативных последствий лишения свободы. По новому уголовно-исправительному кодексу осужденным, перед окончанием срока наказания предоставляется возможность проживания и работы вне колонии, без охраны, но под надзором. Государственные органы и общественные организации должны оказывать помощь в трудовом и бытовом устройстве лиц, отбывших наказание, так как это способствует более быстрой и качественной социальной адаптации этих лиц, что в свою очередь приводит к снижению вероятности рецидива.

Другим направлением профилактики рецидива является социальный контроль за отбывшими наказание. Мерами такого контроля является помещение лиц, больных алкогольной, наркотической или иной зависимостью (например, необходимость постоянной игры в азартные игры, являющейся психологической проблемой и подлежащей лечению) в специальные лечебные учреждения; помещение лиц без определенного места жительства в воспитательно-трудовые профилактории, а также установление административного надзора органов внутренних дел. Административный надзор заключается в гласном контроле за поведением поднадзорного и соблюдением им установленных правоограничений, например запрещение в определенное время уходить из дома, запрещение находиться в определенных местах и т.д.

Самым сложным является специальный рецидив. Для его профилактики используются меры уголовного наказания, такие как запрет занимать определенные должности в течение определенного времени или заниматься определенным родом деятельности. Если же специальный рецидив повторяется неоднократно, приходится признавать, что произошел переход к криминальному профессионализму [5, 107].

В предупреждении профессиональной преступности значительную роль играет уголовное законодательство, так как говоря о профессиональном преступнике, имеется в виду не случайный преступник, а злостный его тип. Следовательно борьбу с преступностью можно усилить совершенствованием института совокупности преступлений с целью максимальной индивидуализации наказания и правильной квалификации уголовных деяний.

Среди мер по предупреждению профессиональной преступности надо выделить и меры по нейтрализации и искоренению криминальных традиций и обычаев, законов неформальных объединений. Должна существовать специальная программа по перевоспитанию осужденных, в которой должны принимать участие социологи, психологи, специалисты по субкультуре. Следует исключать возможные контакты профессиональных преступников с несовершеннолетними правонарушителями и просто другими осужденными, «не зараженными блатным образом жизни».

Также необходимо вести централизованный учет профессиональных преступников по категориям.

Целесообразно и создание специальных подразделений в органах внутренних дел, разработка новых форм и методов выявления и пресечения криминальной деятельности, разработка мер экономического воздействия, для создания условий, при которых будет невыгодно вести преступный образ жизни.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Шиханцов Г.Г.. Криминология. Учебное пособие. – Минск: «Тесей», 2006. – 362 с.
- 2 Герцензон А.А. Вопросы методики изучения и предупреждения преступлений. – М., 1962. – С. 184.
- 3 Лейкина Н.С. Криминология о преступнике. – СПб., 2008. – 341 с.
- 4 Бахтияров А.Р. Общественная опасность личности преступника. Алматы: «Жеті жарғы», 2017. – 258 с.
- 5 Елисеев С.А. Некоторые вопросы классификации корыстных преступников. В сб.: Актуальные вопросы правоведения. Вып II. Томск, - 1978. – 227 с.

КӘСІБИ ҚЫЛМЫСТЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Чингаева Б.К., Мухитдинов А.А., Ким В.А., Арманбекқызы Д., Базаров Т.А.

Бұл ғылыми мақалада кәсіби қылмыстың криминологиялық сипаттамаларының қазіргі заманғы құқықтық жағдайын айқындалды. Сондай-ақ, мақалада кәсіби қылмыскердің жеке басын сипаттайтын белгілер, кәсіби қылмыскерлердің қылмыс жасауына ықпал ететін нақты себептер мен жағдайлар, сондай-ақ алдын алу шаралары қарастырылып, кәсіби қылмыстың белгілерін зерттеу және анықтау үшін тек сыртқы сипаттамалар жеткіліксіз екендігі көрсетілген, мысалы: қылмыс саны, орны, уақыты, оларды жасау әдісі мен құралдары. Сонымен қатар, құқыққа қарсы мінез-құлықты толық түсіну қажет, оның ішінде: адамның қылмысқа дайын болу деңгейі, оның психологиялық жағдайы, қылмыс жасау әдістері мен тәсілдерінің ерекшеліктері, заңсыз әрекеттердің қызметі мен құқық бұзушының біліктілігі арасындағы сәйкестік ақпараты көрсетілген.

Кілт сөздері: *қылмыс, рецидив, кәсіптік қылмыс, кәсіби қылмыскердің жеке басы, қылмыстық кәсіпқойлық.*

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL CRIME

Chingayeva B.K., Mukhitdinov A.A., Kim V.A., Armanbekkyzy D., Bazarov T.A.

Annotation. *This scientific article reflects the current legal situation of criminological characteristics of professional crime. Also, the article examines and analyzes the features that characterize the personality of a professional criminal, specific reasons and conditions conducive to the commission of crimes by professional criminals, as well as preventive measures. It is shown that to study and identify the features of professional crime, it is not enough only external characteristics, such as: the number of crimes, place, time, method and instruments of their commission. A complete understanding of unlawful behavior is necessary, including: the level of a person's readiness to commit crimes, his psychological state, the specifics of the methods and methods of committing crimes, the correspondence between the activity of illegal activities and the qualifications of the offender.*

Key words: *crime, relapse, professional crime, the personality of a professional criminal, criminal professionalism.*

Материал поступил в редакцию: 12.02.2021г.

ЭКОНОМИКА

ЭКОНОМИКА

ECONOMICS

ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Калдияров Д.А., Жолтаева Г.Н., Жанатбекова Н.Ж., Мардахаев Л.В.

Статья посвящена рассмотрению одной из основных проблем, присущих развитию дистанционного обучения, подготовке педагогов к реализации дистанционного обучения.

Авторами обоснована необходимость подготовки будущих педагогов к дистанционному обучению учащихся, проанализированы подходы к формированию готовности будущих педагогов к осуществлению дистанционного обучения. Раскрыты особенности деятельностного, личностно-ориентированного, системного и компетентностного подходов и их значение в разработке модели и технологии профессиональной подготовки будущих педагогов к реализации дистанционного обучения учащихся.

Ключевые слова: *дистанционное обучение, учащиеся, педагог, готовность, деятельность, концептуальные подходы*

Статья подготовлена в рамках проекта на грант Министерства образования и науки Республики Казахстан АР05130884-ОТ-18 «Формирование готовности педагогов к дистанционному обучению учащихся».

Введение. Реалии сегодняшнего дня показывают актуальность дистанционного обучения. Наступило время электронного образования. Этап его развития в данный момент характеризуется как телекоммуникационный. Дистанционная форма обучения дает возможность массового самообучения, обмена информацией, независимо от временных и географических условий. В связи с этим в настоящее время актуальна проблема формирования готовности педагогов к дистанционному обучению учащихся. В Казахстане широко развиваются тенденции развития дистанционного образования на всех его уровнях. В республике приняты поправки в Закон по вопросам образования, предусматривающие совершенствование образовательного процесса в условиях современных изменений. Принятыми поправками уточняется понятие «дистанционное обучение»: «дистанционное обучение – обучение, осуществляемое при взаимодействии педагога и обучающихся на расстоянии, в том числе с применением информационно-коммуникационных технологий и телекоммуникационных средств» [1] и определяется порядок его проведения. Таким образом, процесс дистанционного обучения закреплен законодательно.

К проблемным вопросам в этой области, требующих изучения, можно отнести технологию формирования готовности педагогов к дистанционному обучению учащихся и механизмы ее реализации, учебно-методические ресурсы для обеспечения готовности педагогов к дистанционному обучению в соответствии с нормативно-правовыми документами в сфере образования Республики Казахстан.

Материалы и методика работы. Зарубежные исследователи, рассматривая разные модели организации дистанционного обучения, акцентируют внимание на вопросах повышения его качества и эффективности (Т. Kay [2], G. Rumble [3], D.J. Keegan [4] и др.), на изучении отдельных психологических аспектов дистанционного образования (О. Simpson [4] и др.), на поиске закономерностей и путей использования технологий дистанционного образования в педагогической практике (Т. Kay [2], G. Rumble [3], D.J. Keegan [4], О. Simpson [5], Mehrotra [6] и др.); дают рекомендации педагогам, не имеющим достаточного опыта работы в системе дистанционного образования, по подбору методов подачи материалов, по контролю и оцениванию в дистанционном обучении, предлагают средства обеспечения студентов свободным доступом к библиотекам и другим возможностям, которыми могут пользоваться учащиеся (Mehrotra [6], Morgan С. [7] и др.).

Многие ученые обращают внимание на подготовку педагогов, владеющих навыками использования последних достижений и приложений информатики в будущей профессиональной деятельности [8], на обеспечение начинающих учителей рациональной практикой [9], на формирование у будущих специалистов умений строить свою методику преподавания, учитывая изменения не только в содержании образования, но и в технологиях обучения [10].

Проблемам подготовки педагогов к профессиональной деятельности в условиях информатизации образования, вопросам подготовки педагогов к работе в системе дистанционного обучения посвящены труды российских ученых М.П. Лапчика, В.В.Гриншкун, М.И. Рагулиной, С.Р. Удалова, Г.А. Федоровой, М.С. Медведевой, Ю.А.Кулагиной, Т.М. Петровой, Т.Ю. Андреевой и многих других, также казахстанских ученых Е.Ы. Бидайбекова, Г.К. Нурғалиевой, Д.М. Джусубалиевой, Д. Джантасовой и др.

Анализ работ показывает, что, несмотря на всю ценность исследований, имеются недостаточно разработанные вопросы, на начальной стадии находится рассмотрение подходов к формированию готовности педагога к дистанционному обучению учащихся.

Для этого процесса характерны поиск новой парадигмы образования, совершенствование образовательных программ, требований к уровню подготовки выпускников учебных заведений, информатизация образования и внедрение новых технологий обучения.

Результаты и их обсуждение. Изучение теоретических и практических материалов по профессиональной подготовке будущих педагогов, по организации дистанционного обучения показывает, что в основу разработки системы формирования готовности педагогов к дистанционному обучению должны быть положены следующие концептуальные подходы:

1) Деятельностный подход, рассматриваемый как процесс деятельности человека, направленный на становление его сознания и его личности в целом. (Д.Дьюи, Л.С.Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин и др.).

2) Личностно-ориентированный подход, позволяющий обеспечивать и поддерживать самореализации личности обучающегося, развития его индивидуальности в учебной деятельности (Б. Ананьев, Л. Выготский, А. Леонтьев, С. Рубинштейн и др.). Данный подход опирается на гуманистический принцип взаимоотношений преподавателя и студента, с учетом субъективного опыта обучающегося и оказания ему педагогической поддержки.

3) Системный подход, необходимый для управления учебным процессом в профессиональном учебном заведении как целостной педагогической системой, (И.В.Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин).

4) Компетентностный подход, предполагающий освоение обучающимися знаний и умений, позволяющих им в будущей личной и профессиональной жизни действовать эффективно (М.Н. Скаткин, И.Я. Лернер, В.В. Краевский, В.В. Давыдов и др.), Компетентностный подход рассматривает личность как носителя определенных компетенций.

Остановимся на особенностях каждого подхода в условиях подготовки будущих педагогов к осуществлению дистанционного обучения учащихся.

В высших учебных заведениях процесс подготовки специалистов к работе в дистанционном формате только начинает развиваться. Дистанционное обучение, прежде всего, педагогический процесс и имеет много как педагогических, психологических, так и специфических особенностей.

В связи с этим создание условий для успешной адаптации будущих педагогов к быстро изменяющимся условиям, для развития у них самостоятельности, активности, для получения качественного образования, позволяющего успешно трудоустроиться по полученной специальности и быть конкурентноспособным является актуальной проблемой.

Для решения этой проблемы при разработке системы профессиональной подготовки будущих педагогов одним из значимых является использование деятельностного подхода.

Под деятельностным подходом понимают такой способ организации учебно-познавательного процесса, при котором акцент делается на познающую деятельность обучающихся, т.е. обучающиеся являются активными участниками учебного процесса. При деятельностном подходе в обучении педагогические меры направляются на организацию интенсивной, постоянно усложняющейся деятельности, т.к. «только через собственную деятельность человек усваивает науку и культуру, способы познания и преобразования мира, формирует и совершенствует личностные качества» [11].

Деятельностный подход к формированию готовности педагогов к дистанционному обучению имеет явные преимущества, т.к., как было отмечено выше, все педагогические меры направляются на активизацию познавательной самостоятельности и исследовательской деятельности студентов. Конечно, все это должно осуществляться на доступном студентам уровне и с помощью преподавателя. При подборе содержания учебного материала для студентов необходимо учитывать их образовательные потребности. Перед преподавателем должна стоять задача отбора соответствующего содержания и методов обучения.

Образовательный процесс, ориентированный на формирование личности способной к самостоятельному познанию мира, к дальнейшему самообучению и саморазвитию, самоутверждению, обеспечивает личностно-ориентированный подход в обучении [12].

Каждый человек индивидуален. Поэтому при использовании каких-либо приемов и методов обучения необходимо знать не только способности обучающегося, но и их психофизиологические возможности, что позволит грамотно и эффективно организовать их познавательную деятельность.

Таким образом, при организации обучения студентов необходима разработка дидактической системы, включающей образовательные технологии, которые будут способствовать созданию условий для саморазвития, самоопределения, самоорганизации личности обучающегося, т.е. необходима реализация личностно-ориентированного подхода.

В системе профессиональной подготовки будущих педагогов к осуществлению дистанционного обучения учащихся необходимо иметь достаточные учебно-методические, технические, кадровые и другие ресурсы для полноценного освоения студентами образовательной программы.

Учебно-методические, технические, кадровые и другие ресурсы являются подсистемами системы высшего образования. В состав учебно-методической подсистемы входят учебники и учебные пособия, лабораторные практикумы, средства для выполнения дипломного проектирования и т.д., в состав технической подсистемы входят аудитории, предназначенные для проведения занятий и консультаций, лаборатории с оборудованием, виртуальные лаборатории с программным обеспечением удаленного доступа к нему, телекоммуникационные аппаратные и программные средства, обеспечивающие связи преподаватель-студент и доступ разработчиков сетевых курсов и администраторов к интернету. Таким образом, видим, что успешная подготовка будущих педагогов к дистанционному обучению возможна только на основе системного подхода.

Как было отмечено выше, успешность процесса подготовки будущих педагогов зависит и от уровня самостоятельной познавательной активности обучающихся. Поэтому важно, чтобы студент овладел не только определенной суммой знаний, но и научился самостоятельно приобретать знания, работать с информацией, овладел способами деятельности, которые мог бы применять в будущем в своей профессиональной деятельности, т.е. обладал профессиональной, информационной и другими видами компетентностей. Следовательно, в разработке системы формирования готовности будущих педагогов к дистанционному обучению, являющейся востребованной в

современных условиях, особенно актуален компетентностный подход [13, 14].

Опора на компетентностный подход способствует подготовке будущего специалиста, способного быть конкурентноспособным на рынке труда.

Заключение. Таким образом, в статье рассмотрены вопросы сочетания различных подходов к разработке системы профессиональной подготовки будущих педагогов к дистанционному обучению, которое позволяет разрабатывать модель и технологию формирования готовности педагога к дистанционному обучению учащихся, опирающихся на преимущества этих подходов. Соединение данных подходов позволяет повысить эффективность мер по подготовке будущих педагогов к работе в условиях дистанционного обучения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года №319-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.01.2021 г.). [Электронный ресурс] URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747 (дата обращения: 26.01.2021).
2. Кей Т., Рамбл Г. Открытые университеты: сравнительный анализ. // Перспективы. - 1993. - № 2. - С. 28-38.
3. Rumble, Greville. 1988. «The Costs and Costing of Distance/Open Education» In J. Jenkins, ed., Commonwealth Co-operation in Open Learning: Background Papers. London: Commonwealth Secretariat, -P. 249-55.
4. Киган Д.Дж. Определение понятия «дистанционное обучение». Пер. М.Ю. Бухаркиной // По изд. D.J. Keegan (1980). On Defining Distance Education. Distance Education, 1(1), - P. 13-26.
5. Симпсон О. Задержание студентов в онлайн, открытом и дистанционном обучении. Открытое и гибкое обучение. Изд-во «Психология прессы», 2003. -168 с.
6. Mehrotra C. Distance learning: principles for effective design, delivery and evaluation / C. Mehrotra, C.D. Hollister, L. McGahey. –UK: Page Publications Ltd., 2001.
7. Morgan C. Assessing open and distance learners / C. Morgan, M.O'Reilly. - London: Kogan Page Limited, 2002.
8. Boylan, C. (2004, November). Putting rural into pre-service teacher education. Paper presented at the Australian Association for Research in Education conference, Melbourne, Australia.
9. Crump, S., Tuovinen, J., & Simons, L. (2005). wIDeLy and rapIDeLy: A report into Interactive Distance eLearning in New South Wales and the Northern Territory. Orange, Australia: Centre for Regional Education.
10. Плаксина Н.В. Развитие открытого и дистанционного обучения в странах Западной Европы в конце XX - начале XXI века. // Научные ведомости. Серия: Гуманитарные науки. - 2015. - № 12 (209). Выпуск 26. –С.208-212.
11. Деятельностный подход в образовании. [Электронный ресурс] URL: <http://www.informio.ru/publications/id3555/Dejatelnostnyi-podhod-v-obrazovanii>. (дата обращения: 26.01.2021).
12. Савицкая А.В. Личностно-ориентированный подход и условия его реализации при дистанционном обучении в вузе. // Человек и образование. – 2010. - № 4 (25). - С.93-96.
13. Клейман Э. И. . Становление учебной компетентности студента в условиях дистанционного образования. Автореф... дис. кан. пед. наук. - Пермь, 2007. - 22 с.
14. Липчинская О.Ю. Проблема компетентностного подхода в дистанционном образовании (на примере Интернет-обучения английскому языку). [Электронный ресурс] URL: <http://pandia.ru/text/77/275/19615.php> (дата обращения: 26.01.2021).

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТЕРДІҢ ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУҒА ДАЙЫНДЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТӘСІЛДЕРІ

Калдияров Д.А., Жолтаева Г.Н., Жанатбекова Н.Ж., Мардахаев Л.В.

Мақала қашықтықтан оқытуды дамытуға қатысты негізгі мәселелердің бірі педагогтарды қашықтықтан оқытуды іске асыруға дайындығын қалыптастыруды қарастыруға арналған.

Авторлар болашақ педагогтерді оқушыларды қашықтықтан оқытуға дайындау қажеттілігін негіздеді, болашақ мұғалімдердің қашықтықтан оқытуға дайындығын қалыптастыру тәсілдерін талдады. Іс-әрекеттік, тұлғаға бағытталған, жүйелік және құзыреттілік тәсілдердің ерекшеліктері және болашақ педагогтарды оқушыларды қашықтықтан оқытуды іске асыруға кәсіптік даярлаудың моделі мен технологиясын әзірлеудегі олардың маңызы ашылды.

Кілт сөздер: *қашықтықтан оқыту, оқушылар, педагог, дайындық, іс-әрекет, тұжырымдамалық тәсілдер*

APPROACHES TO THE FORMATION OF THE READINESS OF FUTURE TEACHERS TO IMPLEMENT DISTANCE LEARNING

Kaldiyarov D.A., Zholtayeva G.N., Zhanatbekova N.Zh., Mardakhaev L.V.

The article is devoted to the consideration of one of the main problems inherent in the development of distance learning, the preparation of teachers for the implementation of distance learning.

The authors substantiate the need to prepare future teachers for distance learning of students, analyze approaches to the formation of the readiness of future teachers to implement distance learning. The features of activity-based, personality-oriented, system-based and competence-based approaches and their significance in the development of a model and technology of professional training of future teachers for the implementation of distance learning of students are revealed.

Key words: *distance learning, students, teacher, readiness, activity, conceptual approaches.*

Материал поступил в редакцию: 27.01.2021 г.

ӘОЖ 336:71

БАНК САЛАСЫНДАҒЫ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Кереева А.Р.

Банктік тәуекелдерді басқарудың теориялық, әдістемелік және практикалық аспектілері қарастырылған. Банктік тәуекелдерді басқару субъектілері, банктік тәуекелдерді жіктеу және оларды басқару жүйесі қарастырылды. Банк тәуекелдерін басқаруды жақсарту бойынша ұсыныстар жасалды. Мақалада банктік тәуекелдердің мәнін анықтау, банктердің қаржылық тұрақтылығы мен тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін оларды басқару жүйесін қарастыру болып табылады. Мақалада ел экономикасының теңгерімді және инновациялық дамуын қамтамасыз етудегі банк секторының негізгі рөлі негізделген, макроэкономикалық тұрақсыздық жағдайында банк жүйесінің қазіргі заманғы дамуының бірқатар проблемалары анықталған.

Кілт сөздер: банктік тәуекел, несиелік тәуекел, операциялық тәуекел, өтімділік тәуекелі, пайыздық тәуекел, кірістілікті жоғалту тәуекелі.

Кіріспе. Банк үшін тәуекелдерді басқару ең маңызды мәселелердің бірі болып табылатынын атап өткен жөн. Себебі банктің кез-келген банктің қалыптасу кезінен бастап бүкіл қызмет ету кезеңіндегі әрекеті көптеген тәуекелдерге тікелей байланысты. Сондықтан банкроттық немесе болашақта Банктің болмауы Банктің тәуекелдерін басқарумен байланысты. Банк ісіндегі тәуекел деп банктің кірісі мен капиталына теріс әсер ететін оқиғалардың туындау ықтималдығы түсініледі. Тәуекел қолайсыз оқиғаның болу ықтималдығымен сипатталады. Бұл оқиғаларға мыналар жатады: кірістердің төмендеуі, берілген несиелердің қайтарылмауымен байланысты шығындардың пайда болуы, базалық ресурстардың азаюы, баланстан тыс операциялар бойынша төлемдердің төленбеуі және т.б. [1].

Банк жүйесінің дағдарысы тәуекелдерді басқарудағы маңызды кемшіліктерді ашты. Бірқатар банктерде тәуекел-менеджмент жүйесі мүлдем құрылмаған, басқаларында бұл функцияның тәуелсіздігі қамтамасыз етілмеген, үшіншіден, тәуекел-менеджменттің жоғары басқару жүйесі туындаған проблемалар бойынша тәуекел – менеджерлердің ескертулеріне жауап берген жоқ. Банк жүйесін дамытудың жаңа кезеңінде менеджмент тәуекелдерді басқарудың тиімді жүйесін құруға айтарлықтай күш салуы керек [2].

Банк басқармасы тәуекелдердің туындау көздері мен туындау себептеріне ерекше назар аударады. Тәуекелдің пайда болуының үш көзі бар. Алғашқы екі түрі объективті, яғни банктің әрекеттеріне қарамастан немесе тәуелсіз. Ал үшінші түрі субъективті, яғни банктің қызметіне байланысты [3].

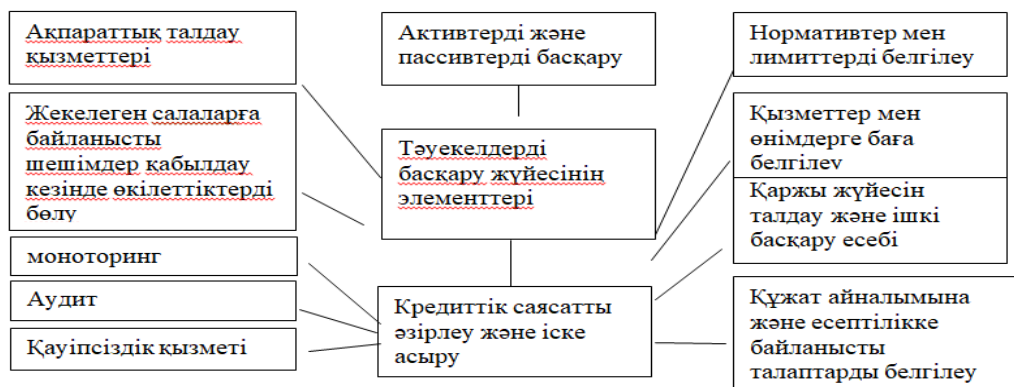
1. Нарықтық тәуекел деп әртүрлі активтер құнының өзгеруіне тәуелді қаржылық жағдай түсініледі.	а) пайыздық тәуекел-ағымдағы пайыздық тәуекелдің өзгеруіне байланысты тәуекел түрі. б) валюталық тәуекел – валюта бағамының өзгеруіне байланысты тәуекел түрі. с) инвестициялық тәуекел – қор нарығындағы өзгерістерге байланысты тәуекел түрі.
Контрагенттің тәуекелі немесе кредиттік тәуекел	контрагенттің өз міндеттемелерін орындамауына немесе берілген кредитті қайтармауына байланысты тәуекелді білдіреді
<u>Басқару тәуекелі</u>	а) жедел тәуекел – Банктің кейбір функцияларымен байланысты тәуекелді білдіреді. Оларға мыналар жатады: Банктің ұйымдық құрылымы, ақпараттық және технологиялық жабдықтармен қамтамасыз етілу дәрежесі, кадрлардың мамандану деңгейі, банктің өз қызметін жедел және нақты орындау қабілеті. б) стратегиялық тәуекел – банк қызметін дұрыс ұйымдастырмауға немесе жіберілген қателіктерге байланысты тәуекел түрі. Бұл: шешімдер қабылдау үшін жеткіліксіз ақпараттық база, қаржы нарығының математикалық модельдері сапасының төмендігі, болжау және жоспарлау әдістемелерінің толық еместігі

Жоғарыда келтірілген факторлар келесі жиі кездесетін банктік тәуекелдерді тудыруы мүмкін:

1. Өтімділік тәуекелі активтерді ақшаға тез айналдыру немесе міндеттемелерді орындау үшін қажетті ресурстарды тарту қабілетін жоғалтумен байланысты
2. Пайыздық тәуекел нарықтағы процесс мөлшерлемесінің ауытқуымен байланысты.
3. Кредиттік тәуекел қарыз алушының өз міндеттемелерін орындамауымен байланысты.
4. Нарықтық немесе инвестициялық тәуекел бағалы қағаздардың ықтимал құнсыздануымен байланысты
5. Саяси тәуекел мемлекеттегі саяси жағдайдың тұрақтылығымен сипатталады.
6. Валюталық тәуекел валюта бағамының жоспарланған деңгейден ауытқуымен байланысты.
7. Операциялық тәуекел төлемдерді жүргізу барысында немесе деректерді электрондық өңдеу кезінде туындайды.
8. Экономикалық тәуекел өндіріс салаларында және қаржы нарығында орын алатын қолайсыз жағдайларға байланысты туындайды.
9. Теріс жағдайдың қаупі табиғи апаттарға немесе төтенше жағдайларға байланысты туындайтын тәуекел түрі

Материалдар мен жұмыс әдістемесі. Зерттеу барысында банктік тәуекелдерді басқарудың негізгі әдістері пайдаланылды, олар: қарыз алушыны саралау; кредиттік салымдарды әртараптандыру; тәуекелдерді лимиттеу; тәуекелдерді хеджирлеу; тәуекелдерді бөлу. Бұл қолданбалы және нақты дәлелдемелерді жинақтау арқылы банк қызметіндегі тәуекелдерді бақылау мен реттеуді қамтиды. Осы әдістерді қолданудың түпкі мақсаты банктік тәуекелдерді анықтау, жіктеу және басқару тұрғысынан тиімді шешімдерді іздеу болып табылады.

Нәтижелер және оларды талқылау. Банк үшін тәуекелдерді басқару өте маңызды. Тәуекелдің жоғары деңгейімен сипатталатын банктік қызмет түрлерінде банк пайда табу үшін шешім қабылдаудың ерекше тетігін дамытады. Банктер тәуекелдің мүмкін деңгейін анықтайды және оның кірісті қаншалықты ақтайтынын есептейді [4].

Сурет 1. Банктердегі тәуекелдерді басқару жүйесі

Банктік тәуекелдерді басқару жүйесі нақты шаралар арқылы жүзеге асырылады. Мұндай шаралар стратегиялық басқару деңгейінде немесе ұйымдастырушылық деңгейде жүзеге асырылуы мүмкін. Банктік тәуекелдерді басқаруға байланысты көптеген жалпы және арнайы әдістер қолданылады.

Бұл процесті сапалы ұйымдастыру үшін екінші деңгейдегі банктерде мамандандырылған бөлімдер ұйымдастырылады, олардың қызметі белгіленген принциптер мен ережелерге негізделеді, ал оларды бұзу жекелеген операциялар бойынша зиян келтіруі мүмкін және банктерге үлкен зиян келтіруі мүмкін және несие мекемелері осы себепті жиі банкротқа ұшырайды [5].

Несиелік тәуекелдің себептері мен тиімділігі көптеген сыртқы және ішкі факторлар болып табылады, біз барлық факторларды келесі түрлерге бөлеміз (кесте 1):

Кесте 1

Банктің кредиттік тәуекел факторлары

Сыртқы	Ішкі
- форс-мажорлық жағдайлар	- <u>шарттық міндеттемелерді орындамау</u>
- тұрақсыз экономикалық және саяси жағдай	- қарыз алушының кредиттік қабілеттілігін бағалауға қойылатын талаптардың төмендеуі
- мемлекеттік экономикалық саясаттың тиімсіз өзгеруі	- кепілдіктің төмен сапасы, кепілдікті бағалаудағы қателер
- ақпаратты бұрмалау тәуекелдері	- ырықтандырылған несие саясаты
- қызмет бабын теріс пайдалану қаупі	- банкті басқару тәуекелдері
- кредитті мақсатсыз пайдалану тәуекелі	- Банктің жеткілікті ақпараты жоқ жана және жақындағы клиенттердің меншікті салмағы
- жауапкершіліктен жалтару	- өзара байланысты қарыз алушыларға берілген елеулі сомалар
	- экономикалық дамудың қолайсыз салалық және өнірлік үрдістері

Кредиттік тәуекелдің кредиттік операциялардың кірістілігіне әсерін бағалау үшін коэффициенттердің мынадай жүйесін пайдалануды ұсынамыз (кесте.2).

Кесте 2

Кредиттік тәуекелдердің нәтижелілігін бағалау коэффициенттері

Коэффициенттер	Анықтау тәртібі
1. Кредиттік маржа	Таза пайыздық кірістің кредиттік салымдарға қатынасы
2. Таза пайыздық маржа	Таза пайыздық маржалар мен кредиттер бойынша шығындар коэффициенттерінің арасындағы айырма
3. Кредиттер бойынша шығындар коэффициенттері	Мерзімі өткен кредиттердің кредиттік салымдарға қатынасы
4. Кредиттің қорғалу коэффициенті	Резервтік капиталдың кредиттік салымдарға қатынасы
5. Кредиттер бойынша шығындылық коэффициенті	Алынбаған пайыздар сомасының алынған қарыздардың жалпы сомасына қатынасы
Кредиттік салымдардың өсу қарқыны	Соңғы кезеңде берілген кредиттердің ағымдағы жылы берілген кредиттерге қатынасы

Біз бұл коэффициенттерді есептеу жалпы банк бойынша деп санаймыз. Тәуекел-менеджмент бөлімін ұйымдастыру үшін ерекше жағдайларда жұмыс істей алатын, нақты болжамдар жасай алатын және қаржы нарығындағы жағдайды қадағалай алатын білікті мамандарды таңдау қажет [6].

Банк секторының бәсекеге қабілеттілігін талдау бәсекелестік артықшылықтар жүйесін, олардың көздері мен типтерін айқындауға негізделеді. Салыстырмалы артықшылықтардың жағдайларын, өндіріс факторлары мен даму факторларын ескеру қажет. Әрине, банктің несиелік операцияларынан пайданың негізгі бөлігін алуға байланысты несиелік тәуекелді, яғни банкпен және клиентпен өзара әрекеттесу процесінде несиелік тәуекелін азайту маңызды. Әдетте, қарыз алушылардың кредитті өтемеуі берілген кредиттердің тиімділігін дұрыс өлшеуге көмектеседі және банк шешім қабылдайтын кредиттік тәуекелге тиісті баға береді. Банкте тәуекел-менеджмент жүйесін құру тәуекел болуы мүмкін операциялардың ашықтығы мен уақтылы анықталуына ықпал етуі тиіс. Ішкі тәуекелдерді басқару жүйесінің болуы тәуекелдерді азайтуға және сәйкесінше банк шығындарын азайтуға ықпал етуі керек деп санаймыз, өйткені көптеген банктер клиенттердің (салымшылардың) қаражатымен жұмыс істейді [7].

Жүргізілген талдау тәуекелдерді басқаруды келесі жүйеге интеграциялау тәсілін жасауға және әрбір элемент шегінде тәуекел-менеджмент құралдарын топтан бөлек бөлуге мүмкіндік береді (кесте 3):

Кесте 3

Тәуекелдерді басқару жүйесі

Тәуекелдерді басқару жүйесінің элементтері		
Операцияны жүргізуден ішінара немесе толық бас тарту	Тәуекелдер болжамы	Шығындарды материалдық өтеу
1. Сенімсіз клиенттері бар серіктестерді анықтау. 2. Жоғары тәуекелмен операциялардан бас тарту. 3. Ақталмаған шығындарға жол бермеу.	1. Ең жоғары шаманы және ықтимал шығындардың ең төменгі шамасын алдын ала есептеу 2. Жоғалту ықтималдығын анықтау. 3. Ықтимал шығындар уақытын есептеу.	1. Сақтандыру. 2. Хеджирлеу 3. Ішкі бақылауды күшейту. 4. Тәуекелдер мониторингін енгізу
Тәуекелдерді басқару объектілері		
1. Қаржылық тәуекел 2. Валюталық тәуекел 3. Кредиттік тәуекел 4. Инвестициялық тәуекел	1. Өтімділік тәуекелі 2. Операциялық тәуекел	1. Пайыздық тәуекел 2. Қор тәуекелі. 3. Валюталық тәуекел. 4. Кредиттік тәуекел. 5. Инвестициялық тәуекел

Қорытынды. Тәуекел талдау - мынадай факторларға назар аударған жөн:

- банк басшылығы біліктілігін, басқару және басқару қабілетін көрсетуі керек;
- банк басшылығы заңнаманың және белгіленген ішкі ережелердің сақталуын бақылауды жүзеге асырады.
- ҚРҰБ ж/е ҚҚА, сондай-ақ ішкі және сыртқы аудиторлардың ұсынымдарын сақтау;
- банк басшылығы экономикалық жағдайдың өзгеруіне, банк ортасының өзгеруіне бейімделуін (тактика мен Стратегияның дұрыстығын) көрсетуі тиіс;
- банк басшылығы тиісті ішкі жұмыс ережелерін әзірлеуге және оларды орындауға толық жауап береді;
- банк басшылығын тәуекелдерді басқарудың тиісті біліктілігімен қамтамасыз ету мақсатында қызметкерлерді оқытуға;
- банк басшылығы пайдакүнемдік әрекеттердің кез келген көрінісіне, әсіресе Банкпен ерекше қатынастармен байланысты тұлғаларға жеңілдікті қарызға қатысты сынға ұшырайды. [8].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Лаврушин О.И. Банковское дело. - Москва: Финансы и статистика, 2009.- 443 б.
2. Долан Э.Дж. и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. - Москва: Экономика, 2009.- 398 б.
3. Е.Б.Ширинская. Операции коммерческих банков и зарубежный опыт. - Москва: Финансы и статистика, 2009.- 223 б.
4. Лексис В. Кредит и банки.- М.: Перспектива, 2009.- 213б.
5. Нуреев Р.М. Деньги, банки и денежно-кредитная политика. - Москва: Финстатинформ, 2009. – 410б.
6. Дробозина Л.А. Финансы. Денежное обращение. Кредит. - Москва, 2009.- 293 б.
7. Казбекова Ж. Б. Некоторые особенности совершенствования банковской деятельности в переходной экономике // Каржы Каражат, 2013.-№3.-Б.34-37
8. Жунусова Г. Некоторые особенности банковской конкуренции в Казахстане // Аль-Пари, 2014.-№2.- Б.61 -63

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ

Кереева А. Р.

Рассматриваются риски банковской деятельности. Раскрываются теоретические, методические и практические аспекты управления банковскими рисками. Определены субъекты управления банковскими рисками, рассмотрена классификация банковских рисков и система управления ими. Сформулированы предложения по улучшению управления банковскими рисками. Целью статьи является определение сущности банковских рисков, рассмотрение системы управления ими для обеспечения финансовой устойчивости и стабильности банков. В статье обоснована ключевая роль банковского сектора в обеспечении сбалансированного и инновационного развития экономики страны, выделен ряд проблем современного развития банковской системы в условиях макроэкономической нестабильности.

Ключевые слова: *банковский риск, кредитный риск, операционный риск, риск ликвидности, процентный риск, риск потери доходности.*

CURRENT ISSUES OF RISK MANAGEMENT IN THE BANKING SECTOR*Kereyeva A. R*

Banking risks are considered. Theoretical, methodological and practical aspects of Bank risk management are revealed. The subjects of Bank risk management are defined, the classification of Bank risks and their management system are considered. Suggestions for improving Bank risk management are formulated. The purpose of the article is to determine the nature of banking risks, to consider their management system to ensure the financial stability and stability of banks. The article substantiates the key role of the banking sector in ensuring a balanced and innovative development of the country's economy, highlights a number of problems of modern development of the banking system in the context of macroeconomic instability.

Key words: *banking risk, credit risk, operational risk, liquidity risk, interest rate risk, risk of loss of profitability.*

Мақалаңын редакцияға келіп түскен күні: 26.01.2021ж.

УДК.657.62

ӨНДІРІСТІК ШЫҒЫНДАРДЫҢ ТАЛДАУЫ ЖӘНЕ АУДИТІ*Турысбекова Р.К.,Толегенова А.Д.*

Бұл мақалада басқару есебі жүйесінің мәні мен маңызы, оның бюджеттелінуі және ұйымдастырылу принциптері қарастырылған.

Есеп ақпараттарын пайдаланушылар үшін көптеген белгісіздік факторлар да болуы мүмкін. Осы айтылғандарға байланысты есеп ақпараттарын пайдаланушы жақтар сенімді тұрғыда қанағаттануын қамтамасыз етудің жақсы бағыты үздіксіз зерделеніп отыруы керек. Мұның үшін ресурстардың тиімді орналасуы, табыс алу мен бұларды жұмсауға байланысты факторлар, қандай шығындардың бәсекелестік процесспен байланыста болатындығы, бірлескен ұтымдылықтың қалыптасуы, т.с.с. сұрақтарға байланысты мәселелер толығымен шешілуі керек. Осы мақаланың мақсаты - ұйымның қаржылық жағдайын, ұйымның шығындарын есепке алу мен аудитін, тексерулердің уақтылы жүргізілуін, оның ерекшеліктері мен кәсіпорынның қызметі мен қызметіне әсерін мүмкіндігінше зерттеу. Мақаладағы зерттеудің әдіснамалық негізі бухгалтерлік есеп, қаржылық есеп және ұйым шығындарының аудиті бойынша нормативтік және заңнамалық актілер, сондай-ақ ғалымдардың, доценттер мен профессорлардың берілген тақырыптағы жұмыстары болып табылады. Жұмыстың практикалық маңыздылығы қаржылық талдау, бухгалтерлік есеп және аудиторлық қызметтердің мәліметтерін қорытындылауға бағытталған зерттеудің қолданбалы сипатымен анықталады[1].

Кілттік сөздер: *Қаржылық есеп, аудиторлық қорытынды, бухгалтерлік есеп, экономикалық ақпарат, өзіндік құн.*

Кейінгі жылдары экономикасы дамыған көптеген елдер назары есеп жүйесін халықаралық деңгейде бір ізге салу мәселелеріне аударылып келеді. Мұның өзі нарықтық қатынастар өрісіндегі халықаралық экономикалық одақтардың тұрақты бағытта қызмет атқаруына байланысты қаралған. Алайда әр елдер өз қалауы мен зерделенуіне байланысты халықаралық стандарт жүйесін қабылдаудың жолдарын тандап алу мүмкіндігі болады.

Есеп экономикалық ақпараттар қалыптастырудағы бірден-бір сенімді ақпарат дайындаушы процесс екендігіне байланысты, жалпы есеп ережелері мен әдістерінің

қолданылынуы барлық елдерде бірдей мазмұнда қалыптасатындығын естен шығармау керек.

Әр елдің есеп жүргізу ерекшеліктері әртүрлі жағдайда және әртүрлі мақсатқа сай ұйымдастырылатынына, сонымен қатар есеп ақпараттарын пайдаланушы топтар мүддесін қанағаттандыруға байланысты ерекшеліктер болатындығын барлық бухгалтерлер білуі керек. Сондықтан іске асырылатын мақсаттардың әр түрлі жағдайда орындалуы әр елдерде әр түрлі мазмұнда қалыптасады. Есеп ақпараттарын пайдаланушылар үшін көптеген белгісіздік факторлар да болуы мүмкін. Осы айтылғандарға байланысты есеп ақпараттарын пайдаланушы жақтар сенімді тұрғыда қанағаттануын қамтамасыз етудің жақсы бағыты үздіксіз зерделеніп отыруы керек. Мұның үшін ресурстардың тиімді орналасуы, табыс алу мен бұларды жұмсауға байланысты факторлар, қандай шығындардың бәсекелестік процесспен байланыста болатындығы, бірлескен ұтымдылықтың қалыптасуы, т.с.с. сұрақтарға байланысты мәселелер толығымен шешілуі керек. Біздің пайымдауымызша басқару есебін еліміздің есеп тәжірибесіне қолданудың көптеген мәселелері әлі де болса өз шешімін таппай отыр. Сондықтан басқару есебінде шешім қабылдау және бюджеттеуді ретке келтіру жақтарындағы көптеген мәселелер қосымша зерттеуді қажет етеді.

Шығындардың жалпы сомасы мыналардың есебінен өзгеруі мүмкін: толықтай кәсіпорын бойынша өнімді шығару көлемі; құрылымы; өнім бірлігіне кеткен ауыспалы шығындардың дәрежесі; өнімді шығаруға кеткен тұрақты шығындар сомасы.

Төменгі кестелерде 2017-2019 ж.ж. аралығындағы өнімнің толық өзіндік құнының талдауы көрсетілген.

Кесте 1

2017 ж. өнімнің толық өзіндік құнын талдау

Шығындар элементі	Сома (мың.теңге)			Шығындар құрылымы, %		
	жоспар	нақты	ауытқулар	жоспар	нақты	ауытқулар
Материалдық шығындар	175300	168965.5	-4334.5	101.0	98.1	-2.9
Еңбекақы	1200	1200.0	0.0	100.0	100.0	0.0
Негізгі құралдардың тозуы	2800	2800.0	0.0	100.0	100.0	0.0
Басқа да шығындар	36100	34377.2	-1723.8	105.6	96.6	-9.0
Толық өзіндік құн	211900	207342.7	6058.3	206.6	394.7	11.9

Кесте 2

2018 ж. өнімнің толық өзіндік құнын талдау

Шығындар элементі	Сома (мың.теңге)			Шығындар құрылымы, %		
	жоспар	нақты	ауытқулар	жоспар	нақты	ауытқулар
Материалдық шығындар	149800	151427.9	1627.9	98.9	101.1	2.2
Еңбекақы	1260	1260	0.0	100.0	100.0	0.0
Негізгі құралдардың тозуы	2240	2240	0.0	100.0	100.0	0.0
Басқа да шығындар	28400	29376.7	976.7	96.7	103.4	6.8
Толық өзіндік құн	181700	184304.6	26046	395.6	404.5	9.0

2019 ж. өнімнің толық өзіндік құнын талдау

Шығындар элементі	Сома (мың.теңге)			Шығындар құрылымы, %		
	жоспар	нақты	ауытқулар	жоспар	нақты	ауытқулар
Материалдық шығындар	140500	138779.5	-1720.5	101.2	98.8	-205
Еңбекақы	1428	1428	0.0	100.0	100.0	0.0
Негізгі құралдардың тозуы	1792	1792	0.0	100.0	100.0	0.0
Басқа да шығындар	25000	26092.1	1092.1	95.8	104.4	8.6
Толық өзіндік құн	168720	168091	2812.6	397	403.2	11.1

2017 жылы шартты-натуралдық көріністегі жалпы өзіндік құнның жоспардан 5,1%- ға артық орындалғанына байланысты шығындар сомасы 45573 мың теңгеге азайды. 2018 жылы ұсталымдар 2,9%- ға артық жұмсалыуына байланысты шығындар сомасы 26046 мың теңгеге ұлғайды. Келтірілген мәліметтерден көрінгендей, шығындарды артық мөлшерде жұмсау материалдық және де басқа да шығын баптарындағы артық жұмсалымдар есебінен болды[2].

2019 жылы шығындардың фактілі сомасы жоспарлыдан 6284 мың теңгеге немесе жоспарды артығымен орындау есебінен 1%- ға төмен болды.

Өз кезегінде өнімнің өзіндік құны өндірістің ресурс сыйымдылығының (еңбек сыйымдылығы, материал сыйымдылығы, қор сыйымдылығы, жылу сыйымдылығы) және инфляция жағдайына байланысты пайдаланған ресурстар бағасының өзгеру дәрежесіне тәуелді.

Ол үшін өнімді өндіруге кеткен ресурстардың фактілік көлемін ресурстардың әрбір түрі бойынша құнының орташа өзгеру дәрежесіне көбейтіп, алынған нәтижелерді қосу керек:

$$Z_{ц} = (Ц I - P_{иф})$$

Берілген факторлар есебінен талданып отырған кәсіпорынның 2018 жылы өнімді өндіруге кеткен шығындарының жалпы сомасы жоспарланған сомамен салыстырғанда 26046 мың теңгеге көбейді. Осыдан келіп, өнімнің ресурссиымдылығының дәрежесінің ұлғаюы есебінен шығындар 1627,9 мың теңгеге ұлғайған.

Ережеге сай, өнімнің өзіндік құнының көп үлесін шикізаттар мен материалдарға кеткен шығындар алып тұр. Бұл бап бойынша шығындардың жалпы сомасы өндірілетін өнімнің көлеміне, оның құрылымына байланысты.

2017 – 2019 жылдары өнімді өндіруге кеткен материалдық шығындар мыналардың есебінен жүргізіледі

1	материалдардың жиынтық шығындары
2	шикізат пен материалдардың құны

Өнім бірлігіне жұмсалатын шикізат пен материалдардың шығыны олардың сапасына, материалдардың бір түрін басқасына ауыстырумен, шикізат рецептурасының, техника, технологияның және өндірісті ұйымдастырудың өзгеруі, жұмысшылардың, шикізат қалдықтарының және т.б. квалификациясына байланысты.

Еңбек шығындары өнімнің өзіндік құнының көп үлесін алып тұр және оның дәрежесінің қалыптасуына үлкен әсер етеді.

Өнімнің өзіндік құнының ішінде жалақы мөлшерінің динамикасы, оның көлеміне әсер ететін факторларды зерттеу және берілген шығын баптарындағы қаражаттарды үнемдеу резерві үлкен мәнге ие.

Талданып отырған кәсіпорында 2018 жылды 2017 жылмен салыстырғанда бұл бап бойынша шығындар 60 мың теңге көлемінде артық жұмсалған, ал 2019 жылы 168 мың теңгені құрайды.

Амортизацияның жалпы сомасы машиналар мен жабдықтардың санына, олардың құны мен амортизация нормасына байланысты.

Жабдық құны басқа машиналарды сатып алу мен инфляцияға байланысты олардың құнын қайта бағалау есебінен жүргізіледі.

Келтірілген мәліметтер талданып отырған кәсіпорынның бұл шығын баптары бойынша дәрежесінің төмендеуін көрсетіп отыр. 2018 жылды 2017 жылмен салыстырғанда шығындар 560 мың теңгеге азайған, ал 2019 жылы шығындар сомасы алдыңғы жылмен салыстырғанда 448 мың теңгеге азайған. Негізгі құралдардың амортизациясына кеткен шығындардың төмендеу тенденциясы өнімнің өзіндік құнын қалыптастыруда үлкен әсер етеді.

Басқа да шығындарға жататындар: материалдық емес активтердің тозуы, жал ақысы, банктерден алынған пайыздар, салықтар және т.б.

Бұл бап бойынша фактілік шығындар 2018 жылы 85%-ға төмендеген, яғни шығындар сомасы 5000,5 мың теңгеге азайған.

Кесте 5

Талданып отырған кәсіпорынның өнімнің өзіндік құнын төмендетудің негізгі көзі болып табылатындар

1	шикізат пен материалдарды үнемді пайдалану
2	басқа да шығындардың азаюы
3	амортизациялық аударым сомаларының төмендеуі
4	өндірісте сапасыз өнімдердің болмауы

Кесте 6

Құрылысқа арналған шарт бойынша шығындар

1	нақты шартпен тікелей байланысты шығындарды;
2	тұтастай алғанда шарт бойынша қызметке қатысты және нақты шартқа жатқызылуы мүмкін шығындарды;
3	шарт ережелеріне сәйкес тапсырыс беруші өтеуі мүмкін өзге шығындарды қамтиды.

Нақты шартқа тікелей қатысты шығындар

1	құрылыс алаңындағы қадағалауды қоса алғанда, құрылыс алаңындағы жұмысшылардың жалақысын;
2	құрылыс кезінде пайдаланылған материалдардың құнын;
3	шарттың орындалуы үшін пайдаланылған ғимараттар мен жабдықтар өтелімін;
4	ғимараттар мен жабдықтарды жалға алуға шығындарды;
5	құрылыс алаңына және құрылыс алаңынан ғимараттарды, жабдықтарды және материалдарды көшіруге арналған шығындарды;
6	шартпен тікелей байланысты конструкторлық және техникалық қолдауға шығындарды;
7	қателерді түзеуге және кепілдік берілген жұмыстарды орындауға арналған болжамдалған шығындарды, оның ішінде кепілдік берілген жөндеуге арналған шығындарды;
8	үшінші тараптың наразылығын қамтиды.

Осы шығындар құрылысқа арналған шарт бойынша жалпы кіріске енгізілмеген кездейсоқ кіріспен азайтылуы мүмкін, мысалы, артық құрылыс материалдарын сатудан, шартты орындағаннан кейін құрылыс ұйымының билік етуінде қалған ғимараттардың немесе жабдықтардың (құрылыс ұйымы оған мұқтаж емес) істен шығуынан түсетін кірістермен[3].

Мысалы.

«УызМай» құрылыс ұйымы құрылысқа 520 000 теңге сомасына кірпіш сатып алды. Объектіні салуға 500 000 теңге сомасына кірпіш жұмсалды. Қалған 20 000 теңге сомасына кірпіштер ҚҚС есепке алғанда 30 000 теңге сомасына сатылды.

Дайын өнімнің кіріс және шығыс есебі

1	Дт	Дайын өнім	1320	20 000
2	Кт	Аяқталмаған құрылыс	2930	20 000
3	Дт	Сатып алушылар мен тапсырысшылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі	1210	30 000
4	Кт	Өнімдерді өткізу мен қызметтер көрсетуден түскен кіріс	6010	26 087
5	Кт	Қосылған құн салығы	3130	3 913
6	Дт	Өткізілген өнім мен көрсетілген қызметтердің өзіндік құны	7010	20 000
7	Кт	Дайын өнім	1320	20 000

Құрылысқа арналған шарт бойынша қызметтер бойынша шығындарға тұтасымен, мынадай шығындар жатқызылады және нақты шарттарға бөліне алады

1	сақтандыру
2	құрылыстың жөнелтпе құжаты шығыстары (мысалы, құрылыспен байланысты персоналға арналған шығындар және т.б.)
3	қарыздар бойынша шығыстар (егер мердігер (IAS) 23 «Қарыздар бойынша шығындар» ХҚЕС бойынша жол берілген баламалы есепке алу тәртібін пайдаланса)
4	тікелей нақты шартпен байланыспаған конструкторлық және техникалық қолдауға арналған шығындар (шығындар құрылыс қызметінің қалыпты деңгейінде негізделген жүйелік және оңтайлы әдістер көмегімен бөлінеді)

Ұқсас шығындар бірдей сипаттамасы бар барлық шығындарға дәйекті қолданылатын жүйелік және оңтайлы әдістер көмегімен бөлінеді. Оларды бөлу құрылыс қызметінің қалыпты деңгейіне негізделеді. Құрылыс жөніндегі жөнелтпе құжаты шығыстары құрылыс персоналының жалақысы жөніндегі деректерді дайындауға және өңдеуге арналған шығындарды қамтиды.

Шарт ережесі бойынша тікелей тапсырыс берушіге жататын шығындар зерттеуге және әзірлеуге арналған жалпы әкімшілік шығыстар мен шығындар бөлігін қамти алады, оларды өтеу шартпен көзделген.

Кесте 10

(IAS) 11 «Құрылысқа арналған шарттар» ХҚЕС-на сәйкес бұл шарттар шарт бойынша қызметке жатқызыла алмайды және шартқа бөліне алмайды және де сондықтан құрылысқа ранлағна шарттар бойынша шығындарға мынадай шығындар енгізілмеуі керек

1	тапсырыс беруші олардың өтелуін көздемеген жалпы әкімшілік шығыстар;
2	сатуға арналған коммерциялық шығыстар немесе шығындар;
3	тапсырыс беруші олардың өтелуін көздемеген зерттеуге және әзірлеуге арналған шығындар;
4	нақты шарт бойынша пайдаланылмайтын тұрып қалған машиналар мен жабдықтардың өтелімі;

Шарт бойынша шығындар оның кепілдік берілген жұмыс істеуі басталған күннен бастап шарт толық аяқталғанға дейінгі кезеңде шартқа жататын шығындарды қамтиды. Алайда, шартпен тікелей байланысты және оны жасасуды қамтамасыз ету жасалған шығындар, егер олар оқшауланып анықталатын болса және егер шарт жасалады деген мүмкіншілік бар болса, құрылысқа арналған шарт бойынша шығындар бөлігі ретінде енгізіледі.

Егер де шартқа қол қойылмаса немесе оны дайындау бойынша шығыстар пайда болған есепті кезеңде оған қол қойылмайды деген ықтималдылық бар болса, онда, жасалған шығындар олар пайда болған шамасына қарай ағымдағы кезең шығыстарына жатқызылады.

Мысалы.

«УызМай» ұйымы құрылысқа арналған шарттарды алуға тендерлік ұсыныстар дайындайды шартқа қол қою бойынша келіссөздер және дайындық жұмыстарын жүргізеді. Барлық шығындар жеке тендерлік ұсыныстарға тең пропорцияда жатқызыла алады. Кезеңнің сомалық шығындары 700 000 теңгені құрады. Көрінісі шартқа қол қойған мүмкіндігіне байланысты тендерлік ұсыныстар бойынша шығындардан басқа, шығындар әрбір кезеңде шығыстар есебінде мойындалады. Екі тендерлік ұсыныс неғұрлым табысты болады деп күтілуде.

Бір тендерлік ұсыныс келешегі аз болып табылады.

Кесте 11

Тендерлік ұсыныстар дайындау жөніндегі шығындарды бөлу

1	Дт	«Аяқталмаған құрылыс»	«2930»	350 000
2	Дт	«Әкімшілік шығыстар»	«7210»	350 000
3	Кт	«Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаты»	«1030»	700 000

Шартқа енгізілмеген және шартқа байланысты бола алмайтын шығындар жалпы әкімшілік шығыстарға жатады.

Шарт бойынша кірістер мен шығыстарды мойындау. Егер құрылысқа арналған шарт нәтижесі сенімді бағаланатын болса, онда ол бойынша кірістер мен шығыстар баланс күніне жұмыстарды аяқтау деңгейіне жатқызу жолымен мойындалуы тиіс.

Егер құрылысқа арналған шарт нәтижесі сенімді бағалана алмаса, онда кіріс жасалған шығындар өтелуі мүмкін дәрежеде мойындалуы тиіс, ал шығындар олар пайда болған сәттегі шығыстар есебінде мойындалуы тиіс.

Құрылысқа арналған шарттың күтілетін нәтижесі залал болып табылса, онда 52-тармаққа сәйкес барлық залал тез арада залал ретінде мойындалуы тиіс. Мысалы, тұтастай шарт бойынша экономикалық пайда алу мүмкіндігін белгісіз ететін жағдайлар туындауы мүмкін, мысалы, шартты одан әрі орындау күтілетін сотта іс қарау нәтижесіне байланысты немесе шарт бойынша тұрғызылатын объект сот шешімі бойынша экспроприациялануы немесе иеліктен шығарылуы ықтимал.

Кесте 12

Тіркелген бағасы бар шартта құрылысқа арналған шарт бойынша нәтиже барлық мынадай шарттарды сақтаған жағдайда, сенімді бағалана алады

1	құрылысқа арналған шарт бойынша жалпы кіріс сенімді өлшене алады;
2	ұйымға шартты орындаумен байланысты экономикалық пайда түсіру ықтималдығы бар
3	шарт бойынша шығындар және баланс күніне жұмысты аяқтау деңгейі нақты анықтала, сәйкестендіріле және нақты жасалған шығындарды бұрын жүргізілген бағалаумен салыстыру жүргізу болатындай етіп сенімді өлшене алады

Кесте 13

«Шығындар қосу» шартында құрылысқа арналған шарт бойынша нәтиже мынадай шарттарды сақтаған жағдайда расталып есептелуі мүмкін

1	ұйымға шартты орындаумен байланысты экономикалық пайда түсіру ықтималдығы бар
2	шарт бойынша шығындар, олар өтелуге жата ма жоқ па, оған байланыссыз дәл сәйкестендіріле алады
3	(IAS) 11 «Құрылысқа арналған шарттар» ХҚЕС баланс күніне шарт бойынша жұмыстың аяқталу деңгейіне сілтеме жолымен құрылысқа арналған шарт бойынша кірістер мен шығыстарды мойындауды белгілейді («әзірлік шамасына қарай» әдісі секілді талқыланатын «орындау проценті» әдісі)

«Орындау проценті» әдісі құрылысқа арналған шарт бойынша кірістер мен шығыстар мердігер растаған баланс күніне шарт бойынша жұмыстың аяқталу деңгейі негізінде мойындалатынын және бағаланатынын көздейді және тиісті жұмыстар орындалған сол есепті кезеңдердегі түсім және залал туралы есепте көрініс табады.

«Орындау проценті» әдісі құрылысқа арналған шарт бойынша кірістер мен шығыстарды мойындаудың баламасы жоқ әдіс болып табылады. Бұл әдіс есепті кезеңде туындаған кірістер мен келісілген олардың шығыстарын сәйкестендіруге бағытталған. «Орындау проценті» әдісін қолдану аяқтау деңгейін анықтау қажеттілігімен түсіндіріледі.

Алайда, құрылысқа арналған шарт бойынша кез келген күтілетін сомалық шығындардың ол бойынша сомалық кірістен жоғары артуы шығыс есебінде жедел мойындалады[4].

Мердігер құрылысқа арналған шарт бойынша болашақ қызметпен байланысты шығын жасайды. Құрылысқа арналған шарт бойынша ұқсас шығындар олар өтеледі деген мүмкіндік бар болса, актив есебінде ескеріледі және көбінесе шарт бойынша аяқталмаған өндіріс есебінде сыныпталады.

Мысалы.

«УызМай» ЖШС мектеп салуға шарт бойынша мердігер болып табылады. Жабдыққа бағаның өсуінен жалтару мақсатында, «УызМай» ЖШС 15% қосылған құн салығын (ҚҚС) ескере отырып, 490 000 теңгеге оған келесі жылға дейін қажет емес жаңа жабдық сатып алды. Бұдан басқа, «УызМай» ЖШС 600 000 теңге мөлшерінде қосалқы мердігерге аванс берді.

Осы қос операциялар шарт бойынша аяқталмаған өндіріс есебінде қарастырылады.

Жабдыкка төлемді және қосалқы мердігерге авансты есептеу

1	Дт	Қосылған күн салығы	1420	63 913
2	Дт	Негізгі құралдар	2410	426 087
3	Дт	Берілген қысқа мерзімді аванстар	1610	600 000
4	Кт	Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаты	1030	1 090 000
5	Дт	Аяқталмаған құрылыс	2930	1 026 087
6	Кт	Негізгі құралдар	2410	426 087
7	Кт	Берілген қысқа мерзімді аванстар	1610	600 000

Кіріс сомасы сенімді өлшене алады, егер ұйымға экономикалық пайданың түсу ықтималдығы бар болса. Алайда, егер құрылысқа арналған шарт бойынша кіріске енгізілген және түсім мен залал туралы есепте көрініс тапқан соманы алуға қатысты күмән туындаса, онда жете алынбаған сома немесе төлеу ықтималдығы жойылған сома шарт бойынша кіріс сомасын түзету ретінде емес, шығыс ретінде ескеріледі.

Мысалы.

«УызМай» ЖШС құрылысқа арналған шарт бойынша қосалқы мердігер болып табылады. Мердігер «УызМай» ЖШС жұмысын қабылдады және қосалқы мердігер шартқа сәйкес кірісті мойындады. Тапсырыс беруші белгісіз себептер бойынша төлемді кешіктіріп жатыр.

Тапсырыс берушінің қойылған шоттар бойынша берешегі 1 000 000 теңгені құрайды.

Ұйымға түсетін экономикалық пайданың түсу ықтималдығы азаюына байланысты резерв құру және күмәнді борыш бойынша шығыстарды мойындау

1	Дт	Аяқталмаған құрылыс	7440	1 000 000
2	Кт	Әкімшілік шығыстар	1290	1 000 000

Ұйым шартты жасасқаннан кейін күмәнсіз есептер жүргізе алады, ол

1	салу болжамдалып отырған активтерге қатысты әрбір тараптың заңмен қамтамасыз етілген құқығын;
2	қарсы өтеуді;
3	өзара есеп айырысудың тәртібі мен шарттарын көздейді.

(IAS) 11 «Құрылысқа арналған шарттар» ХҚЕС-на сәйкес ұйымның қаржылық жоспарлау және есептіліктің тиімді ішкі жүйесі болуы тиіс. Құрылысқа арналған шартты орындау шамасына қарай, ұйым тексереді және қажет болуына қарай шарт бойынша кірістер мен шығындардың есебін қайта қарайды. Мұндай қайта қараудың қажеттілігі шарттың нәтижесі шүбәсіз есептеле алмайды дегенді білдіруі міндетті емес.

Жұмыстың аяқталу дәрежесін (орындалу деңгейін) анықтау шарттың негізінде жүзеге асырылады. Аяқталу деңгейі орындалған жұмыстың неғұрлым сенімді өлшемін (нақты шарт үшін) қамтамасыз ететін тәсілмен анықтала алады. Шарттың сипатына байланысты бұл әдістер:

1) шарт бойынша жалпы шығынның есепті шамасында есепті кезеңге жасалған шығындар үлесі бойынша қамти алады. Бұл жағдайда, жасалған шығындар аяқталған жұмысты көрсететін шығындармен шектелгендігі қажет. Олар сатып алынған, алайда әлі жұмыста пайдаланылмаған материалдар немесе қосалқы мердігерлерге алдын ала төлемдер секілді заттарды қамтымауы тиіс;

Мысалы.

«УызМай» ЖШС кеңсе ғимаратын салуға арналған шарт бойынша мердігер болып табылады, оны салуға арналған шығындар 8 000 000 теңгені құрайды, шарттың жалпы сомасы 15% қосылған құн салығын (ҚҚС) есептегенде 12 350 000 теңгені құрайды. Есепті күнге жасалған шығыстардың сомасы 2 400 000 теңгені құрайды. Жоба 30%-ға аяқталған деп саналады.

2) тиісті сарапшылар жүргізген жұмысты бақылаудың көмегімен және орындалған жұмыстың көлемі туралы олардың қорытындысы.

3) орындалған жұмыс үлесін заттай көрініспен, яғни, табиғи өлшеммен есептеу арқылы (мысалы, жолдың қанша километрі салынды).

Тапсырыс берушілерден алынған аралық және аванстық төлемдер, көбінесе, құрылысқа арналған шарт бойынша жасалған жұмыстардың нақты көлемін көрсетпейді.

Мысалы.

Ұйым ғимарат салуға арналған шартқа қол қойған кезде жалпы сомасы 120 000 000 теңге шарттың 20% мөлшерінде аванстық төлемін алды. 24 000 000 теңге мөлшеріндегі сома аванстық төлем есебінде қаралады және осы жағдайда кіріс есебінде мойындалмайды.

Жұмыстың орындалу дәрежесі шартта көзделген есеп жасалған күнгі шығындар арқылы анықталады, оған нақты жасалған шығындар ғана енгізіледі.

Кесте 17

Жасалған шығындар бойынша орындалған жұмыстың дәрежесін анықтау кезінде жасалған шығындардан

1	құрылысқа арналған шарт бойынша жалпы кіріс сенімді өлшене алады;
2	ұйымға шартты орындаумен байланысты экономикалық пайда түсіру ықтималдығы бар
3	шарт бойынша шығындар және баланс күніне жұмысты аяқтау деңгейі нақты анықтала, сәйкестендіріле және нақты жасалған шығындарды бұрын жүргізілген бағалаумен салыстыру жүргізу болатындай етіп сенімді өлшене алады

Кесте 18

Құрылысқа арналған шарт нәтижелері қашан сенімді бағалана алмайды

1	ұйымға шартты орындаумен байланысты экономикалық пайда түсіру ықтималдығы бар
2	шарт бойынша шығындар, олар өтелуге жата ма жоқ па, оған байланысыз дәл сәйкестендіріле алады
3	(IAS) 11 «Құрылысқа арналған шарттар» ХКЕС баланс күніне шарт бойынша жұмыстың аяқталу деңгейіне сілтеме жолымен құрылысқа арналған шарт бойынша кірістер мен шығыстарды мойындауды белгілейді («әзірлік шамасына қарай» әдісі секілді талқыланатын «орындау проценті» әдісі)

Құрылысқа арналған шарт бойынша түсім мойындалмайды, алайда күтілетін залалдар 50-тармаққа сәйкес жедел түрде залал ретінде мойындалуы тиіс.

Кесте 19

Қаржы нәтижесін сенімді бағалау мүмкін емес жағдайлардың мысалы мынадай шарттарды қамтиды

1	ұйымға шартты орындаумен байланысты экономикалық пайда түсіру ықтималдығы бар
2	шарт бойынша шығындар, олар өтелуге жата ма жоқ па, оған байланысыз дәл сәйкестендіріле алады
3	(IAS) 11 «Құрылысқа арналған шарттар» ХКЕС баланс күніне шарт бойынша жұмыстың аяқталу деңгейіне сілтеме жолымен құрылысқа арналған шарт бойынша кірістер мен шығыстарды мойындауды белгілейді («әзірлік шамасына қарай» әдісі секілді талқыланатын «орындау проценті» әдісі)

Шартты орындаудың бастапқы деңгейлерінде шарт бойынша нәтижені сенімді бағалау үнемі мүмкін емес, мысалы, егер мердігер үшін нақты жұмыстар әдеттегідей емес және бұрын орындалмаған (күрделілік жасалған сметалардың қателігіне және нақты және сметалық көрсеткіштердегі шығыстардың елеулі алшақтығына байланысты, оларды өтеу тапсырыс берушімен ерекше келісілуі тиіс). Бұл кіріс шарт бойынша жасалған шығындар өтелетін дәрежеде ғана мойындалуы тиіс екендігін білдіреді.

Кесте 20

Түсімдер мен залалдар туралы есепте көрсету (теңгемен):(2017-2019жж)

1	Шартта келісілген кірістің жалпы сомасы	650 000 (теңге)	650 000 (теңге)	650 000 (теңге)
2	Есепті күнге жасалған шарт бойынша шығындар	200 000	350 000	505 000
3	Шартты аяқтау үшін ол бойынша шығындар	325 000	170 000	0
4	Шарт бойынша жалпы есеп айырысу шығындары	525 000	520 000	505 000
5	Есеп айырысу түсімі	125 000	130 000	145 000
6	Аяқталу деңгейі	38,10%	67,31%	100,00%
7	Ағымдағы-аралық шоттар	150 000	300 000	200 000
8	Аралық шоттарды төлеу	140 000	250 000	260 000
9	Алуға шоттар	10 000	60 000	0

Кесте 21

(IAS) 11 ХҚЕС талаптарына сәйкес мынадай сомалар ашылуы тиіс

1	Құрылысқа арналған шарт бойынша кіріс	247 619 (1)	189 881 (2)	212 500 (3)	650 000
2	Шарт бойынша жұмыстың өзіндік құны	200 000	150 000	155 000	505 000
3	Жалпы кіріс	47 619	39 881	57 500	145 000

Кесте 22

(IAS) 11 ХҚЕС талаптарына сәйкес мынадай сомалар ашылуы тиіс

1	Кезеңде мойындалған шарт бойынша кірістер	247 619	189 881	212 500
2	Есепті күнге шарт бойынша жасалған шығындар және мойындалған түсімдер	247 619	437 500	650 000
3	Алынған аванстар	-	-	*
4	Актив ретінде берілген шарттар бойынша жұмыс үшін тапсырыс берушілерден алынатын жалпы сома	97 619		*
5	Міндеттеме ретінде берілген шарттар бойынша жұмыс үшін тапсырыс берушілерге төленетін жалпы сома		12 500	*
6	сондай-ақ келесі ақпарат:	<u>2017 жыл</u>	<u>2018 жыл</u>	<u>2019 жыл</u>
7	Шарттар бойынша жасалған шығындар	200 000	350 000	505 000
8	Мойындалған залалдарды есептемегенде мойындалған түсімдер	47 619 247 619	87 500 437 500	145 000 650 000
9	Аралық шоттар	150 000	450 000	650 000
10	Тапсырыс берушілерден алынатын	97 619	-	*
11	Тапсырыс берушілерге төленетін	-	12 500	*

Өтелуі айқындалмаған шығындар олар туындаған кезеңдегі залал ретінде мойындалуы тиіс.

Қосылған құн салығын (ҚҚС) есепке алмағанда құрылысқа арналған шартты есепке алу мысалы.

«Анар» құрылыс ұйымы тұрғын үй кешенін салуға арналған шарт бойынша мердігер болып табылады. Құрылысқа арналған шартта келісілген кірістің жалпы сомасы ҚҚС есепке алмағанда 650 000 теңгені құрады, құрылыстың нақты өзіндік құны 505 000 теңгені құрады.

Салу мерзімі 3 жыл, орындаудың белгіленген мерзіміне сәйкес шарт 2013 жылы аяқталды.(2017-2019жж.)

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әділбекова А. «ХҚЕС бойынша бухгалтерлік есеп шоттарының жұмысжоспары» / Бухгалтер бюллетені - 2013-№3-20 бет
2. Құдайбергенов Н.А. Бухгалтерлік есеп принциптері [Мәтін]: Оқулық / Н.А.Құдайбергенов- Алматы: ҚР Жоғары оқу орындарының қауымдастығы, 2011- 255 бет
3. Амренова Б.Д. Бухгалтерлік есеп теориясы: дәрістер жинағы [Мәтін] / Б.Д.Амренова- Талдықорған: ЖМУ баспасы, 2012- 68 бет
4. Әбдішүкіров Р. Бухгалтерлік есеп. 2 кітап [Мәтін]: Практикум / 2017ж.

АНАЛИЗ И АУДИТ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ

Турсыбекова Р.К., Толегенова А.Д

В статье рассмотрены сущность и значение системы управленческого учета, ее бюджетного и организационного характера.

У пользователей информации об учетной записи также может быть много неопределенностей. В связи с этим, лучший способ гарантировать, что пользователи информации учетной записи надежно удовлетворены, - это постоянно изучать. Сюда входит эффективное распределение ресурсов, факторы, связанные с получением и расходованием доходов, какие затраты связаны с конкурентным процессом, формирование совместной рациональности и т. Д. вопросы, связанные с вопросами, должны быть полностью решены. Цель данной статьи - максимально изучить финансовое состояние организации, учет и аудит расходов организации, своевременность проведения проверок, их особенности и их влияние на деятельность и деятельность предприятия. Методологической основой исследования в статье являются положения и законодательство по бухгалтерскому учету, финансовому учету и аудиту организационных затрат, а также работы ученых, доцентов и профессоров по данной теме. Практическая значимость работы определяется прикладным характером исследования, направленного на обобщение данных финансового анализа, бухгалтерского учета и аудиторских услуг.

Ключевые слова: *финансовая отчетность, аудиторское заключение, бухгалтерский учет, экономическая информация, стоимость.*

ANALYSIS AND AUDIT OF PRODUCTION COSTS

Turysbekova R., Tolegenova A.

The article examines the essence and significance of the management accounting system, its budgetary and organizational nature.

Users of account information can also have many uncertainties. Because of this, the best way to ensure that users of account information are reliably satisfied is to constantly research. This includes the efficient allocation of resources, the factors associated with the receipt and expenditure of income, what costs are associated with the competitive process, the formation of joint rationality, etc. questions related to issues must be fully resolved. The purpose of this article is to study as much as possible the financial condition of the organization, the accounting and audit of the organization's expenses, the timeliness of inspections, their features and their impact on the activities and activities of the enterprise. The methodological basis of the research in the article is the provisions and legislation on accounting, financial accounting and audit of

organizational costs, as well as the work of scientists, associate professors and professors on this topic. The practical significance of the work is determined by the applied nature of the research aimed at summarizing the data of financial analysis, accounting and audit services.

Key words: *financial statements, auditor's report, accounting, economic information, cost.*

Мақалаңын редакцияға келіп түскен күні: 03.02.2021ж.

**ГУМАНИТАРЛЫҚ
ҒЫЛЫМДАР**

**ГУМАНИТАРНЫЕ
НАУКИ**

HUMANITIES

ТҮРКІСТАН-СІБІР ТЕМІР ЖОЛЫН САЛУ КЕЗІНДЕГІ САНИТАРЛЫҚ-ЕМДЕУ ІСІНІҢ ЖАҒДАЙЫ ТУРАЛЫ

Абдильдинова Л.Б.

Мақалада XX ғасырдың бірінші бесжылдығында Кеңес өкіметінің ең ірі жобаларының бірі болған Түркістан-Сібір темір жолының құрылысындағы санитарлық-емдеу іс-шаралар қатары қарастырылған. Себебі, Түрксіб тек Орта Азияның, Қазақстан мен Сібірдің ғана емес, сонымен бірге бүкіл КСРО-ның экономикалық дамуы үшін қажет болды, бірқатар маңызды экономикалық аймақтардың көлік байланыстарын жақсартты және тұтастай алғанда елдің ұлттық экономикалық міндеттерінің толық кешенін шешуге ықпал етті. Сонымен қатар, мақалада Түркістан-Сібір темір жолы санитарлық-емдеу іс-шаралары бойынша архив материалдары қарастырылып, ғылыми айналымға енгізілді.

Кілт сөздер: *Түрксіб, темір жол, кәсібилендіру, бірінші жартыжылдық, жұмысшылар, жергілікті халық*

Кіріспе. XX ғасырдың бірінші жартыжылдығындағы КСРО-дағы ең үлкен құрылыстардың біріне Түркістан-Сібір темір жолының құрылысы жатқызылады. Сонау, XIX ғасырдың 80-жылдары жоспарланып, тек 1927 жылы қолға алына бастаған темір жол құрылысының 90 жылдық тарихы. Түркістан-Сібір темір жолының құрылысы 1930 жылы салынып болып, Айнабұлақ станциясында түйіскен болады. Ал, 1931 жылы темір жол қолданысқа берілді,

Темір жол құрылысын салуда көптеген қиындықтар туындады, онымен қоса, өлкедегі жағдай да қиын кезеңдерді өткізіп жатты. Темір жолы құрылысын салуда Тұрар Рысқұлов пен Мұқамеджан Тынышбаевтың еңбегін де атап өту қажет. Біріншіден, Тұрар Рысқұлов темір жол құрылысының басы қасында болып, жергілікті халықты темір жол құрылысына тартып, олардың кәсіби мамандануын қамтамасыз етсе, екіншіден, Т.Рысқұловтың көмегімен М.Тынышбаев Түрксібтің басты инженерлерінің біріне айналып, жолды үнемдеп, тиімді ұсыныстар білдіріп, нәтижесінде темір жолы құрылысы уақытынан бұрын аяқталған болатын. Өкінішке орай, бұл екі азамат та Сталиннің сұрапыл саясатының құрсауына түсті.

Темір жол құрылысында тек жол салу ғана емес, сонымен қатар, темір жол құрылысындағы кәсіби мамандарды тарту, оларды баспанамен, тамақпен, дәрігерлік көмекпен де қамтамасыз ету қажет болды. Бұл істер бірнеше рет қарастырылған да болады. Тіптен, ұлтаралық шиеленістер де көрініс тапқан болатын. Себебі, жергілікті халық (қазақтар) кәсіби маманданбаған қызметкерлер болып есептелді, сондықтан да оларға айлық екі есе кем төленді. Еуропалықтардың (орыстар, украиндер, беларустар) жағдайы мүлдем бөлек болды.

Материалдар мен жұмыс әдістемесі. ҚР ОМА-нің Түркістан-Сібір темір жолы құрылысы және ондағы санитарлық-емдеу жұмысының жүргізілу барысы туралы мәліметтері талданып, ғылыми айналымға енгізіліп отыр. Жүргізілген зерттеу жұмысының барлығы Отан тарихы үшін маңызы зор, тың архив құжаттары болып табылады.

Нәтижелер және оларды талқылау. Сонымен, Түркістан-Сібір темір жолы құрылысындағы Денсаулық сақтау бөлімі 1927 жылдың екінші жартысында ұйымдастырылды. Оңтүстік бөлімнің Денсаулық сақтау бөлімі 1927 жылдың желтоқсан айында Ташкент темір жолынан: Фрунзе қаласынан 4 дәрігерден құрылған 1 амбулатория бөлімін қабылдайды; Алматы қаласынан 4 дәрігерден 1 амбулатория бөлімін, Ұзынағаш пен Ілеге Фрунзедегі сияқты 2 фельдшер пункті ауысады. Бірақ келген дәрігерлік

амбулаториялар толығымен жабдықталмаған болатын. Келтірілген дәрігерлік бөлімдер мен фельдшер пунтері бастапқыда жұмысшылар мен қызметкерлерді дәрігерлік көмекпен толығымен қамтамасыз ете алмады. Бастапқыда 100-120 жұмысшы, 200-300 қызметкерден ғана қызмет көрсетілді. Кейіннен жұмысшылардың саны 600 жетеді. Аталған амбулатория бөлімдерінен басқа, желтоқсан айында фельдшер амбулаториясы және сәуір айында Шоқпар мен Шуда 1 фельдшерлік амбулатория ашылады. 1928 жылғы құрылған 2 дәрігерлік амбулатория мен 2 фельдшерлік пункттерден 7760 адам қаралады. Сондай-ақ, Рыков станциясындағы аурухана-ларда 5-10 дейін төсегі бар денсаулық сақтау орындарын ашамыз деп уәде береді, бірақ 1928 жылға дейін ешқандай шара қолданылмады [3, 61 п.].

Аталған кемшіліктердің алдын алу үшін Денсаулық сақтау бөлімі Шу станциясында 25 төсектен тұратын аурухана ашуға, сондай-ақ, Луговой пен Шоқпар станциясының жұмысшыларына дәрігерлік көмек көрсету үшін Шуда дәрігерлік амбулаториялар мен тіс дәрігерлеріне кабинеттер ашуды ұйымдастырады [4, 61 п/ар.]. Тек Шу станциясында ғана емес, Алматыда да тура осылай дәрігерлік көмек көрсету орталықтарын ашу қолға алынады [5, 62 п.].

Жұмысшыларды санитарлық жағынан қамтамасыз ету шаралары кешеуілдейді, себебі, құрылыс жұмысы басталған уақытта қараша айында берілетін қаржы ақпанда бірақ беріледі, сондай-ақ, жұмысшылардың баспаналары және тағы басқаларына санитарлық қадағалаусыз жүргізіледі. 1928 жылы Денсаулық сақтау бөлімі Оңтүстік құрылыс бөліміндегі санитарлық жағдайды басынан аяқ бақылау үшін санитарлық дәрігер жібереді, ол құрылыс бөліміндегі баспана жағдайын, сумен, уақытылы азық-түлікпен қамтамасыз етілуін, жұмыс орындарындағы санитарлық тазалық, монша және киімдердің дезинфекциялау және жатын орындарының тазалығын қадағалайды [6, 62 п/ар.]. Санитарлық дәрігердің жұмыстарын жүзеге асыру үшін жылжымалы лабораториялық кабинет құрылуы керек және жақын арадағы лаборатория бөлімдерінде зерттеу жүргізіледі [7, 63-п.]. Аталған дәрігерлік көмектерді жүзеге асыру үшін Денсаулық сақтау бөліміне қаржы бөлінуі қажет болды. 1927 жылғы ХКК-нің қаулысы бойынша медицинаға тек 1% көмек көрсетілетіндігі айтылады. Денсаулық сақтау бөлімі осы қаулыдан кейін шарасыз жағдайда қалады. «Көмекке Түріксіб құрылысының басшысы Шатов Мәскеуге жіберілген тапсырысты алуға қол ұшын бермегенде, қазіргі күні сынық тегеште болмас еді», – деген Денсаулық сақтау бөлімінен баяндама түседі [9, 64 п.].

Айтылған қарардан кейін Оңтүстік құрылыс бөліміндегі емдік және санитарлық жүйені қалпына келтіру үшін Одақ қажетті амбулатория мен ауруханалардың ашылуына, сырқаттанғандарды тасымалдау, азық-түліктің жеуге жарамды жарамсыздығын, су мен санитарлық тазалық жағдайын қолға алу ұсынылады [10, 65 п.].

Құрылыс басындағы денсаулық басты мәселе болды. Осы жағдайдың алдын-алу үшін әкімшілік медициналық жабдықтарды жабдықтауға кіріседі. Түріксібтегі құрылыс жұмыстарының соңғы жылдарында Денсаулық сақтау бөлімі госпитальдардың санын 6-дан 12-ге дейін, ал жатын орындарын 320-дан 640 дейін көбейтеді. Сондай-ақ, Денсаулық сақтау бөлімі бюджетке 720979 рубль көлемінде көмек алады және оның негізгі қорын медициналық сақтандыру үшін жұмысшылардан алынған қаржы құрады. Түріксіб темір жолының құрылысы аяқталғанда басшылық құрылыс жұмыстарындағы медициналық бағдарламаны қаржыландыруды құпталып, оған 3,5 млн рубльге жуық қаржы бөлінеді [1, 310 б.].

1928 жылдың шілдесінде Денсаулық сақтау бөлімі 1,2 және 3-ші бөлімдерге тіс дәрігерлеріне арналған ВЧ-5 амбулаториялық кабинеттерін ашады, 4 және 5-ші бөлімдерде (Алматы) фельдшерлік пункт ашылады. 60 аптечкаға тапсырыс беріліп, олар бөлімдерге таратылған болатын [11, 94 п.].

1. Осы жылдың қазан айында Оңтүстік құрылыс бөлімінің 1 бөлімшесінде (Луговой) бір айдан астам уақыт дәрігер болмаған. 1500 жұмысшыға бір маманданған медицина қызметкерін жіберуін сұраған. Дәрігер кеткен уақыттан бастап емханада тазалық жоғалған.

Шаң-тозаң, ешкім бір-біріне бағынбайтын дәрежеге жеткен [2, 3 б.].

2. Еңбек нарығының шешімі бойынша Жетісу губерния-сының – Алма-Ата қаласындағы жұмыссыздардың саны 2852 құраған, Ұзынағашта 1700 адам, олардың ішінде азшылықты ауылды жерлерден келгендер құрды [12, 171 п.].

1930 жылы Түркісіб құрылысында 335 орны бар 9 аурухана, 37 кабинеті бар 17 әріпгерлік амбулатория, сондай-ақ, 19 фельдшерлік пунтер жұмыс істеді.

Барлық дәрігерлердің саны 51, фельдгерлер 46, аушеркалар 33, барлығы 401 адам қызмет етті. Оның 14-і (3,5%) қазақтар болды. Қазақ тілін меңгергендер 54 (13,5%) болды. Көрсеткіштер бойынша тағы да 11 дәрігер, оның ішінде 2 тіс дәрігері және 4 санитар дәрігер қажет болды.

Алайда, жұмыс істеп тұрған желінің және білікті персоналдың болмауы медициналық-санитариялық іс-шараларды қанағаттандыра алатындай дәрежеде болмады.

Темір жол құрылысын тежеген мәселердің бірі, хирургияны қоспағанда, қажет кезде маманданбаған адамдар көмек көрсетуге мәжбүр болған.

Бұл жағдай мен пәтерлердің жетіспеушілі, Денсаулық сақтау департаментінің (ары қарай ДСД) білікті мамандарды шақыруға мүмкіндік бермеді [13, 197 п.].

Осы жылы желіде медициналық-санитарлық мекемелер салу жоспары, бізде бар мәліметтер бойынша орындалуы мүмкін емес және бұл жағдай болашақта ДСД-ның желіні өрістетуге жұмысына теріс әсер етеді, өйткені бұл жұмысты қажетті мөлшерге дейін орналастыруға мүмкіндік бермейді. Осыған байланысты дсп міндетіне таяу кезеңде негізінен жұмысшылардың жаппай жиналу пункттерінде, яғни ірі станцияларда желіні қанағаттандыру қажет болды. Арнайы көмек түрлері: физиотерапия, рентген, электрмен, жарықпен емдеу, құлақ, жұлдыру, мұрын, сонымен қатар бөлменің жеткізілмеу себептері бойынша.

Бізде бар материалдар бойынша жергілікті жерлердегі санитарлық-емдеу мекемелердің жұмыстары қоғаммен жеткілікті байланыста емес, яғни еңбек пен тұрмысты жақсарту жөніндегі комиссиялар құрылмаған, әкімшілік-шаруашылық және өндірістік комиссиялар нашар жұмыс істейді. Бұл келесі себептермен түсіндіріледі: ДСД тарапынан басшылықтың әлсіздігі және менеджерлердің бұл жұмысты жергілікті жерлерде дамыту бастамасы мен ақыл-ойының болмауы және медициналық қызметкерлердің шамадан тыс болуы [14, 198 п.].

Санитарлық жағдайы қанағаттанарлықсыз болды, оны келесі мәліметтерден білуге болады: жол салу кезінде санитариялық тексерудің болмауы; тұрғын үйлердің, әсіресе уақытша ғимараттар мен казармалардың өте нашар жағдайы; ДСД-ның алдында негізінен қадағалаушы болып табылатын көрсетілген себептер мен кемшіліктерді жою бойынша үлкен міндеттер тұр.

Құрылыс пен қызмет көрсетудің белгіленген жоспарын орындауға нақты қол жеткізу қажет болды. Атап айтқанда:

- 1) құрылыстың орындалуын бақылау;
- 2) шақыру арқылы да, келісімшарт арқылы да кадрлармен жасақталған, қазақтардан және қазақ тілін білетін кадрларды іріктеуге назар аударған [14, 198 п.];
- 3) арнайы көмек түрлерін көрсетудің нақты жоспарын әзірлесін және шаралар қабылдасын;
- 4) қоғамның және ұйымдастырушылық қабілеттерінің жекелеген мекемелері мен бөлімше басшыларының кадрларын қайта қарау;
- 5) қоғамдастыру: а) орталықта да, жергілікті жерлерде де кәсіби ұйымдармен үлкен байланыс;
- б) еңбек және тұрмысты сауықтыру комиссияларын, санитарлық комиссияларды, сауықтыру іс-шаралары желісі бойынша ұяшықтарды құру;
- б) әлеуметтік жарыс, ереуілшілік және өндірістік кеңестердің жұмысы, яғни денсаулық сақтау ісінің құрылысына көшбасшылар тобының қатысуы жөнінде нұсқаулар беру.

7) мекеменің қатты штатын белгілеу. Қаржыландыру жүйесін орталықтандырудың бірыңғай жүйесін жүргізу туралы нұсқаулар беріңіз.

8) бірінші кезекте аса ірі аудандарды (Шу, Аягөз) санитарлық қызметкерлермен жиынтықтауға.

9) жылжымалы бактериологиялық зертхананың жұмысын, негізінен су мен тамақ өнімдерін жүйелі түрде зерттеу желісі бойынша, ол үшін тиісті мамандарды бөле отырып реттеуге міндетті.

10) құрылыс басқармасы арқылы прорабтар мен ӨСБ тарапынан топырақ пен тұрғын үйлерді сауықтыруға батыл шаралар қабылдасын.

11) Санитарлық ұйымдастыру жұмыстары әсіресе ККО (КЖЖ - контейнерлік жөнелтім жиынтығы) тарапынан кемшіліктерді жою үшін неғұрлым батыл шаралар қолдануға нұсқау беруге міндетті.

12) санитариялық-ағарту жұмыстарын жүргізу жоспарын белгілеуге, ол үшін сол жерде тиісті нұсқаулар беруге және тиісті құралдармен жабдықтауға міндетті.

13) бұрын көзделген шығыстарды бірге көздеуге және сақтандыру ұйымымен бірге үлкен айқындық пен қаржылық шығыстарды енгізуге міндетті. Сметалық ұсыныстар сақтандыру ұйымымен келісілсін, сметалар жасау үшін төменгі ұйымдарды тартсын, ол үшін орындарға тиісті нұсқаулар берілсін.

14) Денсаулық бөлімі аппаратының қызметкерлерін жиынтықтауға шаралар қабылдасын.

15) жыл соңында дәрігерлердің жол кеңесін шақыру.

Түркісіб денсаулық сақтау бөлімінің меңгерушісі Н.Выползовтың хаттамасы бойынша [15, 199 п.].

Қорытынды. 1931 жылғы анықтамалар бойынша жоғарыда аталған іс-шаралар қатары шешімін таппады, жұмысшылар саны артты, арнайы киім, тамақ, баспана, медициналық жәрдем көрсету әлсіреп тұрды [16, 19 п.].

Дегенмен, темір жол құрылысындағы жұмысшылардың жағдайы құрылыс жұмыстары басталған сәттен бастап ұйымдастырылу деңгейі төмен болды және жоғарыда аталған қиыншылықтар құрылыс жұмыстары аяқталған уақытқа дейін шешімі табылмады. Осыған қарамастан Түркістан-Сібір темір жолының құрылысы XX ғасырдың бірінші жарты жылдығының ең ірі жетістігіне айналды. Батыс пен Шығысты байланыстыратын басты жолға айналған темір жол қазіргі таңға дейін өз қызметін атқаруда.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Т. Рыскулов-Зам. Председателя СНК РСФСР, Председатель Комитета Содействия по постройке Туркестано-Сибирской железной дороги/Сост.: М.Алиев, У.Абдираман, И.Иуваев, С.Сарсекеев, К.Шайсултанов. – Алматы, 2007. – 312 с.
2. На стройке Турсиба //Советская степь №241(1446) пятница, 19 октября, 1928г., 3с.
3. ҚР ОМА Қ-131, 2т., 9 іс, 61 п.
4. ҚР ОМА Қ-131, 2т., 9 іс, 61 п/ар.
5. ҚР ОМА Қ-131, 2т., 9 іс, 62 п.
6. ҚР ОМА Қ-131, 2т., 9 іс, 62 п/ар.
7. ҚР ОМА Қ-131, 2т., 9 іс, 63 п.
8. ҚР ОМА Қ-131, 2т., 9 іс, 63 п/ар.
9. ҚР ОМА Қ-131, 2т., 9 іс, 64 п.
10. ҚР ОМА Қ-131, 2т., 9 іс, 65 п.
11. ҚР ОМА Қ-131, 1т., 100 іс, 94 п.
12. ҚР ОММ Қ-962, 1т., 362 іс, 1716., 72п.
13. ҚР ОМА Қ-131, О-1, 100 іс, 197 п.
14. ҚР ОМА Қ-131, О-1, 100 іс, 198 п.
15. ҚР ОМА Қ-131, О-1, 100 іс, 199 п.

О СОСТОЯНИИ САНИТАРНО-ЛЕЧЕБНОГО ДЕЛА ПРИ СТРОИТЕЛЬСТВЕ ТУРКЕСТАНО-СИБИРСКОЙ ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ

Абдильдинова Л.Б.

В статье рассмотрен ряд санитарно-лечебных мероприятий в строительстве Туркестано-Сибирской железной дороги, ставшей одним из крупнейших проектов советской власти в первой пятилетке XX века. Дело в том, что Турксиб был необходим для экономического развития не только Средней Азии, Казахстана и Сибири, но и всего СССР, улучшил транспортные связи ряда важных экономических регионов и в целом способствовал решению полного комплекса национально-экономических задач страны. Кроме того, в статье рассмотрены и введены в научный оборот архивные материалы по санитарно-лечебным мероприятиям Туркестано-Сибирской железной дороги.

Ключевые слова: Турксиб, железная дорога, профессионализация, первое полугодие, рабочие, местное население

ON THE STATE OF SANITARY AND MEDICAL AFFAIRS DURING THE CONSTRUCTION OF THE TURKESTAN-SIBERIAN RAILWAY

Abdildinova L.B.

The fact is that Turksib was necessary for the economic development of not only Central Asia, Kazakhstan and Siberia, but also the entire USSR, improved transport links of a number of important economic regions and generally contributed to the solution of the full range of national and economic problems of the country. In addition, the article considers and introduces into scientific circulation archival materials on sanitary and therapeutic measures of the Turkestan-Siberian Railway.

Key words: Turksib, railway, professionalization, first half of the year, workers, local population

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 28.01.2021 ж.

UDK 37022

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION

Abilgazyeva Z.K., Petkova I., Seidolda A.

This article outlines new innovative technologies that contribute to the formation of the individual as a "personality". The effective use of ICT contributes to the full opening of each subject to the pupil, increasing the number of successful students. Any innovation frightens people, but centuries of history have proved that for our bright future we must constantly develop. In addition, new approaches to education eliminate the stagnant paradox in the system, form a different attitude to life, the depth of the cognitive world, curiosity, research ability, ability to freely express their thoughts.

Key words: Innovation, technologies, ICT, education, school, novelty, personality, behavior.

"If a student at school did not learn to create anything himself,
then in life he will only imitate, copy"

L. N. Tolstoy

Introduction. The peculiarity of the state educational standards of General education is their active nature, which sets the main task of developing the student's personality. Modern education rejects the traditional representation of learning outcomes in the form of knowledge, skills and abilities; the wording of the FSES indicates real activities.

This task requires a transition to a new system-activity educational paradigm, which, in turn, is associated with fundamental changes in the activities of the teacher implementing the new standard. Learning technologies are also changing, and the introduction of information and communication technologies (ICT) opens up significant opportunities to expand the educational framework for each subject in an educational institution. Moving away from the traditional lesson through the use of new technologies in the learning process allows you to eliminate the monotony of the educational environment and the monotony of the educational process, create conditions for changing the types of activities of students, and implement the principles of health conservation. It is recommended to choose the technology depending on the subject content, lesson goals, the level of training of students, the ability to meet their educational needs, and the age category of students.

Materials and methods of work. Innovative technologies in education make it possible to regulate learning and direct it in the right direction. People were always frightened by everything unknown and new, they were negative about any changes. Stereotypes that exist in the mass consciousness, which affect habitual lifestyles, lead to painful phenomena and prevent all types of learning from being renewed. The reason why people reluctant to accept innovations in modern education lies in the blockage of vital needs for comfort, safety and self-affirmation. Innovative behavior does not imply adaptation, it implies the formation of one's own individuality, self-development. A teacher must understand that innovative is a way to bring up a harmonious personality. "Ready-made templates" are not suitable for him or her, it is important to constantly improve one's own intellectual level. A teacher who has got rid of "complex" and psychological barriers is ready to become a full-fledged participant in innovative transformations. One of the tasks of the modern school is to reveal the potential of all participants in the pedagogical process, to provide them with opportunities for the manifestation of creative abilities. The solution of these tasks is impossible without the implementation of variation in educational processes, and therefore there are various innovative types and types of educational institutions that require deep scientific and practical comprehension.

Innovations and novelties are typical for any human professional activity and therefore naturally become a subject of study, analysis and implementation. Innovation do not arise out of themselves, they are the result of scientific research, advanced pedagogical experience of individual teachers and entire teams. This process cannot be spontaneous, it needs to be managed. S.I. Ozhegov's dictionary gives the following definition of what is new: new – first created or made, appeared or emerged recently, instead of the former, reopened, related to the nearest past or to the present, not familiar enough, little known. It should be noted that the interpretation of the term does not say anything about progressiveness, about the effectiveness of the new.

Results and discussion. With regard to the pedagogical process, innovation means introducing the new into the goals, content, methods and forms of teaching and upbringing, with the aim of increasing their effectiveness. Thus, the innovation process is to shape and develop the content and organisation of the new. In general, the innovation process is understood as a complex activity of creating (birth, development), mastering, using and disseminating innovations. There are different types of innovation, depending on the sign by which they are divided. In developing educational systems, innovation processes are implemented in the following areas: formation of new educational content, development and introduction of new pedagogical technologies, creation of new types of educational institutions. In addition, the teaching staff of a number of educational institutions are engaged in introducing innovations that have already become a history of pedagogical thought. For example, alternative educational systems of the early 20th century by M. Montessori, R. Steiner, etc.

At present, a wide variety of pedagogical innovations are being applied in school education. This depends above all on the traditions and status of the institution. Nevertheless, the following most characteristic innovative technologies can be identified.

1) Information and communication technologies (ICT) in subject teaching. The introduction of ICT into the content of the educational process involves the integration of various subject areas with computer science, which leads to the informatization of students' minds and their understanding of informatization processes in modern society (in its professional aspect). It is essential to be aware of the emerging trend in the process of informatization at school: from mastering the initial information about computer science to the use of computer software in the study of general subjects, and then to saturate the structure and content of education with elements of computer science, to carry out a fundamental restructuring of the entire educational process based on the use of information technology. As a result, new information technologies appear in the school's methodological system and school leavers are prepared to master new information technologies in their future employment. This area is being implemented through the inclusion of new subjects in the curriculum aimed at studying computer science and ICT. Experience of ICT use in schools has shown that:

a) The information environment of the open school, which includes various forms of distance education, significantly increases the motivation of students to study subject disciplines, especially using the project method; b) the informatisation of learning is attractive to pupils in that it relieves the psychological stress of school communication by moving from subjective teacher-student relations to the most objective student-teacher relations, increases the efficiency of student work, increases the share of creative work, expands the possibility of obtaining additional education in the subject within the school, and in the future it will be realized that there is a purposeful choice of a university, a prestigious work; c) the informatisation of teaching is attractive to teachers because it allows them to increase the productivity of their work and improves the general information culture of teachers.

2) Personally oriented technologies in the teaching of the subject. Personally oriented technologies put a child's personality at the centre of the entire school education system, ensuring comfortable, conflict-free and safe conditions for its development and realisation of its natural potential. In this technology, a child's personality is not only a subject, but also a priority; it is the goal of the educational system, not a means of achieving any abstract goal. It is manifested in students' mastery of individual educational programmes in accordance with their capabilities and needs.

3) Information and analytical support of the educational process and quality management of students' education. The use of such innovative technology as information and analytical methods of education quality management allows objective, unbiased monitoring of the development of each child's time individually, class, parallel and school as a whole. With some modification, it may become an indispensable tool in the preparation of classroom and generalised control, the study of the teaching status of any subject in the curriculum, and the study of the work system of an individual teacher.

4) Monitoring of intellectual development. Analysing and diagnosing the quality of each student's learning by testing and graphing the dynamics of learning achievement.

5) Educational technologies as a leading mechanism for the formation of a modern student. It is an essential factor in modern learning conditions. It is implemented through the involvement of students in additional forms of personal development: participation in cultural and mass events on national traditions, the theatre, centres for children's creativity, etc.

6) Didactic technologies as a condition for the development of the EI learning process. Both well-known and proven techniques can be implemented here, as well as new ones. These are independent work with the help of a training book, a game, design and protection of projects, training with the help of audiovisual technical means, the "consultant" system, group, differentiated methods of training - the "small groups" system, etc. Usually different combinations

of these techniques are used in practice.

7) Psychological and pedagogical support for the introduction of innovative technologies into the school's educational process. Scientific and pedagogical justification of the use of certain innovations is envisaged. They will be analysed at methodical councils, seminars and consultations with leading specialists in this field. Thus, the experience of a modern school has the widest range of applications of pedagogical innovations in the teaching process. The effectiveness of their application depends on the established traditions in a general education institution, the ability of the teaching staff to perceive these innovations, and the material and technical basis of the institution.

Today, many teachers use modern technologies and innovative methods of teaching at school in order to achieve learning outcomes. These methods include active and interactive forms used in teaching. Active forms of learning include the student's active attitude towards the teacher and those who receive education with him or her. Textbooks, notebooks and computers, i.e. the individual means used for learning, are used during lessons using them.

Thanks to interactive methods, knowledge is effectively learnt in cooperation with other students. These methods belong to collective forms of learning, during which a group of students work on the material they learn, each of them being responsible for the work done. Interactive methods contribute to the quality of the learning of new material. These methods belong to them:

- exercises of a creative nature;
- group tasks;
- educational, role-playing, business games, simulation;
- excursion lessons;
- lessons - meetings with creative people and specialists;
- activities aimed at creative development;
- performance lessons, film-making and newspaper publishing;
- use of video materials, the Internet, visibility;
- solving complex issues and problems with the help of "decision tree" and
- "brainstorming" methods.

Conclusion

The introduction of innovative technologies into the educational process provides advantages not only for students, but also for teachers. Thanks to the development of information technologies, teachers are able to implement the newest pedagogical ideas, share them with colleagues, and receive relevant reviews and feedback. In addition, it is possible to choose an educational trajectory, research topics, a system of training tasks and tasks, methods of monitoring students and much more.

Therefore, innovative methods of teaching at school help to develop children's cognitive interest and teach them to systematise and summarise the material being studied, discuss and debate it. By comprehending and processing the knowledge they have acquired, pupils acquire the skills to apply it in practice and gain experience in communication. Innovative teaching methods undoubtedly have advantages over traditional ones, as they contribute to a child's development and teach him or her independence in learning and decision-making.

LIST OF LITERATURE:

1. Alekseeva, LN Innovative technologies as an experiment resource / L .. Alekseeva // Teacher. - 2009. - No. 3. - p. 28 .
2. Kuzmina NV Professionalism of the personality of the teacher and master of industrial training. - M .; Higher school, 1990 - p. 6
3. Zagvyazinsky V. I. Innovation processes in education and pedagogical science / // Innovative processes in education: Collection of scientific papers. - Tyumen, 2013 . p. 8.
4. Babansky Yu. K. Problems of increasing the effectiveness of pedagogical research. M., 1982.

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР*Абильгазиева Ж.К., Петкова И.О., Сейдолда А.*

Бұл мақалада жеке тұлғаның «тұлға» ретінде қалыптасуына септігін тигізетін жаңа инновациялық технологиялар жәйлі жазылған. АКТ-ны тиімді қолдану әр пәннің оқушыға толық ашылуына, табысты оқушылардың көбеюіне мүмкіндік туғызады. Бірсарынды оқыту заманы артта қалды. Алда алдыңғы дамыған 20 елдің қатарына қосылу жоспарланып отыр. Ол үшін білімді тереіңен игеріп, жаңашылдыққа үйреніп отыруымыз керек. Кез келген жаңашылдық адамдарды қорқытады, бірақ гасырлар тарихы жарқын болашағымыз үшін біздің үнемі даму үстінде болуымыз керектігін дәлелдеп берді. Сол сияқты білім берудегі жаңа әдіс-тәсілдер жүйедегі тоқырап қалған парадокстың көзін жойып, оқушылардың өмірге деген басқаша көзқарасын, танымдық дүниесінің тереңдігін, ізденімпаздығын, зерттеушілігін, өз ойын еркін жеткізе алатын қасиетін қалыптастырады.

Түйін сөздер: *Инновация, технология, АКТ, білім, мектеп, жаңалық, тұлға, мінез-құлық.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ*Абильгазиева Ж.К., Петкова И.О., Сейдолда А.*

В этой статье изложены новые инновационные технологии, способствующие становлению личности как "личности". Эффективное использование ИКТ способствует полному открытию каждого предмета ученику, увеличению числа успешных учеников. Времена бурного обучения позади. Предстоит войти в число 20 развитых стран мира. Для этого надо набирать знания, учиться новому. Любое нововведение пугает людей, но многовековая история доказала, что для нашего светлого будущего мы должны постоянно развиваться. Кроме того, новые подходы в образовании устраняют застойный парадокс в системе, формируют у учащихся иное отношение к жизни, глубину познавательного мира, любознательность, исследовательскую способность, способность свободно выражать свои мысли.

Ключевые слова: *Инновации, технологии, ИКТ, образование, школа, новизна, личность, поведение.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 11.01.2021 ж.

UDK 37.013.32

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE VIA PROJECT METHOD AT SENIOR STAGE*Abilgazyeva Z.K., Issabayeva A.A., Muratova M.M.*

The article centers on the investigation of a project work as a student's action at senior stage contributing to the improvement and refinement of his/her communicative competence. It is also stated that, apart from developing a learner's linguistic competence and promoting his/her association with the learning process, project work positively influences both communication measures and, more broadly, social behavior through giving sufficient room for cooperation, sympathy, inventiveness, and person commitment. Hence, grasping project work and making it part of a foreign language teaching curriculum will guarantee that learners acquire communicative competence at a level that meets current necessities.

Key words: *Communicative competence, innovative activity, competence-based approach, design methods, active and interactive modes of work.*

Introduction. The field of education at the present stage is an undergoing period of great changes. These changes are innovative in nature, meaning they imply the process of modernization of existing pedagogical technologies, methods, techniques and means of education. Nowadays innovative pedagogical activity is one of the most significant components of educational activity at any level of educational institution. This innovative activity provides a foundation for the development of educational system, which builds the competitiveness of the institution in the market of educational services. Innovative activity is inseparably linked to the scientific and methodological work of teachers, as well as to the educational and scientific practice of students. By innovation it also means ownership of knowledge of the latest scientific research in areas of education, significant changes in teaching methods and technologies, forms of quality control of training, etc.

Materials and method of work. The development, testing and implementation of advanced information technologies in practice are modern trends in pedagogy and teaching methods.

The purpose of innovation activity is a qualitative change of a learner's personality. It is thus different from the traditional education system and implies:

- encouragement of independent productive learning activities;
- formation of creative thinking;
- developing the ability to independently navigate the information being studied;
- development of a learner by means of maximum disclosure of his natural data.

Innovative technology involves organizing classes in the form of independent design of educational material. Mainly, it is aimed at students' confidence in their research capabilities, developing their need for cognitive activity, as well as the use of the studied material. In this process, the role of a qualified teacher is to find methods, ways, and means of presenting information, to teach independent work, and to create conditions for self-development, self-determination, and self-knowledge among students. Thus, improving the quality of the educational process in educational institutions, as well as increasing the efficiency of education, directly depends on the level of training and qualification of teachers. Pedagogical work is educational, creative, research, so it is necessary to constantly improve in order to transfer their experience to students [7].

Based on all of the above, it is safe to say that the educational process is a joint activity of a teacher and a student, built on a specific idea in accordance with certain goals.

Nowadays in modern educational institutions there is a growing need for independent research, creative and inventive activity of a student. The project method gives the process of education a personal-oriented and active character and meets modern learning objectives. This method in the process of teaching a foreign language is relevant at all its stages. It creates conditions in which the process of learning comes close to the process of natural mastering of the language, and also allows modeling communication, and this in turn contributes to the direct growth and development of communicative competence [4].

Each learner in the course of the project has the opportunity to show his or her imagination, creativity, ingenuity, activity and independence, in other words, - individuality. Individuality is the main requirement for the development of communicative and socio-cultural competencies in the process of foreign language teaching. The project work allows to exclude a formal character learning a foreign language and helps to achieve practical results in mastering this course. The project fundamentally changes the functional responsibilities learner and teacher: the learner actively participates in the choice and organization, Designing and planning a specific lesson while the teacher acts as a facilitator as an assistant.

When working with projects, students' motivation, interest and desire to speak the language increases, and their ability to research and scientific activities develops. The project method may

be used in continuous connection with the implemented curriculum.

Results and discussion. State educational standard provides for teaching a foreign language in non-linguistic higher education institutions with the main goal: development of communicative competence students in foreign language classes, namely: mastering a foreign language as means of communication. Consequently, modern methods and forms of education are a necessity of quality education. It can be said that nowadays traditional methods of education do not allow to develop at the proper level. the above competence. Thus, moving away from traditional methods of teaching a foreign language, it is necessary to use innovative, active and efficient methods of language teaching and interactive teaching methods. In accordance with the state the educational standard proposes to develop communicative competence in a non-language environment, using not only standard exercises for speech development, but also other activities, so-called "project, active, interactive, case studies", allowing to solve the set tasks. Using the given activities, students get a real opportunity to discuss on the studied subject, to analyze and reconsider the point of view. Ability to make a speech the activity, realizing it on the basis of sociolinguistic, country studies, and subject matter knowledge according to the different situations within a given situation sphere of communication, is the main purpose of communicative competence.

Communication competence is an ability to show in practice the knowledge, skills and abilities acquired in the process of learning a foreign language. By following modern methods, the teacher aims to develop communication skills and to improvement of communication competence in the course of university students' education in foreign language classes. The project form of work is one of the most current methods: it allows students not only to use the knowledge they have accumulated on a foreign language being studied, but also to broaden your horizons and area of expertise to improve their cultural literacy.

Recently, the project method has made it possible to achieve communicative competence. This contributes to solving the problems of developing students' creative abilities as well as the ability to independently generate knowledge that has already been acquired (at earlier stage) and apply it in cognitive and practical tasks [1]. It should be noted that learning through interactive activities leads to mastering the art of communication. Integration of knowledge through creativity in the process project activities helps successfully maintain the motivation and interest in learning a foreign language. Consequently, the basis of foreign language learning is to shift the focus from various exercises to active thinking activities, which requires certain language and research project skills. The project method is based on the development of students' cognitive skills, the ability to construct their own knowledge and navigate the information space, and the development of critical thinking.

The essence of the project method also includes the necessity of differentiation of education, paying attention to the student's personality, their abilities and capabilities. This method is based on the principles of cooperation, including students in active and interactive activities. The use of this method in teaching foreign languages maximizes the possibility of using the foreign language as a means of cognition and a method of expressing one's own ideas, facilitates the perception of other people's points of view and the world around them and undoubtedly helps to master communication competences. In the course of a foreign language project, students learn to acquire knowledge on their own, gain experience in cognitive and learning activities, think in a foreign language, improve their phonetic and grammatical skills, and replenish their vocabulary. The project methodology is highly communicative and involves learners expressing, justifying their own thoughts, feelings and relationships and integrating them into the real world activities. The project methodology for foreign language lessons is based on a step-by-step organization of the learning process. Each stage is regarded as a completed learning period, aimed at achieving the overall objective of language acquisition.

Thus, the project form of work is one of the most important technologies that allow students not only to apply the knowledge they have acquired knowledge on the subject of foreign language,

but also to improve their cultural literacy, broaden their horizons and borders. Gaining experience from practical use in the language, students learn to collect the necessary information using various authentic sources, learn to perceive foreign speech and understand what you heard [3]. While working on the project, learners seek to collect, analyze and use information resources to solve problems and make independent and joint decisions. The projects are intended to intensify their activities. As a person-centered type of work, the project method provides young people with a favorable environment for self-discovery, self-expression and self-assertion. Increased creative and cognitive skills activity is conditioned by students' desire to take the initiative and do something on their own. Through their work, students learn to concentrate, direct their efforts, manage their activities and achieve high results. It is important for students to receive an assessment not only from the teacher but also from their contemporaries. This is why it is important that learners are able to participate in project work in accordance with their capabilities. By communicating through foreign language, students discover the value and richness of the language.

The educational and upbringing value of the project lies in the meta-subject links, which help students improve their cognitive activity, imagination, discipline and skills for cooperative activities and the ability to conduct research work. Project implementation provides an opportunity for practice using knowledge gained in other areas of science. The technology of developing critical thinking skills is one of the most positive preconditions for achieving communicative competence of learners. Through initial project implementation activities, students determine their level of knowledge. As a result, they are aware of the importance of learning a foreign language in the chosen area. It must always be remembered that the result of a project work is the formation of a personality. In this way, communicative competencies are formed as the project progresses. They represent the aggregate of composing its individual competences: speech, compensatory, linguistic, etc. Participants in projects also have the opportunity to use non-verbal means of communication.

Conclusion. Based on the above, it can be concluded that project activities are one of the most relevant ways of developing and improving learners' communicative competence. The application of the project method in foreign language teaching solves a number of important tasks:

- there is an increasing desire to learn a foreign language;
- various forms of organization of training activities are being implemented;
- independent research work is carried out within the framework of a given topic;
- individual and collective responsibility for project work increases;
- cooperation between students and teachers as partners and consultants is carried out, on the basis of which speech communications are built;
- students learn to process the results of their work according to regulated rules (writing articles, messages, compiling and processing statistics, and so on);
- students receive exploratory abilities to navigate the flow of information, learn to analyze it, summa-rise, compare facts and draw conclusions;
- communicative competence in public defense of the project is increased.

Practice shows that the project method improves the culture of communication and social behavior in general and leads students to practical language proficiency. In this way, it develops communication competence and promotes its mastery [10].

Emotional changes in young people's development are one of the most important indicators. They demonstrate what they know, what they possess, and they overcome the language and psychological barrier without fear of making a mistake. They learn to work together when working on a project. Creativity and activity of learners are demonstrated, thereby increasing their interest in learning a foreign language and developing communicative competence. Thus, the project method in the process of teaching a foreign language develops communicative competence at the level of modern requirements.

On the basis of the above data it can be stated with certainty that project activities of students are one of the most important ways to develop and improve the communicative competence of a learner.

REFERENCES:

1. Burtseva, E.V. Uchebnyi proekt kak sredstvo motivatsii izucheniia inostrannogo iazyka u studentov neiazykovogo vuza [Project work as a language learning motivator for students majoring in other-than-linguistic disciplines]. Avtoreferat kandidata pedagogicheskikh nauk [A Candidate in Pedagogy's thesis: author's abstract]. Ulan-Ude, 2002. – p.25.
2. Vasil'ev V. Proektno-issledovatel'skaia tekhnologiya: razvitie motivatsii [Project Research technology: raising motivation]. Narodnoe obrazovanie [People's education]. – 2008. – №9. – pp. 177–180.
3. Gazilov M.G. Komparativnyi metod izucheniia vremennoi sistemy frantsuzskogo iazyka [Comparative method as applied to studies of the French-language system of tenses]. Vestnik Assotsiatsii vuzov turizma i servisa [Bulletin of The Association of the Institutes of Tourism and Service]. – 2013. – №3. – p. 53.
4. Gozalova, M.R. Razvitie sotsiokul'turnoi kompetentsii v protsesse obucheniia inostrannomy iazyku [Development of socio-cultural competence as part of foreign language strp. 97 из 121 teaching]. Vestnik Assotsiatsii vuzov turizma i servisa [Bulletin of The Association of the Institutes of Tourism and Service]. – 2013. – № 3 (26). – pp. 49–53.
5. Jones, J.C. Metody proektirovaniia [Design Methods], (2nd ed., suppl.). Moscow: Mir Publ., 2006. – p.326.
6. Polat, E.S., Bukharkina, M. Iu., Moiseeva, M.V., and Petrov, A.E. Novye pedagogicheskie i informatsionnye tekhnologii v sisteme obrazovaniia (uchebnoe posobie dlia studentov pedagogicheskikh vuzov i sistemy povysheniia kvalifikatsii pedagogicheskikh kadrov) [Innovative teaching and information technologies in the system of education: a study guide for students of pedagogical departments of HE institutions and professional training of the teaching staff]. Moscow: Akademia Publ., 2010. – p.272.
7. Sovremennye teorii i metody obucheniia inostrannym iazykam [Modern theories and strategies of foreign language teaching]/ Mosocw: Ekzamen Publ., 2006. – p.381
8. Fried-Booth Diana L. (1999). Project Work. Oxford University Press. P.89.
9. Hutchinson Tom. (2001). Introduction to Project Work. Oxford University Press. P.23.
10. Human Development Report 2011. Retrieved on October 20, 2013 from: <http://hdr.undp.org/en/>.

КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ЖОҒАРЫ САТЫДА ЖОБА ӘДІСІ БОЙЫНША ДАМУ

Абильгазиева Ж.К., Исабаева А.А., Муратова М.М.

Мақала жоғары сатыдағы студенттердің коммуникативті құзыреттілігін дамыту мен жетілдірудің ең өзекті тәсілдерінің бірі болып табылатын жобалық қызметтің ролін зерттейді. Жұмыста жоба әдісі қарым-қатынас мәдениетін және жалпы әлеуметтік мінез-құлықты жақсартатыны, студенттердің тілдік дағдыларының тәжірибелігіне жетелейтіні айтылған. Жоба бойынша жұмыс жасау барысында студенттер ынтымақтастық пен жанашырлыққа үйренеді, олардың шығармашылығы мен белсенділігі, шет тілін оқуға деген қызығушылығы артады. Осылайша, оқыту процесіне жоба әдісін енгізу коммуникативті құзыреттіліктің дамуына заманауи талаптар деңгейінде ықпал етеді.

Тірек сөздер: *Communicative competence, innovative activity, competence-based approach, design methods, active and interactive modes of work.*

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРОЕКТНЫМ МЕТОДОМ НА СТАРШЕМ ЭТАПЕ

Абильгазиева Ж.К., Исабаева А.А., Муратова М.М.

Статья посвящена изысканию проектной деятельности студентов на старшем этапе, что представляется одним из актуальных методов выработки и совершенствования их коммуникативной компетенции. В работе отмечается, что метод проектов улучшает культуру общения и целостного общественного действия, а также приводит учащихся к практическому владению языком. В работе над проектом учащиеся натаскиваются кооперироваться и сопереживать, обнаруживаются их творческие таланты и активность, увеличивается энтузиазм к исследованию чужестранного языка. Следовательно, насаждение метода проектов в ход обучения чужестранного языка способствует выработке коммуникативной компетенции на уровне сегодняшних требований.

Ключевые слова: *Communicative competence, innovative activity, competence-based approach, design methods, active and interactive modes of work.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.01.2021ж

ӨЖ 94 (574)

XIV-XV ҒАСЫРЛАРДАҒЫ АҚ ОРДА МЕМЛЕКЕТІ АУМАҒЫНДАҒЫ ЭТНИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР

Буланов Е.О. Турсынова А.С.

Мақалада моңғол шапқыншылығынан кейін Қазақстан аумағында жергілікті ру-тайпалардың негізінде құрылған Ақ Орда мемлекетінде орын алған этникалық үдерістер мәселесі қарастырылады. Бұл жерлер моңғолдардың жаулап алуынан бұрын қыпшақ бірлестігінің құрамына кіргендігі белгілі. Моңғолдардың жаулап алуынан кейін этникалық үдерістер біршама уақытқа тоқтап қалғанымен, уақыт өте келе XIV-XV ғғ. Ақ Орданың тұсында аяқталды. Яғни, Қазақстан территориясында сонау қола дәуірі тұсынан жалғасып келе жатқан этникалық процестердің халықтық формаға жетуі орын алған болатын.

Тірек сөздер: *Ақ Орда, этника, Шығыс Дешті Қыпшақ, дерек, тарих, мемлекет, саясат, билік.*

Қазіргі Қазақстан территориясының Арал теңізінен Сырдарияның солтүстік жағалауларына және Жайық өзенінің шығыс бөлігіне, терістікте Тобыл өзеніне, шығысында Ертістің орта ағысына дейінгі ұлан-ғайыр аумақ Ақ Орда мемлекетіне тиесілі болды. XIV-XV ғасырларда Ақ Орда мемлекеті орналасқан Шығыс Дешті Қыпшақ аумағындағы этникалық үдерістер күрделі әрі сол уақыттарда орын алып жатқан оқиғаларға байланысты өзгерістерге ұшырап отырды.

Шығыс Дешті Қыпшақтың иесін біз Ақ Орда деп айта аламыз. Оның бастауында Жошының үлкен ұлы Орда Ежен тұрды. Ақ Орда мемлекетінің ең басты этникалық бірлігін сол жердің жергілікті ру-тайпалары құраған болатын. Ақ Орда мемлекеті Қазақ хандығының бастауы және оның қалыптасуына алғышарттар жасаушы деп айтамыз. Ал, оның шынайы фактісі ретінде XIV-XV ғасырлардағы Шығыс Дешті Қыпшақ аумағындағы этникалық құрамды келтіруге болады.

Сондай-ақ, бұрыннан жақсы білетін ру-тайпалардың тарихына шолуға тұра келеді. Өйткені, осы мәселеге қатысты көптеген сауалдар туындайды. Олардың ішіндегі маңыздысы Ақ Орда мемлекетінің этникалық құрамы қандай болды, оған қандай ру-тайпалар кірді және одан кейін де ол ру-тайпалар қайда деген сұрақтар. Осы мәселеге қатысты сауалдарға жауап беру арқылы қазақ халқының қалыптасуының аяқталуының басын ашуға болады.

Сонымен, «Ақ Орда – моңғолдардан кейінгі кезеңде Қазақстан аумағында жергілікті этникалық негізде құрылған тұңғыш ірі мемлекеттік құрылым. Оны осы жерлерде ежелден мекендеп келе жатқан және моңғолдардың жаулап алуынан көп бұрын-ақ қыпшақ бірлестігінің құрамына кірген, сондай-ақ Шыңғыс ханның шапқыншылығы кезінде Қазақстанның шығыс және оңтүстік-шығыс аудандары мен Алтайдан қоныс аударған түркі тілдес тайпалар мекендейтін еді. Ондай қыпшақтармен қатар наймандар, үйсіндер (ушундар), қарлұқтар, керейіттер (керейлер), сондай-ақ қоңыраттар, маңғыттар және басқалар мекендеген» [1, 108-109 бб.]. Яғни, бұған қарап негізгі этникалық құрамына: біріншіден, Дешті Қыпшақты бұрыннан бері мекендеп келе жатқан жергілікті ру-тайпалар құраса; екіншіден, Шыңғыс ханның жүргізген жойқын жаулап алушылық жорықтары нәтижесінде Қазақстанға қоныс аударған ру-тайпалар кіргендігін көреміз. Әрине, бұл екі фактар ғана этникалық үдерістерге әсер етті деп айта алмаймыз. Себебі осыған байланысты жанама әсерлерде болуы да мүмкін. Оны біз әріқарай талдап ашуға тырысамыз.

XIII-XIV ғасырлар аралығында көптеген тарихи оқиғалар барысында Дешті Қыпшақ аумағында этникалық үдерістердің жаңа толқыны қыпшақтану процесі жүрген болатын. Ұлан-ғайыр аумақта болып өткен оқиғалар нәтижесі Жошы ұлысының этникалық құрамына үлкен ықпал етті. Яғни, түрік және моңғол тайпалары жаппай қыпшақтану үдерісіне ұшырады. Осыған орай Шығыс Дешті Қыпшақта өз алдына қыпшақтану үдерісі қалыптасқанын көреміз.

Жарты әлемді өзіне қаратқан Шыңғыс ханның жойқын жаулап алушылық жорықтары барысында көптеген мемлекеттер өмір сүруін тоқтатты. Сондай-ақ, мұндай шапқыншылықтардың ауыр зардабын жергілікті халық көрді. Бірі ата-бабасының жерін тастап бас сауғалап кетсе, енді бірі сол жерде қалып басқа этникалық бірлестікке сіңісуіне тура келді. Этникалық процестерге үлкен ауыртпашылық әкеліп, нәтижесінде олардың құрамы үлкен өзгерістер ұшырап, біраз жылдарға қалыптасу үдерісін кешеуілдетті.

Шыңғыс ханның шабуылы барысында көптеген мемлекеттер мен гүлденген қалалар жермен-жексен болды, қаңырап бос қалған көздің жауын алар әсем шаһарлар болған еді. Олардың бәрі бір сәтте өлі қалаларға айналды. Ал жергілікті халық қырылып, өлімнің саны көбейе түсті. Бұл адамзат тарихына үлкен зиян болды. Онсызда түркі тілдес халықтардың саны санаулы болған еді. Бұл дегенміз этникалық үдерістердің жүруіне орын толмас зардабын тигізген болатын.

Шыңғыс ханның бас кеңесшісі атақты Елюй Чу Цай оған бірде былай дейді: «О, менің ұлы мәртебелі қағаным! Ат жалында жүріп әлемді жаулап алу оңай, ал аттан түсіп сол жұртты басқару қиынның қиыны болмақ» [2, 276 б.]. Бұл сөздердің мағынасы мен астарында үлкен ақыл тұр. Себебі, дүйім жұртты өзіне қаратып, одан әрі оны басқара алу көп адамның қолынан келмейтін аса ауыр жұмыс. Дегенмен, халықты өзіне қаратудың бірнеше жолы бар. Мысалы, халықты жаулап алып, күшпен және қорқытып ұстауға болады. Бұның кері жақтары көбірек болады. Ал екіншіден, жергілік этниканың салт-дәстүрін мойындап, оған қысым жасамай бейбіт түрде ақылмен бағындыруға болады деп айта аламыз. Қандай жолды таңдап алсаңыз, сондай нәтижеге жетесіз.

«Осыған байланысты Моңғол империясының Әлем және Қазақстан тарихында атқарған тарихи рөлін де екі кезеңге бөліп қарағанымыз жөн сияқты: 1) Ат жалында жүріп жаулап алу кезеңі (1204-1242); 2) Аттан түсіп, қарамағындағы жұрттың қамын ойластыра бастаған кезеңі. Қанкешті алғашқы кезеңді Шыңғыс қаған тікелей өзі басқарды. Екінші кезең қаған ұрпақтарының мойнына жүктелді» [2, 276 б.].

Сонымен, осыдан қарап этникалық үдерістер қандай оқиғаларды басынан кешіргенін көреміз. Шыңғыс хан күйреткен «Ұлы Жібек жолын» билікке келген ұрпақтары қайта жаңғыртты. Олардың бұл іс-әрекеті рухани және мәдени жағынан құлдырап отырған халықты ұзақ ұйқыдан оятты. Нәтижесінде тоғыз жолдың торабын байланыстыушы, Батыс пен Шығыстың алтын көпірі болған Қазақстанның оңтүстік өңірі қайта жандана түсті. Батыс елдерінен әр түрлі елшілер, сауда керуендері ағыла бастаған болатын. Ұзақ жылдар бойы қаңырап бос қалған қала мәдениеті қайтадан гүлдене бастады. Осындай өзгерістер жергілікті халықтың саяси, экономикалық және әлеуметтік, сондай-ақ этникалық үдерістер жағдайына да үлкен ықпалын тигізді.

Алғашқыда бас сауғалап қалған халық енді қайта бірігуге мүмкіндік алды. Қаншама жылдар бойы жалғасқан соғыстар тоқтатылып, қалалар жанданып, тұрақты өмір сүру салты қалыптаса бастады. Жаңадан мемлекеттер тарих сахнасына көтеріліп, соның негізінде ру мен тайпалар, әр түрлі ұлттар мен ұлыстардың араласу үдерісі жүре бастады. Жан-жаққа тарап кеткен рулар мен тайпалар халық болып қалыптасу мүмкіндігіне ие болды. Осындай факторлар моңғол шапқыншылығынан кейінгі жылдары тоқтап қалған этникалық үдерістердің дамуына алғышарттар жасап берді. Мақаламыздың негізгі өзегі Ақ Орда мемлекетіндегі этникалық үдерістер мәселесі болғандықтан, бұл мәселеге ерекше назар аударуымызға тура келеді. Себебі, XIV-XV ғасырлардағы Шығыс Дешті Қыпшақ аумағындағы этникалық үдерістердің бастауы сонау XIII ғасырда орын алып, XV ғ. соңында қазақ халқының қалыптасып болуымен аяқталған болатын.

Ақ Орда мемлекеті іргесін Ертіс бойында қалаған еді. Бұл жерде кезінде Жошы ханның Ордасы болып кейіннен үлкен ұлы Орда Еженге осы аймақтар берілгенін тарихтан жақсы білеміз. Осынау жерді кезінде Шыңғыс хан Хорезмге аттанар жорығында таңдап алып, екінші Ордасын осы маңда тіккен болатын. Сондықтан кейіннен үлкен ұлы Жошы ханға беріліп, ал одан кейін немересі Орда Еженге енші болып қалған еді. Осыған орай, Наймантаудың биігінде қалыптасып келе жатқан найман, керей, жалайыр, қыпшақ, қоңырат, қаңлы, қаракесек (немесе қарлұқ), үйсін тайпалары кіреді [3, 119 б.]. Орда Ежен ұлысының этникалық құрамына алғашқы кезеңде осындай тайпалар кіргенін көреміз.

Тағы бір күрделі мәселелердің бірі ретінде Дешті Қыпшақтағы этникалық бірлестікті XIV-XV ғасырларда «көшпелі өзбектер» атауымен аталғандығы. Кейіннен ол атау жойылып, нәтижесінде қазақ халқы қалыптасады. Дегенмен, бұл мәселеге тарих ғылымын өте күрделі әрі шиеленіске толы мәселе болып табылады. Осыған орай түркі тілдес барлық тайпалар не себепті «өзбектер» деген жалпылама атаумен аталды, Дешті Қыпшақтағы этникалық қауымдастықты бұлай атауға не түрткі болды деген сұрақтар туындайды.

Ендігі кезекте осы мәселеге кеңінен тоқталуды жөн санап отырмыз. Әрине, жоғарыда аталған ру-тайпалар «көшпелі өзбектер» деп аталған этно-саяси бірлестіктің құрамына кіреді. Ал осы жерден неге «өзбек» атауы қолданылғанын анықтаймыз.

Осы мәселені зерттеуге көп көңіл бөлген Б.Б. Кәрібаевтің еңбегіне сүйенеміз. Зерттеуші Дешті Қыпшақ аумағындағы этноқауымдастықты «өзбек» деп атау үдерісі туралы былай дейді: «Алтын Орда тарихында Өзбек ханның билігі тұсы саяси тарих тұрғысынан алып қарағанда бір орталыққа бағындырылған мемлекеттік жүйенің құрылуымен, Жошы ұлысының орта ғасырлық ірі мемлекетке айналуымен ерекшеленсе, ал этникалық тарих тұрғысынан қараған XIV ғасырдың алғашқы жартысы мен ортасы жалпы этногенез барысындағы кезекті бір этникалық кезеңнің аяқталып, жаңа этникалық кезеңнің басталғандығын көрсетеді» [4, 241 б.]. Бұндай өзгерістер күллі халықтың этникалық тарихында төңкерістер жасайды.

«Жошы ұлысы құрылған тұста оның аумағында – қыпшақтар және жаулап алу барысында Моңғолия аумағынан түркі тілдес, моңғол тектес тайпалар қоныстанып, Дешті Қыпшақтың этникалық келбеті мен бет-бейнесіне өзгерістер әкеледі. Бірақ та қыпшақтану процесі сырттан енген этноэлементтерді бір ғасырдан астам уақыт бойы бойына сіңіріп, негізі қыпшақтық болған жаңа этноқауымдастықты келтіреді. Ол этноқауымдастық «өзбек»

деген атауға ие» [4, 241 б.].

Әрине, солай болған сияқты, өйткені саяси-құқықтық және рухани кеңістік жағынан Алтын Орда мен Шығыс Дешті Қыпшақтағы Ақ Орда тарихы ортақ болғандықтан оның этникалық бірлестігі де «өзбек» атауымен аталады. Соның өзінде Дешті Қыпшақтың негізгі ру-тайпасы қыпшақ атауы да өзбек атауымен қатар жүріп отырады. Оны біз араб деректерінен көруімізге болады. Мысалы, Ибн ал-Форат еңбегінде «Тоқтамыс хан «Солтүстік дала» елінің билеушісі, сондай-ақ Алтын Орда ханы Берке ханның тағын иеленуші» дейді, ал әл-Асади мынадай мәлімет береді «1394 жылы Дамаск қаласына Өзбек елінің билеушісі Тоқтамыс ханнан елшілер келген», Макризи болса «Алтын Орда мен Дешті Қыпшақ жерлерінде 833 жылы және одан кейінгі уақыттар да қатты құрғақшылықтар болды» деген деректер бар» [5, 364 б., 448 б., 442 б.].

Тарихта Тоқтамыс ханды бірде қыпшақ билеушісі, бірде өзбек билеушісі деп атайды. Яғни, бұндай жағдай Тоқтамыстың алғашқыда Шығыс Дешті Қыпшақтағы Ақ Орда тағына отырып, кейіннен Алтын Орда тағына отыруы себеп болуы керек. Оны біз ибн-Дукмақтың дерегінен көреміз, онда «786ж. (1384/1385). Өзбек елінің билеушісі Тоқтамыс ханның елшілері келді», «796 жылы (1393/1394) Дамаск қаласының сұлтанына Қыпшақ елінің ханы Тоқтамыстың елшілері келді», - дейді [6,329б.]. Ал Абулаббас Ахмед Шихабеддин әл-Мысри әл-Калкашанди болса, Тоқтамыс ханды «Өзбек елінің билеушісі» деп айтады [7, 414 б.].

Бұл туралы Б.Б. Кәрібаев былай дейді: «Әрбір араб авторларының шығармаларында Алтын Орданы «Солтүстіктегі дала елі», «Дешті мен Сарай жері», - деп атағанымен, ол жердің тұрғындарын қыпшақтар немесе өзбектер деп атап көрсетуі – өзбек атауының жиынтық саяси-этникалық мәннен таза этникалық мәнге ауысқанын және осы мәнде кең тарап кеткендігін көрсетеді» [4, 247 б.]. Осыдан барып қыпшақ және өзбек атауы бір-біріне синоним тәріздес болып, кезек-кезек қолданылып отырғанын көреміз.

Осыған қатысты зерттеушілер арасында нақты ортақ пікір жоқ. Оған себептер де жеткілікті болып келеді. Көріп отырғанымыздай, Алтын Орда және Дешті Қыпшақтың этноқауымдастығын араб авторлары қыпшақ немесе өзбек деп атаса, ал ирандық авторлар Жошы ұлысының сол қанаты Ақ Орданың халқын өзбектер деп атайды. Бұл деректердің бір-біріне қарама-қайшылықтарын тудырады.

Осыған байланысты Низам ад-Дин Шамидің атақты «Зафар-наме» шығармасында «XIV ғасырдың 70-жылдарында болған оқиғаларға қатысты Тоқтамыс пен Әмір Темір Сахибқыран әмірге Отырар мен Сауран аймағын береді. Біраз уақыттан соң өзбек Орыс ханның ұлы Қутлун-Бұқа көп әскер шығарып, Тоқтамыс ханмен соғыс жүргізеді» [6, 106 б.], - деп айтылады. Автор өз еңбегінде этникалық мәндегі өзбек атауын бірнеше рет қолданады. Нәтижесінде Ақ Орда тұрғындарын жалпылама өзбектер деп атап тұрғанын көреміз. Сонымен қатар Шығыс Дешті Қыпшақ аумағы тұрғындарын өзбектер деп аталғанын Абдаразак Самарқанди (1413-1482) да жазады: «1409-1410 жылдары Дешті Қыпшақ пен өзбек елінің билеушісі Болат ханның, Едіге әмірдің және Иса әмірдің елшілері Шахрухқа келеді» [6, 192 б.]. Самарқанди өз еңбегіндегі мәліметтерінде өзбек этникалық атауын көп қолданады. Нәтижесінде Ақ Орданың этноқауымдастығын толықтай өзбек деп атайды.

Мұхаммед Хайдар Дулати «Тарихи-и Рашиди» еңбегінде: «Шорас (Чурас) және барин тайпаларының әмірлері болған Исан Тайшының баласы Амасанжы Тайшы қалмақ еліне кетеді. Ал калучи (қалушы) және бұлғашы (булгачи) тайпалары Өзбек ұлысына, яғни Әбілқайырдың қол астына кіреді» [8, 110 б.], - деп жазады. Осы жерде ол Шығыс Дешті Қыпшақ халқын Өзбекстан аумағында өмір сүрген деп айтады. Сондай-ақ, Ақ Орданың тікелей мұрагері Қазақ хандығы хижраның 930 (1533/1534) жылына дейін Өзбекстанның көп бөлігіне билік жүргізгенін айтады. Қазақ хандығында өзбек атауымен байланыстыру көп факторларға сәйкес келеді.

Этникалық үдерістер барысында алғашқыда қыпшақ, кейіннен өзбек атауы жүрсе, енді жаңадан құрылған Қазақ хандығының этникалық халқы «қазақтарға» өзбек атауын

телу жағдайды мүлде шиеленістіре түседі. Моңғол шапқыншылығы қазақ халқының құрылу үдерісін онсызда 150-200 жылға кешеуілдеткенін білеміз. Сондықтан, оны өзбек деген атаумен атау мүлде қате болған сияқты. XIII ғасырдың соңы мен XIV ғасырдың басында Жошы ұрпақтарында түріктену професі жүріп, қазақы факторлар айқын көріне бастаған кезең болатын. Жошының ұлы Орда Еженнен тараған қазақтың хандары дербес мемлекет құруға бет алып, осы жолда аянбай күрес жүргізеді. Бүгінгі қазақ халқының тарихи этноаумағы, оның қазақ болып қалыптасуының ұзақ үдерісі Ақ Орда мемлекетінің арқасында жүрді.

Ақ Орданың аумағы уақыт өте келе ұлғая түсті, Орда Еженнің шөбересі Қонышаның тұсында Ақ Орда иелігіне Жент, Үзкент қалалары кіріп, Сырдарияның ортаңғы ағысына дейінгі аумақты алып жатты. Осыған байланысты кейіннен Ақ Орданың орталығы Сығанаққа ауыстырылып, Сығанақ қайта бой көтерді [2, 276 б.]. Ақ Орда мемлекеті өз заманындағы күш-қуаты мен салтанаты жарасқан мықты держава болғандығынын көреміз. Оның билеушілері ұстанған саясат пен жүргізген дипломатиялық қарым-қатынастарынан біз Ақ Орданың басқа мемлекеттермен салыстырған да әлдеқайда озық болғанын айта аламыз.

Шыңғыс хан бастаған моңғол шапқыншылығының Шығыс Дешті Қыпшақта жүріп жатқан этникалық үдерістерге тигізген зияны мен тартқызған зардабы ауыр болды. Онсыз тарихи күрделі үдерісті бұл оқиға кешеуілдеткен еді. Дегенмен, қазақтар ақыры ұлт, ел болып қалыптаса алды. Шығыс Дешті Қыпшақ территориясындағы Ақ Орданың этникалық тобын жергілікті түркі тілдес қыпшақтар құрады. Бүгінгі күннің өзінде қыпшақ руы қазақ халқының негізгі орта жүзінің құрамына кіреді. Нәтижесінде жергілікті жұрт арқылы моңғалдарға айналу процесінің орынына түркілену үдерісі жүрген болатын.

Бұл бүкіл Дешті Қыпшақтың этникалық бірлігін сақтап, кейінгі кезеңдерге жеткізді. Ал осының барысында түркі ру-тайпалары Шығыс Дешті Қыпшақта өзінің дербестігін нығайта түскен еді. Кезінде әл-Омари XIII ғасырдағы Дешті Қыпшақтағы этникалық үдерістер туралы былай деп жазады: «Бұрын бұл қыпшақ елі болатын, кейіннен татарлар (моңғолдар) оны жаулап алып өздеріне бағындырады. Уақыт өте келе моңғолдар жергілікті халықпен етене тығыз араласып, өздерінің қалай қыпшақ болып кеткенін білмей қалады» [5, 235 б.]. Сонымен, моңғолдардың қыпшақтарға айналу үдерісі XIV ғасырдың ортасында аяқталған деген қорытынды жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. – 2-том. – Алматы: Атамұра, 2010. – 640 б.
2. Қазақ мемлекеттілігінің тарихы (ежелгі және ортағасырлық кезең): монографиялық зерттеу. – Алматы: Адамар ЖШС, 2007. – 432 б.
3. Омарбеков Т. Қазақ түркілерінің мемлекеттілігі: қағанаттар, ұлыстар мен хандық баяны: монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 192 б.
4. Кәрібаев Б.Б. Қазақ хандығының құрылу тарихы. – Алматы: Сардар, 2014. 520 б.
5. Тизенгаузена И.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Извлечения из сочинений арабских. – Т. I. – СПб., 1884. – 563 с.
6. Из летописи Ибн Дукмака // СМИЗО. – Т. I. – С. 315-330.
7. Из сочинения Аль Калкашанди // СМИЗО. – Т. I. – С. 395-416.
8. Мұхаммед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди. (Хақ жолындағылар тарихы). – Алматы, 2003. – 616 б.

ЭТНИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ НА ТЕРРИТОРИИ ГОСУДАРСТВА АК ОРДА В XIV-XV ВЕКАХ

Буланов Е.О. Турсынова А.С.

В статье рассматривается проблема этнических процессов, происходивших на территории Казахстана после монгольского нашествия в государстве Ак Орда, созданном на основе местных племен. Известно, что эти земли до монгольского завоевания входили в состав кипчакского объединения. Несмотря на то, что после монгольского завоевания этнический процесс на некоторое время прекратился и был завершён во время правления Ак Орды XIV-XV вв. То есть, на территории Казахстана, начиная с эпохи поздней бронзы, происходили переходы этнических процессов в народную форму.

Ключевые слова: Ак-Орда, этника, Восточный Дешти Кипчак, факт, история, государство, политика, власть.

ETHNIC PROCESSES IN THE TERRITORY OF THE STATE OF AK ORDA IN XIV-XV CENTURIES

Bulanov E.O. Tursynova A.S.

The article deals with the problem of ethnic processes that took place on the territory of Kazakhstan after the Mongol invasion in the state of Ak Orda, created on the basis of local tribes. It is known that these lands were part of the Kipchak union before the Mongol conquest. Despite the fact that after the Mongol conquest, the ethnic process stopped for a while, with the time of the XIV-XV centuries. During the reign of the white Horde, this process has been completed. That is, on the territory of Kazakhstan, since the late Bronze Age, there were transitions of ethnic processes in the folk form.

Key words: Ak-Orda, ethnika, Eastern Deshti Kipchak, fact, history, state, politics, power.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 11.01.2021ж.

ӘОЖ 94 (574)

«ТӘУЕЛСІЗ ТҮТАС ТҮРКІСТАН» ИДЕЯСЫ: ТАНЫМ МЕН ТҮСІНІК

Буланов Е.О. Замзина К.К.

Түркі-табғаш (қытай) қатынастары барысында дүниеге келген «Тұтас Түркі елі идеясы» өзінің өміршеңдігін көрсетті. Ресейдің отарлық саясатына байланысты бұл идея XX ғасырдың басында М. Шоқайдың бастауымен «Тәуелсіз Тұтас Түркістан» идеясы деген атаумен іс жүзінде жүзеге асыруға талпыныс жасалды. Мақалада осы мәселелер қарастырылып, бұл идеяның бүгінгі кезеңдегі Тәуелсіз Қазақстан үшін алар маңызы ашып көрсетіледі.

Тірек сөздер: Түркі, табғаш, идеология, Тұран, Түркістан, Орхон, Енисей, Білге, Күлтегін, Тоныкөк

Еліміз егемендігін алып, тәуелсіздігін жариялағанына 30 жылдай уақыт өтсе де мемлекетіміздің даму жолында алдына қойған бағыт-бағдары әртарапты. Яғни, елімізді ұлттық мемлекет ретінде алға жетелеп, өркениетті елдер қатарына қосатын идея, идеология жоқ. Не билік тарапынан, не ұлттық интелгенция тарапынан ұлттық мемлекетімізге тән идеология қалыптастыруға ұмтылыс байқалмайды немесе қалыптастыруға құлықсыз.

Жетпіс жыл бойы күшпен, қуғын-сүргінмен санамызға сіңірілген коммунистік идеология һәм социалистік идеология біздің ұлтымызға, яғни қазақ халқына жат екенін тарихтың, уақыттың өзі дәлелдеп берді. Ал тәуелсіздік алғаннан кейінгі қалыптасқан нарықтық идеология жақсылыққа апармайды, ол идеялық вакуум тудыруы мүмкін немесе рухани құндылықтың орнына материалдықты құрдылықтың арта түсуіне алып еледі. Яғни, батыстық мәдениетке бой алдыруымыз мүмкін. Сондықтан, қоғамымызды біріктіретін, жақындастыратын, тұрақтандыратын күш ретінде ұлттық құндылықтармен қаруланған жаңа идея, идеология қажет. Бүгінгі күні ұлттық, тәуелсіз, ешкімге жалтақтамайтын, ешкімге еліктемейтін идеологиясыз елімізді өркениетті, дамыған мемлекеттер қатарына қосу мүмкін емес. Біздің ойымызша ол идеология – ана тіліміз бен төл тарихымыз. Осы аталған екі құндылық – қазақ халқын жарқын болашаққа апарары анық әрі айқын.

Болашаққа дұрыс қадам жасау үшін, тарихтан сабақ алу керек. Мұндай тағылымды біз Түрік қағанатының ұлы тарихи тұлғаларының өмірі мен олардың жасаған қызметтерінен және Орхон-Енисей ескерткіштерінде көрініс тапқан, түркі халықтарын ауыз біршілікке, сыртқы жауға қарсы ұйымдасқан күреске, ата-баба жолын берік ұстауға шақыратын «Тұтас Түркі елі» («Тұтас Түркістан») идеясынан айқын көреміз. Олар Шығыс Түрік қағанаттарында билік құрып, есімдері әлемге әйгілі, бүгінгі ұрпаққа үлгі болып отырған Бумын, Мұқан, Істеми, Білге қағандар, қолбасшы Күлтегін мен данышпан Тоныкөк сынды тарихи тұлғалар еді.

Қазақ тарихындағы мемлекеттілік үрдісін үйсін, қаңлы мемлекеттерінен кейін Түрік, Батыс және Шығыс Түрік, Түркеш қағанаттары, Қарлұқ, Қарахан, Оғыз, Кимек, Қыпшақ хандықтары жалғастырды. Аталған мемлекеттер қазіргі Қазақ даласы және онымен қанаттас жатқан өлкелерде салтанат құрды. Барлығының мемлекеттік құрылымы, мемлекет басқару жүйесі, этномәдениеті мен салт-дәстүрі, шаруашылығы бір-біріне аса ұқсас болды. Ежелгі түркілердің мемлекеттік біртұтас үрдісі қазірге дейін үзілмей жалғасып келеді.

Орталық Азия тарихында өшпестей із қалдырған түркі-қытай, түркі-парсы, түркі-араб, түркі-моңғол, түркі-жоңғар соғыстары – «Тұтас Түркі елі» идеясының өміршеңдік сипатын нығайта түспесе, әлсіреткен жоқ. Тіпті әр кезеңде шындалып, жаңа сапалы түрде күн тәртібіне шығып отырды. Мәселен, ХХ ғасырдың басында қазақ ұлты үшін отарлық қамыттың бұғауын терең киген сын сағатта ата-бабаларымыз қалыптастырған «Тұтас Түркі елі» идеясы қайтадан жанданды. Әсіресе, Ресейдегі 1917 жылғы Ақпан революциясынан кейін қалыптасқан жағдай, сол кезеңдегі ұлт зиялыларының алдында сын сағаты туғандығын көрсетті. Ұлт қамын жеген зиялылар ұлтты құтқару, даму жолдарын іздеп, түрлі ұлттық идеяларды көтере білді. Сол ұлттық идеялардың бірі М. Шоқай басында тұрған «Тәуелсіз Тұтас Түркістан» немесе «Түркшілдік» идеясы еді. Бұл идея аспаннан алынған идея емес, Түркістанның тарихи, саяси, мәдени, экономикалық, этникалық тұтастығына негізделген идея еді.

М. Шоқай өмірбойы тұтастығын қалап, сол үшін күресіп өткен Түркістан бүгінде дербес, тәуелсіз мемлекеттерден құралады. Осы мемлекеттер өмірінде болып өткен өзгерістер кезінде М. Шоқай осыдан 80 жыл бұрын жасаған тұжырымға біраз өзгерістер енгізуге негіз болары анық. Бұл – табиғи нәрсе. Сонымен бірге, М. Шоқайдың көтерген идеясында әлі де өзектілігін жоғалтпаған тұжырымдардың, оның идеологиялық қызметінің үлгі боларлық тұстарының бар екендігін ешкім жоққа шығармас.

Мақалада ХХ ғасырдың басында М. Шоқай іс жүзінде жүзеге асыруға тырысқан «Тәуелсіз Тұтас Түркістан» немесе «Түркшілдік» идеясының қайнар бастауы мен эволюциялық даму жолына тоқталу мақсат етілді.

Парсы тіліндегі «Түркістан» сөзі «Түрк елі» деген ұғымды білдіреді. Түркілер еліне бұл атты берген сасанидтер династиясы (III-ҮІІ ғғ.) тұсындағы ирандықтар. Түркі елінің территориясының көлемі түркі жұртының қоныстануына және түрлі саяси жағдайларға байланысты өзгеріп отырған, ал бүгінгі аумағына шамамен Х ғасырдың бастапқы кезеңіне қарай жеткен. Батысында Орал тауының Оңтүстік беткейі, Жайық өзені, Еділдің (Волга)

теңізге құяр сағасы, Каспий теңізі, солтүстігінде Ертіс өзені, шығысында Шығыс Түркістанның шығыс шеті, оңтүстігінде Хорасан және Копетдаг таулары аралығын қамтиды.

Әлемдік әдебиетте соңғы жылдарға шейін Түркістанды негізінен екіге бөліп «Шығыс Түркістан» және «Батыстан Түркістан» деп атайды. Шығыс Түркістан Қытай мемлекетінің құрамына (XVIII ғ. орта тұсында күшпен қосылғаннан кейін кезеңде оны шетелдіктер «Қытайлық Түркістан», ал Қытай деректері «Синьцзян» (жаңа жер, жаңа территория) деп атай бастайды. Ал батыс Түркістан XVIII-XIX ғасырдың екінші жартысы аралығында Ресей империясының құрамына енді. Оны әдебиетте «Орыстық Түркістан» деп атайды. Шығыс Түркістанның жер көлемі – 1503565, ал Батыс Түркістанның жер көлемі – 3836503 шаршы шақырым, екеуін қосқанда 5340066 шаршы шақырым [1, 7 б.]. Бұл аталғандардан басқа «Ауғандық Түркістан» және «Ирандық Түркістан» деген атаулар бар. Мысалы тарихшы-ғалым М. Қойгелдиев А.З. Валиди Тоғанға сүйеніп, «Ирандық Түркістан» деп Астрабад және Дерезиз деген ауданды атайды [1, 8 б.].

«Түркі елі», «Түркістан», «Тұтас Түркістан» біз үшін ұғым, идея. Ендеше ол қашан, неге байланысты пайда болды? Біздің түсінігімізше, оның өмірге келуі түркі тайпаларының көрші мемлекеттермен және өзара қырғи-қабақ соғыс барысында өздерінің ортақ этникалық мүдделерін бірігіп қорғау қажеттілігін ұғынуына, қоғамдық дамуда сондай деңгейге көтерілуіне байланысты болды. Бұл процесс бізге деректерден белгілі хунн (ғұн), үйсін және қаңлы дәуірлерінде-ақ жүріп жатты, ал тұтас бір концепция, көзқарас түрінде біржола қалыптасуы VI-VIII ғасырларға, яғни жеке тайпалық емес, жалпытүркілік мүдде негізінде өмірге келген алғашқы түркі мемлекетінің құрылуы кезеңіне тұс келеді.

Тарихшы Л.Н.Гумилевтің Түркі қағанаты мен Тан династиясы арасындағы тартысты тек мемлекет аралық қақтығыс ретінде ғана емес, сондай-ақ түрлі мәдениеттер, дүниетанымдар, көзқарастар арасындағы қақтығыс ретінде қарау туралы тұжырымы ерекше мән беруге лайық [2, 339 б.] «Қағанаттың ресми идеологиясы: қытай мәдениетін мойындамау және көршілерінен өздерінің артықтығын ұғыну сияқты екі принципке сүйенеді [2, 338 б.], - деп жазды ол «Көне түріктер» атты монографиясында. Түркі қағанаты жайлы өте құнды дерек болып саналатын Орхон жазу ескерткішін зерттеп, жан-жақты талдай келе Л.Н. Гумилев - «Үш жазудың үшеуі де (автор бұл жерде «Күлтегін», «Тоныкөк», «Елетміш» жазулары жайында айтып отыр) түрік қоғамының қалың бұқарасына арналған үндеу іспетті. Және де бұл үндеулердің мақсаты ешнәрсемен бүркеленбеген: халықтың көзін ашып, тәуелсіздікке жеткізгісі келеді. Демек, жазулар – үгіттеу, яғни оларда тарихи материал іріктеліп келтіріледі» [2, 332 б.], - деп көрсетті. Көне түркі жазуларын зерттеуші Н. Келімбетовтің пікірі бойынша - «жырдың (көне түркі жазу ескерткіштері өлең жолдарымен жазылғандығы дәлелденіп отыр) басты идеясы түркі халқын ауыз бірлікке, сыртқы жауға қарсы ұйымдасқан күреске, ата-баба жолын берік ұстауға шақыру болып табылады [3, 55 б.]. Демек, көне түркі жазулары идеологиялық негізде жазылған, бір идеяны мақсат етеді, ол «Тұтас Түркі елі» идеясы деп ой қорытамыз.

Сонымен, «Түркі елі» немесе «Тұтас Түркі елі» идеясының өмірге келу мезгілі түркі халықтарының тарихи сахнасына шығып, өзін қоршаған түрлі этникалық, мемлекеттік құрылымдармен қатынасқа түсе бастаған біздің эрамызға дейінгі мыңжылдықтың соңы және біздің эрамыздың алғашқы жүз жылдықтарына тұс келеді. Ал оның өмірге келіп түрлі електен өтіп, әлеуметтік-саяси және рухани фактор есебінде халықаралық қатынаста біржола орнығуы Тұран-Қытай, Тұран-Иран, Тұран-Элиндер әлемі, Тұран-Араб халифаты, Тұран-Моңғол, Тұран-Жоңғар, Тұран-Ресей сияқты өзара сабақтас қатынастар ағымында түркі халықтарының өздерінің ортақ тарихи мүддесін ұғынып, сол үшін саналы да мақсатты түрде күрес жүргізуімен тікелей байланысты. Орталық Азия тарихында өшпестей із қалдырған түркі-қытай, түркі-парсы, түркі-араб, түркі-моңғол, түркі-жоңғар соғыстары «Тұтас Түркістан» идеясының өміршеңдік сипатын нығайта түспесе, әлсіреткен емес. Ал Ресей империясы Түркістанға біржола және жедел орнығып алмайынша Англия және Қытай сияқты бақталастармен күресте тарихи ұтылысқа ұшырайтындығын жақсы

түсінді, қазір де солай. Сондықтан XX ғасырдың басында М. Шоқай Ресей империясына қарсы нақ сол «Тұтас Түркістан идеясын» іс жүзінде асыруға талпыныс жасады.

Танымал тарихшы М.Қойгелдиевтің сөзімен айтқанда, «Тұтас Түркістан» идеясы түркі халытарымен бірге өмірге келіп, заманалар кезінен өтіп, олар үшін түрлі ауыр тарихи кезеңдерде қорғаныс иммунитеті міндетін атқарған аса маңызды фактор болып келді [1,256]

XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың басында өзінің басқару жүйесін Орталық Азияға жая бастаған Ресей отаршылары татар, башқұрт және ноғай елдерін бағындыруда қолданған әдіс-айласын енді жаңа елдерді бағындыруға да қолдана бастады. Негізгі тіршілік көзі – атамекен жерден, ата салт-дәстүрден, мәдениеттен айырылу қаупі енді осы елдерге де төнді. Міне, осындай жағдайда Ресей отаршылдығы сияқты мемлекеттік деңгейде ұйымдасқан дүлей күшке қарсы тұра алу үшін соған деңгейлес ұйымдасқан материалдық және рухани күш қажет еді. Ондай күшті бәрі бірдей Ресей империализмнің тәуелділігіндегі түркі халықтарын тұтас бір майданға біріктіру арқылы қалыптастыру мүмкін еді. Түрікшілдік және исламшылдық, міне, осы орыс отаршылдығына қарсы күрес арасында өмірге келді. Ресей империализмі тарапынан «шовинизммен» баламаланып, теріс суреттеліп келгендей емес, негізінен, «пантуранизм», «пантуркизм», «панисламизм» түркі халықтары ұлт-азаттық қозғалысының қорғаныс идеологиясы болатын.

XX ғасыр басында «Тәуелсіз Тұтас Түркістан» идеясын көтеріп және оны іс жүзіне асыру үшін белсенді түрде күрес жүргізген түркі халықтары ұлт-азаттық қозғалысының басшылары Ресей империясы тарапынан тағылған айыпқа қарсы шығып, идеяның мәнін түсіндіруге ұмтылды.

«Орыстардың үстемдігіне қарсы күресіп, өз халқын, атамекенін орыстармен бірдей деңгейге көтеру үшін ұмтылып отырған түркістандықтарды шовинизммен айыптаудың қисыны бола қояр ма екен? Әрине, болмайды, - дейді М. Шоқай, - Атамекеніміздің ұлттық құқығы жолында жүргізіліп жатқан күресіміз тіпті кейде «демократияның шекарасын» аттап кеткен күннің өзінде ешкім бізді шовинизммен айыптауға қақысы жоқ» [4, 64 б.]. Бұл пікір дұрыс әрі орынды айтылған.

Т.Рысқұлов түрік халықтары коммунистерінің II Жалпыроссиялық кеңесінде сөйлеген сөзінде түрік тілдес халықтардың табиғи жақындасуына жол бермеу мақсатында әдейі сорақы етіп уағыздалынып отырылған «пантүрікшілдік» идеясының түрік тілдес халықтар үшін орасан зор пайдасы бар екенін атап көрсеткен еді. «Менің пантүрікшілдік мәселесіне тоқталып өткім келіп тұр, - дейді Т.Рысқұлов. Көптеген адамдардың оны панисламшылдықпен, діни бірлестіктермен салыстырғысы келетіндерімен де сонда да бұл мәселесінің біз үшін (түрік тілдес халықтар үшін) орасан зор маңызы бар екенін айтуымыз керек. Европалық империалистер суреттегендей пантүрікшілдік өмірде болған емес, оның басқа түрі бар. Пантүрікшілдік ескі көзқарас тұрғысынан қарастырудың қажеті жоқ» [5, 278 б.].

Ұлт азаттығы жолындағы түркі тілдес халықтардың бірігуі, немесе «пантуркизмнің», Мірсаид Сұлтан-Ғаниевтің пікірінше, «әлемде бұл процестің одан әрі тереңдей түсуін тоқтата алатын күш жоқ, өйткені өзінің ішкі мазмұны жағынан бұл процесс өте прогрессивті және революцияшыл қозғалыс болып табылады. Оны сәл соза түсуге, кедергілер қойып «тоқтата» тұруға болар, бірақ біржола тоқтатып тастау немесе жойып жіберу мүмкін емес [6].

Патшалық биліктің құлауы, оның артын ала 1917 жылдың соңында орнаған кеңестік билік, оның отаршылдық мазмұндағы алғашқы аяқ алысы, нақ осы тарихи кезеңдегі «түрікшілдік» идеясының көрінісіне тән мынадай ерекшеліктерін атап айтқан жөн.

XX ғасырдың басы жеке түркі халықтарының өздерінің дербес ұлттық мемлекетін құруға ұмтылушылығымен сипатталады. «Алашорда» мен «Еркін Башқортостан» соның көрінісі болатын. Жеке түркі халықтарының дербес мемлекеттікке ұмтылуы олардың бірнеше ғасырлық жетілуінің һәм дамуының нәтижесі болатын, сондықтан да оны табиғи құбылыс есебінде қабылдауға толық құқылы.

Сонымен бірге бұл процесс «Түрікшілдік» идеясының жаңа сапада қайта жаңғыруына кедергі болған жоқ. XX ғасырдың алғашқы ширегінде, бұл идея, біріншіден, түркі зиялыларының екі буынының (патшалық билік тұсында қалыптасқан және кеңестік билікке тартылған зиялылардың) бірдей қызметіне арқау болса, екіншіден, сол бұрынғыдай кең географиялық ауқымда көрініп, яғни батысында Еділ мен Жайықтан бастап, шығысында қазақ даласы мен Қырғыз Алатауы аралығындағы түркі жұрттарын түгел қамтыды. Бұл жолғы аталған идеяның, азаттық қозғалысының идеологиялық тұрғыда тууына негіз болған орыстың әділетсіз отаршылдық билігі еді.

Түркістандық ұлттық зиялы М. Шоқай осы бір тарихи кезеңде, тарих тезінде өмірге келіп, заманнан заманға, ұрпақтан ұрпаққа ұласып отырған «Тұтас Түркістан» идеясының тағдыр тартқан жаңа күрделі дәуірдегі жалғастырушысы болды. «Түркістан» ұғымының тарихи шындық және өмірлік сұраныстан туған қажеттілік екендігінің жалынды насихаттаушысы ғана емес, сонымен бірге бұл идеяға өмірін арнаған ұлы күрескер дәрежесіне көтерілді.

Көне Түркістан тарих көшінде әлденеше рет басынан өткерген өзара өзектес сәттердің бірін, яғни белгілі бір кезеңде пайда болып енді ыдырап, тарих сахнасынан кеткен жай жұрттық империяның құрығынан құтылар жағдайды тағы да басынан кешіріп отыр. Мұдай тарихи жағдайда туатын табиғи көп сауалдардың бірі Түркістанның ендігі тағдыры қандай болмақ? Көп бұтақты түркі жұрты қайткенде тәуелсіздігі мен өзге елдермен теңдігін сақтай отырып, әлемдік өркениет жолына түспек? XX ғасырдың басмында осындай сауалдарға жауап іздеп, Түркістан халықтары үшін аса маңызды болуға тиіс тұжырымдар жасаған оның адал перзенттерінің бірі М. Шоқай еді.

Қайраткердің «Тәуелсіз Тұтас Түркістан» идеясы, зор шығармашылық таланты мен ұстанған позициясы арқылы өз редакторлығымен Батыс әлемнің ірі орталықтары Париж бен Берлинде шығарып тұрған «Яш Түркістан» (1929-1939) журналында жарияланған еңбектері арқылы жарқырап, жан-жақты әрі толық көрініс тапты.

««Яш Түркістанды» біз түрлі партиялар мен топтардан аулақ ұстап, Түркістанның ұлттық мұраттары жолындағы қызметтерге ғана жектік... «Яш Түркістанды» бұдан соң да атамекенімізді азат ету жолындағы ұлттық күрес жолынан тайдырмауға барымызды салып тырысатын боламыз...», - деп жазды М. Шоқай [7, 77 б.].

Журналдың «Яш Түркістан» атануы, әрине, тектен тек емес-тін. Басылым Мұстафа Шоқай мен оның серіктерінің «Азат және тұтас Түркістан» позициясында тұрғандығын және осы мұраттар үшін күрес жүргізетіндігін білдіруге тиіс еді. Еді біз бұл мәселелерге бүгінгі, яғни XX ғасырдың соңындағы биіктіктен емес, Мұстафа Шоқайұлы белсенді саяси қызметте болған 20-жылдардың тұрғысынан көз салар болсақ, әрине, «Тұтас Түркістан» идеясының толық негізді, аса маңызды болғандығын аңғарамыз. Мәселен, 1924-1925 жылдары іске асырған Орта Азия республикаларын территориялық-әкімшілік межелеуге дейін олардың біртұтас кеңестік Түркістан республикасы құрамында болып келгендігі мәлім. Ал оған дейін патшалық Россия тұсында бұл өлке Түркістан генерал-губернаторлығының құрамында болды. Территориялық-әкімшілік тұрғыдан оған Қазақстанның қазіргі Қызылорда, Шымкент, Жамбыл және Алматы (бұрынғы Талдықорған облысын қоса алғанда) облыстары да енді.

Мұстафа Шоқай орталық Азия кеңістігінде ұлттық территориялық межелеу негізінде бірнеше кеңестік республикамыздың өмірге келуін құптаған жоқ. Ол большевиктер бұл өлкеде «бөліп тастап, билей бер!» саясатын ұстанып отыр деп түсінеді. Ал пайда болған республикаларды «ұлттық» емес, «ұлыстық» республикалар ретінде қабылдап: «Большевиктер түркістандықтардан ұлыстық өмірден ұлттық мемлекет құруға қарай жылжуына барынша кедергі жасайды. Біз бұл арада Тұрар Рысқұлов басшылығында Түркістан коммунистерінің әрекеттерін, яғни олардың Түркістанда тәуелсіз мемлекет құруға қарай жасаған ұмтылыстарын оқырмандардың есіне сала кетуді жөн көріп отырмыз. 1919 жылғы партия конференциясында Түркістан коммунистері Мәскеудің «ұлттық

шекараға» деген сұмпайы саясатынан бұрын тәуелсіз Түркістан мемлекетін құру идеясын көтерген еді» [4, 159-160 бб.], - деп жазды.

«Кеңестік Орта Азия федерациясынан Түркістан ұлттық тәуелсіз мемлекетіне» деп аталатын мақаласында М. Шоқайұлы жеке кеңестік республикалардан ортаазиялық республикалардың федерациялық одағын жоғары қоя отырып, соңында мынадай қортынды жасайды: «Біздің мұратымыз «бөлінбейтін біртұтас Түркістан». Біз келешекте Түркістанымызды бөлінбес біртұтас ұлттық мемлекет түрінде көргіміз келеді» [4, 157-161 бб.].

Әрине, М. Шоқайұлының бұл пікірді білдіргеннен бергі уақытта сексен жылға жуық мерзім өтіпті. Содан бергі кезеңде бұрынғы кеңестік республикалар – қазіргі дербес, тәуелсіз мемлекеттер өмірінде болып өткен өзгерістер кезінде Шоқайұлы жасаған тұжырымдарға біраз өзгерістер енгізуге негіз болары анық. Бұл – табиғи нәрсе. Сонымен бірге Шоқай білдірген пікірде, тұжырымда хәм оның ұстанымында әлі де (мүмкін еш уақытта да) өзектілігін жоғалтпаған тұжырымдардың бар екендігін ешкім жоққа шығара қоймас.

Уақыттың өзі көрсетіп бергендей, Түркістандағы социалистік құрылыс оның қазақ және басқа түркі халықтарына саяси тәуелсіздік пен әлеуметтік-экономикалық гүлденуді қамтамасыз ете алған жоқ. Кеңестер Одағының ыдырауы, социалистік практиканың тарихи жеңіліске ұшырауы соның айғағы. Олай болса біздің бүгін Мұстафа Шоқай мен оның серіктері өз өмірлерін арнаған мемлекеттік тәуелсіздіктен бас тартуға ешқандай да құқығымыз жоқ және оны бағалай білуге міндеттіміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қойгелдиев М. Тұтас Түркістан идеясы және М.Шоқайұлы. Алматы, 1997. 187 б.
2. Гумилев Л.Н. Көне түріктер. – Алматы, 1994. – 339 б.
3. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 22-61 бб.
4. Шоқай М. Тандамалы. – 1-том. – Алматы, 1998. – 341 б.
5. Қоңыратбаев О. Тұрар Рысқұлов: Қоғамдық-саяси, мемлекеттік қызметі. Түркістан кезеңі. – Алматы, 1994. – 16-24 бб.
6. Агзамходжаев С. Туркистон мухторияти: Борьба за независимость. Дисс.д.и.н. Автореферат. – Ташкент, 1996. – С. 24-26.
7. Мұстафа Шоқай. Тандамалы. – 2-том. – Алматы, 1999. – 394 б.

ИДЕЯ «НЕЗАВИСИМОГО ЕДИНОГО ТУРКЕСТАНА»: ОСМЫСЛЕНИЕ И ПОНИМАНИЕ

Буланов Е.О. Замзина К.К.

Рожденная в период тюрко-табгашских (китайских) отношений идея «Единого Независимого Туркестана» доказала свою жизнеспособность. В начале XX века, в период колонизаторской политики царской России, была предпринята попытка претворения в жизнь идеи «Единого Независимого Туркестана» во главе с Мустафой Шокаевым. В статье рассматриваются данные вопросы и раскрывается значение этой идеи для современного независимого Казахстана

Ключевые слова: *Тюрки, табгаш, идеология, Туран, Туркистан, Орхон, Енисей, Билге, Култегин, Тоньюкук.*

THE IDEA OF "INDEPENDENT UNITED TURKESTAN": COGNITION AND UNDERSTANDING

Bulanov E.O. Zamzina K.K.

The "idea of a whole Turkic country", born in the course of Turkic-Tabash (Chinese) relations, has shown its viability. At the beginning of the twentieth century, an attempt was made

to implement the idea of a "Single Independent Turkestan" led by Mustafa Shokaev during the colonization policy of Imperial Russia. The article deals with these issues and reveals the significance of this idea for modern independent Kazakhstan.

Key words: *Turks, Tabgachi, ideology, Turan, Turkestan, Orkhon, Yenisei, Bilge, Kultegin, Tonyukuk.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 20.01.2021ж.

UDC 541.124

FORMATION OF ABBREVIATIONS AND SHORTENING IN MODERN ENGLISH SOCIAL NETS (GLOSSARY OF TERMS)

Zhumagali K., Nurakhmetova I.M.

This article discusses the development of the World Wide Web in modern society and the emerging trends in the frequent use of abbreviations and abbreviations. The increase in the number of abbreviations is due to the need to quickly, briefly and concisely express your thoughts to the interlocutor, which leads to the transfer of complex words and phrases in an abbreviated form. This creates a large number of new abbreviations that need to be deciphered and explained. Abbreviations play an important role in Internet communication, as they facilitate the communication process. This study analyzes the features of the use of abbreviations in modern virtual communication on the example of social networks among Internet users.

Key words: *abbreviation, language, structure, internet, internet communication, virtual communication.*

Currently, abbreviation has become one of the characteristic features of the modern language, since abbreviated lexical units are widely used in both oral and written speech. Abbreviations occupy a central place in the system of many languages, as a result of which representatives of linguistic communities fully use them in modern life. This group of words is unique, because abbreviations appeared in the language not as a result of historical development, but were artificially created by man to achieve certain communicative goals.

It is known that in a modern developing society, new objects and phenomena constantly appear, and in language, simultaneously with this process, new concepts arise, which are often expressed in detailed, complex combinations. Many of the new phrases are inconvenient for repeated, constant use. Since the language strives for economy and accuracy in expression, the language has developed and still uses such a way of forming words as abbreviation. In abbreviations, information is transmitted a smaller number of characters, so the "capacity" of each character is greater than in the corresponding source units.

As a result of the theoretical analysis, the following conclusions can be drawn. The main reasons for the appearance of abbreviations in modern languages are extralinguistic factors (wars, revolutions, progress of science and technology, development of material and spiritual spheres of activity), intra-linguistic factors (context, community language skills of speakers, language habit, the need for new words), the law of saving speech resources.

Abbreviations classifications are also numerous. This is explained by different approaches of the authors when choosing a particular classification criterion: quantitative, phonetic, morphological, pragmatic, stylistic, chronological, and usage criteria. The main functions of abbreviation and shortenings are: nominative and informative functions, the function of economical expression of thought and elimination of information redundancy, deictic function, expressive function. Currently, abbreviation has become one of the most productive ways of word formation, which has become widespread distribution in the modern press.

One of the main reasons for the appearance of abbreviations is the principle of saving speech resources, which is widely used on the pages of periodicals. Thus, abbreviation as one of the active ways of word formation is currently a complex phenomenon that reflects the main functions of the language: informativeness and emotional impact on the reader. Abbreviations and shortenings allow, on the one hand, to convey a large amount of information within a single publication, on the other hand, are an expressive language tool, a means of artistic expressiveness, language play.

This list of abbreviations can be found everywhere and, for sure, you are well familiar with most of them visually, but pay attention to their correct translation and use.

V.I.P. (very important person) – очень важная персона;

P.S. (от лат. «post scriptum») – после написанного ;

A.D. (от лат. «Anno Domini») – наша эра;

ASAP (as soon as possible) – как можно скорее;

UNO (United Nations Organization) – ООН;

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)- ЮНЕСКО;

a.m. (ante meridiem, in the morning) – утром;

p.m. (post meridiem, in the afternoon) – вечером;

i.e. (id est, that is) – это означает;

e.g. (exempli gratia, for example) – например;

u (you) – ты;

etc. (от лат. et cetera) – и так далее;

2G2BT (too good to be true) – слишком хорошо, чтобы быть правдой;

2moro (tomorrow) – завтра;

2day (today) – сегодня;

BD или **BDAY** (birthday) – день рождения;

2nite (tonight) – вечером;

AFAIK (as far as I know) – насколько я знаю;

4ever (forever) – навсегда;

A number of abbreviations are used only in writing, but in oral speech, the full forms of the word are pronounced:

Mr. (mister) – мистер;

Mrs. (mistress) – миссис;

Dr. (Doctor) – доктор;

St. (Saint / Street) – святой или улица;

Ave. (avenue) – проспект;

Sq. (square) – площадь;

Rd. (road) – дорога;

Bldg. (building) – здание;

B.Sc. (Bachelor of Science) – бакалавр наук;

M.A. (Master of Arts) – магистр искусств;

Ph.D. (Doctor of Philosophy) – кандидат наук;

M.D. (Doctor of Medicine) – доктор медицинских наук.

Let's look at the use of abbreviations given above in the examples:

- According to my work schedule I need to come to work at 8 a.m. – Согласно моему рабочему расписанию, мне необходимо приходить на работу на 8 утра.

- AFAIK this concert will be held 2day. – Насколько я знаю, концерт будет проведен сегодня.

- I invite u to my BD 2nite. – Я приглашаю тебя на мой День Рождения сегодня вечером.

The list of abbreviations often used in scientific articles includes the following groups.

Names of educational and scientific institutions. RI (research institute), university (higher

education institution) - HEI (higher education institution). Such abbreviations are not accepted in English, so first you need to write the phrase in full, and specify the abbreviated version in parentheses.

Names of international or well-known national organizations. They are written in the English version: **NATO, UN, UNESCO, NASA, etc.**

Common technical terms. It is not customary to change, for example, technological names in the computer field: **HTML, CD ROM, DVD, etc.**

Today, this is a fairly popular way to save time when communicating in social networks.

BFN (bye for now) – до встречи, пока

BTW (by the way) – кстати

FYI (for your information) – к вашему сведению

JIT (just in time) – вовремя

IOW (in other words) – другими словами, иначе говоря

NRN (no reply is necessary) – ответ не требуется

OTOH (on the other hand) – с другой стороны

The increased interest in the specifics of the abbreviation process in the Russian language is due to the fact that abbreviation is one of the ways of word production, which is most clearly manifested in modern word-making. Abbreviation is a complex, multi-faceted phenomenon. First of all, it is a way to create categories for concepts and realities that are denoted descriptively with the help of attributive phrases. Abbreviations perform a nominative function and, therefore, remain words, lexemes. The appearance of an abbreviation in a language usually leads to some limitation of the functioning of the full name, sometimes to the complete displacement of it. By design, abbreviations are not intended to convey all the information contained in a detailed descriptive name. The abbreviation provides for mandatory generalization of the specified information and its compression. In this regard, abbreviations perform the function of saving speech resources.

Modern researchers of the abbreviation process note an increase in the number of abbreviations in the language and their frequent use in various functional styles: journalistic, scientific, official-business, artistic and colloquial. In this study, an attempt is made to identify the main trends in the use of Russian and foreign-language abbreviations in modern advertising, to describe the features of the structure of modern abbreviations used in advertising, to identify thematic groups of abbreviations in the advertising text.

As the observations on the material have shown, the abbreviation is also used in advertising texts as a convenient, economical means of denoting concepts and realities. The use of abbreviations in advertising contributes to the rapid pace of development of modern science and technology, and the associated desire to convey new concepts expressed in complex words, more compactly. In addition, abbreviations that name well-known companies and brands can have an impact on a potential buyer.

REFERENCES:

1. Alekseev, D. I. Abbreviations as a new type of words // Development of word formation of the modern Russian language. - Moscow: Nauka, 1966. - 211 p.
2. Alekseev D. I. Abbreviated words in the Russian language. Saratov: Publishing House Saratov University press, 1979. – 328 p.
3. Biryukova E. A. Functioning of abbreviations in modern speech [Electronic resource]. URL: <http://www.twirpx.com/file/1068443/> (date accessed: 15.08.2014)
4. Modern Russian language: Study for students. P. A. Lekant, E. I. Dibrova, L. L. Kasatkin et al.; Edited by P. A. Lekant, E. I. Dibrova, ispr. – M.: Drofa, 2001. – 560 p.
5. Filippova L. S. Modern Russian language. Morphemics. Word formation: textbook. manual. - M.: Flint: Science, 2009. - 248 p.

ҚАЗІРГІ АҒЫЛШЫН ТІЛДІ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕ АББРЕВИАТУРАЛАР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ (ТЕРМИНДЕР ГЛОССАРИЙІ)

Жұмағали К., Нұрахметова И.М.

Бұл мақалада дүниежүзілік интернет желісінің дамуымен қазіргі қоғамда аббревиатуралар мен қысқартуларды жиі қолдану тенденциясының пайда болуы қарастырылады. Аббревиатуралар мен қысқартулар санының өсуі әңгімелесушіге өз ойларын тез және қысқа жеткізу қажеттілігімен байланысты, бұл күрделі сөздер мен сөз тіркестерінің қысқартылған түрде берілуіне әкеледі. Осының арқасында декодтау мен түсіндіруді қажет ететін көптеген жаңа қысқартулар пайда болады. Қысқартулар интернеттегі қарым - қатынаста маңызды рөл атқарады, өйткені олар байланыс процесін жеңілдетеді. бұл зерттеу интернет қолданушылары арасындағы әлеуметтік желілердің мысалында қазіргі виртуалды коммуникацияда аббревиатураларды қолдану ерекшеліктеріне талдау жасайды.

Кілт сөздер: *аббревиатурасы, тілі, құрылымы, интернет желісі, интернеттегі қарым-қатынас, виртуалды коммуникация.*

ФОРМИРОВАНИЕ АББРЕВИАТУР И СОКРАЩЕНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ (ГЛОССАРИЙ ТЕРМИНОВ)

Жумағали К., Нурахметова И.М.

В данной статье рассматриваются развитие всемирной сети Интернет в современном обществе появившиеся тенденции к частому использованию аббревиатур и сокращений. Рост числа аббревиатур обусловлен необходимостью быстро, коротко и лаконично излагать свои мысли собеседнику, что и приводит к передаче сложных слов и словосочетаний в сокращенном виде. Благодаря этому возникает большое количество новых аббревиатур, которые нуждаются в расшифровке и объяснении. Аббревиатуры играют важную роль в интернет-общении, поскольку облегчают процесс коммуникации. В данном исследовании проводится анализ особенностей использования аббревиатур в современной виртуальной коммуникации на примере социальных сетей среди интернет-пользователей.

Ключевые слова: *аббревиатура, язык, структура, сеть интернет, общение в интернете, виртуальное общение.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.01.2021ж.

UDC 37.247.811

THE PRAGMATIC ASPECT OF TRANSLATION

Mashanova S.M., Dauletova S., Koichibekova Zh., Kuanyshkyzy D.

The article is devoted to the issue of pragmatic aspects translation. The article reveals the essence of pragmatic meaning as a constituent part of the linguistic sign, emphasizes the close relationship between the translation text and the linguistic community (receptor). The authors consider the main types of pragmatic meanings - stylistic and genre characteristics, register and emotional coloring of the word.

Key words: *pragmatic meaning, linguistic unit, equivalent, register, stylistic characteristics of a word, receptor, pragmatic adaptation, pragmatic potential.*

Pragmatic relations are defined as relations between a sign and its user (interpreter) or a group of users, as a result of which, with successful communication, their participants are exposed, they themselves influence the interlocutor, extract the necessary information, in other words, the state of their background knowledge changes. Of course, the pragmatic potential of the text must be taken into account when translating. The source forms linguistic units into statements in a certain way, uses various stylistic means to achieve the necessary communicative effect. There are times when the pragmatic potential of the statement does not completely coincide with the intentions of the source. The pragmatic effect can only be speculative, due to many factors influencing it. First of all, one should take into account the personality of the receptor, its cognitive baggage, social status, and emotional state. It is also necessary to take into account the way information is transmitted and the space-time relations in which the message unfolds.

Pragmatics is an important part of any communication, including intercultural ones, so the translator should be careful in choosing the language means when translating. V.N. Komissarov formulates the concept of translation pragmatics as follows: “the influence on the course and result of the translation process of the need to reproduce the pragmatic potential of the original and the desire to provide the desired effect on the translation receptor” [1, p. 249]. In turn, L. S. Barkhudarov, in his definition of pragmatics, points to the need not only to reproduce the communicative effect, but to take into account extralinguistic factors:

“The concept of pragmatics in linguistics (and more broadly in semiotics) is by no means reduced only to the concept of pragmatic meanings of linguistic (and, in general, sign) units. This concept is much broader, it includes all issues related to the varying degrees of understanding by the participants in the communicative process of certain linguistic units and speech works and with their different interpretation depending on the linguistic and non-linguistic (extralinguistic) experience of people participating in communication” [2, p. 106]. In his definition, V. N. Komissarov emphasizes that translation is a process, and in this regard, he offers schemes for the deployment of this process [1]. At first, the translator himself acts as a receptor, and at this stage it is important to grasp all the pragmatic nuances that the source has put into his message. And how successful the translator's work will be depends on his background knowledge, which ideally should be close to the level of native speakers. The translator, like any other receptor, cannot perceive the message fully objectively, but he must remain pragmatically neutral and reduce personal perception to a minimum. The stage of receiving the message is followed by the stage of making the content understood by the translation receptor. At the same time, it is necessary to take into account the cultural distance, life experience and personality characteristics of the receptor, and make the necessary changes.

An important factor that should be taken into account when translating is the stylistic and genre affiliation of the text, especially fiction. It is difficult to overestimate the work of a translator who works with works of value to all mankind and performs his work with high quality. Quality indicators are the observance of all norms of the written literary language, the laws of the genre and the reproduction of the communicative effect inherent in the original. When speaking of pragmatism, one should not forget about sociolinguistic factors that cause differences in the speech of native speakers, for example, territorial dialects. The text can be completely created in the dialect of the outgoing language, which is a means of communication, in this case the text will be translated in the same way as from any national language. In fiction, dialectal forms of language are used to identify a character with a specific region. Often, the transmission of these features is meaningless or difficult to understand, so such elements are not conveyed in translation. If the character's speech in some way indicates his occupation, educational level or social status, then when translating, it is quite possible to use similar linguistic means of the translating language (thieves' jargon, teen slang, markers that reveal a person's professional activity). However, when a translator is faced with the imitation of foreign speech, he should turn to generally accepted methods of transmitting contaminated speech, or invent new ones. Among the standard methods of transmission are mistakes in the choice of verb and temporal forms, distortion of the

pronunciation of words, the use of elements of the colloquial style [1, p. 219].

About how important it is to take into account the intercultural aspect and pay attention to the internal and external cultural distance write J.-R. Ladmiral [4, p. 30] and J.-P. Richard [5, p. 153]. The object of translation is not a text, but a translation situation in which the individual's belonging to society is manifested. Throughout the text, you can see a set of variables originating from complex relationships that are formed in the course of the historical development of language and society. The translation situation is a kind of "crossroads" where geographic, social, historical, linguistic and other features meet.

Before embarking on a translation, you should define the dominant function of the original. For example, the dominant function of literary texts- providing an aesthetic impact on the reader, the emotional component of the reaction to the text comes to the fore. The translator must be able to convey the talent of the original author, which requires artistic taste. In turn, the dominant function of scientific and technical texts is the provision of information, communication of information. In this case, we can talk about the equality of the translation and the original if the translation receptor successfully uses the information received, extracts the necessary information, and understanding the text will not cause any particular difficulties. Sometimes a translator has to focus on a specific receptor, taking into account its psychological and social characteristics, then we are talking about pragmatic adaptation, which is typical, for example, for the translation of advertising slogans. Sometimes the translator faces a pragmatic "super task" when "the goal of a particular translation act does not coincide with the general goal of interlanguage communication and is not reduced to creating a text in the translation language that is communicatively equivalent to the original" [1, p. 222]. Then the activity of the translator is assessed from the point of view of the results of the communication act, it is analyzed whether the task for which the translation was carried out has been solved, that is, the pragmatic value of the translation is determined.

The German scientist A. Neubert gives a classification of types of texts, describing the features of translation, characteristic of each type of text, depending on the recipient and the conditions in which the translation process takes place. A. Neubert refers to the first group advertising and scientific literature, that is, texts that are of equal interest to the audience of the outgoing language and the target language [6, p. 198]. Texts of the second type contain specific information, for example, legal, economic, geographic. The addressee of such a text may be a specialist in this field, which will affect the translation process. The third group includes all fiction. Its peculiarity lies in the fact that it exists "outside of time" and is of value to all mankind. The fourth group includes texts focused exclusively on the target language. They are most interesting from a pragmatic point of view, as they are created specifically to evoke a response. This classification seems to be insufficiently reasoned and justified, since it is unclear by what criteria the reader's interest in the text in the target language or the outgoing language is determined, and why scientific and so-called specific information, which also refers to certain areas of scientific knowledge, are differentiated.

In turn, linguist Katarina Rice offers her classification based on three main functions of verbal communication [7]. And in our opinion, this classification seems to be more logical and acceptable in the context of translation. The denotative or referential function is to describe the situation and denomination of objects of reality. The expressive or emotive function expresses the speaker's attitude to the subject of speech. The appellative or directive function characterizes the impact of the message on the recipient; it can be expressed by a call, an incentive to action, an order, which are contained in the forms of the imperative mood and incentive sentences. All three functions can be realized in the message, however, depending on the genre or other conditions, one of the functions will dominate, and based on this statement, K. Rice distinguishes three types of texts. She refers to the first type of informative texts, the main function of which is the transmission of information, reflection of facts, phenomena, and events of reality. For example, scientific and technical articles, popular science magazines, instructions, legal documentation. Therefore, when translating, you need to be as accurate as possible, convey information in full,

and avoid factual errors. It is necessary to observe the structural organization of the text and the literary norm of the language. Scientific speech is clichéd, characterized by the severity of presentation; ready-made constructions are used, so the translator rarely faces the problem of preserving the author's style of presentation. The main criterion for the equivalence of translation is the preservation of the content side and the reproduction of the informative effect. Expressive texts include fiction, satirical and polemical genres in journalism, designed to have an emotional impact on the reader, to form his opinion about the object of speech. The set goals are achieved due to the linguistic form, for example, in poetry, the creation and observance of the poetic size, and a special author's style. In the course of performing the work, the translator first of all pays attention to the emotional and aesthetic components of the text. In this case, we can talk about the equivalence of the translation, if the aesthetic potential of the text is conveyed in the translation, the artistic image is reproduced. The texts of the third group include messages of an appellative nature, which have a direct effect on the receptor and induce action. The most striking example of such texts are advertising slogans, slogans, headlines in newspapers and magazines, the main purpose of which is to evoke a consumer response, a desire to purchase a product or draw attention to an article; to achieve these goals, the translator can completely deviate from the original form, and this is not will be considered a violation of the translation standard.

Although the theory of pragmatic meanings has not been fully studied, there is a classification of factors that influence pragmatic meanings proposed by L.S. Barkhudarov, which, in his opinion, is applicable to many languages [2]. First, the pragmatic meaning is conveyed by the stylistic characteristics of the word. Along with the general lexical units, there are words assigned to a certain style and genre and belonging to either everyday colloquial speech or literary writing. In this regard, stylistically neutral words are distinguished that are used in all styles and genres and constitute the corpus of the language.

Everyday colloquial vocabulary is characteristic of oral speech, and usually the use of such words in written speech is a deviation from the norm. Book vocabulary is typical for written speech, rarely found in oral speech, for example, in official business speech. They also distinguish poetic vocabulary found in solemn prose, and terminological vocabulary typical for scientific and technical texts, legal, economic documents. Second, the case affects the pragmatic meaning. The register of speech is determined by the conditions of the communication process, the composition of the participants in communication. L.S. Barkhudarov, following the American linguist Martin Juice, distinguishes five types of register: familiar, casual, neutral, formal, sublime [2]. Thirdly, the emotional positive or negative attitude of the speaker to the object of speech gives pragmatic meaning to the word. In Russian, to express a subjective attitude, they often resort to such a method of word formation as suffixation. Finally, as a type of pragmatic meaning, the communicative load is distinguished, which is determined by the level of awareness of the communication participants about the subject of the message, whether information is defined as given or new. Thus, L.S. Barkhudarov gives a rather detailed description of the criteria that form the pragmatics of the text, and we believe that the translator can use it as a support during the translation process, step by step following each paragraph.

Pragmatics, as a teaching about the contextual use of language, is undoubtedly useful for translation theory, since it provides the basic theoretical provisions necessary for the analysis and evaluation of the work performed by the translator. Pragmatics as a doctrine of the logical component of the verbal act of communication contributes to a better understanding of the translated text, the successful interpretation of the message by the translator, and facilitates the whole process of translation and the use of context.

REFERENCE:

1. Komissarov V.N. Translation theory (linguistic aspects): textbook/ V.N.Komissarov. - M.: Higher school, 1990.- 255 p.
2. Barkhudarov L.S. Language and translation (questions of general and private theory of

translation)/ L.S. Barkhudarov. - 2nd edition - M.: LKI, 2008.- 235 p.

3. Schweitzer A. D. Translation theory, status, problems, aspects / AD Schweitzer / Executive editor V. N. Yartseva. Ed. 3rd. - M.: Book House LIBROKOM, 2012. - 216 p.

4. Ladmiral J.-R. Le prisme interculturel de la traduction / J.-R. Ladmiral // Palimpsestes. – P: Presses de la Sorbonne nouvelle, 1998. – №11. – P. 15-30.

5. Richard J.-P. Traduire l'ignorance culturelle / J.-P. Richard // Palimpsestes. – P. : Presses de la Sorbonne nouvelle, 1998. – № 11. – P. 151-159.

6. Neubert A. Pragmatic aspects of translation/ Questions of the theory of translation in foreign linguistics: collection of articles. Art. - M.: International Relations, 1978. - P. 197-198.

7. Rice K. Classification of texts and methods of translation (Questions of the theory of translation in foreign linguistics) [Electronic resource] / Rice K. - M., 1978. - Access mode: <http://samlib.ru>. - (date of access: 24.02.2016).

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДА

Машанова С.М., Даулетова С., Койчибекова Ж., Қуанышқызы Д.

Статья посвящена вопросу прагматических аспектов перевода. В статье раскрывается сущность прагматического значения как составляющей части языкового знака, подчеркивается тесная взаимосвязь между текстом перевода и языковым коллективом (рецептором). Авторами рассматриваются основные типы прагматических значений – стилистическая и жанровая характеристика, регистр и эмоциональная окраска слова.

Ключевые слова: прагматическое значение, языковая единица, эквивалент, регистр, стилистическая характеристика слова, рецептор, прагматическая адаптация, прагматический потенциал.

АУДАРМАНЫҢ ПРАГМАТИКАЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Машанова С.М., Даулетова С., Койчибекова Ж., Қуанышқызы Д.

Мақала прагматикалық аспектілер мәселесіне арналған аударма. Мақалада тілдік белгінің құрамдас бөлігі ретіндегі прагматикалық мағынаның мәні ашылады, аударма мәтіні мен лингвистикалық қауымдастық (рецептор) арасындағы тығыз байланысқа баса назар аударылады. Авторлар прагматикалық мағыналардың негізгі типтерін - стильдік және жанрлық сипаттамаларын, тіркеуі мен сөздің эмоционалды бояуын қарастырады.

Кілт сөздер: прагматикалық мағына, лингвистикалық бірлік, эквивалент, регистр, сөздің стилистикалық сипаты, рецептор, прагматикалық бейімделу, прагматикалық потенциал.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 26.01.2021ж.

UDC 37.022

THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FOREIGN LANGUAGE LEARNERS THROUGH USING DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN REMOTE LEARNING

Mendekenova A.D., Tlegenova G.A.

The article dwells on a detailed definition of the concept “intercultural communicative competence” and defines the role of digital educational resources in foreign language education.

The article aims to determine the role of the formation of intercultural communicative competence of foreign language learners through using digital educational resources. The result of this research can be widely-used in manuals, scientific research works and in practice by foreign language teachers.

Keywords: *intercultural communication, communicative approach, intercultural communicative competence, digital educational resources, remote learning*

Introduction. Currently, fluency has become the most vital aspect in foreign language communication. Obviously because in a communicative approach fluency is considered as a considerably more important aspect than that of accuracy. Therefore the role of intercultural communicative competence in foreign language education has increased dramatically. It is generally true that the use of digital educational resources has enhanced as well, it is due to the transmission to remote learning.

In this respect, the purpose of our research is to determine the role of the formation of intercultural communicative competence of foreign language learners through using digital educational resources.

Materials and methods of research. Today, the government's focus on the development of digital technologies is considered as one of the ways to diversify the national economy, its reorientation from a raw material to an industrial service model and use opportunities for the labor market. In this regard, there was a need to develop a new state development program - the program "Digital Kazakhstan".

The goals of the state program "Digital Kazakhstan" (hereinafter referred to as the Program) are to accelerate the pace of development of the economy of the Republic of Kazakhstan and improve the quality of life of the population through the use of digital technologies in the medium term, as well as create conditions for the transition of the economy of Kazakhstan to a fundamentally new trajectory of development, ensuring the creation of a digital economy the future in the long term. The program, which will be implemented in the period 2018–2022, will provide an additional impetus for the technological modernization of the country's flagship industries and create conditions for large-scale and long-term growth in labor productivity [1].

Five main directions of the Program implementation:

"Digitalization of economic sectors" is the direction of transformation of traditional sectors of the economy of the Republic of Kazakhstan using breakthrough technologies and opportunities that will increase labor productivity and lead to an increase in capitalization;

"Transition to a digital state" is the direction of transforming the functions of the state as an infrastructure for providing services to the population and business, anticipating its needs;

"Realization of the digital Silk Road" is the direction of development of a high-speed and secure infrastructure for data transmission, storage and processing;

"Development of human capital" is a direction of transformations, covering the creation of a so-called creative society to ensure the transition to a new reality - the knowledge economy;

"Creation of an innovation ecosystem" is the direction of creating conditions for the development of technological entrepreneurship and innovation with stable horizontal links between business, the scientific sphere and the state [1].

The existence of this program helped Kazakhstan to be well-prepared to remote learning style. Currently the vast majority of educational institutions study online and benefit from it.

Results and its discussions

Apparently, prior to considering the concept of intercultural communication it is obligatory to dwell on the concept "intercultural communication" itself. G.V.Gundenaf, A. Wallace assumed that intercultural communication was a social-philosophical understanding of cultural interaction. While E.V.Vesner believed that intercultural communication was a social function of communication, a semiotic function of representing objects, phenomena and relationships and a cognitive function of forming thought. Relying on these definitions it may be concluded that

intercultural communication is a process of communication between the representatives of different cultures.

According to Kazakhstani scientist S.Kunanbayeva intercultural-communicative competence is considered as an independent competency and not a mere component of the modern foreign language communicative competence;

The structure of the 'intercultural communicative competence, proposed by this academician, contains the following sub-competencies:

the linguo culturological, which forms a language student's primary conceptualization of the world on the basis of their own culture;

the social and socio-culturological, which creates a language student's 'secondary cognitive consciousness' as a conception and form of the world of a different language society. It also forms in the student's cognitive system 'secondary constructions – knowledge' corresponding to their knowledge of the world and language of a different language society;

the conceptual, which provides the means for the study of modern foreign languages and is a reflection of the conceptually-organized 'picture of the world' of a different society and the result of a common, integrated mechanism for working over natural language in an individual's consciousness;

the personality-centred sub-competency allows the use of general cognitive mechanisms in language and, more specifically, regulates the mechanism for the parallel working over of language within consciousness on three levels - the semantic, syntactic and pragmatic [2-59, 99].

The use of information technology or the so-called digital educational resources can be of great help in mastering intercultural communicative competence. According to professor G. Nurgaliyeva "digital educational resources" refer to electronic textbooks, multimedia training programs, that is, educational information presented in digital format [3-110].

At the beginning of the digital revolution, computers and the Internet facilitated the discovery, search and creation of new information in all areas of human knowledge. Digital technologies began to take a special place in education, where they began to be used as educational content. Despite the evolution of digital technology that took place somewhere between the late 1950s and 1970s, digital educational resources did not begin to spread until the late 1990s with the rise in popularity of the Internet [4].

Previously, digital educational resources were mainly distributed through computers and the Internet, but distribution methods are rapidly changing as the digital revolution offers new channels, such as mobile apps and e-books, that offer a better channel for their consumers to deliver content.

According to A.Gabdsattarova, digital educational resources can be very diverse, it depends on the level of integration of pedagogical and information and communication technologies [5-17]. Thus, we can conclude that digital content can be presented in different formats, depending on the teacher's goal.

Digital educational resources that can be used in teaching can be done by students themselves as well as by teachers. Take for example, programs such as PowToon, Padlet and Quizziz can be used as digital educational resources in foreign language education.

PowToon appeared in 2012 and immediately gained great popularity among fans of creating presentation videos, primarily for advertising purposes and educational purposes as well. The creators of this online service continue the line of those programmers who create templates that are intuitive for an ordinary user, on the basis of which you can make rather attractive animated presentations. Knowledge of the program is kept to a minimum. Instead of choosing the necessary, didactically grounded, animation effect in the usual PowerPoint. The styles, the piece of music, the right group of animated objects can be selected by the creator. The resource is most suitable if we offer students to prepare their own presentation or use animated videos for distance learning[6].

The Padlet virtual whiteboard templates that have appeared relatively recently have significantly expanded its capabilities. Thanks to this service, we can provide both synchronous

and asynchronous distance learning. We can create a collection of visual bookmarks for independent student work remotely. With the help of Padlet, we can avoid the monotony in distance education of schoolchildren, connect them to active independent cognitive activity. And what is important, on this platform the teacher can do it easily and quickly [7-13].

Quizizz is a solid online student assessment tool. The teacher can create his own tests and edit them. The student, using a computer, laptop or smartphone, enters the PIN code and his name, that is, the tests can be played on any device with access to the Internet. All students receive the same assignments, but each student will receive a random sequence of questions on their device and will work with the test at their own pace. The teacher keeps track of the work of each student. After each test, the teacher not only gets acquainted with the results, but also gets the opportunity to receive the data in an Excel table. If desired, the teacher can use not only his own tests, but also use ready-made ones placed in the Quizizz library [8].

Conclusion. To sum up all the aforementioned facts it can be concluded that the use of digital educational resources in the formation of intercultural communicative competence is justified, since it allows to activate the interests of students, makes it possible to improve the quality of education in remote version, improve the professional level of the teacher, diversify the forms of communication of all participants in the educational process, create conditions for creative and research activities students with different levels of development, which will increase the motivation in mastering three intercultural communicative competence, which is considered as the most significant competence in foreign language education.

REFERENCES:

1. The state program "Digital Kazakhstan" is approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 827 dated 12.12.2017, https://primeminister.kz/ru/page/view/gosudarstvennaya_programma_digital_kazahstan (access: 24.11.2020)
2. S.Kunanbayeva, The modernization of foreign language education: the linguacultural-communicative approach. Second (English Translation) Edition First published:Almaty,2010.297.
3. Nurgaliyeva G.K. i dr. Pedagogicheskiye tekhnologii informatizatsii obrazovaniya – Almaty: RTSIO, 2002. – P. 268 .
4. Eileen Mullan, “What is Digital Content?” [Электрон.ресурс]. URL: <http://www.econtentmag.com/Articles/Resources/Defining-EContent/What-is-Digital-Content-79501.htm> (access 12.12.2020).
5. Gabdsattarova A.KH. Metodika ispol'zovaniya informatsionnykh tekhnologiy v obuchenii trokh"yazychnomu obshcheniyu, 2015. – P. 93.
6. Obrazovatel'nye vozmozhnosti PowToon. <http://didaktor.ru/obrazovatelnye-vozmozhnosti-powtoon/> (access 10.01.2021)
7. O. Frik. O didakticheskikh vozmozhnostyakh ispol'zovaniya virtual'noy dosli Padlet v obrazovatel'nom protsesse VUZa, Vestnik Sibirskogo instituta biznesa i informatsionnykh tekhnologiy № 1 (33) 2020, P. 127
8. Quizizz eshe odna lyubopytnaya programma online testirovaniya <http://didaktor.ru/quizizz-eshhe-odna-lyubopytnaya-programma-onlajn-testirovaniya/> (access 11.01.2021)

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ КЕЗІНДЕ ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ШЕТЕЛ ТІЛІН ҮЙРЕНУШІЛЕРДІҢ МӘДЕНИЕТ-АРАЛЫҚ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мендекенова А.Д., Тлегенова Г.А.

Мақалада «мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілік» ұғымы қарастырылып, цифрлық білім беру ресурстарының шетел тілін оқытудағы рөлі анықталған. Мақала цифрлық білім беру ресурстарын қолдана отырып, шетел тілін үйренушілердің

мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілігін қалыптастырудың рөлін анықтауға бағытталған. Осы зерттеудің нәтижесін оқу-әдістемелік құралдарда, ғылыми зерттеулерде және шетел тілдері мұғалімдері тәжірибеде кеңінен қолдана алады.

Тірек сөздер: мәдениетаралық коммуникация, коммуникативті тәсіл, мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілік, цифрлық білім беру ресурстары, қашықтықтан оқыту.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ИЗУЧАЮЩИХ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ПРИ ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ

Мендекенова А.Д., Тлегенова Г.А.

В статье подробно рассматривается понятие «межкультурная коммуникативная компетенция» и определяется роль цифровых образовательных ресурсов в иноязычном образовании. Статья направлена на определение роли формирования межкультурной коммуникативной компетенции изучающих иностранный язык с помощью цифровых образовательных ресурсов. Результат этого исследования может быть широко использован в учебных пособиях, научных исследованиях и на практике преподавателями иностранных языков.

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, коммуникативный подход, межкультурная коммуникативная компетенция, цифровые образовательные ресурсы, дистанционное обучение.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.01.2021ж.

UDC 371.38

THE USE OF AUDITIVE GAMES IN CROSS-CULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT

Mussabaeva A.N., Nurslam U., Temirgaliev E., Aitkozhin S.

This article is devoted to studying of auditive games as important means of teaching listening at foreign language lessons in elementary school. In comparison with other speech skills, development of listening is very difficult process in foreign language teaching and learning, moreover, it demands forces and big concentration of attention that often reduces students' motivation. Therefore, use of game technologies aimed at the development of listening skills is the strongest factor of students' adaptation in new language space which can solve a problem of natural introduction of the pupil to the world of language.

Key words: *cross-cultural; game technologies; auditive game; English language; English for children; audition; intercultural competence; methods of teaching English.*

Introduction. In the modern world, a person is increasingly faced with the need to cooperate with representatives of other cultures. Therefore, knowledge of the language of international communication is an integral aspect by which a person's success and education are judged. Of course, teaching English should be based on respect, understanding and acceptance of cultural differences between the home country and the country of the target language.

S.S. Kunanbayeva in her work emphasizes that “it is necessary to note the ambiguity of the single term “intercultural competence”, which in the meaning of intercultural - communicative

competence is understood as an object of formation in the field of teaching foreign languages. But the same term is used in a broader sense - like the ability to manage intercultural communication in the field of cultural studies or intercultural communication, which is understood as communication between representatives of different cultures". The revision of the theory and practice of teaching foreign languages predetermined the renewal and target attitudes in teaching foreign languages.

The updated target attitudes are manifested in a new end result - the formation of intercultural competence as the ability to intercultural communication in a person, defined as a subject of intercultural communication. Intercultural competence is realized through a set of sub-competencies: cognitive, communicative, linguistic-cultural, socio-cultural, conceptual and personality-centered. [1, 106].

Cultural Competence helps to understand how and why people think, act and do in the way they do and what they think of you. The word culture is used because it implies the integrated patterns of human behavior that includes thoughts, communications, actions, customs, beliefs, values, and institutions of racial, ethnic, religious, or social groups.

Materials and method of work. In recent years, there were made many contributions to the problem of listening learning. They are different styles of authentic texts of the listener's personality formation of their audit competence in training, depending on the specifics of their training direction. According to the scientist Baryshnikov I. V., The following methods can be attributed to the work carried out in order to develop the language of students in English lessons, form knowledge and skills, increase interest and activity in speech:

1. Oral method-in the formation of knowledge based on theory and fact, it is used while working out a home task and a new lesson, repeating the rules;
2. visual method – the ability to control, increase interest in the problem being read and visually explain the content of the educational material.
3. practical method-used to control the degree of assimilation of The explained material by students for the development of practical business and habit, as well as for conducting practical work in accordance with the content of the topic.
4. search method is used to prepare students for problem-based learning of the topic in order to develop their own thinking and research abilities.
5. Inductive method-used for the formation of thinking skills, for training in complexity, for the development of the ability to draw conclusions.
6. The method of independent work is used for the development of the ability to work in educational activities and the formation of skills in educational work, the ability to independently prepare easy topics, effectively work with didactic materials.
7. The game method is a method that stimulates students 'interest in the lesson and increases their activity, as well as forms students' speech skills [1. 25].

The above methods are used to determine the level of language proficiency of the student at the initial stage of learning. It helps easily master materials. In a lesson conducted correctly, students are interested in learning the language, and they are interested in learning the language.

Only a game that will relieve the student's fatigue and increase his interest elements are considered to be. The game allows the student to work together, that is, their involvement in collective work allows them to independently strive for creative search skills.

It is effective to use the basics of game types in teaching English for the following purposes.

1. Learn the Alphabet correctly
2. correct spelling learning
3. formation of correct reading skills
4. mastering vocabulary
5. development of students' game, formation of skills of correct writing, correct pronunciation, correct knowledge [2].

The student should be able to communicate in a foreign language with each other in a

foreign language, the teacher can use games as a form of training in his lessons, use them as a means of checking the level of knowledge to make the lesson interesting, increase students' interest in the language.

The selected games correspond to the vocabulary of students. The teacher should be able to make a plan in advance for conducting any game. At the same time, the teacher must know and comply with the following methodological requirements for the game.

It is optimal to master various tasks and exercises, theoretical problems and principles using the above methods. According to a foreign language subject, a student should not only memorize the rules and definitions of concepts, but also be able to use them in practice in the process of conscious communication and writing. You can improve your theoretical knowledge through a variety of tasks and exercises. For example, to work on a specific text, the following exercises are given:

1. reading the text without errors, observing the rhythm of The Voice;
2. Understanding the content;
3. storytelling using reference words;
4. drawing and describing the content according to its understanding;

The next type of exercise is speech training. In a dialogue speech, students should be able to perform simple actions, such as questions and answers, statements, instructions, and so on. Students should be able to create a new, holistic environment from partial elements. Students should be able to ask General Special questions and answer questions competently, thoroughly, and express their agreement or disagreement with something. It is necessary to increase the pace of students' speech and each student should say two lines when speaking [3].

At the present stage, one of the most widely used language exercises of subject teachers can include the exercise "Warm up". The purpose of the language training is to increase interest in the lesson. The warm voice and rhythm of the teacher in the course of language training, the correct planning of tasks with a well – thought-out plan of questions, create a good relationship between the teacher and the student, and significantly improve the results of the upcoming lesson.

Writing a small essay not only increases students' ability to write, understand the language, and speak, but also leads to the formation of each child as an individual. It is quite possible to spend such works as a 5-minute recording without taking up much time. When listening to the work, it is better to pay more attention not to the mistakes made by the student, as in the dialogue, but to his idea, the ability to describe his life experience [4, 5].

The types of topics are diverse: "the most interesting moment of the day". "What am I thinking now? "The one I know." "My hobby." "Something I like." "The world I love."

The next type of exercise is called "Find the words". Children should find the word according to the instructions.

E bread is right in the middle.

D is at the end. B is one of the pre-email emails.

R is located between b and E.

A – is between e and b.

Results and discussion. Cross-cultural competence can be represented as a complex of knowledge, skills and personality traits that allow it to achieve the goal of communication within the framework of intercultural communication.

The structure of cross-cultural, in our opinion, is as follows.

1. The cognitive component implies a knowledge system that includes knowledge of the cultural characteristics of both one's own country and the country of the target language.

2. The activity component provides skills and abilities to adapt their knowledge to a new cultural environment and apply them in practice, quickly adapt to the proposed circumstances, use verbal and non-verbal means, interact with representatives of other cultures.

3. The personal component assumes the presence of such personality traits as tolerance, tolerance, patriotism, empathy.

This approach, in our opinion, expands the possibilities of forming the cross-culture at a

new level, affecting all aspects of competence. In this case, the use of gaming technologies in the educational process can play a special role.

The use of game activity allows you to make the educational process creative and interesting for students of any level. At the same time, special attention is paid to the development of cross-cultural competence - an integral part of foreign language communicative competence [6].

The use of various kinds of games in conducting classes helps to combine the rational and emotional components of learning. The use of games allows, among other things, to compensate for information overload, to organize a mode of psychological unloading for students, which ultimately contributes to better assimilation of knowledge and communication skills. The games, making high demands on the level of the teacher's qualifications, allow you to create a creative, relaxed atmosphere in the lesson, while at the same time showing ways to solve problems in specific communication situations [7,14].

Russian and foreign psychologists, such as L.S.Vygotsky, Z.M.Istomina, R.I.Zhukovskaya, I.A.Zimnyaya, E.I.Negnevitskaya, F.Frebel, J.Piaget, note that the game is the most effective form of teaching the culture of the target language. The game forms in children an adequate attitude to the surrounding reality activates cognitive processes: attention, thinking, memory.

Let's consider some forms of game activity that can be used in the classroom in educational institutions.

Simulation games combine elements such as cooperation, competition. Participants in such games can assess their ability to work in a team, show analytical, leadership and other business qualities.

The essence of the role-playing game is the transformation of the student into one character or another, in his actions corresponding to the set game task.

The key of educational moments in such games is precisely the process of reincarnation, that is, the development of the ability to look at the world around us through the eyes of another person.

The pedagogical and didactic value of the business game is that it allows the participants to reveal themselves, learn to take an active life position, and decide on the choice of a future profession.

Biographical reflection means comprehension of one's own biography and the subsequent clarification of the foundations of one's own identity and forms of its manifestation in everyday life and further comparison with the life of peers abroad.

Foreign language teaching should be aimed at the practical application of skills. That is, communicative competence should be formed, which implies the achievement of the goal of the communicative act in any situation [8,60]. The most effective are lessons that simulate typical situations in which a guest of another country may find himself during a trip, excursion, etc. Role-playing games, contests, and quizzes come to the rescue. Game techniques provide a higher, in comparison with the traditional method, the degree of manifestation of cognitive independence by the learner, there is a transition from the position of the object of learning to the position of the subject of activity and communication.

The means that ensure the greatest activity of students in the lesson are:

- motivation of tasks performed by students;
- use of various types of speech activity - dialogue, monologue, polylogue;
- use of visual materials, theatricalization;
- saturation of the material with new vocabulary;
- group form of cognitive activity;
- differentiated approach to students;
- comfortable and creative atmosphere in the lesson.

Thus, each student's action during the lesson should correspond to the purpose of the lesson and be motivated:

- it is necessary not only to ask questions about the topic but for example, try on the role

of a correspondent and interview a star;

- it is necessary not only to rewrite the text of the greeting but to arrange postcards, put them in envelopes and give them to friends and family.

Below we have presented some examples of auditive gaming technologies.

1. "The story of my family"

The goal is to foster a respectful attitude of students to each other, acquaintance with the national characteristics of the peoples to which the families of classmates belong.

Students' speech actions - speaking, listening.

Materials - verbal and non-verbal (photography, PowerPoint presentation, family tree).

The form of the game is the individual, group.

Game content: students must present their family history and their last name. The student can also talk about family traditions and customs associated with his nationality.

The result of the game is a discussion of the family traditions of different nations.

2. "Holiday calendar"

The goal is to get to know the UK holidays and their sequence.

Students' speech actions - listening.

Materials - non-verbal (cards with names of national holidays).

The form of the game is the group.

Game content: students are divided into two teams. Everyone receives a card with the name of the holiday. Further, at the command of the teacher, the students should line up in the order of the holidays in the year.

The result of the game: the team that can line up in the correct order wins.

3. «Bang bang!»

The goal is to develop the speed of reaction, thinking, activation of knowledge about the culture of the country of the target language.

Students' speech actions - listening.

Materials - verbal (a list of questions about the cultural characteristics of the country of the target language).

The form of the game is a group.

Game content: the teacher prepares in advance a list of questions about the cultural characteristics of the country of the target language. The class is divided into two teams. The teacher explains to the students that they are now cowboys.

One player comes forward from each team. These two participants fold their fingers together like a pistol. The teacher reads the question. The player who is the first to answer the question correctly says to his opponent: "Bang bang!", The "stricken" participant squats down.

The result of the game: the winner continues to compete with a new opponent.

One of the most popular forms of work in recent times is the method of "Brainstroming", that is, creating a single story and telling it using illustrated characters.

Conclusion. In conclusion, it can be noted that for the formation of students' speech skills, it is important to perform exercises using effective methods. Therefore, careful education with the active organization of business speech skills in the development of their authentic competence depends not only on the ingenuity of the teacher, communicative competence, but also on his ability to use effective methods optimally. We also found that taking into account external and internal factors, it is possible to identify effective ways to develop students' audit competence in teaching a foreign language.

REFERENCES:

1. Kunanbayev S.S. Teory and practice of modern foreign language education// Almaty, 2010, 344p.
2. Towards a culturally component system of care// Prepered by: Terry L.Cross and Barbara J.Bazron, Karl W.Dennis and Mareasa R.Isaacs, Washington, 1989. – p.90

3. The Hispanic Condition: Reflections on Culture and Identity in America // I.Stavans, Harper Collins publishers, 1995. – p. 242
4. Davis K. The intersection of free-for-service, managed health care and cultural competence: Implications for national health care policy and services to the people of color. New York: Oxford University Press, 2001. – p. 204
5. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. – М. : Академия, 2007. – 336 с.
6. Алесина Е. В. Учебные игры на уроках английского языка // Иностранные языки в школе. – 1987. – № 4. – С. 66–67.
7. Демьяненко М.Я., Лазаренко К.А., Мельник С.В. Основы общей методики обучения иностранным языкам: теоретический курс. Киев: Вища школа, 1984. – С. 266–273.
8. Кросс-культурная составляющая иноязычной коммуникации: когнитивный и дидактический аспекты. - СПб.: «Наука», 2003. – с.149.
9. Kim N.P., Matveeva N.A. From the experiment on building cross-cultural competence of future interpreters during their university training / N.P. Kim, N.A. Matveeva // Science, Technology and Higher Education: materials of the IV international research and practice conference. – Vol. II – Westwood, Canada. – January 30, 2014 – PP. 175-181.
10. Deardorff D.K. Identification and assessment of cross-cultural competence as a student outcome of internationalization // Journal of Studies in Intercultural Education. 2007. №10., p.241–266.

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМЫТУДА АУДИТИВТІ ОЙЫНДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Мусабаева А.Н., Нурслям У., Темирғалиев Е., Айтқожин С.

Бұл мақала бастауыш мектептегі шет тілі сабақтарында тыңдауды оқытудың маңызды құралы ретінде есту ойындарын зерттеуге арналған. Басқа сөйлеу дағдыларымен салыстырғанда, тыңдауды дамыту шет тілін оқытуда өте күрделі процесс, сонымен қатар ол күш пен көп шоғырлануды қажет етеді, бұл көбінесе оқушылардың ынтасын төмендетеді. Сондықтан тыңдау дағдыларын дамытуға бағытталған ойын технологияларын қолдану студенттерді жаңа тілдік кеңістікке бейімдеудің қуатты факторы болып табылады, бұл студенттерді тілдік әлеммен табиғи түрде таныстыру мәселесін шешуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: *кросс-мәдениет; ойын технологиялары; аудитивті ойын; ағылшын тілі; балаларға арналған ағылшын тілі; тыңдалым; мәдениетаралық құзыреттілік; ағылшын тілін оқыту әдістемесі.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУДИТИВНЫХ ИГР В РАЗВИТИИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Мусабаева А.Н., Нурслям У., Темирғалиев Е., Айтқожин С.

Данная статья посвящена изучению слуховых игр как важного средства обучения аудированию на уроках иностранного языка в начальной школе. По сравнению с другими речевыми умениями, развитие аудирования-очень сложный процесс в обучении иностранному языку, более того, он требует сил и большой концентрации внимания, что часто снижает мотивацию студентов. Поэтому использование игровых технологий, направленных на развитие навыков аудирования, является сильнейшим фактором адаптации учащихся в новом языковом пространстве, позволяющим решить проблему естественного приобщения учащегося к миру языка.

Ключевые слова: *кросс-культура; игровые технологии; аудитивная игра; английский язык; английский для детей; аудирование; межкультурная компетенция; методика обучения английскому языку.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.01.2021ж.

UDC 811.111

FORMATION OF ABBREVIATIONS AND SHORTENING IN MODERN ENGLISH SOCIAL NETS

Tastemirova A.E., Zhailaubay D.A., Yelubayeva A.A.

The structure of the presented article includes the definition features of modern English in English-speaking social networks, analysis of these features in comparison with standard English, identification of user characteristics of the use of abbreviations and shortenings in English-speaking social networks.

Keywords: *language, communication, slang, subject, student, teacher, learning.*

Abbreviation (Italian: *abbreviatura*, from Lat. *Brevis* - short) — a word formed by an abbreviation of a word or phrase and read by the alphabetical name of the initial letters or by the initial sounds of the words included in it. Abbreviations are divided into compound words and initial abbreviations:

a compound word is a word made up of abbreviated initial elements (morphemes) of a phrase;

initial types of compound words are words formed by adding the initial letters of words or initial sounds, in turn, are divided into abbreviations alphabetic, sound and alphanumeric.

Abbreviations and abbreviations should save not only space on the page, but also the reader's time. Therefore, abbreviations in the text are acceptable if the reader does not often have to refer to additional reference sources to decipher them.

It is undesirable to use little-known, non-generally accepted abbreviations and abbreviations if the text is addressed to a mass reader. It is necessary to distinguish between generally accepted (understandable to the general reader) and special (understandable to specialists) abbreviations and abbreviations;

Abbreviations that coincide in form with others that have a different meaning are undesirable;

Discordant abbreviations are undesirable;

Do not abbreviate the names of historical events.

A special case of an abbreviation is an acronym. Over the past decade, social networks have gained great popularity in the life of modern society, and along with them a new abbreviations and shortening of users has appeared: the vocabulary in which abbreviated forms of words, abbreviations prevail, "emoticons" have appeared, has changed spelling, punctuation and grammar, but not every user of the Internet space may be familiar with these lexical structures. Unsurprisingly, with the advent of communication opportunities in Internet, the language has changed over time. [1]

A social network is not only a source of news information, but also a daily communication tool that provides users with ample opportunities for self-expression. Communication in social networks is carried out in the context of mass communication and, thus, has their own characteristics in contrast to direct communication in life.[2] The popularity and availability of Internet technologies contributed to the emergence of new opportunities and methods of communication, forming a new sphere of information interaction, which led to the emergence of

a new youth slang in social networks. Thus, the development process of this phenomenon also influenced the linguistic component of modern society. There are ample opportunities for replenishment of the lexical systems of languages, respectively, this gives a powerful impetus for descriptions and systematization of a large stream of neologisms, idioms, phrases and meanings that determine the emergence of an independent field of study of neology, which is understood as the science of neologisms, that is, such a layer of vocabulary that is characterized by "Connotation of novelty." [3]

To date, the linguistic component of Internet communication in English-speaking social networks is poorly understood, despite the fact that the Internet is present in our lives not only in the field of work or education, but also as a means of communication. Due to the fact that in the 21st century, use social networks, the language under their influence inevitably changes and this is facilitated by such an aspect as social progress. The use of acronyms is a written communication perspective. The result of psycholinguistic actions can be called a reduction in transmission time information and an increase in the productivity of the individual's work, which is the main engine of human progress. [4]

The study uses methods of analysis modern English dictionary, as well as analysis of communication in foreign social networks, content analysis, hypothetical-deductive method, contextological analysis, comparison method and generalization method. The analysis is based on the "stars" of foreign social networks. Experimental work was carried out in English-speaking social networks: Instagram, Twitter, Youtube, Facebook.

The analysis was based on the "stars" of foreign social networks, that is, those people whom others want to be like, people who have succeeded in social media. The analysis included metrics such as slang, abbreviations and standard English. Diagnostics of popular abbreviations was carried out in a search engine of a social network, entering one or another word independently. [5] Search result for popular mention (hereinafter hashtag) on Instagram became #DIY (Do It Yourself from English "Do it yourself"). Subjects of the social network wrote it 22,502,301 times. Another of the popular hashtags is #GM (Good Morning from English "Good morning"). Diagnostics showed that the contraction was used 9,281,788 times. Example: #GM guys. #Good morning, guys. Subjects of the social network Instagram use hashtag abbreviations so that they can be seen by other users who are looking for information under a specific hashtag. Some users use acronyms to get into "Top Users" and gain popularity. For example, under a photo on the beach in the morning in Goa, they can put tags such as #GM #Goa, which will mean "Good morning. I'm in Goa. " Thus, any other user who wants to see the morning in Goa will enter the same hashtags, and perhaps even like. [6]

Analysis of the social network Twitter allowed us to identify that the subject uses the following slang: on fleek (used by young people to describe admiration for someone, something). Example: Girl, your eyebrows on fleek! Girl, your eyebrows look awesome. There is no translation of the expression itself, such a word does not even exist. However, the search engine TwitterSearch showed that slang was used 329,325 times. Next, we covered the popular Twitter abbreviations: #DM (Direct Message from English. "Direct messages" / Want more retweets? #DM. Want more retweets? Write me a private message.), #FOMO (Fear Of Missing Out from English. I've checked my Twitter 9 times today #FOMO. I went on Twitter 9 times today. I'm afraid to miss something important.) The hashtag DM has been used 120,078 times and FOMO is 108,605.140 characters with spaces is a Twitter feature. The value of each "tweet" (text) is immediately visible. Many microbloggers cannot fit the full message that they would like to convey to their "followers" (from English "subscribers"), therefore they use "hashtags" (#) with abbreviations that are common and familiar to their audience. YouTube content analysis showed that the subject uses slang and abbreviations to get more views and become popular. Modern journalism is characterized by the dominant position of abbreviations in names. When analyzing the material, we divided the topics containing abbreviations into two groups based on the principle of clear sentence separation: abbreviation as part of the topic and abbreviation as part of the rhyme. Thus, the name is

characterized by the reliability of the subject and, accordingly, a high level of information. Most often, inter-phrase communication in a journalistic text is carried out by means of an abbreviation and keywords taken from the transcription of the abbreviation. Different use of abbreviations and their components leads to heterogeneity of the text. The main focus is on keywords in the content.

Abbreviations also occupy a dominant place in the texts of fiction. Modern fiction texts are characterized by the specialized use of abbreviations in certain genres, for example, in detective stories and science fiction, there are many abbreviations. The functional meaning of abbreviations in the prose and poetic genres is similar. Abbreviations in the texts act as a means of "parodying" nominations in certain areas of human life, and are used as illustrative material for the events described. Abbreviations carry an emotional load in the text, are filled with irony due to the "collision of well-known significant words and resulting abbreviations. Abbreviations are often used as strings (metonymy, metaphor, identification, comparison). Modern poetry is characterized by the depiction of abbreviations. They serve as a means of expression and generate abbreviated nominations. Currently, the abbreviation has become one of the most effective methods of Word formation, widely used in the modern press. One of the main reasons for the appearance of abbreviations is the principle of saving speech resources, which is widely used on the pages of periodicals. New trends in the use of abbreviations in modern speech are associated with the rapid development of Science and technology, the emergence of new realities that require naming, the revision of existing facts of reality, the search for new means of expression and, finally, the emergence of new words and meanings.

YouTube is a commercial social platform where from THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF LINGUISTICS For each view (starting from 1,000), the subject receives money. Based on this, users shoot videos and use generally accepted abbreviations. For example, GRWM (Get Ready With Me from English. "Preparing with me" (available in mind, we paint, dress, etc.)). The number of videos of this abbreviation is 2,420,000. Another vivid example of OOTD (Outfit Of The Day). The number of references is 2,220,000.[7] Modern linguistics pay great attention to the study of the language of journalism, especially newspaper, which is considered the most sensitive to various lexical innovations. In the field of studying lexical innovations, the abbreviation occupies a certain place as a means of compression. The process of abbreviation is one of the most characteristic features of the modern print language, combining the desire for standard speech patterns and expressiveness. The high frequency of use of abbreviations in oral and written speech indicates that they belong to the standard. Also, the expression is achieved due to the random unusual decoding of the abbreviation, the convergence of the abbreviation with a simple word, the reduction of proper names and the appearance of derived abbreviations. In the modern printed language there is a tendency to increase the number of acronyms, however, a review of works devoted to the study of the specifics of journalistic style of the newspaper, showed that the problem of the expressive use of abbreviations in the Newspapers as well as their comparative analysis according to materials of different language groups is still not published properly. This explains the relevance of studying abbreviations in terms of their functioning in the newspaper language.

Facebook diagnostics revealed the following popular hashtags: #IRL (In Real Life from the English. "In reality" / After looking at an old Facebook photo I really want to hang out with friends #IRL. After looking at old photos on Facebook, I realized that I want to hang out with friends # in reality), #ICYMI (In case you missed it from English. "In case you missed it" / #ICYMI you aren't alone. We can help you with that. In case you missed it this is (for example, a concert) - you are not alone. We will help you (send a link to repeat). #IRL used 93,176 times, #ICYMI 98,913 times. Using Facebook abbreviations can help replace longer words or expressions and speed up communication. Therefore, people use acronyms for common expressions.

Conclusions. The results of the performed diagnostics showed that abbreviations are often used by users on social networks, and are also a popular form of communication between users. Social media is primarily an entertainment platform. Users go online to distract themselves, relax,

watch funny videos and pictures. Social media is a free platform where no one restricts anyone by rules or grammar. Anyone can write anything and how they want.

The study confirmed that the modern form of English used for communication on social networks is a dynamic and evolving form of language that has semantic, grammatical features. Modern and standard English were analyzed and compared, and English-language social networks were diagnosed for the use of abbreviations. A content analysis was also carried out, and it was found that this study allows us to identify the socio-psychological characteristics of users, which show why people use abbreviations instead of standard English. The materials of the article can be useful for specialists in the field of social media marketing, in advertising when working with customer orders, monitoring current events, searching for potential customers, getting to know the target audience, as well as for linguists studying changes in modern English.

REFERENCES:

1. Baron N. Always on: language in an online and mobile world // Oxford University Press. 2008. С. 46
2. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. Москва: Высшая школа. 1989. 126 с.
3. Crystal D. Language and the Internet. Великобритания: Cambridge University Press. 2006. 304с.
4. Sakaeva L.R., Spirina T.S. Structural Models of Phraseological Units Characterizing Power in the English, German and Russian Languages //Asian Social Science; Vol. 11, No. 7; 2015. С.145-151.
5. Adams V. Introduction into English Word formation. Lnd., 1983.
6. Fried-Booth Diana L. (1999). Project Work. Oxford University Press. P.89.
7. Hutchinson Tom. (2001). Introduction to Project Work. Oxford University Press.

ҚАЗІРГІ АҒЫЛШЫН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРІНДЕ АББРЕВИАТУРАЛАР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Тастемирова А.Е., Жайлаубай Д.А., Елубаева А.А.

Ұсынылған мақаланың құрылымына заманауи ағылшын тілінің ерекшеліктері, осы ерекшеліктерді стандартты ағылшын тілімен салыстыру, ағылшын тілді әлеуметтік желілерде аббревиатуралар мен қысқартуларды қолданудың сипаттамаларын анықтау және қолдану аясын зерттедік.

Тірек сөздер: *тіл, қарым-қатынас, жаргон, пән, оқушы, мұғалім, оқыту.*

ФОРМИРОВАНИЕ АББРЕВИАТУР И СОКРАЩЕНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ АНГЛИЙСКИХ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

Тастемирова А.Е., Жайлаубай Д.А., Елубаева А.А.

Представленная статья включает в себя определение особенностей современного английского языка в англоязычных социальных сетях, анализ данных особенностей в сравнение со стандартным английским языком, выявление особенностей пользователя употребления аббревиатур и сокращений в англоязычных социальных сетях.

Ключевые слова: *язык, коммуникации, сленг, субъект, студент, преподаватель, обучение.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 12.01.2021ж.

ӘӘЖ 659

ӘЛЕУМЕТТІК ЖАРНАМАНЫҢ ҚЫЗМЕТТЕРІ*Чалтикенова Л.А., Сейтбекова Н. А.*

Біз мақаламызда әлеуметтік жарнама қызметінің маңыздылығын көрсетіп, оның функцияларының түрлеріне тоқталамыз. Әлеуметтік жарнама қызмет түрлерін жеке-жеке топтарға бөліп саралаймыз. Плакаттар мен билбордтарда, телеарналарда берілетін әлеуметтік жарнама мәтінінің ерекшелігіне мән беріледі. Әлеуметтік жарнама қызметінің барлық саланы қамтитынын көрсете отырып, өзіндік пайымдау тұжырымдарымызды ұсынбақпыз.

Тірек сөздер: *әлеуметтік жарнама, плакаттар, телеарналар, әлеуметтік роликтер, әлеуметтік жарнама мотивтері.*

Әлеуметтік жарнама қызметі сұранысқа көп ие қызметтердің бір түрі деп айта алмаймыз. Өйткені, әлеуметтік жарнама қызметтеріне сұраныс аз. Қазіргі таңда сұраныстың көп бөлігін тауар, имиджік, фирмаішлік және коммерциялық жарнама қызметтері алып отыр.

Әлеуметтік жарнаманың қызметі – қоғамдағы құндылықтарды насихаттап, ұлттық тәрбиеге баулып, қауіп-қатермен күрес және алдын алу жолдары, теріс ағымдағы дүниелерді ескерту мен қорғау.

Әлеуметтік жарнаманың функциялары:

- қоғамдық пікірді қалыптастыру;
- қоғамдық өмірдің өзекті мәселелеріне назар аудару;
- оларды шешу бойынша іс-әрекеттерді ынталандыру;
- мемлекеттік құрылымдарға оң көзқарас қалыптастыру;
- бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін көрсету;
- азаматтық қоғамның әлеуметтік маңызы бар институттарын нығайту[1].

Әлеуметтік жарнама осы көрсетілген функциялардың бәріне жеке – жеке назарын аударып, осы мәселелерді шешуге жол іздейді. Әлеуметтік жарнама қызметінің күрделілігі осында, бәрін қамтып бір арнаға тоғыстырады. Әлеуметтік жарнама қоғамда болып жатқан экономикалық және рухани-мәдени дүниелерге жағымды пікірлерді қалыптастырып, орнықтырып отыру. Біздегі қазіргі таңдағы күрделі мәселе аналар үйі мен қарттар үйінің көптігі. Әлеуметтік жарнама осы мәселелердің алдын алу шараларын жасау мен болдырмаудың жолдарын іздейді. Азаматтардың жеке басының құқығын қорғауды қамтамасыз етеді. Жоғарыда көрсетілген осы барлық функциялар әлеуметтік жарнаманың қарастыратын дүниелерінің нәтижесінде қалыптасқан.

Алайда, Е.Степанов әлеуметтік жарнаманың келесі негізгі функцияларын бөліп көрсетуді ұсынады:

әлеуметтік қызметтер туралы ақпараттандыру;

жаңа мінез-құлық көзқарастарын қалыптастыру (мысалы, темекі шегуден, алкогольден бас тарту);

мемлекеттік әлеуметтік қызметтердің оң имиджін қалыптастыру;

әлеуметтік мәселелерді шешуде әлеуметтік мекемелер мен демеушілердің күш-жігерін біріктіру – деп оны үлкен төрт топқа

бөліп көрсетеді[2].

Әлеуметтік жарнаманың Е.Степанов көрсеткен төрт функциясы жоғарыда көрсетілген алты функцияның жинақталған үлкен тобы деп айтсақ та болады. Яғни әлеуметтік жарнаманың әр функциясының өзіне тән қызметі мен міндеті бар. Әлеуметтік жарнама функциялары қоғамдағы күрделі мәселелер мен шешімді іздеуге байланысты

туындаған.

Әлеуметтік жарнама түрлерін сурет әлеуметтік жарнамасы және әлеуметтік роликтер деп екі үлкен топқа бөліп қарастыруымызға болады.

Сурет әлеуметтік жарнамасы- яғни плакаттарда көрсетілетін әлеуметтік мәселелер. Қоғамдағы түйткілді мәселелердің шешім іздеу мен алдын алу шараларын бейнелейтін суреттер мен соған байланысты мәтіндердің бейнеленуі. Бұл суреттер мен мәтіндер қоғамға ой тастап, адамды бей-жай қалдырмауы керек. Сурет әлеуметтік жарнамасы салауатты өмір салтын ұстануға, діни бағыттағы, отбасында болып жатқан түрлі зорлық-зомбылықтың алдын алу мен безбүйрек әкелер мен аналарға ой тастау мақсатында қызмет етеді. Мысалы: салауатты өмір салтына бағытталған мына плакаттар бетіндегі әлеуметтік жарнамаға назар салайық.

Бұл әлеуметтік жарнамадағы мәтін ғана емес бейненің яғни суреттің өзі бір қарағанда адам жадында сақталатындай жасалуы керек. Әлеуметтік жарнама мәтініне назар саларлық болсақ «Темекі – аса қауіпті у!» сөйлемі қолданылған. Яғни, темекі қатерлі екенін қоғамға түсіндіріп, салдары неге апаратын көрсететін әлеуметтік жарнама. Қоғамға қауіп-қатердің алдын алу мақсатында жасалған әлеуметтік жарнама қызметінің бір түрі. Жақсы жасалған әлеуметтік жарнаманың бірі. Суреттің өзі адам бойында темекіге деген қорқынышты туындатады. Мәтіннің өзі суретке лайықталып алынған. Ендігі кезекте әлеуметтік жарнама мәтінінің құрылысын талдайтын болсақ: «Темекі- аса қауіпті у!» Сөйлем стильдік мағыналық жағынан да дұрыс құрылған. Өйткені, бұл жарнама орыс тілді нұсқаға сәйкес берілген. Айтылу мақсатына қарай лепті сөйлем, сөздер тура мағынасында, орын тәртібі сақталып қолданылған.

Әлеуметтік роликтер – қоғамдағы құндылықтарды насихаттап, сурет әлеуметтік жарнамасы секілді қоғамдағы түйткілді мәселелердің алдын алу шараларымен қоғамдағы өте өзекті мәселеерді тілге тиек етіп, сол мәселелерді бейнелейді. Әлеуметтік роликтерді әлеуметтік желі беттерінен жиі кездестіруімізге болады. Теледидар беттерінен әлеуметтік роликтер өкінішке қарай көп көрсетіле бермейді. Әлеуметтік роликтердің әлеуметтік желіде көрсетілетіндерінің уақыты 1 минуттан – 10 минут аралығында көрсетіле береді. Яғни әлеуметтік желілерде әлеуметтік роликке деген уақыт шектеулігі жоқ. Алайда, теледидар беттерінен көрсетілетін әлеуметтік роликтердің уақыт саны шектеулі.

Ақпарат және коммуникациялар министрлігі әр арна бір айға жоспарланған хабар таратудың 1 пайызын әлеуметтік жарнамаға арнауды ұсынып отыр. Яғни, күніне шамамен 10 мәрте шығып отыруы тиіс. Осы және БАҚ-тағы басқа да мәселелер жөнінде министрлік жанындағы қоғамдық кеңестің отырысында талқыланды[3].

Әлеуметтік жарнама теледидар беттерінен бір-ақ пайыз көрсетіледі. Себебі, сұраныстың жоқтығы мен қоғамның қызығушылық таныптауы емес, оған жеке меншік

каналдардың келіспеушілігі.

«Астана» каналының бұрынғы бас директоры оны былай деп атап көрсетті: "Мысалы, бізде тәулігіне 19 сағаттық шығарылым болады. Біз кеше санап шықтық, 30 секундтық роликті күніне 23 рет таратуымыз керек екен. Жеке меншік каналдар үшін бұл мүмкін емес. Тым көп. Бізде ұсыныс - таратылым көлемінен емес, жарнамалық уақыттың 1 пайызына сәйкес келетін көлемді алайық. Сол кезде күніне 4-5 рет әлеуметтік роликтерді көрсетіледі"[4].

Әлеуметтік жарнаманы теледидар беттерінен көрсету тиімсіз деп санайтындықтан көбіне әлеуметтік желілерден орын теуіп, көп қаралым жинайтыны да өтірік емес. Өйткені, әлеуметтік жарнаманы каналдардың көрсетуге қарсы болатыны оның тегін көрсетілуінде, яғни коммерциялық немесе тауар жарнамасы секілді қаржы көзімен қамтамасыз етілмейтіндігі.

Сонымен қатар, теледидар беттерінен көрсетілетін әлеуметтік жарнама сапасында өте ұтымды әрі сапалы болуы керек. Сурет әлеуметтік жарнамасына қарағанда, әлеуметтік роликтердің жүгінің екі есе көп болуы да осында.

Теледидар беттеріндегі әлеуметтік жарнама туралы зерттеуші Л.Чижованың мына сөзін дәйек ретінде пайдалансақ болады: «Телевизиядағы әлеуметтік жарнамалар – ЖИТС қауіпі туралы роликтер, тастанды жетім балалар мен қоғамдық өзге де негізгі мәселелер». Л.Чижованың айтуынша, телевидениядағы көптеген әлеуметтік жарнамалар сәтсіз түсірілген. Тек сәтті шыққан бірдене-бір ролик деп «Позвоните родителю», «Уплати налоги – с спи спокойно» - деп осы жарнамаларды атап көрсеткен болатын[5].

Бізде теледидар беттерінен көрсетілетін әлеуметтік жарнаманың сәтсіз шығуына байланысты көп көрсетілмейді деп түсіндіріп бергендей болды Л.Чижова. Яғни, теледидар беттерінен әлеуметтік жарнамалардың көрсетілмеуінің бір емес, бірнеше себебі бар екен. Алайда, қазіргі таңда әлеуметтік жарнамалар көгілдір экран беттерінен бірте-бірте орын тебе бастады. Сонымен қоса, сәтті жасалғандары да аз емес.

Әлеуметтік жарнаманың қызметі қазіргі таңда аса қажетті салалардың бірі болып тұр. Себебі, тек Қазақстанды ғана емес, бүкіл әлемді дүр сілкіндірген коронавирустың етек алуы. Осы аурудың алдын алу мақсатында теледидардан, билбордтар мен плакаттардан болсын әлеуметтік жарнамалар көптеп көрсетіле бастады. Әлеуметтік жарнаманың бұл жердегі негізгі қызметі - бетперде тағып жүру, арақашықтықты сақтау және көпшілік орындарға жиналмау сияқты алдын-ала ескерту шараларын жасау. Мысалы: Осы аурудың алдын алу, сақтану жолдарын көрсету мақсатында жасалған мына әлеуметтік роликтің мәтініне назар аударсақ: «Коронавирустан сақтану жолдары:

Қолды сабынмен мұқият жуу немесе антисептик негізіндегі құралдармен сүрту

Қолмен ауыз, мұрын, көзді ұстамау

Жөтелгенде немесе түшкіргенде орамалды пайдалану немесе ауыз бен мұрынды шынтақпен бүркемелеу

Адамдар көп жиналатын жерге бармау

Респираторлық ауру белгілері бар адамдармен байланысқа түспеу

Жоғары температурада өңделген тағамдарды ғана пайдалану

Сапалы ауыз су пайдалану (қайнатылған немесе тазартылған)

Жабайы жануарлар мен аң-құстарға жоламау

Егер жөтел қысып, тыныс алу қиындаса, дене қызуы көтерілсе медициналық көмекке жүгіну керек. Өз және өзгелердің қауіпсіздігін сақтаңыз!»

Салауатты өмір салтын сақтауға, аурудың алдын алу мақсатында жасалған әлеуметтік жарнаманың бір түрі. Бәрін жеке-жеке көрсетіп халыққа түсінікті жасалған. Ең алдымен не істеуіміз керек, қандай шаралар қолдануымыз керек бәрі 38 секундтық әлеуметтік жарнамада өте сәтті көрсетілген және сапасына да көңіл толады. Жарнама мәтініндегі сөйлем стильдік мағыналық жағынан да дұрыс құрылған. Өйткені, бұл жарнама орыс тілді нұсқаға сәйкес берілген. Айтылу мақсатына қарай лепті сөйлем және құрмалас

сөйлемдер қолданылған. Сөздер тура мағнасында да және орын тәртібі сақталып жасалған. Соңғы сөйлемдегі «өз» өздік есімдігін сөйлем орайына орай өзіңіздің және өзгелердің денсаулығын сақтаңыз- деген орынды қолданылған. Сондықтанда, сөйлем құлаққа әсерлі, әрі қысқа, әрі нұсқа, айтылуы да құлаққа түрпідей тимейді, жағымды, әуезді естіледі.

Әлеуметтік жарнамалық үндеулерде қолданылатын себептерді (мотивтерді) шартты түрде екі үлкен топқа біріктіруге болады:

1. Эмоционалды себептер (мотивтер).

Жарнамадағы эмоционалды себептер (мотивтер) алушыларды теріс эмоциялардан арылуға және жағымды эмоцияларға қол жеткізуге деген ұмтылысын ояту.

Қорқыныш себептері (мотиві). Оны қолдану жарнамалық тәжірибенің халықаралық Кодексімен айтарлықтай шектелгеніне қарамастан, қорқыныш мотиві жеке гигиена құралдарында, түрлі жарнамаларда қолданылады (темекі шегу, ЖҚТБ және т.б.).

Маңыздылық пен өзін-өзі тану мотиві адамның қоршаған ортаны тануға, әлеуметтік мәртебесін арттыруға, белгілі бір имиджге қол жеткізуге және т. б. табиғи қалауына негізделіп жасалады.

Бостандықтың мотиві адамның белгілі бір жағдайлардан тәуелсіздікке ұмтылуымен, өмірдің әртүрлі салаларында өз тәуелсіздігін қорғаумен анықталады.

Қызығушылық мотиві адамның қызығушылығы мен жаңалыққа деген сүйіспеншілігі сияқты қасиеттерді пайдаланады.

2. Моральдық себептер (мотивтер).

Моральдық және әлеуметтік мотивтер әділеттілік пен әдептілік сезіміне жүгінеді. Жарнамалық үндеулерде қоршаған ортаны қорғау, құқық қорғау және т. б. сияқты өткір әлеуметтік мәселелерді шешу қажеттілігі жиі айтылады.

Әділеттілік мотиві қайырымдылық қорларын, қоғамдық ұйымдарды, саяси науқандарды жарнамалауда қолданылады.

Қоршаған ортаны қорғау мотиві қоршаған орта ластануы мәселенің шиеленісуіне байланысты қоршаған ортаны қорғау мотивін қазіргі таңда көптеген фирмалар қолданады.

Әдептіліктің мотиві негізгі моральдық құндылықтарға негізделген: адалдық, мейірімділік, тазалық және т. б. әлеуметтік жарнамалар.

Әлеуметтік мотивті - ұлтаралық қақтығыстардың алдын алу, қоғамдағы шиеленісті болдырмау және т. б. қоғамдық қылмыстардың алдын алу мақсатында қолданылады[6]

Жоғарыда әлеуметтік жарнаманың екі үлкен себепін (мотивін) көрсеттік. Олар өз ішінен топтарға бөлінеді және әр топтардың өзіне тән атқаратын қызметтерімен таныстық. Әлеуметтік жарнама қызметтері өте күрделі мәселелермен бетпе-бет келіп алдын алу, насихаттау сияқты күрделі мәселелермен күреседі. Әлеуметтік жарнама қоғам үшін, мемлекет үшін өте керек, әрі сұраныс тудыратын қызмет түрінің бірі екеніне оның екі үлкен себепімен (мотивімен) танысу арқылы тағы көзімізді жеткіздік.

Қазақстанда әлеуметтік жарнама кеш зерттеліп, ғылыми еңбектер жазылмағанымен, қазіргі таңда әлеуметтік жарнама қызметінің қаншалықты маңызды сала екенін біліміз. Сонымен қатар, тек біздің елде ғана емес әлеуметтік жарнама саласы қазіргі таңда күрделі жағдайға байланысты дүние жүзі елдерінің сұранысын туғызып отыр.

Әлеуметтік жарнама адам қызметінің барлық дерлік саласын қамтиды деп айтсақ, артық айтқандық болмас. Мысалы:

Дін - әртүрлі діни экстремизмдерді болдырмау мен алдын алуға бағытталған әлеуметтік жарнама.

Дін атын жамылған әртүрлі экстремистік топтардан сақтанып және осындай топтардың алдын алу мақсатында жасалған әлеуметтік жарнама. Әлеуметтік жарнама мәтіні жай сөйлем арқылы орын тәртібі сақталып жасалған. Әлеуметтік жарнама мәтіні өте қарапайым болғандықтан өз тұтынушыларын елең еткізе е алады деп айту өте қиын. Сондықтан әлеуметтік жарнамаларды ұсыну барысында оның мәтіні мен бейнеленген бейнеге баса назар аударылуы шарт. Әлеуметтік жарнама қоғамдағы түйткілді мәселелерді баса назарда ұстап, қоғаммен тығыз байланыста болып, ұсынылатын болғандықтан жарнамадағы әрбір дүние құнды болуы керек.

Экология – әртүрлі табиғат апаттарынан сақтану мен табиғатты қорғауға бағытталған әлеуметтік жарнама. Мысалы:

Табиғатты қорғайық –деп аталатын мына әлеуметтік жарнама экология саласына байланысты жасалған. Әлеуметтік жарнама мәтіні жай сөйлем арқылы орын тәртібі сақталып жасалған. Стильдік құрылысы да дұрыс. Әлеуметтік жарнама мәтіні орыс тілді нұсқасына сәйкес берілген.

Әлеуметтік жарнама мәтіні өз тұтынушыларның назарын бірден аударатындай болу үшін ондағы бейнеленген бейне де мәтіні де қысқа, әрі тартымды болғаны жөн. Сонымен қоса, әлеуметтік жарнама мәтіні тұтынушыларға түсініксіз болатындай күрделі жасалмағаны жөн.

Отбасылық және тұлға аралық қатынастар – отбасыдағы зорлық-зомбылықтар мен қоғамдағы шиеленісті мәселенің бірі қыздардың ар-намысын қорғау іс-шаралары. Мысалы:

Әлеуметтік жарнама мәтіні орыс тілді нұсқасына сай қысқа әрі ұтымды қолданылған. Сөйлемнің стильдік құрылымы дұрыс. Алайда, әлеуметтік жарнама мәтіні мен онда бейнелеген бейне бір – бірін толықтырып тұр деп айта алмаймыз. Себебі суретте қараңғылық бояулар өте көп қолданылып, салауатты қоғамға емес қараңғылыққа апаратын сияқты көрініп тұр. Сондықтан плакаттарда бейнеленетін бейне де мәтінге сай қолданылса және өз тұтынушыларын қызықтыратын дүниелер ұсынылса, өте жақсы жасалған әлеуметтік жарнама қатарын толықтырып тұрарлық дүниелер көп болар еді.

«Тұрмыстық отбасылық зорлық зомбылыққа қарсы іс-қимылдар туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылы 23 қарашада қабылданған заңының негізгі мақсаты: отбасы-тұрмыстық қарым-қатынастар саласында тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мен жолын кесу жөніндегі мемлекеттік органдар мен коммерциялық емес ұйымдардың қызметін жүзеге асырудың құқықтық негіздерін белгілейді, адамның және азаматтың конституциялық құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді деп жазылған[7].

Отбасыдағы зорлық зомбылықтың белең алуы қоғамды алаңдатып отырған мәселелердің бірі. Қабылданған заңдарға қарамастан қоғамда тұрмыстық зорлық-зомбылықтың қатары азаяр емес. Сондықтан осы мәселелердің алдын алу мен болдырмау мақсатында әлеуметтік жарнамалар мен әлеуметтік роликтер көптеп әзірленіп, халыққа ұсынылып жатыр. Осындай түйткілді мәселелердің алдын алуда әлеуметтік жарнаманың рөлінің ерекше екенін көре аламыз.

Өзін-өзі тану – әртүрлі өзіне зиян келтіретін дүниелерден аулақ болуға және онық зардабы неге апарып соқтыратынына байланысты жасалған әлеуметтік жарнама. Мысалы:

Адам баласын адалдыққа, адамгершілік пен жаман істерден аулақ болуға тәрбиелейтін әлеуметтік жарнама. Өз-өзіңді тәрбиелеу өте игі істерге апаратын үлкен көпір.

Сондықтан жаман істерден аулақ болып, жақсы істерге шақыратын- әлеуметтік жарнама. Әлеуметтік жарнама мәтіні жай және айтылу мақсатына қарай лепті сөйлем. Әлеуметтік жарнама мәтіні орыс тілді нұсқасына сай жасалған. Орын тәртібі сақталып қолданылған. Стильдік құрылымы дұрыс сақталған.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдар туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашада заң қабылданды. Бұл заңда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өз өкілеттіктері шегіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі қызметі көрсетілген[7].

Алайда, заңға қарамастан әлі күнге дейін шешілмей келе жатқан және қоғамда көп кездесетін әлеуметтік мәселелердің бірі. Жемқорлықпен күрес жайлы тек плакат беттеріндегі ғана әлеуметтік жарнамалар насихатталып жатқан жоқ. Сонымен қатар, телеарна мен радио беттерінен жемқорлықпен күрес жайлы әлеуметтік роликтерді көптеп кездестіреміз. Бұл әлеуметтік жарнамалардың негізгі мақсаты адамдарды адалдық пен адами қасиеттер бәрін жеңеді. Сондықтан, жаман істерден аулақ болып, жақсы істерге жақын болайық деген құндылықтарды насихаттайды.

Қазіргі кезде сыбайлас жемқорлық әлемнің кез келген елінде оның саяси дамуына байланысыз, оның ішінде Қазақстанда да, әлеуметтік құбылыс ретінде өмірін жалғастырып келеді, ол тек ауқымдылығымен ғана ерекшеленеді. Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік-экономикалық даму үдерісін, нарықтық экономиканың құрылуын, инвестициялар тарту процесін тежейді. Демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына кері әсерін тигізеді, елдің болашақ дамуына елеулі қауіп төндіреді. Қазақстанның мемлекеттік саясатының негізгі басымдықтарының бірі сыбайлас жемқорлықпен күрес болып табылады[8].

Жемқорлыққа қарсы тек әлеуметтік жарнамалар мен оған қарсы ұйымдастырылып жатқан дөңгелек үстелдер мен әлеуметтік роликтер ғана күрес пен үгіт – насихат жүргізбей, бізде адам ретінде өз құндылықтарымызды сақтап, әрбір азамат өзінің азаматтық борышын ұғынып, осы күрделі мәселенің алдын алуға және жоюға ат салысуымыз керек екенін түсіндіреді.

Сонымен ойымызды қорыта келе, әлеуметтік жарнама халыққа бағытталып жұмыс жасайтын болғандықтан, қоғамдағы осындай мәселелерден тыс қалмай, уақытында іске асырылып беріліп отырғаны жөн деп білеміз. Бұл - әлеуметтік жарнама қызметтерінің мақсаты қоғамда шиеленіскен осындай күрделі мәселелердің алдын алу шараларын жасап, қоғам мүдделерін қорғап, адами мінез-құлықты жақсы жағынан қалыптастыру деп білеміз. Әр ұсынған жарнама халыққа өтімді, түсінікті, ұғынықты тілмен айтылып ұлт менталитетіне сай болуды басты назарға алуымыз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. www.socreklama.ru: Евсина Наталья, Нефедова Алина, Панова Елизавета, Яблочкина Софья: Социальная реклама как основа развития современной общественной жизни. Мақала, 30.12.2005ж.
2. Степанов Е. Социальная реклама в России: генезис, жанры, эволюция. – Москва: Вест-консалтинг, 2006. – 120 б.
3. Енді еліміздегі телеарналар әлеуметтік жарнаманы тегін көрсетуге міндеттеледі :<http://www.qazaqstan.tv> (02.10.2017ж)
4. Қазақстандық телеарналар әлеуметтік жарнаманы тегін көрсететін болады: <http://www.lenta.inform.kz> (17.11.2016ж)
5. Телеарнадағы жарнаманың рөлі: <http://www.el.kz> (14.11.2016ж)

6. Социальная реклама: определение, функции, мотивы. URL: <http://www-media.ls.urfu.ru>

7. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ, "Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл туралы" ҚР Заңының жобасы туралы, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 23 қарашадағы N 1126 Қаулысы: <http://www.adilet.zan.kz>

8. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл – әрбір азаматтың міндеті: <http://www.kuef.kz>.

ФУНКЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ

Чалтикенова Л.А. Сейтбекова Н. А.

В нашей статье мы представим важность деятельности социальной рекламы и определим ее функции. Покажем различные виды социальных рекламных услуг, разделив их на отдельные группы. Особое значение придается специфике текста социальной рекламы, передаваемой на плакатах и телеканалах. Мы предлагаем собственные суждения, показывающие, что социальная реклама охватывает все сферы деятельности.

Ключевые слова: социальная реклама, плакаты, телеканалы, социальные ролики, мотивы социальной рекламы.

SOCIAL ADVERTISING FUNCTIONS

Chaltikenova L.A., Seitbekova N. A.

In this article, we will show the importance of social advertising and define its functions. We distinguish the types of social advertising services, dividing them into separate groups. Special attention is paid to the specifics of the text of social advertising transmitted on posters and TV channels. We offer our own judgments that show that social advertising covers all areas of activity.

Keywords: social advertising, posters, TV channels, social videos, the motives of social advertising.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.02.2021 жыл

**ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ
ПСИХОЛОГИЯ**

**ПЕДАГОГИКА И
ПСИХОЛОГИЯ**

**PEDAGOGY AND
PSYCHOLOGY**

«НАУЧНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАЛИЗАЦИИ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ»

Абишев Н.А., Мамилина С.К., Махметова Д.Т.

В статье рассматривается необходимость и актуальность трансформации системы обучения общеобразовательной школы в соответствии с инновационными задачами обновленного содержания образования. При этом, рассматривается процесс прогрессивных изменений свойств и качеств личности. Кроме того, изучена необходимость структурированного подхода к рассмотрению модели подготовки специалиста, направленность деятельности которого ориентирована на систему образования. Также анализируется эффективность программ системы образования, которые являются ориентиром для подготовки учебников, учебных и методических пособий.

Ключевые слова: *теоретический и эмпирический подходы, элементы реновации, принципы понимания, осознание, свойства законов обучения, обученность, рейтинг успеваемости, экстериоризация*

Введение. Перед современной общеобразовательной школой по не теряющей своей актуальности мнению известного профессора, психолога В.В.Давыдова стоит **двойственная** задача: она должна готовить человека одновременно и как способного **менять** самого себя и **наличное бытие**, и как понимающего и принимающего задачи **наличного бытия**, способного жить и общаться внутри него [1, С.45]. Может возникнуть вопрос, а что здесь непонятного?

В эмпирическом плане всем все понятно, а вот в теоретическом плане требует пояснения. Школа как педагогическая система (понятие) – как и любая другая, педагогическая система характеризуется наличием составных элементов, взаимодействие между которыми и обеспечивает постоянное и устойчивое ее функционирование. Основными **элементами** педагогической системы в школе являются: содержание деятельности всех субъектов, входящих в данную систему (индивидуальных и коллективных); процесс, в ходе которого разворачивается данная деятельность; организация взаимодействия субъектов при осуществлении данного процесса. Таким образом педагогическая система характеризуется тремя сторонами – содержательной, процессуальной и организационной, каждая из которых состоит из совокупности соответствующих элементов... Далее автор продолжает, что прежде чем построить общеобразовательную школу, соответствующую этим **новым** задачам, а реализацию обновленного содержания образования как – процесс прогрессивных изменений свойств и качеств личности, необходимым условием которого является особым образом организованная учебно-познавательную деятельность ее необходимо **смоделировать**. К этому можно добавить мнение профессора Р.С. Пионовой о необходимости модели специалиста (квалификационная характеристика), в которой содержатся требования к определенной специальности, служит основой для разработки учебных планов и программ. Программы являются ориентиром для подготовки учебников, учебных и методических пособий [2,С.76-81].

Для определения сущности **модели**, мы воспользовались философским определением **модели** которую дает профессор И.Б.Новик, «...это искусственный объект (представляющий собой вещественный агрегат или знаковую систему), находящийся в объективном соответствии с исследуемым объектом, способным его замещать на определенных этапах понимания, дающий в процессе исследования некоторую

допускающую опытную проверку информации, переводимую по установленным правилам в информацию о самом исследуемом объекте» [3, С.17-28].

Анализируя содержание **модели**, необходимо обратиться к Актуальным аспектам Концепции 12-летнего среднего образования РК (Астана-2010) которая предполагает:

- интеграцию республики Казахстан в мировое образовательное пространство, как цель социально-экономического и культурного прогресса общества, что требует модернизации системы школьного и высшего образования на основе новых **принципов и подходов**.

Говоря о принципах, нельзя не вспомнить пророческие слова профессора Л.В.Занкова в свое время писавшего, «... дидактика сейчас уже не может ограничиваться областью знаний и навыков, как бы ни важна была эта область. Необходима разработка научно-педагогических основ такого построения учебного процесса, которое давало бы оптимальный **результат** в развитии школьников. Следовательно, нужно изыскать новые **принципы**, правила, требования, которые соответствовали бы этой задаче... Задача заключается не в том, чтобы получить какой-то результат, а в том, чтобы добиться максимальной **эффективности** обучения для развития школьников...» [4, С. 3-35].

Значит, обладание суммой определенных знаний не является конечной целью образования; важно достигнуть при обучении развития мышления у учащихся, самостоятельности в учении, навыков самообучения и творческой работы. Образование как результат должно отражаться в конкретной **модели** выпускников уровней начального, основного и общего среднего образования. **Модель** должна помочь педагогу объяснить, каким образом некоторые стороны педагогического явления влияют друг на друга в различных ситуациях или на весь учебно-познавательный процесс в целом. Об этом убедительно сказано в научно-педагогической литературе. Кроме того, необходимо найти механизм отказа от обучения как в традиционной школе строившаяся на предметной основе, то есть знания систематизировались по предметам, каждый из которых представлял собой ту или иную дидактически переработанную область науки. Отсюда, переход учащихся к более высокому уровню обученности фактически выражает движение знаний от усвоения фактов, закономерностей, формул к аналитико-синтетическому мышлению, включающему в себя ранее полученные знания, умения, навыки как свои частные подчиненные моменты [5, С. 41].

Это еще раз подтверждает истину, что обучению свойственны внутренние противоречия, поскольку оно имеет свое прошлое и будущее, старое и новое, развивающееся. Внутренние противоречия – это противоречия в самой сущности учебного процесса, наличие в нем противоположных сторон и тенденций [5, С.36]. Удовлетворение профессиональных **потребностей** есть процесс разрешения **противоречий**, в ходе которого возникают **новые** качества субъекта и новые **объективные условия**.

Материалы и методика работы. На сегодняшний день нужен **методологический** подход к модернизации целей, содержания, технологий обучения, замены всех ресурсных элементов системы в соответствии с современными требованиями. Значение **методологии** научного познания для исследователя состоит в том, что она позволяет ему выяснить подлинную философскую основу научного познания, произвести на этой основе систематизацию всего объема, научных знаний, создать условия для разработки **новой**, еще более эффективной **методики** и **методов** дальнейших научных исследований во всех областях знания. Выработанные субъектом познания методы научного познания предполагают такую последовательность операций в познавательной деятельности, которая позволяет найти общее, закон, необходимость в изучаемой области. Чем более общим является закон, лежащий в основе метода, тем более общим является и сам метод. При этом, основанием способности **мыслить** было, есть и будет **рефлексивно-критическое** отношение к своим и чужим умениям осознавать мир, свое место в нем, свои и общие способы и средства его понимающего преобразования и тем самым – его

присвоения, его окультуривания собой. Для этого необходимо уметь критически оценивать полученную информацию (иметь свою аргументированную позицию), доказывать (выбирать форму доказательства, аргументы, ранжировать их), творчески решать учебно-познавательные цели и задачи (своим нестандартным способом). Познавая тот или иной объект, субъект начинает процесс познания с внешнего его описания, фиксирует отдельные его свойства, стороны. Затем, углубляясь в содержание объекта, раскрывая **законы**, которым он подчиняется, переходит к объяснению его свойств, **связывает** знания об отдельных сторонах предмета в единую, целостную систему. Получаемое при этом глубокое разностороннее конкретное знание о предмете и есть **теория**, обладающая внутренней логической структурой [6, С.5].

Так профессор Л.М.Фридман, пишет, что психолога анализирующего урок, педагогический опыт интересует главным образом деятельность учащихся, способствовал ли урок развитию их способностей, формированию их личности: а) как решается в этом уроке или опыте проблема связи обучения и развития и, в частности, на какие именно стороны (функции) психического развития субъекта опирается обучение, развитие каких именно психических функций обеспечивается в максимальной степени? б) какой тип мышления формируется у субъекта в процессе этого обучения, какой стиль отношений к реальной действительности, к ее познанию воспитывается в результате обучения? в) как, в какой степени и, главное, в каком направлении в этом опыте осуществляется формирование личностных качеств обучаемых, в какой мере обеспечивается всестороннее развитие личности[7].

Из этого как в науке известно объективно вытекает, что **объектом** психологии как области научного знания является все то в реальном мире, что выступает действительным или потенциальным носителем психического; совокупность изучаемых психологией явлений реального мира, взаимодействующего с психикой. **Предметом** психологии – психика, психическое во всех формах и разновидностях его существования, закономерности проявления и развития психики как специфической формы отражения действительности [8].

Кстати, по мнению ученых, учителей и методистов, руководителей образования Концепция 12-летнего среднего образования РК апробируемая в недрах практики, должна видимо пройти следующие этапы: а) рождение **идей** и их постепенная реализация в **методических** средствах; б) борьба, долгая и трудная, за утверждение и **признание** разработок; в) выраженные **притязания** на универсальность (характерно для некоторых концепций, многое зависит от культуры создателя); г) осознание **научных** идей, лежащих в основе опыта, своего места в строю научных исканий, вклада в теорию; д) интеграция с другими подходами и поисками, осознание найденных идей и подходов в системе теории и практики (это происходит не всегда). На наш взгляд вышеизложенные постулаты по реализации Концепции 12-летнего образования РК и являются **актуальностью** данного исследования. Анализируя статью финского педагога Никке Кескинена «Как сделать образование мирового уровня доступным среднему классу РК» [9] в аспекте реализации Концепции 12-летнего среднего образования РК, можно отметить, различия:

- национальная программа Финляндии презентуется и утверждается министерством образования. Но когда она доходит до школ, у них много свободы в том как они ее реализуют. К примеру, итогом реформы 2004 года стала возможность выбора который могла делать школа: остаться в традиционной системе передачи точных фактов или развивать у детей **компетенции** и т.д.

- существует семь трансверсальных(движение через к-л пространство) компетенции: первая – уметь мыслить и учиться учиться; вторая – культурная, умение взаимодействовать и выражать себя; третья - мультиграмотность, раньше мы учили детей читать и писать, но сейчас они должны уметь в любом формате информацию получать и анализировать и т.д.

- Никке Кескинен считает, что финские школы в принципе не могут существовать вне Финляндии:

- в Казахстане нет готовых людей, владеющих нужными компетенциями, проблема нехватки учителей;

- работать в такой школе – очень энергозатратно и сложно. В Финляндии все учителя имеют степень магистра образования, это требование обязательно;

- главный акцент в Финляндии - не на том, что может дать учитель, а на том, чему ученики учатся. В такой школе в одиночку добиться успеха невозможно, важно работать в команде.

Таким образом, несмотря на достижения по реализации Концепции 12-летнего образования, в настоящее время в системе образования РК **недостаточно** разработаны **методологические** основы учебно-познавательной деятельности **модели** выпускников уровней начального, основного и общего среднего образования, что затрудняет освоение новшеств как средств преобразования системы образования. Следовательно, продолжают иметь место объективные и субъективные **противоречия** между **реализацией** предоставленных учителю академической свободы, усилением его экспертной функции и т.д. в актуальных аспектах Концепции 12-летнего среднего образования РК п.2 и эффективной реализацией для этого:

- дублинских **дискрипторов** являющихся составной частью Европейской рамки квалификации высшего образования, представляющих согласованные **требования** к оценке результатов обучения на каждом цикле среднего и высшего образования и могут применяться в национальных системах с большой степенью **детализации**;

- содержательной (знания, умения, навыки), мотивационной (побуждения) и операциональной (способы познания) сторон субъектов общения, что позволило бы рассмотреть функции Дублинских дискрипторов в динамике. Структуру Дублинских **дискрипторов** составляют: а) знание и понимание; б) использование на практике знаний; в) способность к вынесению суждений; г) умения в области общения; д) умение в области обучения;

- дублинских дискрипторов в качестве базы для построения описательных моделей обучения и результатов обучения;

- процессов качественной профессиональной подготовки субъектов образования и результативностью их самостоятельной деятельности в создании элективных дисциплин, раскрытии проблем межпредметных связей требующих от педагогов обеспечения согласованной деятельности по формированию общих понятий и умений, вырабатывающих единые требования к ним, **планирование подготовки и проведение** комплексных форм учебно-познавательной деятельности. Правильно замечает профессор Пигров К.С., что «... целью университетского образования не является вовсе **накопление** информации как таковой. В университете речь идет не о накоплении информации, но о **продуцировании и трансляции** знаний, то есть тех смыслов, которые могут возникнуть только при условии систематичности и, следовательно, философски организованной информации»[10, С. 21].

Таким образом, как отмечает профессор М.А.Данилов образовательная практика формулирует эти **противоречия** между выдвигаемым ходом обучения познавательными и практическими **задачами** и наличным уровнем знаний и навыков субъектов образования, их умственного развития и отношений. Он считает, что определение степени и характера трудностей в учебном процессе составляет **главный** способ в руках педагога вызывать **движущую** силу учения и развивать умственные и нравственно-волевые силы субъектов [11].

Выявленные противоречия явились основой решения проблемы что в основе изменений личностной и социальной позиции субъекта учебно-познавательной деятельности, лежит понимание: факта, явления, события при рассмотрении содержания

образования. Далее идут усвоение и выработка положительного отношения к усвоенному, уверенности в его истинности. Однако, в методологическом плане, мы должны видеть двойственность учебной информации, которая заключается в том, что информация выступает как часть культуры и в то же время лишь как средство ее освоения, развития личности. При этом надо помнить, слова Демокрита, **что**, нужно стремиться не столько к полноте знаний **субъектов**, сколько к полноте **их** понимания. В данной ситуации было бы целесообразным, обратиться к понятию **герменевтика** обозначающую – искусство и теорию истолкования текста. Во-первых, **интерпретация** является процессом проникновения в глубь смысловой структуры текста. Интерпретировать значит идти от явного смысла к скрытому, отмечает П.Рикер. Интерпретация подчинена задаче понимания – главной герменевтической задаче. Во-вторых, цель **понимания** состоит в том, чтобы перенести смысловую связь из другого мира (исторического, личностного) в свой собственный. Речь идет о внимательном отношении к внутреннему миру другого человека, к духу иной культуры, чтобы при знакомстве с ними присущие им смыслы были восприняты так, как они воспринимаются самими носителями смыслов, и в то же время стали доступны субъекту понимания. До того как взяться за решение задачи понимания какого-либо текста или простого высказывания, субъект так или иначе имеет некоторое представление о том, что предстоит понять. Субъект уже настроен на определенную «волну», безотчетно ожидает от воспринимаемого текста того, что соответствует его представлениям о смысле текста [12].

В результате у субъекта происходит синтез интеллектуальных, эмоциональных, волевых, потребностных и мотивационных процессов, способствующих **формированию устойчивы** изменений его личностной и социальной позиции. Вместе с тем, самостоятельная работа мысли начинается тогда, когда перед субъектом возникает проблемная ситуация – интеллектуальное затруднение, вызванное поставленным вопросом, задачей. Если эта сущность не осознается субъектами и не применяются ими как значимая тем, кто усваивает данные знания и способы деятельности, то освоения культуры не происходит. Прежде чем, рассмотреть данный раздел, нам следует уточнить, что **цели школьного образования** – это ожидаемые результаты образовательной деятельности, имеющие личностную значимость для субъектов учебно-познавательной деятельности, обеспечивающие развитие их личности, их способность эффективно действовать в многообразных и быстро меняющихся жизненных ситуациях [13].

Главные задачи общеобразовательной школы:

а) удовлетворение национально-культурных потребностей населения, воспитание физически и морально здорового поколения;

б) обеспечение усвоения учащимися системы знаний, определяемой общественными и производственными потребностями; создание условий для развития личности, способной к самореализации;

в) формирование научного мировоззрения, политической, экономической, правовой культуры, гуманистических ценностей и идеалов, творческого мышления, самостоятельности в пополнении знаний;

г) выработка у молодежи осознанной гражданской позиции, человеческого достоинства, участия в демократическом самоуправлении, ответственности за свои поступки.

В научной литературе известно, что деятельность педагогов, должна быть направлена на решение **цели и задач**, определяющих основные направления развития системы образования, в том числе и по реализации межпредметных связей (унификация), особенно в элективных дисциплинах, как: а) обеспечение **преимственности** в формировании общих понятий, изучении законов и теорий; б) обеспечение единства и интерпретации понятий, законов и теорий, единства требований к их усвоению; в) обеспечение общих **подходов** к формированию у субъектов умений и навыков учебной

деятельности, преемственности в их развитии; г) систематизация и обобщение знаний, полученных субъектами при изучении различных предметов и т.д., при этом новая информация, вступив в контакт с прежним опытом человека, не просто надстраивается над тем, что уже было, а полностью перестраивает или, как говорят специалисты, реструктурирует (құрылымдық өзгерістер) все имеющиеся знания. В конце концов получают дискрептивные (описательные) модели результатов обучения, становятся базой для построения **моделей** обучения. Принцип **элективности** обучения означает: предоставление обучающемуся определенной свободы выбора целей, содержания, форм, методов, источников, средств сроков, времени, места обучения, оценивания результатов обучения, а также самих обучающихся. Из вышесказанного вытекает, что специфика методологии междисциплинарного знания заключается в главенстве **интегративных**, синтезирующих тенденций [13, С.35].

В науке известно, что каждому поколению в том числе и педагогов приходится заново отвечать на ряд извечных вопросов, затрагивающих суть бытия системы образования. Они относятся к цели и задачам общеобразовательной школы, к существованию и предназначению педагогической деятельности. Они касаются проблем справедливости, добра, отношений между педагогами, педагогами – учащимися и т.д. Тот факт, что над этими же вопросами бились предыдущие поколения педагогов, не имеет никакого значения. Поэтому оценивать любую новую идею в области образования надлежит в контексте общих задач конкретной школы и конкретно педагога. Самым правильным было бы не просто спрашивать, хороша ли к примеру идея обновления содержания образования, а хороша ли она для каждого педагога. Каждый педагог и педагогический коллектив должен ставить перед собой одни и те же основополагающие вопросы: а) каковы принципы деятельности нашей школы? б) что должны усвоить учащиеся? в) каковы оптимальные условия усвоения? г) каким образом действия педагога могут способствовать усвоению учебно-познавательного материала? д) как должны быть организованы класс и школа? Выше мы уже отмечали признаки традиционного обучения в школе сложившиеся в системе образования Казахстана, в основе которой лежали признанные всеми научные достижения, которые в течение определенного времени давали научному сообществу модель постановки проблем и их решений, иначе это **парадигма**. В логике **парадигма** трактуется как совокупность **теоретических и методологических** положений, принятых научным сообществом на известном этапе развития науки и образования и используемых в качестве образца, **модели**, стандарта для научного исследования, интерпретации, оценки и систематизации научных данных, для осмысления гипотез и решения задач, возникающих в процессе научного познания. Если парадигма базируется на **теоретических и методологических** положениях, принятых научным сообществом, а это ключевой момент, то возникает существенная проблема для формирования новой парадигмы образования в РК. Так, по мнению профессора О.А.Абдуллиной, **первое**, «...теоретико- методологические и методические основы общепедагогической подготовки учителя в педагогическом институте **не стали** еще предметом специального углубленного изучения. Не определены **условия**, обеспечивающие целостность и системность общепедагогической подготовки учителя в педвузе, формирование **системы общепедагогических знаний, умений и навыков** у студентов пединститутов, **развитие** их профессионально-личностных качеств. Слабо разработаны **психолого-педагогические** основы профессионального становления личности учителя, формирования его профессиональной пригодности. Фундаментальные исследования **не доводятся** до уровня практических результатов, еще не стали достоянием практики. Каждая новая информация, превратившись в личное приобретение (ие болу) человека – знания, полностью их реконструирует (қайта құру), делает их совсем другими. Под **подходом** в науке понимают ориентацию педагога при осуществлении своих профессиональных действий, побуждающая к использованию определенной совокупности

взаимосвязанных понятий, идей и способов педагогической деятельности. Подход состоит из **трех** компонентов: а) основные понятия, используемые в процессе изучения, управления и преобразования воспитательной практики; б) принципы как исходные положения или главные правила осуществления воспитательной деятельности; в) приемы и методы построения процесса обучения и воспитания [14].

Под **подходом** в науке понимают ориентацию педагога при осуществлении своих профессиональных действий, побуждающая к использованию определенной совокупности взаимосвязанных понятий, идей и способов педагогической деятельности. Подход состоит из **трех** компонентов: а) основные понятия, используемые в процессе изучения, управления и преобразования воспитательной практики; б) принципы как исходные положения или главные правила осуществления воспитательной деятельности; в) приемы и методы построения процесса обучения и воспитания [14, с.21].

По мнению авторов А.К. Мынбаевой, З.М. Садвакасовой, если субъект учебно-познавательной деятельности запоминает названия явлений, предметов, заучивают **словесные** определения, понятия и законы, не понимая их сущности и смысла, знания приобретают **формальный** характер. Такие знания не могут стать основой научного **мировоззрения** и руководством к действию, не способствуют развитию познавательных сил субъекта, развивают у него лишь механическую память. При проектировании занятий каждый педагог опирается на свое педагогическое профессиональное **мировоззрение** и культуру, свои педагогические ценности, которые в реальности появляются лишь с опытом, реальным профессиональным опытом ведения занятий, общения со студентами, и размышлений на разные профессиональные и личностные темы. Современная формула педагогической работы связана с осознанием и базированием на ценностных установках и принципах обучения, лишь на их основании возможно использование активных и инновационных методов обучения и воспитания. С другой стороны, само по себе обучение основам наук, получение учащимися соответствующих знаний, умений и навыков обычно не имеет **прямой** связи с развитием творческих способностей, а в условиях поныне существующих в школе методов обучения может даже препятствовать этому развитию [15, С. 4-5].

Согласно теории Л.С.Выготского, человек усваивает понятия (интериоризует их) сначала в процессе развернутого внешнего диалога с другими, который постепенно становится диалогом внутренним, то есть дискуссией и спором человека с самим собой. Но (и это очень важно) во внутреннем общении речевые высказывания сокращаются, свертываются, превращаются в своеобразные идиомы (особенность, своеобразие, то же, что фразеологизм), (сгустки мысли), понятные лишь самому индивиду. Чтобы перестроить эти индивидуальные представления (смыслы), необходимо создать условия, позволяющие ученику экстериоризовать их, как вынести наружу [16, С.46].

Исходная методологическая посылка психологической теории деятельности согласно теории А.Н.Леонтьева - диалектико- материалистическое понимание отношения психики к объективному миру, с одной стороны, и к мозгу – с другой. Психика в целом и разные ее формы, отражающие содержание объекта, порождаются не мозгом, а теми реальными отношениями, которыми человек вступает в предметный мир и систему общественных отношений своего бытия посредством своей деятельности. Ею порождается психическое отражение как «субъективный образ объективного мира», и в ней оно функционирует как ее неотъемлемый компонент. Все это говорит о том, что существуют закономерности **психических** процессов, как – а) учение всегда **произвольно**, а потому для его осуществления субъекту учения необходимо иметь соответствующий уровень развития познавательной и эмоционально-волевой сфер и владения навыками и умением учиться; б) в зависимости от объективных и субъективных условий, в которых протекают двухуровневые психические процессы познания, возможны **два** типа процесса учения: (информационный, на уровне чувственного, эмпирического восприятия общих

представлений об изучаемых объектах, явлениях, процессах); и мыслительный, на абстрактном уровне понятий о сущности изучаемых объектов, явлений, процессов [17].

Результаты и их обсуждение. Таким образом, воспроизводство **общественно-исторического опыта** в знаниях, умениях и навыках обеспечивается **обучением**, а воспроизводство индивидуальных способностей достигается в **учении**, как субъектной познавательной деятельности. В настоящее время большинство психологов считают, что человека формирует вся история его индивидуального и родового (общечеловеческого) развития. Человек действует под влиянием целого ряда факторов, главными из которых являются потребности, которые определяются целями деятельности, их реализацией, формируют способности человека. Таким образом процесс формирования целей (потребностей-способностей) составляет сущность любой педагогической технологии [17, С. 32].

Однако вышесказанное относительно использования дескрипторов на практике, приходит в противоречие с оценкой знаний школьников Казахстана PISA показывающее, что дети в Казахстане обладают хорошими знаниями, но не умеют **применять** их на практике. По результатам PISA у нас отмечается низкая **функциональность** у детей, то есть наши дети много знают, но не умеют применять свои знания. В связи с этим с 2016 года внедряется **«обновленное содержание»**. (А.Аймагамбетов, Министр образования РК). На заседании правительства глава ведомства (МОиН) Асхат Аймагамбетов озвучил позиции Казахстана в международных образовательных рейтингах. В среднем Казахстан участвует в **пяти** сопоставительных исследованиях. В странах ОЭСР основным индикатором является программа международной **оценки** учащихся «PISA». Данный рейтинг измеряет качество школьного образования по **трем** дисциплинам – математика, естественные науки и чтение При оценке естественно-научной грамотности основное внимание уделяется следующим умениям: а) описание, объяснение и прогнозирование соответствующих явлений; б) понимание исследований; в) интерпретация доказательств и выводов [18].

По мнению профессора В.В.Лунина, грамотность функциональная **математическая** предполагает владение навыками решения задач с применением теории, в том числе: а) создание и обоснование динамической модели, отражающей условия задачи; б) описание алгоритма решения; в) доказательство полученных выводов (19, С. 90).

Нет нужды доказывать, что обучение, в том числе в системе высшего профессионального образования – это не просто процесс выработки знаний и умений и «наполнение головы» новым содержанием. Прежде всего, это процесс, связанный с изменением системы жизненных отношений субъекта с образовательной действительностью, изменения его личностной и социальной позиции, трансформацией ведущих потребностей и мотивов, изменений его деятельности, причем не только профессиональной и учебной – в общем, это процесс, в ходе которого осуществляются достаточно заметные изменения личности в целом [20].

Речь идет о **специальной** подготовке кадров к новой сфере деятельности – **научно-исследовательской**, ибо ни знание **педагогической науки**, ни **практический опыт** не могут заменить ее, хотя и является для нее необходимой предпосылкой. **Грамотность чтения** – способность человека к пониманию письменных текстов и их рефлексии, к использованию содержания текстов для достижения собственных целей, развития знаний и возможностей, для активного участия в жизни общества. Оценка грамотности чтения должна учитывать следующие его пять аспектов, овладение которыми свидетельствует о полном понимании текста: а) общую ориентацию в содержании текста и понимание его целостного смысла; б) выявление информации; в) развитие интерпретации; г) рефлексии содержания текста; д) рефлексии формы текста.

Продуктивное чтение рождается, когда читатель обращается к тексту с вопросом. Нет вопроса – нет ответа. Невопрошающее чтение лишено понимания. Оно носит мышление исследователя по волнам чужих представлений, бросает в глубь непонятных и неуместных проблем, рождает скуку и

усталость. Продуктивное изучение литературы возможно лишь при наличии у читателя сформированных структур предпонимания, признаком которых является не только формальное знание предмета исследования, но его образное представление, интуитивное видение, рациональное переживание. По утверждению С.Л.Рубинштейна, первый признак **мыслящего** человека – это умение видеть проблемы там, где они есть. Поскольку всякая проблема – это потенциальное обобщение, то неспособность видеть проблему ведет к большей или меньшей бессистемности знаний, к формальному и бездумному их запоминанию. Самостоятельно обнаруженная и сформулированная проблема обостряет познавательный интерес к изучаемому материалу, заметно повышает активность дальнейшего мыслительного процесса [21].

Заключение. Реализация всех указанных видов грамотности, выводит на мысль а каким должен быть современный учитель. Рассматривая в научно-педагогической литературе портреты учителей, мы остановились на характеристике портрета американского учителя: и у нас она вызывает уважение, во-первых, позиция- пожелание, то есть каким хочет быть сам учитель? По мнению С.Манукян, ответ может быть таким, что наличие гибкой воли, помогает осуществлять эффективный самоконтроль, получать внешние доказательства своих способностей и самооценки. Во-вторых, он хочет привязаться к ученикам, чем-то их привлекать, производить впечатление, быть обязательным, то есть ученик может стать объектом обучения только после того, как он становится его субъектом. В-третьих, ему важно оказывать постоянное влияние при этом не потерять доверие и привязанность. В-четвертых, когда он учит, важно всегда производить хорошее впечатление, не терять контроля над взаимоотношениями завоевать расположение всех без исключения, не выпускать из сферы своего обаяния, сотрудничать. При этом психологическое содержание усвоения как процесса включает: а) индивидуальную деятельность субъекта по переработке научной информации (научная информация – дается через **содержание** учебного материала. При усвоении (усвоение – процесс перевода субъектом учения в свою психику, в свою память в виде знаний избранных им сведений – элементов объективного опыта человечества; б) процесс и результат превращения содержания образования(учебного материала) в достояние и качество личности обучающегося; в) означает его первичное восприятие, первичную переработку и понимание, а также вторичную обработку и запоминание) этой информации ученик «пропускает» ее через свой субъектный опыт и превращает в индивидуальное знание); в) операциональную сторону этой деятельности; г) различия в способах ее выполнения при одинаковой продуктивности [22].

Таким образом, содержание образования приводится также в соответствие с **психологическими** требованиями. Есть крылатое выражение профессора В.П. Зинченко, вся психология должна была бы быть возрастной, точнее, психологией развития. Преодоление препятствий и трудностей на пути усвоения учебного материала влечет за собой ускорение психического созревания детей. Поэтому отбор содержания образования производится одновременно с позиций его ценности и нужности для активного участия в жизни и для решения задач развития психических свойств и качеств детской личности [23].

Наконец, при формировании содержания общего среднего образования учитываются требования **индивидуально-личностного** развития детей, их способностей, дарований и интересов. Помимо усвоения обязательных общеобразовательных предметов школьнику должна быть предоставлена возможность избрать для себя один или несколько родственных курсов, к которым он проявляет повышенный интерес.

Таким образом, **ведущая** идея исследования заключается в том, что психолого-педагогические основы образовательного подхода в современном образовании выступает системообразующим фактором деятельности педагога и обеспечивается при освоении им теоретического знания о преобразовании педагогической практики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Философско-психологические проблемы развития образования / Под ред. В.В.Давыдова.- М.: «ИНТОР», 1994.- С.45.
2. Пионова Р. Педагогика высшей школы.-Минск «Университетское», 2002. С.76-86.
3. Новик И.Б. Гносеологические аспекты глобального моделирования // Сб. трудов ВНИИСИ.- М., 1976.-Вып.8.- С.17-28.
4. Занков Л.В. О педагогических исследованиях проблемы обучения и развития // Эксперим. Исслед. по проблемам перестройки начал. обучения. Матер. 1 Симп. – Тбилиси, 1969.- С. 3-35.
5. Попов И.И., Сапожников Л.В., Поклад Г.Г. Программно- управляемая система обучения с игровым моделированием.- Алма-Ата «Мектеп», 1989.- С. 23].
6. Педагогика ФКиС: учебник для студ. Высш.учеб.завед / С.Д. Неверкович и др. – М.:Изд.центр «Академия», 2010.- 336с..
7. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога. Кн. Для учителя -М.: «Просвещение», 1987.- 223с.
8. Психология и педагогика / автор Титов В.А. – М.: Приор. издат, 2005.- 240с.
9. Никке Кескинен Как сделать образование мирового уровня доступным среднему классу РК. - <https://kapital.kz/business/72232>
10. Пигров К.С. «Актуальные проблемы философии образования. В сб. Философия образования и ее роль в формировании гуманитарного типа знания», Мат. К лекц.и практ.занятиям Летнего универ. – Алматы, 8-21 июля 2002.
11. Данилов М.А. Процесс обучения в советской школе.- М., 1960.- С.61-63
12. П.Рикер «Конфликт интерпретаций», Изд. «Академ.проект». 2008 г.
13. Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат/ Под ред.Ю.Н. Кулюткина, Г.С.Сухобской.-М.: Педагогика,1990.- С.46].
14. Абдуллина О. Общепедагогическая подготовка учителя.М.:«Просвещение», 1990
15. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Искусство преподавания: концепции и инновационные методы обучения. Учебное пособие. - Алматы «Қазақ университеті», 2011.С. 4-5].
16. Vygotsky L.S. The problem of the cultural development of the child, II // Journal of Genetic Psychology. 1929. № 36. P. 414—434.
17. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения.Т.1 // М.: Педагогика, 1983.- 892с.
18. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования республики казахстан (по итогам 2018 года), Нур-Султан, 2019г.
19. Современные тенденции развития естественнонаучного образования: фундаментальное университетское образование/Под об.ред. В. Лунина.- М.: Изд-во МУ, 2010.- 190с.
20. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие.- Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – С.35
21. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.- М., 1946.
22. Кононова Е.А. «Портрет идеального учителя глазами будущих педагогов с точки зрения психологии», Молодой ученый – 2015 -№9 (89). –С1250-1254

**“БІЛІМ БЕРУДЕ ОҚУ-ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ
ҒЫЛЫМИ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ»**

Абишев Н.А., Мамилина С.К., Махметова Д. Т.

Мақалада жаңартылған білім беру мазмұнының инновациялық міндеттеріне сәйкес жалпы білім беретін мектептің оқыту жүйесін трансформациялаудың қажеттілігі мен өзектілігі қарастырылады. Сонымен қатар, жеке қасиеттер мен қасиеттердегі

прогрессивті өзгерістер процесі қарастырылады. Сонымен қатар, қызмет бағыты білім беру жүйесіне бағытталған маман даярлау моделін қарастыруға құрылымдық тәсілдің қажеттілігі зерттелді. Сондай-ақ оқулықтар, оқу және әдістемелік құралдар дайындау үшін бағдар болып табылатын білім беру жүйесі бағдарламаларының тиімділігі талданады.

Түйінді сөздер: *теориялық және эмпирикалық тәсілдер, Реновация элементтері, түсіну принциптері, хабардарлық, оқыту заңдарының қасиеттері, білім алу, үлгерім рейтингі, экстерьеризация*

"SCIENTIFIC AND PSYCHOLOGICAL BASES OF REALIZATION OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITY IN EDUCATION"

Abishev N.A., Mamilina S.K., Makhmetova D. T.

The article considers the necessity and relevance of the transformation of the system of education of secondary schools in accordance with the innovative tasks of the updated content of education. At the same time, the process of progressive changes in the properties and qualities of the individual is considered. In addition, the need for a structured approach to the consideration of the model of training a specialist, the focus of which is focused on the education system, is studied. It also analyzes the effectiveness of educational programs, which are a reference point for the preparation of textbooks, teaching aids and manuals.

Keywords: *theoretical and empirical approaches, elements of renovation, principles of understanding, awareness, properties of the laws of learning, learning, performance rating, exteriorization*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 08.01.2021ж.

ӘОЖ 37.1

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ДӘРІСТЕР ӨТКІЗУ ӘДІСТЕРІ

Азанбекова Г.Т., Исабаева З.М.

Мақалада қашықтықтан оқыту жағдайында дәрістер өткізу әдістері, оқытуда қолдануға болатын бірнеше түрлі технологиялар, білім берудің үлкен көлемін таратудың құралдары, әлемдік желідегі оқытушылар мен студенттердің интерактивті өзара әрекеттесу әдістерін, компьютерлік бақылауды және студенттердің өзіндік жұмысын әдістемелік қолдау формалары қарастырылған. Сонымен қатар аудиториямен өзара әрекеттесу формалары, бақылау түрлері, сабаққа белсенді қатысу әсерін тудыру жолдары сипатталған.

Кілт сөздер: *жағдайды модельдеу, білім беру моделі, ақпараттық-коммуникациялық-технологиялар, виртуалды бақылау, интерактивті өзара әрекеттесу*

Кіріспе. Заманауи оқыту үрдісін ақпараттық-коммуникациялық-технологияларсыз (АКТ) елестету мүмкін емес. Интернетке бағытталған білім беру моделі күннен-күнге танымал бола бастады, бұл білім берудің үлкен көлемін таратудың құралдарын, әлемдік желідегі оқытушылар мен студенттердің интерактивті өзара әрекеттесу әдістерін, компьютерлік бақылауды және студенттердің өзіндік жұмысын әдістемелік қолдау формаларын біріктіреді. Оқытушының (тьютордың) қолдауымен студенттердің өзіндік жұмысына негізделген электрондық қашықтықтан оқыту дамып келеді. Оқытушының білім

беру үдерісіне қатысуы желілік курсты дамытуды, білім беру қызметін виртуалды бақылауды жүзеге асыруды, сабақтарды онлайн режимінде өткізуді көздейді.

Қашықтықтан оқыту - оқытуда қолдануға болатын бірнеше түрлі технологияларды ұсынылады. Қашықтықтан оқытудың негізгі технологиясы - бұл интернетті қолдануға негізделген технология. Қашықтықтан оқыту шеңберінде Интернет қолданушылары ұсынатын барлық құралдар қолданбалы бағдарламаларды тапты [1].

Қашықтықтан оқыту кезінде оқытушылар мен студенттердің қашықтығы, оқу топтарының үлестірілген сипаты және т.б. байланысты дәстүрлі дәрістер мүмкін емес. Сонымен қатар, дәрістің негізгі мақсаты - оқытудың теориялық негіздерін қамтамасыз ету, білім беру қызметіне қызығушылықты дамыту және нақты оқу пәні, студенттердің курстағы өздік жұмысы бойынша әдістемелік нұсқаулар қалыптастыру - қашықтықтан оқыту үдерісі үшін өзекті болып қала береді. Демек, қашықтықтан оқытуды дәрістермен қамтамасыз ету қажеттілігі туындайды. Сонымен бірге дәстүрлі дәрістің негізгі ерекшеліктерін мүмкіндігінше сақтауға ерекше назар аудару керек: дәріс берушінің аудиторияға эмоционалды әсері; сананың, сезімнің, еріктің, интуицияның, мұғалімнің тыңдаушының ішкі әлемімен жүйелі байланысы (жеке жасырын білімді беру) [2].

Онлайн дәріс кезінде назарды аудартатын көптеген факторлар болуы мүмкін, сондықтан, топ арасындағы байланыстың тиімді болуы үшін бірқатар ережелерді сақтау қажет. Ең біріншіден, студенттердің өз ұялы телефондарындағы хабарландыруларды өшіріп, телефон бетін төмен қаратып қоюы қажет, олардың назарларының ауып кетпеуі үшін барлық тыс ақпарат көздерін жабу өте маңызды.

Аудиториямен өзара әрекеттесу формалары

Дәріс материалын талқылау, аударылған сабақ, жағдайды модельдеу.

Қашықтықтан оқыту форматына көшу - жаңа нәрсені байқап көруге жақсы себеп, мысалы, өз дәрісіңді «аудару». «Аударылған сынып» термині (немесе дәріс) дегеніміз – сіз студенттерге дәрістік кешенді өзіндік жұмыс ретінде ұсына аласыз, мысалы, олар мақалалар оқып және (немесе) видео көре алады. Сіз сондай-ақ студенттердің түсінуіне ыңғайлы болу үшін алдағы дәріс слайдтарымен бөлісуге болады. Материалды арнайы зерттеп үлгеру үшін, студенттерге нақты мерзімді беру қажет. Олардың өзіндік жұмыстарын бағыттап – ортақ желідегі топ немесе чат ашып, бұл жерде өзара сұрақтар қойып, таба алған қосымша ақпаратпен бөлісуге, және сол жайында талқылауға болатындығын айтып отыру қажет. Егер өзіңіз қаласаңыз, сол талқыламаларға қатыссаңыз болады.

Егер студенттерде барлық ақпарат болса, дәрісте бұдан әрі не істеу керек? Ендігі уақытта, дәріс – меңгерген білімді бекітуге болатын, мазмұны жағынан практикалық сабаққа ұқсас болады. Ең алдымен, студенттер, берген мәліметпен танысып, оны оқып шыққандығын тексерген жөн, одан кейін оларды шағын топшаларға бөліп, сол арқылы меңгерген білімдерді қалай түсінгенімен бөлісулерін сұрауға болады. Аудиторияның басым бөлігінің түсініктері бірдей екендігін байқағаннан кейін, келесі формаға көшуге болады, бұл дәл осы қалыпта, топтық жұмыспен жалғасуы мүмкін, немесе классикалық дәріске айналуы мүмкін.

Тек студенттердің білетінін қайталамау - бұл олардың ынтасын төмендетеді.

Пікірталас жүргізу. Оқу үрдісінде пікірталас ұйымдастырып, өткізуге болады. Мұны қалай жасау керектігін мына жерден оқи аласыз.

Тақта алдында тапсырмалар орындау. Сурет салу құралдарын қолдану, қолмен тікелей сурет салуға немесе формулалар жазуға болады, мысалы Word арқылы. Планшет экранында қолмен жазу ыңғайлы, дәл солай қағаз бетінде қолмен жазуға болады, бұл жағдайда, камераны қағазға жақын алып келу керек. Аудиторияда, тапсырмаларды видео тақталар арқылы орындауды жалғастыра беруге болады.

Бағдарлама кодын жазу, мамандандырылған мәселелерді бағдарламалық жасақтамада шешу.

Жобалық жұмыс. Егер сіздің практикалық сабақтарыңызда жобалық жұмыс істеу қажет болса, сіз Microsoft Teams қызметін пайдалануға болады.

Бақылау. Бірақ ең үлкен қиындық студенттерді тарту болып табылады. Олар дәрістерге қатысып, оны конспектілеп отырулары үшін не істеуге болады?

Егер оқытушы өзінің керемет мәліметтерін тек айтып қана қоймай, үнемі студенттермен кері байланыс орнатып отырса, бұл өте қолжетімді екен. Дәстүрлі оффлайн түрінде, топта әр оқытушы сұрақтар қояды, өз бетімен орындалатын тапсырмалар береді, тақтаға шақырады. Онлайн үлгідегі оқытуда, біз дәл осыны істейміз, бұл студенттердің қалғып немесе назарларының ауып кетуін алдын алады. Студентті атымен атап, оның өз ойын білдіруін сұрап, осы әрекетті жиірек қайталаған жөн. Дәл осылай, білімгерлер дәріс кезінде, көршілес сілтемедегі жаңалықтарды расымен бақылап отыра алмайтын болады.

Студенттердің сабақтарға қатысуын, дәл оффлайн үлгідегідей қадағалауды жалғастыру тиімді. Сабақтың ортасына қарай, білімгерлерден тағы бір мәрте сұрақ қойып, қысқаша жауап алу керек. Мысалы: «Кім келіседі – ИӘ деп, кім келіспейді – ЖОҚ деп, ал кім өзіне сенімді емес –ЖАУАП ЖОҚ деп чатқа жаза отырыңыздар». Келген жауаптарды санай отырып, егерде топ кішкентай болса, және біреу жауап бермеген болса, «Аз жауап көріп тұрмын, қалғандарымыз осындамыз ба әлде өз істерімізбен айналысып кеттік пе?». Бұл білімгерлерге, сабақ барысында тыс нәрсеге назар аударып, айналысып кетуге болмайтындығын түсіндіреді. Егер білімгер сабақтан қалса, міндетті түрде онымен хабарласып, неліктен сабақтан қалғанын сұрап, және қандай жолмен бұл әрекетінің орнын толтыруға болатындығын жеткізу.

Білімгерлерге, сабақтың болатындығы жайында хабарлап отырыңыз. Дерліктей барлығы, таңғы 8:00-дегі алғашқы сабаққа 7:00-де тұрып, бару қажеттігіне бейімделіп қалған. Бұл әдеттен шығу қиынға соқпақ. Компьютер алдындағы онлайн сабақ – әзірше әдетке айнала қоймады, және білімгерлер сабақтың бар екендігі жайында тіптен ұмытып кетуі мүмкін. Сондықтан, сабақ туралы барлығына ескертке дұрыс болады (және сабақтың барлығына қатысты екенін естеріне салыңыз!).

Қатысу әсері. Егер де, сіз «қатысу әсерін» берік қалыптастырсаңыз, білімгерлер әлдеқайда мұқият болады. Осыған қол жеткізудің қарапайым әдістері, төмендегідей:

1. Анағұрлым екпінмен сәлемдесіңіз. Мысалы, бұрынғы оффлайн үлгідегідей, жай ғана «Сәлеметсіздер ме, қане, сабағымызды бастайық» деген жеткіліксіз болуы мүмкін. Сіз жиналғандарды көргеніңізге қуанышты екеніңізді айтыңыз. Қатысушылар тізіміне зер сала отырып, қанша адам жиналғанын айтыңыз – «Он алты адам жиналған екенбіз, бастай берсек болады».

2. Өз әрекеттеріңізді түсіндіре отырыңыз, мысалы, кейде сізге экранға шығару үшін, слайдты қосу қажет болады. Немесе қатысушылардан бірнәрсе сұрау мақсатында, біреудің дауысын қосуыңыз қажет болады. Егер, мұны үндемей іске асырсаңыз, ыңғайсыздық туындайды, және қашықтықтан оқытудың әсері байқалып, кері әсері жоғарылап кетеді. Ал бізге, керісінше «қатысудың әсері» қажет. Мысалға, өзіңіздің техникалық әрекеттеріңізді ауызша түсіндіре кетуге болады, «Бір секунд, мен неше адам ИӘ, неше адамның ЖОҚ деп жауап бергендігін санап шығайын». Немесе «Бір минут, мен Аннаның дауысын қосайын. Анна сіз тікелей желідесіз, сізді жақсы естіп тұрмыз. Енді, ... жайында не ойлайтыныңызды айтып өтсеңіз»

3. Соңғы, бірақ соған қарамастан қашықтықтан оқытудың маңызды бөлігі –бағалау. Бағалауды, білімгерлер өз жұмыстарын сізге поштаға жіберуі арқылы, немесе гугл-формаларды қолдану арқылы ұйымдастыруға болады. Иә, гугл формаларды тесттер үшін де қолдануға болады, яғни, бұндай жағдайда, әр сұраққа жауапты алдын-ала енгізіп қоюыңыз қажет болады. Бұдан бөлек, сіз тегін Kahoot қызметін пайдаланып білімді тексеру мақсатында ойын ұйымдастыра аласыз[3]. Және ол сіздің сабақтарыңызға қосымша егжей-тегжейлі кері байланыс жинау үшін өте ыңғайлы!

Өз жағдайыңыз бен аудитория назарын басқару.

Алғашқыда, оқытудың жаңа үлгісі – адамды шаршатып жіберуі мүмкін екендігіне дайын болыңыз. Мүмкіндігінше сабақтарды бірінен соң бірін, қатарынан қоймаңыз. Егер де, олар қатарынан жүрмек болса, міндетті түрде қысқа үзіліс кезінде демалып алыңыз, тіпті бұл 10 минут көлемінде ғана болса да.

Жылдам демалуға аутотренинг жаттығулары көмектесе алады, оларды гуглмен тауып және меңгеріп алу өте оңай. Бір апта ішінде негізгі базалық жаттығуларды меңгеріп алсаңыз, бұның өзі өте жақсы болады. Бұндай сабақ арасындағы демалыссыз, сабақтарды жүргізу өте қиын болып кетеді.

Монитор жанына, бір әдемі және көзге жайлы зат қою пайдалы, бұл затты білімгерлер көре алмайды, есесіне өзіңізге көрініп тұрады. Сол затқа қараған бетте, біз жымыямыз, күлімдейміз, ал бұл онлайн жұмыс кезінде өте маңызды.

Қашықтықтан оқытудың ерекшелігі, адамдар камераға қарап отырған кезде түрлері қатал, мазасыз, өңі қашқан, бозарған болып кетуі мүмкін, сондықтан сабақ барысындағы көңіл-күйдің қалыпты болуын сақтап тұруға ерекше мән беру қажет. Алғашқы уақытта, монитор қасына айнаны қою пайдалы, өзіңізге зер салғанда, жүзіңіз көңілсіз болып кеткенін байқайсыз. Бетпе бет кездесумен салыстырғанда, білімгерлердің сіздің вербальді емес белгілеріңізді түсінуі екіталай. Сіз мысал үшін, техникалық ақаулықтардың салдарынан ашуланып отырған шығарсыз, ал білімгерлер сіздің ашуыңыздың себебін өздерінен көретін болады. Адам қысымды сезінсе, жұмыстың әсерлілігін төмендетеді.

Оқуды қалай жылдамдатуға болады?

1. Міндетті түрде өз дәрістеріңіз бен семинарларыңызды видеоға жазып отырыңыз (әрине, білімгерлерді ескерте отырып). Бұл болашақта толыққанды онлайн курс дайындауға ғана емес, сонымен қатар видеоларды қайта көрген сайын, өзіңіздің әдістемелік қателеріңізді байқауға, және олардан уақытылы бастартып, дұрыс әдеттер қалыптастыруға көмектеседі.

2. Жұмыстың әдістемелік және техникалық жақтарын онлайн үлгіде әріптестеріңізбен талқылаңыз. Осыны талқылайтын, шеберлер тобыңызды ашыңыз.

3. Әріптестеріңіздің Coursera-да, және басқа да вебинарлар мен видео дәрістеріндегі үздік қырларын зерттеңіз, сәтті, ұтымды жұмыс тәсілдерін іздеңіз.

4. Желіде әдістемелік кеңестер мен ақпараттарды іздеңіз. Әріптестеріңізбен бөлісіңіз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Менделеева В.А. Образование дистанционное и обычное: преимущества и недостатки. Потенциал, № 4, 2011.

2. Ф.В. Шутилов, М.В. Зелинская, М.Ф. Бовыкина Виды информационных технологий – www.prepod2000.kulichki.net/item_282.html

3. Шахмаев Н.М. Технические средства дистанционного обучения. М. – «Знание», 2000. – 276 с.

4. Официальный сайт "АКДИ Экономика и жизнь" - www.akdi.ru

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ЛЕКЦИЙ В РАМКАХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Азанбекова Г.Т., Исабаева З.М.

В статье описаны методы проведения лекций при дистанционном обучении, различные технологий, которые могут быть использованы при обучении, средства для распространения большого объема знаний, методы интерактивного взаимодействия преподавателей и студентов в сети интернет, компьютерное управление и формы методической поддержки самостоятельной работы студентов. Также описаны формы

взаимодействия с аудиторией, виды контроля, способы создания эффекта активного участия на лекциях.

Ключевые слова: моделирование ситуаций, образовательная модель, информационно-коммуникационные технологии, виртуальное управление, интерактивное взаимодействие.

METHODS OF CONDUCTING LECTURES WITHIN THE FRAMEWORK OF DISTANCE LEARNING

Azanbekova G.T., Isabaeva Z.M.

The article describes methods of conducting lectures in distance learning, various technologies that can be used in teaching, means for disseminating a large amount of knowledge, methods of interactive interaction between teachers and students on the Internet, computer control and forms of methodological support for students' independent work. The forms of interaction with the audience, types of control, ways of creating the effect of active participation in lectures are also described.

Key words: *situation simulation, educational model, information and communication technologies, virtual control, interactive interaction.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 15.01.2021ж.

ӘОЖ 811.512.122: 639.1

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ КЕҢІСТІКТІК ҚИЯЛЫН ДАМЫТУ

Асыллова Р.О., Тажинова Г.А., Асыллова Ж.Р.

Бұл мақалада баланың табиғи қасиеттерін дамыту, баланың өзін-өзі дамытуға ықпал ететін бірыңғай жүйе ретінде тәрбиелеу мен оқыту басты принциптер болып қала береді.

Бала ерте жастан кеңістікте бағдар алу қажеттілігімен бетпе-бет келеді. Ересектердің көмегімен ол бұл туралы ең қарапайым түсініктерді меңгереді: сол, оң, жоғарғы, төменгі, ортасында, үстінде, астында, арасында, сағат тілі бойынша, сағат тіліне қарсы, сол бағытта, қарама-қарсы бағытта және т. б.

Кілт сөздер: *қиял, кеңістіктік қиял, технологиялар, нысандар, оқу-тәрбие үрдісі*

Жалпы кеңістіктік қиял мен қиял саласын К.Шевелев, В.Выготский, Ж. Ж.Руссо, Ян Амос Коменский, М.Витязь, Ф.Фребель, М.Монтессори, т.б. ғалымдар зерттеген болатын.

Академик А.Н.Колмогоров мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін кеңістіктік қиялдың маңыздылығын ерекше атап өткен.

Баланың табиғи қасиеттерін дамыту, баланың өзін-өзі дамытуға ықпал ететін бірыңғай жүйе ретінде тәрбиелеу мен оқыту басты принциптер болып қала береді. Фридрих Фребель әдістемесі қарапайым жолдан күрделі, танымдық, дамытушы жолға бара отырып, әр баланың табиғаттан алған қабілеттерін ашады. Ол балаға табиғаттан қоршаған әлемді тану, жасау, қайта құру мүмкіндіктері берілгенін және осының бәрін бала ойнай отырып, өзі үшін ең жақсы тәсілдейді деп сендірді.

Бала ерте жастан кеңістікте бағдар алу қажеттілігімен бетпе-бет келеді. Ересектердің көмегімен ол бұл туралы ең қарапайым түсініктерді меңгереді: сол, оң, жоғарғы, төменгі,

ортасында, үстінде, астында, арасында, сағат тілі бойынша, сағат тіліне қарсы, сол бағытта, қарама-қарсы бағытта және т.б. [1].

К.Шевелев өз жұмысында мектепке дейінгі балалардың кеңістіктік қиялын дамыту, баланың жақын болашақта кеңістікте не болатынын елестету, болжау, талдау және синтездеу, логика және ойлау негіздерін қалыптастырады.

Мектепке дейінгі балаларға қажетті бастапқы ақпарат беріледі, содан кейін бала алынған мәліметтерді ұғынуы, қойылған тапсырманы түсінуі және ауызша немесе жазбаша жауап түрінде дұрыс шешім қабылдауы тиіс [2].

Э.Крис пен К.Кюби шығармашылық мінез-құлық балалық шақтың оқиғаларының орнын басады деп санайды, шығармашылық актіде балалардың ойлау тәсілдеріне қайтып оралуын көрді. Шығармашылық қиял, олардың пікірінше, бұл іс жүзінде бала санасында материалды жеңе білу [3].

Ж.Пиаже бойынша қиял механизмі баланың келесі тәртіпте даму процесінде пайда болатын бейнелерді құрайды:

- қабылданатын шындыққа жақын бейне беретін статикалық бейнелер;
- объектілердің кеңістіктік жағдайының өзгеруін көрсететін кинетикалық бейнелер;
- форманың өзгеруін көрсететін өзгермелі бейнелер.

Ж.Пиаже жұмыстарында қиялдың тек қана ассимилятивті мүмкіндіктерді дамытуға қосқан жағымды танымдық рөлін атап көрсетеді. Оның жұмысында қиялдың екі жақты сипаты анық көрінеді: бір жағынан, ол баланы шындықтан үзеді, ал екінші жағынан - бала белгілі бір кезеңде шынайылықты ойыннан ажыратады. Қиялды дамытудағы басқа бағыт – «танымдық» қиялын зерттеу. Қиял балада символдық функцияның дамуымен байланысты болды және шындықтың өзгерістерін алдын алуға мүмкіндік беретін репрезентативті ойлаудың ерекше түрі ретінде қарастырылды.

Кейбір зерттеушілер қиял дамуының осы екі бағытын біріктіріп, осы процестің аффективті сипаты туралы айтуға тырысты. Сонымен, Т.Рибо зияткерлік және эмоциялық факторлардың қиялында бірқатар ауытқушылықты көрсетті. Л.С.Выготский өз зерттеулерінде бастапқыда қиялдың аффектілік сипатын атап көрсетті: «қиял қызметі аффектілердің разряды болып табылады», ал одан кейінгі жұмыстарда Т.Рибо эмоциялық және интеллектуалды компоненттердің бірлігін көрсетті. Қиялдағы қарама-қайшы үрдістерді жақындастыру әрекетін А.Валлон қабылдады. Автор қиялдың екі түрін сипаттайды, олардың бірі бала шынайылықты қиялдан ажыратқанда, екіншісі - бала толығымен өз көріністерінде өмір сүргенде, яғни бала субъективті және объективті араласқанда, олардың бұрмалануы баланың қиял ойыны ретінде қарастырылады.

Л.Дайлел, М.Ватсон зерттеуінде баланың қиялын нақты шындыққа байланыстырудың даму деңгейі анықталды. Бірінші деңгейде бала қиялды шындық ретінде сезінеді. Екінші деңгейде ол қиялдан шындыққа және керісінше өту үшін сыртқы көмекші әдістерді қолданады. Келесі деңгейде бала шындықтан қиялға ауысуды анық бақылайды. Соңғы деңгейде бала қиял әлемін шындық әлемінен шектейді.

Баланың қиялының танымға тікелей бағытын экзистенциалдық философияның ізбасарлары атап өтті. Мысалы, Э.Кобб өз «мен» қабылдау мен жалпыға ортақ қабылдау арасындағы қашықтықты қиялдың негізгі көзі деп санайды.

Э.Кобб ойынша қиялдың алғышарттары ерте жаста қалыптасады және дене сезімдерінде, сәбидің ортамен қарым-қатынас сезімдерінде, одан кейін балалар әлемнің символдық бейнесін салатын ойындарда көрінеді. Ойын балаға өзінің трансценденттік «мен» жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Шығармашылық пен шығармашылық қиялдың алғашқы нақты көріністері автордың үйлесім сезімінің пайда болуы, өзінің «Мен» жалпы жұртқа бірігуі туралы естеліктері пайда болғанда 5-6 жылға жатады. Осылайша, Э.Кобб қиялды танымға бағыттайды [4].

Осы уақытқа дейін психологиялық-педагогикалық әдебиетте кеңістіктік ойлауды дамыту процесінің өзі жеткілікті зерттелмеген, мектеп жасына дейінгі балалардың

қалыптасуын анықтау және бағалау үшін негізделген критерийлер әзірленбеген, математикаға оқыту процесінде балалардың кеңістіктік ойлауын мақсатты дамыту әдістемесі жеткіліксіз әзірленген. Математика бойынша бағдарламаларда мектепке дейінгі балалар үшін нақты қойылмайды және арнайы мақсат ретінде шешілмейді, оларда кеңістіктік ойлауды дамыту міндетті. Мектепке дейінгі балаларды математикаға оқыту мазмұнын егжей-тегжейлі талдау кеңістіктік ойлауды дамыту бойынша жұмыстың нақты мазмұны мен сипатын, сандық және сапалық қатынаста осы материалдың салыстырмалы түрде анықтайтын материалды іріктеуге қойылатын талаптардың жоқтығын анықтайды. Математикалық түсініктерді қалыптастыру бойынша бағдарламада сандардың саны мен операциялары туралы түсініктерді қалыптастыруға толық көңіл бөлінеді. Осыған байланысты, балалардың кеңістіктік ойлауын дамыту деңгейінің төмендеу себептерінің бірі мектепке дейінгі балаларды оқытудың қолданыстағы әдістемесінде оларда кеңістіктік ойлауды дамыту бойынша жұмыс мақсатты түрде жүргізілмейтіндігі болып табылады, тек оқытудың жанама өнімі болып табылады [5].

Жоғарыда баяндалғандай, қазіргі таңда кеңістіктік қиялды дамытудың қазіргі әдістерін құру қажеттілігі бар. Біз мектепке дейінгі балалардың қиялымен жұмыс жасаудың келесі нұсқаларын қарастырдық және ұсынамыз:

- оқыту үдерісіне ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу (компьютерлік техника, интерактивті тақталар, түрлі гаджеттер);
- мектепке дейінгі балалардың алдына қойылған стандартты емес қызықты жаңа ойын технологиялары қолдану;
- проблемалық көзқарас, жеке оқу қарқыны (кеңістіктік қиялды дамыту үшін).

Кеңістік ұғымдарын түсіну мақсатында балаларға көмекші сөздерді таныстырып, пайдалану арқылы меңгерту қажет: *ішінде, үстінде, астында, алдында, артында, қарсысында, арасында, айналасында, үстінен, көлденеңінен, арқылы, бойлай, т.б.*, сонымен қатар үстеу сөздер: *мұнда, онда, солға, оңға, алыс, жақын, төменнен, жоғарыдан, т.б.* Тәрбиеші «Дүкенде», «Менің бөлmem» және т.б. дидактикалық ойындар барысында осы сөздерді дұрыс қолдануды қадағалау қажет.

Балаларға кеңістікті бағдарлай білу үшін парақтың жоғары, төмен, оң және сол жағын, бұрышын анықтау мақсатында тәрбиеші ауызша айтып отырып, фигураларды қайшының көмегімен қидырту нәтижелі болады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды оқыту үдерісіне енгізу (компьютерлік техника, интерактивті тақталар, түрлі гаджеттер) арқылы балаларды ерте жастан бастап инновациялық технологиялармен жұмыс жасауға үйрету және түсіну, оларды жаңа, бұрын белгісіз заттарды, құбылыстарды және т.б. жақсы елестету және елестету үшін тәжірибеде қолдану қажет.

АКТ көмегімен мектепке дейінгі жастағы балаларда бағытталған кеңістіктік қиялды және ойлау икемділігін қалыптастыруға болады.

Жаңа техникалық өнертабыстарды пайдалану ғана емес, сонымен қатар олар мектепке дейінгі балалардың кеңістіктік қиялын дамыту үшін қолдану өте тиімді.

Сөйлеуді дамыту үшін интерактивті тақтаны немесе гаджеттердің кез келгенін (планшет, смартфон) пайдалану арқылы балаларға қандай да бір кеңістік (бөлме, алаң, орман) және олар осы кеңістікте (ойыншық, кітап, өзін-өзі) ұсынуға тиіс затты көрсету, балаға ойлануға уақыт беру және ол осы затты қайда орналастырғанын, неге, қайда және т.б. қалай болғанын немесе нұсқа ретінде, сол смартфон немесе мп3 плеердің көмегімен – балаларға әртүрлі музыкалық үзінділерді қосу, олар қандай сезімде болды, олар оны қай жерде тыңдады (машинада, үйде, дәмханада және т. б.), яғни балаларға бір жерге оймен ауысуға және тәрбиеші баяндаған жағдайда өзін көрсетуге мүмкіндік береді.

Әртүрлі тұрмыстық заттарды пайдалана отырып, балалардың «өз ойын кеңістікке шығару» қажет болатын міндеттерді шешу үшін әртүрлі жағдайлар жасау қажет.

Жоғарыда айтылғанның негізінде, кеңістіктік қиял, әсіресе мектепке дейінгі жастағы

балалар үшін аса маңызды деген қорытынды жасаймыз.

Бұл функцияның дамуы баланың ойын және танымдық іс-әрекеті арқылы өтеді. Алайда, қазіргі уақытта мектепке дейінгі балалардың кеңістіктік қабылдауын дамыту саласындағы зерттеулер өте белсенді емес, осыған байланысты балабақшадағы математиканы меңгеру бойынша сыналған әдістемелер аз.

Жүргізілген зерттеулер балабақшадағы балалардың кеңістіктік ойлау, қиял және қабылдау түсініктері нашар екенін анықталды.

Баланы кеңістіктік заңдар әлеміне сауатты және кезең-кезеңмен енгізу үшін кеңістіктегі бағдарлаудың бастапқы тәжірибесін пайдалану талап етіледі, ол әртүрлі заттармен өзара іс-қимыл жасау, геометриялық формалармен операция жасау, сабақтардағы ойын және еңбек іс-әрекеті арқылы қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. http://strana.jili-bili.ru/blog/expertnoe_mnenie/1498.html
2. «Развитие пространственного воображения у дошкольников» // «Дошкольное образование». К. Шевелев. №6/2004
3. Л.А. Венгер. Восприятие и обучение. М., 2003. - 365 с.
4. «Психология дошкольника» / Под ред. Л.А. Венгера. В.С. Мухина - 2005. - 239 с.
5. Воображение и память / Хрестоматия по общей психологии. Выпуск 3. Субъект познания., У.Найссер М., Российское психологическое общество. 1998
6. Л.С. Выготский. Воображение и творчество в детском возрасте.- СПб, 1997. 96 с.
7. Формирование действий пространственного моделирования в процессе ознакомления дошкольников с детской худ.литературой//Проблемы формирования познавательных способностей в дошкольном возрасте /Под ред. Л.Венгера, М.: Педагогика. 1980.

РАЗВИТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО ВОООБРАЖЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Асылова Р.О., Тажина Г.А., Асылова Ж.Р.

Основными принципами данной статьи остаются развитие природных качеств ребенка, воспитание и обучение как единой системы, способствующей саморазвитию ребенка. С раннего возраста ребенок сталкивается с необходимостью ориентироваться в пространстве. С помощью взрослых он изучает простейшие понятия: слева, справа, сверху, снизу, посередине, сверху, снизу, между, по часовой стрелке, против часовой стрелки, влево, против часовой стрелки и так далее.

Ключевые слова: *воображение, пространственное воображение, технологии, предметы, учебный процесс*

DEVELOPMENT OF SPATIAL IMAGINATION IN PRESCHOOL CHILDREN

Asylova R.O., Tazhinova G.A., Asylova Zh.R.

The main principles of this article are the development of the child's natural qualities, education and training as a single system that contributes to the child's self-development.

From an early age, a child is faced with the need to navigate in space. With the help of adults, he learns the simplest concepts: left, right, top, bottom, middle, top, bottom, between, clockwise, counterclockwise, left, counterclockwise, and so on.

Keywords: *imagination, spatial imagination, technology, objects, learning process*

Мақаланың редакцияға келіп түскені күні: 27.01.2021ж.

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫ БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕРДЕ ҚОЛДАНУ

Асылова Р.О., Тажинаова А.А.

Бұл мақалада оқушылардың ойын әрекеті туралы жазылған. Мектеп оқушыларының білімі мен дағдыларын қалыптастыруға бағыттауына байланысты айқын көрініс табады. Сонымен қатар ойын оқушыларға ойларына қозғау салуға, оларға түрткі болуға да бағытталады. Ол төмендегідей бірқатар қайталанбас қасиеттерге ие: балалар мен жасөспірім жеткіншектер үшін оның оңайлығы мен игерімділігі, демократиялылығы, игерілуі тиіс шынайы ақиқаттың барынша әралуан қырларын модельдеуге мүмкіндік беретін ойындық құралдардың бейімділігі, ең бастысы – балалар үшін ойынның тартымдылығы. Баланың өмірі, қоршаған ортаны танып, еңбекке қатынасы, психологиялық ерекшеліктері ойын үстінде қалыптасады.

Кілт сөздер: *ойын, оқушы, іс-әрекет, баланың өмірі, қоршаған орта, психологиялық ерекшеліктер.*

Мектеп оқушыларына жаңа білімді игеруге, күрделі біліктер мен дағдыларды бекітуге, пәнге деген қызығушылықты дамытуға көмектесетін тиімді құралдардың бірі - дидактикалық ойын.

Ойынды оқу процесінде педагогика ғылымында К.Д.Ушинский алғаш зерттеп, ойын адамның іс-әрекетінің ерекше түрі, жеңіл және сонымен бірге саналы, бұл сезінуге, әрекет етуге және өмір сүруге деген ұмтылысты білдіреді деген [1].

В.А.Сухомлинский дидактикалық ойынды қолдану қажеттілігі туралы айта келе: «Ойынсыз толыққанды психикалық даму болмайды. Ойын шығармашылық қиялын оятады, онсыз толыққанды оқытуды елестету мүмкін емес» [2].

Ойын ойын-сауық емес, әлеуметтік тәжірибе жақсы сіңіп, көбейтілетін іс-әрекет екендігі белгілі, бұл үдерісте оқушының жеке басы жетілдіріледі; ойын - іс-әрекет түрлерінің бірі, оның маңыздылығы нәтижелерінде емес, процестің өзінде жатыр.

Педагогикада ойындардың бірыңғай классификациясы жоқ. Көпкомпонентті сипатқа, құрылымдық ерекшеліктерге және көптеген функцияларға байланысты дидактикалық ойынды зерттейтін әр ғалым өзінің балаларды оқыту мен тәрбиелеу үдерісі үшін маңызды нәрсеге назар аудара отырып, жіктемесін ұсынады.

Мысалы, Б.Г.Мещеряков ойындарды ережелік, режиссерлік, дидактикалық, рөлдік деп бөледі. Г.М.Коджаспирова ойындарды тақырыптық, символдық, сюжеттік, рөлдік, компьютерлік, дамытушылық, дидактикалық деп бөледі.

А.И.Сорокин дидактикалық ойындарды саяхат ойындары, тапсырмалар бойынша ойындар, болжау ойындары, басқатырғыштар ойындары, әңгіме ойындары деп жіктейді. Л.И.Федорова дидактикалық ойындарды пайдаланылатын материалдың табиғаты бойынша, қызмет түрі бойынша, пәндік саласы бойынша, педагогикалық процестің сатысы бойынша, ойын әдіснамасы бойынша, қатысушылардың саны бойынша ажыратады. Е.Е. Селецкая дидактикалық ойындарды репродуктивті, ішінара іздеу және іздеу деп бөледі. М.М.Захаров ойын-минут, ойын-эпизод, ойын-сабақ деп бөледі, А.А.Смоленцева - дайындық, шығармашылық деп жіктеген.

Жіктелімдердегі бар айырмашылыққа қарамастан, ғалымдар дидактикалық ойынды оқу мәселесін шешу, материалды игеру және бекіту үшін ересек адам ұйымдастырған ойын түрі ретінде ажыратады және егжей-тегжейлі қарастырады.

Ф.Фребель мен М.Монтессори дидактикалық ойындарды алғаш рет мектеп жасына дейінгі балаларға арнап енгізген. Бастауыш мектеп үшін бұл тұжырымдаманы О.Декроли енгізді.

Өткен ғасырдың ортасынан бастап дидактикалық ойындар отандық педагогикалық практикада алдымен тек бастауыш сыныптарда, кейінірек орта және жоғары сыныптарда қолданыла бастады.

6-7 жаста балалар оқу мен санауды үйренеді, жинақталып, парасатты бола бастайды. Дидактикалық ойындар жаңа дағдыларды дамытуға және мектепке бейімделуді жеңілдетуге көмектеседі.

Кейбір мұғалімдер дидактикалық ойындарды оқыту әдісі ретінде жіктейді, ал басқалары оларды арнайы топ ретінде бөліп көрсетеді, өйткені, біріншіден, олардың элементтерін бойына сіңіріп, визуалды, ауызша және практикалық әдістемелер шеңберінен шығады, екіншіден, тек оларға тән ерекшеліктер:

- а) дидактикалық ойындар арнайы құрылған немесе оқу мақсатында бейімделген;
- ә) дидактикалық ойын ережесін мұғалім оқыту мен тәрбиелеу мақсатында жасайды;
- в) дидактикалық ойын - баланың психикалық дамуының тиімді құралы;
- г) дидактикалық ойын нақты білімдермен таныстырып қана қоймай, оларды шығармашылықпен қолдануға үйретеді;
- д) дидактикалық ойынның балаларға қызықты ойын-сауық түрі бар [3].

Қазіргі заманғы ғалымдар дидактикалық ойын бірнеше компоненттерден тұрады және белгілі бір құрылымға ие деп санайды. Дидактикалық ойынның құрамына мыналар кіреді:

- а) ойын дизайны;
- ә) ойын әрекеттері;
- в) танымдық мазмұн немесе дидактикалық міндеттер;
- г) жабдық;
- д) ойын нәтижелері.

Ойын тұжырымдамасы ойын атауында қамтылған және сабақта шешілуі керек дидактикалық мәселе. Ойын тұжырымдамасы ойынға танымдық сипат береді, оның қатысушыларына білімді алуға қатысты белгілі бір талаптар қояды.

Ережелер дидактикалық ойын процесінде оқушылардың іс-әрекеті мен тәртібін анықтайды. Олар сабақтың мақсаты мен оқушылардың мүмкіндіктерін ескере отырып жасалған. Ережелер оқушылардың дағдыларын қалыптастыруға жағдай туғызады, олардың көмегімен оқушылар өздерін ұстай алады.

Дидактикалық ойынның өзегі (негізі) - инновациялық мазмұн. Ол білім беру мәселесін шешуде қолданылатын білімдер мен дағдыларды игеруден тұрады.

Ойын жабдықтарына сабақтың жабдықталуы кіреді: көрнекілік, ТОҚ (техникалық оқу құралдары), дидактикалық үлестірімелер, ресурстар және т.б.

Ойынның нәтижесі аяқталғаннан кейін бірден шығарылады. Бұл ұпай болуы мүмкін; ойын тапсырмасын басқаларға қарағанда сәтті орындаған ойыншыларды анықтау; жеңімпаз командаларды анықтау және басқалары. Ойынның нәтижесін бағалау әрқашан маңызды болып саналады [4].

Дидактикалық ойынның оқу процесі үшін қажеттілігі мен маңыздылығын дәлелдейтін функцияларын тізіп көрейік:

- а) тәрбиелік-дидактикалық ойын оқушыларға оқылатын пән бойынша жаңа білім алуға көмектеседі;
- ә) тәрбиелік - бұл дидактикалық ойынның негізгі функцияларының бірі, ол балаға жақсылық пен жамандықты, шындық пен өтірікті және басқаларын ажырата білуге мүмкіндік береді, балалардың жеке ерекшеліктерін анықтауға көмектеседі;
- в) дамытушылық - психологтардың пікірі бойынша ойын әрекетінің негізін интрогендік мінез-құлық (қажеттіліктер мен қызығушылықтар сияқты жеке факторлар тудыратын мінез-құлық) құрайтындығымен анықтайды;
- г) оқушының оқу-танымдық іс-әрекетін эмоционалды ынталандыру функциясын көптеген ғалымдар дидактикалық ойынның жетекші функциясы деп атайды. Бұл

функцияның мәні дидактикалық ойын эмоционалды-құндылық ынталандырушы ретінде оқыту іс-әрекетінің мағынаны қалыптастырушы мотивін қолдайды және шоғырландырады (яғни «мен ғана емес», сонымен қатар «мен қалаймын») . Бұл оқытудың әлеуметтік құндылық мотивін қалыптастыруға ықпал етеді;

д) білім беру процесін оңтайландыру функциясы. Дидактикалық ойын - бұл оқушының оқудағы тәуелсіздік қажеттілігі мен нормативтік талаптарды орындауға негізделген сыртқы педагогикалық басшылық арасындағы қайшылықты жою құралы. Бұл оқушының өзі жаңа білім алуға, білік пен дағдыны бекітуге мүмкіндік береді. Мұғалім ойынның көмегімен оқушыны тек осы әрекеттерге жеткізеді, дидактикалық ойынды баланың білімді игеруі, дағдылары мен дағдыларын бекітуі үшін сауатты таңдайды;

е) диагностикалық - әр адам ойында өзін физикалық күштің, ақылдың, шығармашылықтың максималды деңгейінде көрсетеді. Дидактикалық ойындардың көмегімен ойыншыларда белгілі бір жеке қасиеттердің қалыптасуын, білім мен білік деңгейлерін, ұжымдағы қарым-қатынас сипатын, балалардың қызығушылықтарын диагностикалауға болады;

ж) коммуникативті - дидактикалық ойын процесінде оқушының сөйлеу тілі дамиды;

з) көңіл көтеру - бұл функция белгілі бір жайлылықты, қолайлы атмосфераны, тұлғаның қорғаныс механизмі ретінде психикалық қуанышты құрумен байланысты;

и) түзетушілік - оқушылардың жеке көрсеткіштерінің икемді құрылымына оң өзгерістер, толықтырулар енгізеді; түзету процесі табиғи түрде жүреді;

к) кәсіптік бағдар беру - дидактикалық ойынның балаларды әртүрлі кәсіптермен және олардың ерекшеліктерімен таныстыруынан тұрады.

Балаларды оқыту үдерісіндегі дидактикалық ойындардың маңызы туралы айта отырып, ғалымдар мыналарды атап көрсетеді:

а) пәнге деген қызығушылық айтарлықтай артады;

ә) әр сабақ жарқын, әдеттен тыс, эмоционалды қарқынды болады;

в) оқу-танымдық белсенділігі күшейеді;

г) оқу іс-әрекетіне жағымды мотивация қалыптасады, зейін дамиды, жұмыс қабілеті артады [3].

Оқу процесін жандандыру мен күшейтуге сүйенетін қазіргі заманғы мектепте ойын әрекетін келесі жағдайларда қолдануға болады: тұжырымдаманы, тақырыпты, тіпті тақырыптың бөлігін игерудің дербес технологиялары ретінде; кеңірек технологияның элементтері ретінде (кейде өте маңызды); сабақ немесе оның бөлігі (кіріспе, түсіндіру, бекіту, жаттығу, бақылау) ретінде; сыныптан тыс жұмыс технологиясы ретінде.

Жалпы ойындардан айырмашылығы, педагогикалық ойын маңызды сипатқа ие - оқытудың нақты белгіленген мақсаты және соған сәйкес педагогикалық нәтиже, ол дәлелденуі мүмкін, айқын түрде бөлініп, білімдік-танымдық бағытпен сипатталады. Сабақтардың ойын формасы сыныпта оқушыларды оқу іс-әрекетіне ынталандыру, ынталандыру құралы ретінде әрекет ететін ойын техникасы мен жағдайларының көмегімен жасалады.

Сабақтың сабақ формасында ойын техникасы мен ситуацияларын жүзеге асыру келесі негізгі бағыттарда жүреді: оқушыларға дидактикалық мақсат ойын тапсырмасы түрінде қойылады; оқу қызметі ойын ережелеріне бағынады; оның құралы ретінде оқу материалы қолданылады. Дидактикалық тапсырманы ойынға айналдыратын білім беру қызметіне бәсекелестік элементі енгізіледі; дидактикалық тапсырманы ойдағыдай орындау ойын нәтижесімен байланысты.

Ойынның орындайтын міндеттеріне байланысты кіші оқушыларға арналған ойындар бірнеше түрге бөлінеді.

Рөлдік ойындар белгілі бір жағдаятты рөлге бөлу арқылы қалпына келтіруге көмектеседі. Рөлдік ойын процесінде бала белгілі бір жағдайда қажетті білім, білік және мінез-құлық тәжірибесін алады.

Сөздік ойындар сөздік қорын және ой-өрісін кеңейтуге, сауатты және әдемі сөйлеуді қалыптастыруға ықпал етеді. Бала өз ойын және сезімін дұрыс айтуға үйренеді.

Интерактивті ойындар балаға процеске жақсы енуге, ақпаратты барлық сезім мүшелерінің көмегімен қабылдауға көмектеседі. Интерактивті компьютер мен басқа мультимедиялық құралдарды қолданады.

Үстел ойындары ойлау, аналитикалық және математикалық дағдыларды, қиялды, логиканы, жинақылықты, сөйлеуді, әлеуметтік өзара әрекеттесу қабілеттерін дамытады.

Оқушыларды дамытуға арналған ойындарды кез-келген жағдайда - үйде, жолда, мектепте, баламен ойнағанда немесе үлкен компанияда қолдануға болады.

Бастауыш мектеп жасындағы балаларға арналған білім беру ойындарының мысалдары:

Балаңызбен ойнауға болатын білім беру ойындарының мысалдарын егжей-тегжейлі қарастырайық.

«Сөзді жалғастыр»

Бұл ойын сөздік қорын және ой-өрісін кеңейтуге көмектеседі, есте сақтауды жаттықтырады және логикалық ойлауды дамытады. Ойынның мәні: бірінші ойыншы сөзді атайды, оның соңғы әрпін келесі ойыншы есте сақтауы керек. Әрі қарай, әр ойыншы алдыңғы сөздің соңғы әрпінде бір сөз айтады. Сөздерді қолдану аясын тарылту арқылы ойынды қиындатуға болады: мысалы, тек қалаларды, жануарларды, көкөністерді және т. б. атау беру.

«Сабын көпіршіктері бар суреттер»

Ойын шығармашылық ойлау мен қиялын дамытады. Бес ас қасық гуашь, бір ас қасық сусабын немесе ыдыс жуатын сұйықтық және бір шай қасық су араластырыңыз. Шырын түтігін қоспаға батырып, көбік түзу үшін шайқаңыз. Осы көбікке қағаз алып келіңіз, онда ерекше формалар пайда болады. Суретті фломастермен және бояумен аяқтауға болады.

«Автокөлік»

Кеңістіктегі бағдарды дамытуға арналған ойын. Бөлменің айналасында әртүрлі заттарды (үстелдер, орындықтар және т.б.) орналастыру керек, балаға оның автомобиль екенін елестету керек. Осыдан кейін баланың көзін байлап қою керек, ал ересектердің нұсқауымен ол кедергілерді болдырмай, маршрут бойынша «жүреді».

«Викторина»

Кіші жастағы оқушыларға арналған викториналар форматындағы ойындар олардың ой-өрісін кеңейтуге, зейінін, реакциясының шапшаңдығын және командалық рухты дамытуға көмектеседі. Әртүрлі бағыттағы немесе белгілі бір тақырыптағы сұрақтармен жалпы викторина жасауға болады. Сұрақтарды интернеттен немесе жас оқушыларға арналған дидактикалық ойындар туралы кітаптардан еркін табу оңай. Мысалға:

Бір алма қандай процедураны ауыстырады? (*Тістерді тазарту*)

Ежелгі славяндар үшін күн қандай тағамды бейнелеген? (*Құймақ*)

Шөлдің патшасы кім деп аталады? (*Түйе*)

Мектеп оқушылары жауап нұсқаларын болжауды қатты ұнатады, егер сіз бірнеше команда жинап, кішігірім жарыс өткізсеңіз, онда одан да жағымды эмоциялар мен викторинаның пайдасы болады.

«Меморадо»

Кіші жастағы оқушыларға арналған интерактивті ойындардың ішінен «Меморадо» ойынын бөлуге болады. Оны App Store немесе Google Play жүктелген аттас қосымшаның көмегімен ойнатуға болады. Ойын баладан қандай қабілеттерді дамытқысы келетінін сұрайды және осыған сәйкес оған міндеттер ұсынады. Кіші жастағы оқушыларға арналған бұл интеллектуалды ойын ойлау, есте сақтау, логика және математикалық дағдыларды дамытады.

Педагогикалық қызметімнің тәжірибесін талдай отырып, біз шебер құрастырылған білім мектеп оқушыларында ақыл-ой жұмысына деген сүйіспеншілікті тәрбиелейді, жаңа

білімді іздеуді ынталандырады деген қорытындыға келдім. Кіші жастағы оқушылардың танымдық белсенділігін ынталандыруда мұғалімнің және сыныптастарының жағымды бағасы, мақұлдауы маңызды. Эмоционалды сфераның рационалдыдан үстемдігі, жоғары танымдық қызығушылық пен белсенділік, шығармашылық импульс - бұл бастауыш мектеп жасындағы балалардың ерекшеліктері. Сондықтан біздің міндетім - осы ерекшеліктерді баланың пайдасына және сыныптағы жоғары оқыту эффектісі үшін ескеру.

Ойын әдістері оқытудың ең тиімді әдістерінің бірі болып табылады, өйткені олардың психологиялық-педагогикалық негіздері жеке тұлғаның психикалық дамуына үлкен үлес қосатын ойын әрекеті болып табылады.

Бастауыш мектепте сабақта ойын әдістерін қолдану оқушылардың танымдық қажеттіліктерін қанағаттандырады. Ойында ойлау процестері белсендіріліп, оқуға деген мотивация артады. Ойын формалары мен әдістері өте алуан түрлі және оларды барлық іс-әрекет түрлерін оқытуда қолдануға болады.

Ойын әдістері көбінесе оларды ұйымдастыруда өте қарапайым және арнайы жабдықты қажет етпейді; оларды әр сабақта қолдануға болады, ең бастысы, олар оқытудың мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келеді. Ойын формалары мен оқыту әдістері оқу үдерісіне рахат әкеледі.

Дидактикалық ойындардың алуан түрлілігі мұғалімге өз сыныбының оқушылары үшін қолайлы біреуін таңдауға мүмкіндік береді. Мұғалім оқу процесін талдай отырып, соңында қандай ойын түрі оң нәтижеге қол жеткізуге көмектесті деген қорытындыға келеді.

Дидактикалық ойын - бұл балалардың қиялын, ойлауын, есте сақтау қабілетін дамытатын, кіші мектеп оқушыларына психологиялық тұрақтылық беретін, өмірлік жағдаяттарда бағдар қалыптастыратын, балалар ұжымын құруға және біріктіруге қызмет ететін оқу процесінің қажетті элементі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Собрание педагогических сочинений Константина Дмитриевича Ушинского. Т. 1—2. СПб., 1875—1908.
2. Сухомлинский В. А. Методика воспитания. – М.: Просвещение, 1981.
3. Аванесова В. Н. Дидактическая игра как форма организации обучения. – М.: Просвещение, 1992.
4. Чен Н.В. Дидактическая игра – основа развития воображения и фантазии // Методическая копилка. Пилотный выпуск. 2011. С. 6-10.

ПРИМЕНЕНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Асылова Р.О., Тажинова А.А.

Известно, что игра имеет ряд характеристик, характеризующих процесс обучения. Об этом свидетельствует то, что он направлен на формирование знаний и навыков школьников. Игра также направлена на мотивацию. Он обладает рядом уникальных особенностей: простота и мастерство для детей и подростков, демократичность, склонность игровых инструментов, позволяющих моделировать самые разнообразные аспекты истины, которые необходимо усвоить, и, самое главное, - привлекательность игры для детей. В процессе игры формируются знание окружающей среды и психологические особенности.

Ключевые слова: *игра, ученик, действие, жизнь ребенка, окружающая среда, психологические особенности.*

Assylova R., Tazhinova A.

It is known that the game has a number of characteristics that characterize the learning process. This is evidenced by the fact that it is aimed at the formation of knowledge and skills of schoolchildren. The game is also about motivation. It has a number of unique features: simplicity and skill for children and adolescents, democracy, a tendency to play tools that allow simulating the most diverse aspects of truth that need to be learned, and, most importantly, the attractiveness of the game for children. During the game, knowledge of the environment and psychological characteristics are formed.

Keywords: *play, student, action, child's life, environment, psychological characteristics*

Мақалаңын редакцияға келіп түскен күні: 22.01.2021ж.

ӨОЖ 378 14.35. 09

«ШЕШЕНДІК СӨЙЛЕУГЕ ҮЙРЕТУ» ТАҢДАУ КУРСЫНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН МАҢЫЗЫ

Бақраденова А.Б., Таурбекова А.С.

Мақалада қазіргі таңда әрбір жоғарғы оқу орындары өздерінің білім беру бағдарламаларын әзірлейтіндіктен, элективті, яғни таңдау курстары оның ішінде «Шешендік сөйлеуге үйрету» таңдау курсының мазмұны мен маңызы жайлы қарастырылған.

Тірек сөздер: *шешендік сөз, сөз өнері, әдеби тіл, сөдік қор, риторика, таңдау курсы, өздік жұмыс, оқу бағдарламасы*

Кіріспе. Бүгінде еліміздің жоғары оқу орындары кредиттік білім беру жүйесіне көшіп, әлемдік білім кеңістігінде өзіндік даму бағыттарын айқындады. Бұл бағытта көптеген жұмыстар атқарылып жатқаны белгілі. Солардың бірі – оқу бағдарламаларына білім берудің жалпы стандартына сәйкес базалық курстардан бөлек элективті курстардың енгізілуі. Элективті сөзінің шығу тегіне келер болсақ, латынның "electus" деген сөзінен шыққан. Яғни, «таңдамалы, таңдаулы, қалаулы» деген ұғымды білдіреді екен [1]. Базалық курсқа кіретін міндетті пәндерден негізгі айырмашылығы элективті курс пәндері студент таңдауына негізделген. Яғни, аталмыш курс – студенттердің белгілі бір тобының талап-тілектерін қанағаттандыруға бағытталған курс. Негізгі курстың құрамына кіретін міндетті пәндерден басты айырмашылығы - элективті курстар студенттің таңдауына негізделген. Студент енді қазіргі мұғалім мамандығының әлеуетін ескере отырып, не қалайтынын және не істей алатындығын анықтауы керек. Жалпы элективті курс мәселесі ЖОО-ларда әлі де болса өз шешімін таппай келе жатқан, талқылау мен қарастыруды көп қажет ететін басы ашық мәселелердің бірі десек қателеспейміз. Бұл тұрғыда курстың мазмұны, мақсат-міндеттері, қол жеткізуге боларлық нәтижелері турасында ойлану қажет.

Қоғамдық орындарда еркін сөйлесу көп еңбекті, оқуды және дайындықты қажет етеді. Шешендерге қатысты сөз өнері ой ағысынан табиғи жолмен шығады. Эстетикалық әсерді көркемдік талғамы мен шешендігі бар адам ғана жасай алады. Көпшілік алдында сөйлеу кезінде үйренуге және үйренуге көп нәрсе бар ма, әлде оған дайын болған дұрыс па? Атақты шешен және данышпан Цицерон: «Қалам - шешендік өнердің ең жақсы ұстазы. Басқалардан үйрену арқылы біз қолымыздан келгеннің бәрін жасауға тырысуымыз керек»[2].

Мұғалімге шешендік стиль қажет пе? Шешендік – сөз өнерін игергенде ғана жететін құбылыс, яғни білім, еңбек және дағды нәтижесі. Ал сөз өнері – Аристотель көрсеткен бес өнердің (сәулет, сурет, саз, живопись) алдында тұрған бірегейі. Сөз өнерінің саналы қасиеті адамдардың іс-әрекеті және ойлары мен мінездеріне жалпы алғанда қатысты екенін кезінде екінші ұстазымыз Әл-Фараби де тайға таңба басқандай атап көрсеткені айтылып та, жазылып та келеді [3]. Қазір сөз өнері философия ғылымы арқылы «Риторика», «Шешендіктану», филология, журналистика салалары бойынша «Шешендік өнер», «Әдебиеттану», «Стилистика», «Сөз мәдениеті», «Мәнерлеп оқу» деп аталатын курстарда оқытылып жатса, педагогтер дайындайтын мамандықтарда курс қалай аталып, қандай мазмұнда жүргізіліп жатыр деген сұрақ тағы көлденең тартылып тұр?

Негізгі бөлім. Қазақ халқында Балабилердің болуы, жеті-сегіз жасынан-ақ естілігі, сөз тапқыштығымен ел аузына іліккен Сырым шешен, 12 жасында жүз жылқы дауына бас болып барған Досбол билердің шыққандығы шешендікке үйрету курсының қажеттілігін дәлелдейді. Балаларды риторикаға үйрету негізі көне Грекия, Рим елдерінде қаланған, арнайы «Риторика» мектептері ашылған.

Риторика қазіргі түсініктеулік ғылыми пән. Оның ғылыми салалары көп. Оқу құралында жазылғандай «...кәсіби мамандықтас шешендікке, яғни, ойлау, тіл, сөйлеу мәдениетіне деген қоғамдық сұраныс артуда ...» [4]. Сол нұсқада және қазіргі полемика, яғни сөз қақтығыстарына, жұрт алдында, сахнада сөйлеуге үйрететін үйірмелер, сөз өнеріне баулитын ақылы тренингтер қанат жайып келеді. Қалалы жерлерде көне Грекиядағыдай «Балаларға арналған риторика» (Детская риторика) деген мектептер көптеп кездеседі.

Болашақ педагог маманның сөздік қоры мол болуы, айтатын ойын түсінікті де жүйелі жеткізе алуы және топпен, сыныппен тығыз байланысқа түсуі үшін сөз мәнері, кимыл-әрекеттерімен балаларды өзіне тарта білуі өте-мөте қажет. Тәрбиеленушілер олардан қуат алып, оның сөзіне де қарайды, рухани таза, адамгершілік ісінен ләззаттанып өседі. Яғни, риторика ғылымының ережелерін сақтай білген оқытушы табысты болады, оқушыларының алдында беделі өсіп, мәртебесі биіктей түседі.

Мектепке дейінгі және бастауыштық оқыту орындарында білім алатын студенттерді сөз өнеріне баулу мақсатымен «Шешендік өнер», «Сөйлеу мәдениеті», «Мәнерлеп оқу» деген аталыммен түрлі курстар оқытылып келді [2,4], «Балалар риторикасы» деп аталған пән 6В01201 - Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі білім беру» оқу бағдарламасына енгізіліпті. Алдыңғы атаулар сөз өнерінің білім алушыларға қарай бағытталатынын анық көрсетсе, соңғы аталым орысша атауынан («Риторика для детей») аудармасымен кеткен.

Қазіргі таңда әрбір жоғарғы оқу орындары өздерінің білім беру бағдарламаларын әзірлейтіндіктен, элективті, яғни таңдау курстарын өздері таңдайтындықтан, бұл курстың алуан түрлі болып аталуы түсінікті. Дегенімен «Шешендік өнерге үйрету» курсының силлабусында жоғарыда аталған курстар қарастыратын барлық тақырыптарды жинақтауға болады. Бұл таңдаулы курстың болашақ мұғалімге беретін әрі теориялық, әрі практикалық, тіпті әдістемелік көмегі көп. Оқытушы электронды жинағын дайындауда ескеретін жайт: дәрістерде оқытушы қазақ шешендік өнерінің табиғаты, оның заңдылықтары, жұрт алдында сөйлеу қағидалары, қазақ халқының сөйлеу мәдениеті, ауызекі сөздегі, әңгімелесудегі әдеп формулалары, орфоэпиялық норма түрлері мен қазіргі тілдік жүйе, сөйлеудегі қатаң және босаң нормалар туралы жоспарланған сағат көлемде теориялық білім бере алуы. БОПӘ студенттеріне практикалық сабақтар мен өздік жұмыс тапсырмаларында болашақ мұғалімнің сөйлеу тіліне қажетті кәсіби шеберлігі қалыптастырылады. Мұғалімге игеруге міндетті монолог (баяндама, саяси шолу, т.б.), диалог (пікірталас, ойбөліс, ойталқы), полилог – көпшілік атынан сөйлеу (реплика, жарнама, ауызша сөз жарыс) біліктері мен дағдыларын дамыту мәселелері көзделеді. «Атақты шешенді тәрбиелеу ісінде балаға сөзді анық, нақ-нағымен сұлу айтатын ұстаз таңдау қажет», деген Квинтилианның тұжырымын

еске ұстап, бұл курстың дәріс сабақтарын да, практикалық-семинар сабақтарын да филология ғылымынан және «Станиславский жүйесінен хабардар, әртістік қабілеті бар оқытушы жүргізуі керек деп болжаймыз. Өйткені бұл таңдаулы курстың мазмұнына студенттерге шешендік өнердің тілдік табиғатын талдатумен қатар, мәнерлеп оқу және ауызша сөйлеу техникасына баулитын жаттығулар үздіксіз жүргізіледі[4].

«Шешендік өнер» туралы ұғым туралы түсінген оқушы не студент болсын, «Шешендіктану» еңбегінің авторының тұжырымына сүйену дұрыс. «Аңыз әңгімелер мен өлең-жырлардың қайсысы бұрын шыққаны әлі анықталмаған және арнайы зерттеуді керек ететін мәселе. Ал, шешендік сөздер ақындық сөздер (өлең-жырлар) мен көркем қара сөздердің (ертегі, әңгімелердің) алғашқы бөліне бастауын көрсететін аралық жанр сияқты. Алайда, қара сөз бен өлең сөздің бөлінуі - мен шешендік сөз өнері өткінші бекер ретінде жойылып кетпеген, қайта өз алдына дамып, дербес жанр болып қалыптасқан.

Шешендік сөздер ертегі - аңыздар мен халық поэзиясынан іріктеліп, сұрыпталып бөліне отырып, халықтық бірыңғай әдеби тіліміздің қалыптасуына жәрдемі тиген. Шешендік сөздердің сөйлемдік құрылысы мен сөздік құрамы, мазмұны, тұлғасы қазіргі әдеби тілімізден аса алшақ, емес. Шешендік сөздер ауыз әдебиетінің басқа салаларымен қосыла қазіргі қолданылып жүрген сөздігіміздің негізгі қоры мен ұйтқысы. Демек, шешендік сөздерді зерттеп талдау, жинап-жариялау ана тіліміздің сөздік қорын байытады, әдеби тілімізді дамытып, кеңейтеді; сөйлеу, жазу мәдениетімізді көтеруге пайдасы тиеді» деп жазды педагог ғалым[5]. Біздіңше, педагог мамандарға Г.Қосымованың кітабы бойынша ұлттық шешендік өнердің пайда болуын сонау түркілік көне нақыл сөздерден бастап, бүгінгі ораторлардың сөз саптауларына дейін жүйелеп оқытудың қажеті шамалы[6]. Бұлай оқыту филолог, журналист мамандарға тиесілі, ал мектеп мұғалімдері би-шешендерді өздігінен танып-біліп, олардың атынан ұрпаққа жеткен кіші-гірім аңыздарды, нақыл-мақалдарды жатқа біліп, өздері сөйлегенде «Жиренше шешен айтқандай», «Асан ата жерге берген бағалы сөздерінен айтарым...», «Халыққа жағу үшін қазанды бол!», - деп кім айтқан, «Бұл бата-тілекті қалай түсінесіңдер?» т.б. сияқты оқушыны ойландыратын сұрақтар арасында қолдануы оларды сөз өнеріне баули түспек. Біз өз курсымызда студенттерге мұғалім сөзіне қанат бітіретін шешендік сөздерді жинатып, оларды қандай жағдаятта қолдануға болатынын өздері ойластыруына еркіндік беріп келеміз.

Балалардың байланыстырып әдеби тілде сөйлеуі 11-12 жаста өз атынан бір нысанды бейнелеп сипаттау механизміне енеді. Жеткіншек бала ерттеулі ат сияқты десек болады. Орыс педагогтары «өзін-өзі басқаратын жүретін» (сомобучающая машина) деп бағалаған. Балаға еркіндік беру, оның тілдік дамуына айналасында арнайы жағдаяттар тудыру оның интелектісін дамытуға әсер ететінін ескеріп, мұғалім «Әдебиеттік оқу», «Қазақ тілі» сабақтарында және сабақтан тыс шараларды ұйымдастыруда, көсем сөздерге, яғни балаларды әдеби тілге баулитын факультатив сабақтарда бала ұғымына жақын шешендік сөздерді, тыйым сөздерді, халықтық мақалдар мен авторлық нақыл сөздерді арнайы жинақтар бойынша үйретіп келеді [5,7]. Осы орайда, таңдаулы курста баланы жасынан әдеби тілге баулу әдістері де қарастырылуы керек.

3-7 жас аралығын психология ғылымында «лингвистикалық дарын» кезеңі деп атаған. Мектепке дейінгі бұл кезеңде бұлдіршіндерге тыйым сөздерден гөрі жылы, мейірімді сөздер айтылуы керек. «Бұлай айтуға болмайды», «бұл әдепсіз сөздер» деп тәртіптеу әдістемелік тұрғыда дұрыс емес. Бұған М.Жұмабаевтың «Бала тілінің дамуының бірінші шарты балаға сөзді бұзып сөйлемеу керек және балаға ұқпайтын жат сөз үйретпеу керек. Екінші – баланы өзі теңді балалармен бірге ойнату керек. Баланы ешбір уақыт сөзден тыймау керек. Былдырласын, шолжаңдасын, сөйлей берсін. Ал енді баланың тілін шын дұрыс жолға салатын, дұрыстайтын, байытатын – мектеп» деген ойлары дәлел [3]. Сондықтан курсты жүргізушіге «Балаға нелерді үйрету?», «Қалай үйрету керек?» және «Үйрету үшін мұғалім шешендік тану ілімінен қандай заңдылықтарды, қағидаттарды білуі керек?» деген сұрақтарды ашу тиімді.

Элективті (таңдаулы) курсты оқытуда студенттерге берілетін теориялық білім мен қалыптастырылатын құзыреттер мамандық түріне қарай нақтыланды. 6B01201 - Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығына «Шешендік өнерге үйрету» арнайы курсының мазмұны бастауыш мектеп мұғалімінің кәсіби дайындығының қазіргі қоғамның әлеуметтік сұранысын қанағаттандыратындай сапалақ деңгейін қамтамасыз етуге бағыттала құрылды. Таңдаулы пән ретінде курстың мақсаты төмендегідей:

- Бастауыш сынып мұғалімі ретінде студенттің сөйлеу мәнерін қалыптастыру және оларды шешендік сөз өнері арқылы сөз қолдану құрылысына: сөйлеу мәдениетіне, жұрт алдында сөз саптауға, сөз жарыстыруға, жазба және ауызша іскерлікке, ғылыми тілде сөйлеуге, іскерлік диалогтарға түсуге, шешеннің сөйлеу тілін сараптауға үйрету.

- Қарапайым дайындықтан басталып, шаршы топ алдында (сынып, көпшілік аудитория, әлеуметтік орта) мүдірмей, өз ойын нақты, дәл жеткізетін болашақ мұғалім тәрбиелеу мақсатында оқытушы практикалық сабақтарға мынадай міндеттер ұсынуы тиіс:

Студенттердің шешендік өнер, шешендік шеберлік туралы білімдерін бекіту;

Шешендік қабілетті дамытып, топ алдында сөйлеуді жетілдіретін құзыреттерін қалыптастыру;

Студенттердің шешендік өнер теориясын игеруі арқылы шығармашылық әдіс-тәсілдерді меңгеруіне көмектесу;

Өзіндік шешендік шығармашылық туындылар, шешендік сөз үлгілерін шығара білуге баулу;

Пікірталас, ой жарыс жүргізуге қажетті білік-дағдыларды қалыптастыру;

Монолог құра білуді, мәтіннің баяндалу түріне қарай (сипаттау, талдау, хабарлау, жарнама, ойтолғау) ерекшеліктерін аңғаруды меңгерту;

Сөйлеудің, оның ішінде шешендік сөйлеудің техникасын жетілдіріп, студенттің өзіндік сөздік қорын жинақтауға дағдыландыру.

Бастауыш сынып мұғалімі болатын студент төмендегідей құзыреттерге ие болуы керек:

Курстың теориялық бөлімінен және өздігінен алған білімдерін практикада қолдана алу;

Шешендік сөздерді ауыз әдебиеті үлгілерінен іріктеп, тәрбиелік, білімдік, тағылымдық үрдісте мәнін сақтап қолдана білу;

- Бала тәрбиесіне қатысты халық нақылдарын, мақал-мәтелдерін жаттап, сөз қолданысына енгізе алу;

- Балалар ақын-жазушыларын танып, олардың тіліндегі шешендік сөз түрлерін тауып, талдай алу;

- Топ алдында өз атынан (монолог) не қарым-қатынастық (коммуникативтік) сөйлеуде тіл мәдениетін сақтау.

Қорытынды. Ұлттың сөз қаруы әр заманда қоғамға әртүрлі жұмсалған. Өнер ретінде шешендік сөздерді түрлі жанрда ақындар, жыраулар, жазушылар өз сөздерінде қолданса, бүгіндері мінберден сөйлеушілер ойларын бейнелі, дәлелді етіп жеткізу үшін, академиялық шешендікте оқытушылар дәрісті түсінікті, эмоционалды оқу үшін, ұстаз оқушы бала жүрегін жаулап, санасына терең ой салу үшін қолданады. Тәуелсіз елімізде тұратын әр қазақ баласы қойылған сұрақ төңірегінде ойын жүйелі де әсерлі жеткізуі тиіс.

Қорыта айтқанда, «Шешендік өнерді үйрету» – ұлттық болмысымызды нығайтудың және педагогтің әдеби сөйлеу тілін қалыптаудың, шешен сөйлеуге жаттығудың таңдаулы курсы, тиімді құралы. Курс материалдарын толыққанды қабылдату нәтижесінде, қазіргі жаңа заман оқытушысының өзі де, студенттер де шешендікті мүмкіндігінше игеріп, шешендік өнерді ұлттық өнер ретінде қабылдайды. Өзара сөз алмасуда, топ алдында сөйлеу барысында адамгершілік ережелерін сақтап шешен сөйлеуге, сөз арқылы ұлттық қасиеттерді тануға үйреніп шығады.

ӘДЕБЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі Алматы. «Сөздік-Словарь», 2005 жыл
2. Адамбаев Б. Қазақтың шешендік өнері. Алматы:1984.
3. Педагогика. М. Жұмабаев. Мектеп,1991.
4. Р.Сыздық Тіл мәдениеті оның проблемалары// Тілдік норма және оның қалыптасуы. - Астана: Елорда, 2001. - 230 б.
5. Төрқұлұлы Н. Қазақтың 100 би-шешені. 1993.
6. Қыдыршаев А.С. Шешендіктану. 2004
7. Г.Қосымова Шешендік өнердің негіздері. «Баянжүрек» баспасы 2007. Жолдабеков Ж.Шешендік (оқу құралы) «Қарасай» баспасы, 2009.

«ОБУЧАЮЩАЯ РЕЧЬ» ВЫБОРНЫЕ КУРСЫ СОДЕРЖАНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ

Бакраденова А.Б., Таурбекова А.С.

В статье обсуждается содержание и важность элективных курсов, в том числе элективных курсов «Обучение публичным выступлениям», поскольку каждый вуз в настоящее время разрабатывает собственные образовательные программы.

Ключевые слова: *ораторское искусство, риторика, литературный язык, лексика, риторика, факультатив, самостоятельная работа, учебная программа*

«TEACHING SPEECH» ELECTION COURSES CONTENT AND VALUE

Bakradenova A.B., Taurbekova A.S.

The article discusses the content and importance of elective courses, including the elective courses "Teaching Public Speaking", since each university is currently developing its own educational programs.

Key words: *oratory, rhetoric, literary language, vocabulary, rhetoric, elective, independent work, curriculum*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 22.01.2021ж.

ӘОЖ 378

БАЛАНЫ БЕЛСЕНДІ СӨЙЛЕУГЕ БАУЛУДА КӨРКЕМ ТУЫНДЫЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

Бакраденова А.Б., Клим С.А.

Мақалада авторлар мектепке дейінгі баланы белсенді сөйлеуге баулуда көркем туындыларды қолданудың әдіс-тәсілдерін сараптайды. Балалардың оқу қызметіне танымдық-тілдік белсенділігін арттыруда шығарма негізінде дайындалған мультимедиялық технологиялардың тиімділігін көрсеткен.

Кілт сөздер: *бала тілі, таным, танымдық орта, көркем туындылар.*

Кіріспе бөлім. Болашақ тұлғаны ана тілі рухымен рухтандырушы, ана тілінің қадір-қасиетін ұғындырушы – алдымен ата-ана және баланы тәрбиелейтін мемлекеттік оқу-тәрбие мекемелеріндегі педагог тәрбиешілері. Тәрбиенің әліппесі – әлпештеу жырлары

баланың белі бесіктен шықпай жатып, ана сүтімен сіңіріліп, ұлттық өнеге өлең-әңгімелермен балдырғандар балабақшада сусындауы керек.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында: «Білім беру жүйесінің басты мақсаты – ұлттық және адамзаттық мәдени құндылықтар негізінде жеке тұлғаның қалыптасуына қажетті жағдай жасау» деп көрсетілген [1].

Үлкендердің еңбегі мен баланы қоршаған табиғатты тамашалату ерекше әдіс екендігін атап өтіп, Әлихан Бөкейханов: «Тәжірибе көзбен көрген, қолмен ұстағаннан басталады. Ақыл, зерек тексеріп көрген, терең тоқып, кестелеп көзбен көргеннен, қолмен ұстағаннан қорытынды шығарады. Бұл неше сыннан өтіп, таспадай сыдырылып, таяқтай жанылып, білім негізі болып шығады.» деп жазған. Бұл пікірден байқайтынымыз: ғалым-педагог оқыту мазмұнын ұлттық психологиямен байланыстыруға үлкен мән берген. «Серуен жасап зерттеу әдісі» деген мақаласында барды қайталатып, жаттату арқылы білімді сынайды да, «Бұл біреудің тапқанын жаттап, малдың қарнына тығып алған шөпті күйсеуіндей, шын білім тәжірибеде туады. Білім жолының негізі тәжірибе болады, жаттап алып білген білім кісіден сұрап алған тон сияқты. Жерді, суды, ауаны, жанды, жансыз өзімізді қоршап алған затты тану тәрбиесімен ғана болады» деп бұқаралық, ата-ана, жалпы үлкендер тарапынан болатын тілдік тәрбиеге үлкен мән берген[2]. Жаһандану заманында көптілділіктің салдарынан және табиғи тілдік ортаның әлсізденуден балалардың белсенді сөйлеуі, байланысты сөйлеу тілі төменгі деңгейде. Бұл орайда мақаламызда бала тілін жас ерекшелігіне қарай дамытуда көркем шығармалардың ықпалы, көркем сөзді балаға белсенді қабылдату әдіс-тәсілдері қарастырылады.

Негізгі бөлім. Көпұлтты шаңырақта түйіскен әрбір ұлттың өзіндік мінезі, тәрбиелік талаптары, ең негізгісі ұлттық тәрбиені жүзеге асыратын тілі бар. Баланы отбасында көркем туындылардың нәрімен сусындату үлкендердің мейіріммен сәбиге қарата айтылған ырғақты, мәнерлі сөзінен басталады. Үйде қыз бала қуыршақпен, ал ұл бала доппен ойнай бастайды. Ақ бесікте жатқаннан әлди жырымен тербеліп өскен сәбиге әжесі ес білгеннен небір тақпақтармен еркелеткітін болса, кейін бала өз ойынында естігендерін қолдана бастайды. Сәби балалардың қолына қуыршақты алдына алып, өздігінен сөйлеп отыратыны 2-3 жасынан байқалады.

Баланың сөйлеуін ойлау операциясынан бөлек алып қарастыра алмаймыз. Тәрбиешінің баланы ойынға тарта білуі оның даусына, сол ойын кезіндегі көңіл-күйіне, яғни балаша ойнай білуіне алдымен қажетті қабілет болса, екіншіден, әр баланың ойлау қабілетін ескере алуы керек. Қазіргі қолданыстағы саралап оқыту технологиясына сүйеніп, қай баланың заттарды салыстырып, айырмашылығын айта алатынын, қай баланың жадының тездігін, яғни берілген тапсырмадағы жаңа сөздерді, өзара ұйқас тіркестерді тез қабылдайтынын ескеріп, ойын-жаттығуды, тапсырмаларды тиісті балаға бағыттай алуы тиіс.

Мектеп жасына дейінгі балаларға арналған шығармалардың бағдарламада берілуі, біздіңше, нақты, жүйелі емес. «2 ден 5-ке дейін» кітабының авторы К.Чуковский: «Бала үш-төрт жасында ертегі өлеңді өте бір құштарлықпен қабылдайды. Кейде үш жүз, төрт жүз ұзақ жолды, яғни поэзиялық туындыны үш қайтара оқып бергеннен-ақ түк қалдырмай жатқа соғады. Балаға мұның түк қиындығы жоқ, уақыт өте келе өзі есінен шығарып тастайды. Сәбилік санасымен таңқаларлықпен жаттап алған жүздеген өлең жолының жүзден бірі баланың кейінгі эмоционалды да саналы өсу кезінде ерекше роль атқарады» деп тұжырымдайды [5].

Ұялы байланыс өмірімізге енгелі балалар кітаптан ажырап барады. Олар неге гаджеттердегі, компьютердегі ойынға неге құмар, оның қаншалықты пайдасы бар (зияны емес)» деген сауал барлық ата-аналарды алаңдатады. Жалпы экранға шамадан тыс қараудың көру қабілетіне зиян келтіретінін айтып мамандар дабыл қағуда. Қазіргі 2-5 жас аралығындағы балалардың көру қабілеті бұдан 10 жыл бұрынғы балалардан әлдеқайда төмен. Алайда, гаджетте ойын ойнаудың пайдалы тұстары жоқ емес. Зерттеуіміздің барысында жас ерекшелігіне қарата баланың ойы мен сөйлеуін дамытуға қатысты жақсы

пайдасын, әсіресе жас ұрпаққа көркем туындыларды таныстыруда пайдалы тұстарына көз жеткіздік. Ендеше, қазіргі заманда балалардың бейнелі түрде «өмірге бейімделуі құралын немесе әліпбиінен» ата-аналар бас тартқыза алмайды. Компьютерде, шағын ойын құралында, смартфон, планшеттерге арналып шыққан виртуалды-танымдық, сауыққа бағытталған ойындардың негізінде ересектердің күнделікті өміріндегі объектілер мен қарым-қатынас құбылыстарының шағын формасы ұсынылады. Оларды күнделікті көріп-танып, балалар танымы өсіп келеді.

Өмір әрдайым алға жылжуда. Тіпті балалардың сұранысы, қызығушылығы өзгеруде. Ертегі, хикаяттарда жазба түрде қызықтырмайды. Олар ақпараттық құралдарының молынан тартылуына қарай, бағдарламалық материалынан артық деректерді, қызықты оқиғаларды тәрбиешілер гаджеттерді іске қосу арқылы көптеген мағлұмат бере алады [8].

Қазіргі таңда балаларды қызықтыратын ойындар өте көп. Мультимедия технологияларының қызықты мүмкіндіктері электрондық оқу құралдарын жасауда және басқа оқып үйренуге арналған материалдар дайындауда көп пайдаланылады. Мысалы, біз интерактивті тақтадан не гаджеттен балаға танымал балалар шығармашыларының қызықты оқиғалы әңгіме-аңыздарын, ертегілерін, әр жасқа қарай танымдық-үйретуші бағдарламаларды көрсетіп, талдатудың тиімділігіне көз жеткізе алдық.

Балабақша тәрбиешісі балалармен жас ерекшеліктеріне қарай ойын өлеңдерін бірге жатқа айтып, жиірек бірлесе ойнай алса, бағдарламалық әдеби шығарманы ұйымдастырылған оқу қызметінде танымдық-тәрбиелік және тіл дамытушылық мақсат қоя ұйымдастырса, баланың ақыл-ойын дамытатын ойлы өлеңдерді шаттық шеңберлерінде, бой сергіту сәттерінде орынды қолдана алса, тәрбиеленушілердің көркем шығарма үлгілеріне деген талғамын қалыптастыра аламыз. Мектепке дейінгі балалардың тілін дамыту әдістемесі – қолданбалы ғылыми пән. Біз тіл дамыту міндеттерінің бірі көркем әдебиетпен таныстыруда тәрбиешінің өзі қазақ халқында, өзге халықтарда болсын, көркем сөзбен келетін қандай ойындар бар екенін жақсы білумен қатар, өз елінің мұрасында, тіпті ақындардың жаңа туындыларында қай шығармасын тіл дамытуда қалай пайдалануға болатындығын жақсы білуі шарт.

Бұл ретте біз бақылаған сәбилер тобында сәбилердің шат-шадыман көңі-күйлері «Жасырынбақ», «Бізге біреулер қонаққа келді», «Тауық пен балапандары», «Атқа мініп қыдырамыз» сияқты қимылды ойындарда және музыканың сүйемелденуімен өткізілген «Қуырмаш», «Топ-топ»; «Біз ойнаймыз, ойнаймыз», «Аяғым-ай, аяғым» әндеріне құрастырылған ойын жаттығулары мен Ж. Смақовтың сөзіне жазылған Ж. Тұрсынбаевтың «Добым менің» мен ойын өлеңінде көтеріңкі болды. Бұл ойындар балалардың өз ортасына бейімделе түсуіне ықпал етті деп толық айтуымызға болады. Ойын өлеңдерін балабақшаларға енгізуді қажет етіп тұрған авторлар баршылық. Жақан Смақовтың «Қарап ал, санап ал», «Поезд» секілді қимылға негізделгені ойыны барлық топтарға, «Талапай» ойын өлеңі жоғары топ балаларының дене тәрбиесі сабағына таптырмас құрал болып табылады. Уақыттан қалдырмай, мультимедиялық құрылғыларға қазақша ойын-өлеңдерді, сазды-ырғақты, оқиғалы мазмұнды мәтіндерді, қызықты ертегілерді сүйікті кейіпкерлерімен бірлесе сөйлейтіндей етіп енгізіп қойсақ, мектепке дейінгі шақтан баланың тұлғаға тән танымы жинақталады деп болжаймыз.

Бүгіндері балабақша түрлеріне қарата, түрлі нұсқалы «вариативті» бағдарламалар көбеюде. Түрлі технологияларға еліктеу, оқу-тәрбие қызметін шоу етіп жасанды көрсету басым сияқты.

Көз жеткізген мәселеміз: әрбір теория шығаратын ғалым өзінің ғылыми болжамын практикадан өткізіп барып айтады. Бізге, аналар және жас балалар тәрбиешілеріне ұлттың менталитетіне (діліне) жақын туындыларды бала тілінде сөйлетуіміз қажет болып тұр.

Зерттеу жұмысындағы тәрбиелік-тағылымдық мақсат: рухында қазақы салт-дәстүрлік, мінез-құлықтық, танымдық кодтары сақталған, ата-бабасынан келе жатқан «Ойнап сөйлесе де, ойлап сөйлей алатын» ұрпақ өсіру. Бала тұлға болып жетілуі үшін ата

салтына сай үлкеннің сөзін дұрыс тыңдап, ойға сақтауы: үйде айналасындағылардан, балабақшада, қоғамдық ортада тілдік қатысымға түсетін адамдардан жасына қарай танымдық тиімді ақпараттарды қабылдап өсуі тиіс.

Қазіргі балалар ойға сақтап жатпағандықтан гөрі қолмен, көзбен іздеп, ойнағанды ұнатады. Интернетте «Умничка», «Ақылды қоян», «Интеллектуал» деген аталымдармен қолжетімді отбасылары қолдана алатын қаншама ойындар бар. Play market немесе Appstore-да жүктелген бағдарламалар баршылық, ал баланы алдынала ойлануға, сосын қойылған мақсатқа жетуге жетелейтін оқыту бағдарламалары қазақша жоқ болып тұр. Кез келген ойынды балалар үндемей отырып ойнайды. Қаражаты жеткілікті отбасыларындағы балалар қазір гаджеттерге, осындай компьютерлік ойындарға тәуелді. Кітап оқудан ғалам ажырап барады, ал, біздіңше, балабақша баланы кітаптан ажыратпауы керек. Нақты алар болсақ, поэзиялық шығарманы оқытудың ең бастысы, сол поэзиялық шығарма мазмұнының түйіні, ондағы кейіпкерлер туралы баланың өз топшылауындағы пікірі, яғни тәрбиеші бала ойына ерекше көңіл бөлгені жөн. Көркем әдебиет пәнінің басқа пәндерді оқытудан өзгешілігі де, күрделілігі де осында.

Басқа пәндерге қарағанда әртүрлі сезім: ойлану, ой-тұжырым шығару, мазмұнды жалғастырып, түйіндеу көркем туындылармен таныстыруда ерекше көрінеді. Балабақшада тәрбиешілер поэзиялық шығарманы оқытқан кезде деңгейлік жұмыстарды жүргізуде кешенді бағдар жасап алуына болады. Атап айтқанда, мәтін бойынша жұмысты әр баланың қабылдау деңгейіне қарай жүргізеді:

I деңгей: өлең ішіндегі негізгі ойларды бөліп алып, соны шағындап өз сөзімен жеткізуге дағдыландыру;

II деңгей – тірек сызбалары арқылы поэзиялық шығарманың негізгі мазмұнын ашқызу;

III деңгей - поэзиялық шығарма бойынша бейнесөз, сөзжұмбақ құрастырту (өздері түсінген және үйренген жаңа сөздер бойынша).

Бұл бағытта шығарманың кез келген жанрын балабақша баласына таныстыруда тілдің эмоциялық және эстетикалық қуаты ерекше көрінеді. Деңгейлік оқыту технологиясын әрбір ойында, арнайы ұйымдастырылған тілдік іс-әрекетте қолдану баланың ана тілін жоғары деңгейде үйренуіне мүмкіндік береді. Өйткені қазіргі балалар бәсекелестікте өмір сүріп келеді, бірінен-бірі қалғысы келмейді.

Ертегілерде қайталанып айтылатын өлең жолдарын немесе кейіпкерлердің өзара ұқсас жауаптарын балаларға кезектесе айтқызу, диалогті бөліктерін драмалау, кейінірек кейіптендіру, ертегінің қызықты жерлерін қайталату, бас кейіпкері туралы жиірек сөйлесу балалардың танымын, ойын-қиялын дамытудың ұтымды тәсілдері. Экскурсия, бақылау, серуен кездерінде оқу қызметі үдерісінде жаттаған жаңа тақпақтарды, өлең жолдарын қайталатып отыру әр баланың есінде мәтіннің ұзақ сақталуына ықпал етеді.

Ал 3-5 жастағы балаларға бағдарлама бойынша жаңадан оқылған шығармаға талдау жасап, образды сөздерді қабылдату үшін екі ұқсас шығармадағы мағыналас сөздерге назар аудартып отырған дұрыс. Мысалы, «Бұлақ» өлеңің жаттатқызар алдында аудиожазбадан бұлақ суының ағысын тыңдатып, ізінше тәрбиеші өлең сөздерін мәнерлеп оқиды. Бұрын балалармен «Бөбекті бесікке бөлеу» ойынында жаттатылған М.Жұмабаевтың «Сылдырмақ» өлеңін естеріне салады. Балалар, Мағжан аталарың «Сылдырмақ сылдырлап, бөпешім былдырлап, сылдырмақ ұрады» демей ме? Ал мына өлеңде, не былдырлайды? Бұлақ былдырлай ма? Ақын бұлақты неге салыстырып тұр?» деген сұрақтар қояды.

Мөлдір бұлақ

Таудан құлап,

Сылдырлайды,

Былдырлайды.

Бұл үзінділердегі қара әріптермен терілген бұлақтың әдемілігін суреттеген сөздерге осылайша назар аудартып, балаларға сөздердің мағынасын (сәби баланың іс-әрекеттеріне

орай алынғандығын) талдап, тәрбиеші ақынның бейнелі тілін талдап береді.

Балаларға түсінікті тілмен суреттелген табиғат туралы өлеңдерді, диалогті мәтіндерді әр ақынның мұрасынан алуға болады, ондай өлеңдерді балалар табиғат құбылыстарын тамашалай отырып, не қызықты қимыл ойынында бірлесе жаттап алады.

Туғаннан поэзиялық үрдіске ұмтылғыш қазақ баласын белгілі бір ақынның шығармалары ізімен көркем сөзге баулу ізденісті қажет етеді. Бір кезде Ы.Алтынсарин із салған «Бұл кім?» өлеңіне сәйкес жыр жазбаған ақын аз. Мысалы, Мұзафар ақынның «Бұл не?» атты 9 шумақтан тұратын өлеңі доптың өзінен басталып, доп сияқты домаланып, балаға айналаны қошеметпен таныстырып шығады. Олар ырғақты сөздің әуенімен тапжылмай, өлеңдете айта отырып, ойнай алады. «Түйрегіш түрпі-кірпі», «Қорғанбайтын именіп, вертолет ат ұшуға әзір инелік» бейнелі суретті жолдар балғын-балапан балалардың өздері қосыла айтатын, белгілі-белгісіз әрекеттерге ізденуге, ойлануға талпындыратын ойын өлең үлгісі. Балаларды шығармашылыққа баулуда мәтін негізінде ұйқас тіркестер құрату сәтін жиі пайдалану балаларды ойдан өлең шығара білуге жеткізеді деп ойлаймыз.

«Ана тілінің нәзік қырларын жас бала өлеңдете отырып ойналатын ойын үстінде үйрене алады. Олар музыка сарынын да осылайша меңгереді, оны филологтар «тіл рухы» деп атайды» дегендей, бүлдіршіндерге ән тыңдау, инсценировкалы ойында әңгімеге араласу өте ұнайды [4]. Мысалы, М.Әлімбаевтің «Тіл сындыру» атты өлеңін балабақшаның 2-сәбилер тобына ұсынсақ, бұл өлеңді ойдан жалғастырып айтуға жоғарғы топ балаларына мынандай жолдармен берілуі тиімді екендігін біз тәжірибеде көз жеткізе алдық.

1-бала: Ат

2-бала: Атпен шап.

3-бала: Доп

4-бала: Допты соқ.

5-бала: Қуыршақ

6-бала: Қуыршақ емес, маған керек құлыншақ.

7-бала: Машина

8-бала: Машина кірпіш таси ма?

9 бала: Бұл көлік

10-бала. Тасиық онымен өрік

«Мұзафар атамыз әрі қарай былайша жалғастырыпты, енді балалар, біз де миымызға қозғау салып, «Ұйқас сөз ойла, тез ойла!» деген ойын ойнайық, ал кеттік!» деп логикалық ой жаттығу өткізу тиімді болмақ. Тәрбиеші сөздерді өгілетін тақырыпқа қарай таңдауы керек. Мысалы: ақынның «Бал арасының жыры» өлеңі бойынша ұйқас құрғызу:

Баратыным -қыр

Қонатыным –(гүлді балалар тез табады)

Теретінім – нәр

Беретінім –(балды балалар тез табады)[3]

Әрі қарай ойын нысанына көбелекті, құмырсқаны, сонаны т.б алып балаларды шығармашылыққа баулиды.

Осылайша келетін өлеңдердің ізімен балаларға синоним сөздер мен антоним, яғни қарама-қарсы сөздерді айтқызуды тәжірибеге енгізу жоғары топ балаларына сөз құрамы, сөз бейнелілігі туралы білімін жетілдіреді деп ойлаймыз. Алдыңғы өлеңдерде ақын балаларды сөздердің ұйқасына назар аударуға баулыса, соңғы өлеңдерде сөздің дыбыстық жағын жетілдіру логикасы бар. Ақын сөздердің мағыналық жағына да көп көңіл бөлгізеді. Бұл ойындарды баланың өздігінен жалғастыруына да болады.

Мектеп жасына дейінгі мекемелердің басты міндеті бүлдіршіндердің диалогтық сөйлей білу қарым-қатынасы болып табылады. Сахнада ойнау барысында да бала шығармашылығы көрінеді. Мәдениетті түрде сахнадағы өз серіктесімен келісе білу мен өзіне қарата айтылған сөзді, ойды тыңдау, бақылау дағдылары қалыптасады.

Ертегіні сахналау жұмысында ересек және мектепалды даярлық топтың балалары қатысып, қалаған ертегіні кейіпкерлендіргенде сөзін жатқа айтып, кейіпкерлерінің мінез-құлқын, іс-әрекетін, дауыс ырғағын өзгерте жеткізуге тырысады. Бала дүниетанымын кеңейтетін құрал жөнінде айтсақ, әрбір өлең жолдарын суретімен, персонаждардың ойлары өз дауыстарымен жеткізілетін, өлеңмен өрілген әдеби көрініске де назар аударуына жағдай жасайтын, ұлттық рухқа тәрбиелейтін дыбысты сайттарды қолдану керек [7].

Танымал балалар ақыны Ж.Смақовтың [20] қай өлеңдері сахналауға лайықты, сонымен қатар мультфильмдерге сұранып тұр. Әсіресе мазмұнды өлеңдері кейіпкерлері бойынша жаққа бөліп оқуға, драмалауға, кейіптендіруге өте ыңғайлы. Көптеген кіші-гірім жанрда жазылған жаттамақтарын, қаламақтарын балалармен серуенде, түрлі мәдени орындарды, табиғатты бақылауда оқуға болады. Алдын-ала бақылау үдерісі ақынның балаларға таныстырылатын көркем шығармасын оқу іс-әрекетінде шығарма мазмұнын толықтыратындай, тиімді қабылдататындай сапалы болуы тиіс. Балалардың арнайы оқу үдерісінен тыс уақытта, ақынның балаларға ұнаған шығармасын қайталату драматизациялық ойын түрінде ұйымдастырылады [5].

Тәрбиеші ойын аяқталғаннан кейін әрбір балаға сипаттама береді. «Бала мәтінді қалай құрды?», «Мәтін құруға қай сөйлемдер қандай жүйеде қолданылды?», «Тақырыпқа қарай қай әдіс алынуы керек еді?» деген сұрақтармен келесі ойындарға дайындалып алуды ескертеді.

Мазмұнды-бейнелі ойынның жоғары топқа арналған түрінің ерекшелігі: оны балалардың өздері жасауында, ал ойын қызметі айқын өнерпаздық және шығармашылық сипатта болады. Бұл ойындар қысқа да, ұзақ та болуы мүмкін. Тіл дамытуда сюжетті сақтаудың маңызы зор. Драмалық ойындарда да (кейде драматизациялық деп те аталады) мазмұн, рөлдер, ойын әрекеттері қандай да бір әдеби шығарманың, ертегінің т.б. сюжетті мен мазмұнына шарттас болады. Ол сюжетті-рөлді ойынға ұқсас. Драмалық ойында балаға қандай болсын айқын тәсіл көрсетпеу керек. Ол үшін ойынның шын мәнінде ойын болғаны дұрыс.

Жинақтап айтқанда, балалардың ой-өрісін дамытып, оларды ана тілінде сөйлеудің жоғары деңгейіне жеткізу-үйдегі отбасы мүшелерінің, балабақшада тәрбиешінің көркем-мәдени дүниелерді әр баланың ақыл-ой қызметін белсендіретіндей етіп бере алуында. 2-10 жастағы баланың танымын кеңейтетін балаларға арналған мобильді ойын жаттығулары бар «Қазақша логика» деген мобильдік қосымша – баланың ойлау белсенділігін арттыруда тиімді екендігін дәлелдеді. Біз өз тарапымыздан Powtoon бағдарламасын қолданып, «Төлдерді қалай шақырады?», «Не қайда мекендейді?», «Әжеде-қонақта», «Наурыз көже қалай дайындалды?» деген танымдық-тәрбиелік шығармаларға аномациялық-дыбыстық бейне жазбалар әзірледік.

Қорытынды. Мектеп жасына дейінгі баланың өз достарымен, үлкендермен именбей, өз ана тілінде еркін сөйлеуіне игі-ықпал ететін ойын-өлеңдерді, тартымды туындыларды таныстырудың, әр жастағы баланың сөйлеу қорын дамытудың тиімділігі дәстүрлі, табиғи сөйлеуді қалыптайтын көркем туынды жанрлары (ойын-өлеңдер, диалогті мәтіндер, ертегі-аңыздар) және оларды қосымша әдіс-тәсілдермен қабылдататын мультимедиялық технологиялар.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы - Астана, Ақорда. 2007 жылғы шілденің 27-сі. №319 III ҚРЗ. /Егемен Қазақстан, 15.08.09.
2. Бөкейханов Ә. Шығармалары –Алматы: Білім.1995.472б.
3. М.Әлімбаев. Ақсерек те көксерек. Тақпақ, дастан, ән-өлең, жұмбақ, жаңылтпаштар. Жалын:1977.
4. Дүйсенбиев Ә. Балалар поэзиясының көркемдік өрісі. Хабаршы, филология сериясы. – Алматы: № 2 (92), 2006- 75 б.

5. Ж.Смақов. Талапай. (Өлеңдер, ойындар) Алматы, «Жалын»1984.
6. А.Ивич. Воспитание поколений. Детская литература. Москва,1964. Сказки - заповеди. Корней Чуковский.
7. Ушакова О.С. Развитие поэтического слуха как средства формирования словесного творчества детей 6-7 лет.//Художественное творчество в детском саду.– М:1974.
8. https://www.inform.kz/ru/iq-bala-razvivayushee-prilozhenie-dlya-detey-nakazahskom-yazyke-razrabotal-zhitel-stolicy_a3688715

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЛЯ АКТИВИЗАЦИИ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ ДЕТЕЙ

Бакраденова А.Б., Клим С.А.

В статье авторами раскрываются методы и приемы использования произведений для активизации разговорной речи детей дошкольного возраста. Анализируется эффективная познавательно-речевая активность детей в учебной деятельности с применением мультимедийных технологий.

Ключевые слова: детская речь, познание, познавательная среда, художественные произведения.

THE METHODS OF USING COMPOSITIONS TO ACTIVATE THE SPOKEN LANGUAGE OF PRESCHOOL CHILDREN

Bakradenova A.B., Klim S.A.

In the article, the authors reveal the methods and techniques of using compositions to activate the spoken language of preschool children. The effective cognitive and speech activity of children in educational activities with the use of multimedia technologies is analyzed.

Key words: children's speech, cognition, cognitive environment, artistic works.

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 22.01.2021ж.

ӘОЖ 378.24

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН ҰЙЫМДАРДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Галиева А.Н., Калиева Ж.Т.

Бұл мақалада Қазақстандағы инклюзивті білім берудің өзекті мәселелері қамтылған. Инклюзивті білім – ерекше қажеттіліктері бар балалардың жалпы білім беретін мектептердегі оқыту үрдісін сипаттауда қолданылады. Мақала мазмұнында аталмыш білім беру саясатының принциптері мен маңызы қамтылған. Сонымен қатар, инклюзивті білім берудегі үдерісінде кездесетін қиындықтар ашылып көрсетілген. Мақала инклюзивті білім беруді дамыту үшін алдымен қандай өзекті мәселелеріне мән беруіміз керектігін ашуға бағытталған.

Кілт сөздер: инклюзия, инклюзивті білім беру, мүмкіндігі шектеулі бала, білім беру процесі, арнайы маман, қоғам

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың "Қазақстан – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ" атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Ұлттық бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімділік деңгейімен анықталады» деп атап көрсеткен болатын. Яғни, бұл дегеніміз Қазақстан Республикасының әрбір азаматы білім алып, ел болашағына атсалысуға құқылы екендігін көрсетеді. Осындай қағиданы ұстанған біздің еліміз қазіргі таңда барша азаматтардың білім алуына қолайлы жағдай жасауда. Оның бірден – бір дәлелі – инклюзивті білім берудің мектеп бағдарламасына кіріктірілуі [1].

Инклюзивтік білім беру моделі ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін кедергісіз оқыту ортасын құруды, білім беру ортасын олардың қажеттіліктеріне бейімдеуді және дені сау құрдастарымен бірлесіп оқыту процесінде қажетті қолдау көрсетуді көздейді.

XXI ғасырдың ең алаңдатарлық үрдістерінің бірі мүмкіндіктері шектеулі балалардың саны тұрақты өсіп келе жатқандығы. Бұл балалардың біздің елімізде білім алу мәселелері өте өзекті. Қазіргі уақытта мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеудегі жетекші бағыт инклюзивті білім беру болып табылады.

Қазіргі уақытта инклюзивті білім беру әлемнің барлық елдерінде кең қолданысқа ие. Бірақ, сонымен қатар, қарқынды түрде тәжірибеге ене отырып, инклюзивті білім беру білім беру жүйесінің алдына көптеген күрделі сұрақтар мен жаңа міндеттер қойылып отыр. Инклюзияның мол тәжірибесі мен заңнамалық шоғырлануы бар шетелдік білім беру жүйесінен айырмашылығы, біздің отандық инклюзия енді қалыптасып, дами бастады [2].

Педагогикалық тәжірибеге инклюзивті оқытуды енгізудің маңызы зор. Жалпы білім беретін мекемеде оқытудың бұл түрі көптеген балаларға қажетті психологиялық, педагогикалық және медициналық-әлеуметтік көмек көрсетуге мүмкіндік береді, оны баланың тұрғылықты жеріне барынша жақындатуға, ата-аналарды консультативтік қолдаумен қамтамасыз етуге, сондай-ақ қоғамды мүмкіндігі шектеулі адамды қабылдауға дайындауға мүмкіндік береді.

Ерекшеліктері бар балаларды адамзат қоғамдастығына енгізу бүкіл түзету жүйесінің негізгі міндеті болып табылады. Әлеуметтік интеграция жеке тұлғаны қоғам өміріне қосуға бағытталған арнайы инклюзивті оқытудың түпкі мақсаты ретінде түсініледі. Білім беру интеграциясы әлеуметтік интеграцияның бір бөлігі бола отырып, ерекше балаларды қалыпты дамып келе жатқан балалармен бірге тәрбиелеу және оқыту процесі ретінде қарастырылады.

Инклюзивті білім беруді өздігінен ұйымдастыру мүмкін емес, ол құндылық, адамгершілік деңгейдегі өзгерістермен байланысты. Соңғы жылдардағы шетелдік тәжірибе мен отандық тәжірибе мүмкіндігі шектеулі балалардың құрдастарымен бірлесіп оқытудың тиімділігін айқын көрсетеді, дегенмен де бүгінгі таңда инклюзивті білім берудің бірқатар мәселелерін бөліп көрсетуге болады:

XX ғасырдың басында атақты неміс педагог-дефектологы П. Шуман: «Баланың психикалық немесе дене дамуы неғұрлым төмен болса, ұстаздың білімділігі мен біліктілігі соғұрлым жоғары болуы қажет», - деп жазған. Инклюзия процесін жүзеге асыруға білім беру жүйесін дайындаудың бастапқы және маңызды кезеңі оның мамандарының психологиялық және құндылық өзгерістері және олардың кәсіби құзыреттілік деңгейі болып табылады. Инклюзивті білім беруді дамытудың алғашқы кезеңдерінде мектеп мұғалімдерінің (кәсіби, психологиялық және әдістемелік) ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеуге дайын еместігі, мұғалімдердің инклюзивті салада жұмыс істеуге кәсіби құзыреттілігінің жетіспеушілігі, психологиялық кедергілер мен мұғалімдердің кәсіби стереотиптерінің болуы өзекті мәселе болып отыр.

Бұл білім беру саласындағы психологиялық қоғамдастықтың ғана емес, әдістемелік қызметтердің де, ең бастысы инклюзивті принциптерді жүзеге асыратын білім беру мекемелері басшысының алдында да маңызды міндеттер қояды. Жалпы білім беру педагогтары ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытуды дараландыру тәсілдерін түсінуді және іске асыруды қамтамасыз ететін түзету педагогикасы, арнайы және

педагогикалық психология саласындағы мамандар тарапынан мамандандырылған кешенді көмекке мұқтаж.

Демек, инклюзивті білім беру мұғалімдердің арнайы қолдауымен бірге жүруі керек, оны мектептің өзінде де, одан тыс жерлерде де көрсетуге болады. Оны ұйымдастыруға болады: инклюзивті білім беру бойынша педагог-ассистент; арнайы білімі бар мамандар мен мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істейтін педагогтар арасында кәсіби диалогты ұйымдастыру; педагогикалық кеңестерді өткізу; сыртқы мамандарға кеңес беру (оналту орталықтарынан, логопедтік қызметтерден, арнайы мектептерден және т.б.); - педагогтердің біліктілігін арттыру (дәрістер, семинарлар, тренингтер, конференциялар және т. б. өткізу).

Инклюзивтік білім беру қағидаттары бойынша жұмыс тәжірибесі бар мұғалімдер: мүгедектігі бар оқушыларды сыныптағы кез келген басқа балалар сияқты қабылдау; оларды әртүрлі міндеттер қойса да, сол белсенділікке қосу; оқушыларды топтық жұмыс түрлеріне және топтық есептерді шешуге тарту; оқытудың белсенді нысандарын – манипуляцияларды, ойындарды, жобаларды, зертханаларды, далалық зерттеулерді пайдалануды ұсынады.

Жалпы білім беру ұйымдары қызметкерлерінің психологиялық дайындығы мыналарды қамтуы мүмкін:

- педагогтердің өзін-өзі жетілдіруге тұрақты уәдемесін дамыту, арнайы ойындар мен жаттығулар арқылы кәсіби өзін-өзі тануын тереңдету, педагогтердің кәсіби өзін-өзі бағалауын арттыру.

- психикалық асқынудың ықтимал салдарының алдын алу және жеңу, эмоционалды жағдайлардың оңтайлы деңгейін сақтау және оларды практикада қолдану мақсатында эмоционалды жағдайларды өзін-өзі басқару және өзін-өзі реттеу әдістерімен танысу [3].

Мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты теріс әлеуметтік көзқарастардың болуымен көрінетін мүмкіндігі шектеулі балаларды қабылдауға қоғамның дайын еместігі. Атап айтқанда, қалыпты балалардың ата-аналары оларды мүмкіндігі шектеулі балалармен бірге оқытқысы келмейді. Сонымен қатар, қалыпты балалардың ата-аналарында инклюзия олардың балаларының оқу сапасын төмендетеді және мүмкіндігі шектеулі балаларға қамқорлық жасау қалған балалардың қамқорлығына зиян тигізеді деп қорқады. Бірақ адамдар арасындағы қарым-қатынаста туындайтын кедергілер одан да маңызды қиындықтар болып табылады. Оларды тікелей мектепте де, ата-аналар қауымдастығында да табуға болады. Мүгедек балаларға деген көзқарас, ең алдымен, білім беру процесінің ересек қатысушылары үшін күрделі мәселе болып табылады, себебі қоғамда мәдени дәстүр жоқ, мұндай адамдармен қарым-қатынас жасау және қарым-қатынас жасау тәжірибесі жоқ. Кем дегенде кішкентай жеке тәжірибенің болуы мүмкіндігі шектеулі адамдар туралы көзқарасы мен қабылдауын өзгертеді, оларды қабылдауға психологиялық дайындықты тудырады.

Мұның бәрі бүкіл халықты медициналық-психологиялық-педагогикалық ағарту және ата-аналарды, дені сау оқушыларды, педагогтарды арнайы оқыту қажеттілігін көрсетеді, бұл мектептердің оқу-тәрбие процесіне қатысушылардың барлығында мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты стереотиптерді өзгертуге бағытталған.

Инклюзивті білім беру мекемелерін қаржыландырудың жеткіліксіздігі. 1 қыркүйектен бастап мектептің жанында тұратын кез-келген бала онда оқуға құқылы. Мектеп оған келетін барлық балаларға сапалы білім беруге дайын ба? Бірінші мәселе мектептердің инклюзияға дайындығында болып отыр. Дайындық-бұл жүйелік ұғым, оған көптеген көрсеткіштер кіреді. Мектеп ғимаратының тірек-қимыл бұзылыстары бар балаларды қабылдауға дайындығы және оларға мектеп ғимаратына да, оның барлық ұй-жайларына (сынып, асхана, кітапхана, дәретхана бөлмелері) қолжетімділікті қамтамасыз ету. Баланы мектепке жеткізу мәселесі де жиі кездеседі. Бұл жағдайда көліктік қолдауды көздеу қажет. Қазіргі кезеңде көптеген мектеп ғимараттары ескі салынған және қол жетімділік критерийлеріне сәйкес келмейтіндігі мәлім. Сондықтан (пандустар, лифттер,

көптеген табалдырықтар, дәліздерде тұтқалар жоқ, жарамсыз дәретханалар) бұл мәселені шешу байыпты қаржыландыруды қажет етеді [4].

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін арнайы техникалық оқыту құралдары жетіспейді. Мүмкіндігі шектеулі балаларды білім беру мекемесіне қосқан кезде арнайы техникалық құралдармен және жабдықтармен, атап айтқанда саңырау және нашар еститін балаларды – сапалы электр-акустикалық аппаратурамен; тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларды – мүгедектер арбаларымен, пандустармен, лифтілермен; көру қабілеті бұзылған балаларды – арнайы инновациялық техникалық құралдармен қамтамасыз ету қажет. Медициналық кабинеттерді, емдік дене шынықтыру кабинетін, сенсорлық бөлмелерді, инклюзивтік білім беру моделі бойынша жұмыс істейтін дефектологтармен және психологтармен логопедтік және түзету сабақтарына арналған үй-жайларды жабдықтау қажет.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды мектепте медициналық-психологиялық педагогикалық және әлеуметтік қолдау жүйесінің болмауы. Мүмкіндігі шектеулі баланы жалпы білім беру мекемелеріне қосу инклюзия жағдайында білім беру процесін үнемі сүйемелдеуді көздейді. Бұл дегеніміз, жаппай типтегі мектепте тікелей жұмыс істейтін арнайы мұғалімдерсіз инклюзия мүмкін емес. Денсаулық мүмкіндіктері шектеулі балалармен білім беру процесі баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, психологтардың, әлеуметтік педагогтардың, логопедтердің, дефектологтардың тұрақты және мақсатты сүйемелдеуін қамтиды. Бұл сүйемелдеу балалармен жеке және топтық түрдегі арнайы түзету-дамыту жұмыстарын ғана емес, сонымен қатар оқу орнының әкімшілігімен, педагогикалық және балалар ұжымымен, ата-аналармен жұмыс жасауды да қамтиды.

Өзара әрекеттесудің келесі түрлері тиімді:

- балалармен жұмыс істеудің оңтайлы жолдарын, нысандары мен әдістерін таңдау үшін диагностика деректерімен өзара алмасу;
- мүмкіндігі шектеулі балалардың жеке маршруттарын игерудегі мәселелерге байланысты мұғалімдер мен мамандардың қызметін үйлесімді жоспарлау;
- мамандардың балалардың психофизиологиялық ерекшеліктері, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың түзету бағытын анықтау және жүзеге асыру мәселелері бойынша мерзімді дәрістері мен семинарлары;
- баспа материалдарын (стендтер, брошюралар, тақырыптық папкалар) дайындау, онда тәрбиешілер үшін қолжетімді нысанда мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеу мен оқытудың проблемалық аймақтары қамтылады;
- инклюзивтік білім беру процесіне қатысушылардың өзара іс-әрекет дәптерлерін жүргізу;
- тәрбиешінің педагог-психологтың, логопед-мұғалімнің және дефектолог-мұғалімнің жеке тапсырмаларын орындауы,
- балалармен жұмыс істеудің ең тиімді формалары мен әдістерін түзету үшін сабақтарға өзара қатысу.

Бірлескен бағыттағы жұмысты ұйымдастырудың маңызды шарты қолайлы пәндік-дамытушылық ортаны, тыныш эмоционалды фонды құру, сонымен қатар ұйымдастырушылық-педагогикалық талаптарды орындау болып табылады:

- мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған бейімделген бағдарламаны әзірлеу және енгізу.
- педагогтің балалармен, балалардың өзара және педагогтармен қарым-қатынасының достық атмосферасын міндетті түрде құру; педагогтер балаларды қамқорлықпен балаларға қарауға, оларды бірлескен қызметке, ойындарға және т. б. тартуға үйретеді.
- іс-әрекет процесіне қызығушылықты сақтау және берілген нәтижеге қол жеткізу үшін балалармен сабақтарда ойын әдістерін, тосын сәттерді, дидактикалық ойындарды кеңінен қолдану. Позитивті эмоционалды бояуы бар, жаңа білімге деген қызығушылықты дамытатын, балалардың ақыл-ой жұмысымен айналысқысы келетін дидактикалық

ойындарды таңдау қажет.

- жеке маршруттарды құру: әрбір келесі кезеңде жұмыс міндеттері күрделенеді және әрбір қызмет түрінде дағдылар бекітіледі, сонымен қатар күрделенеді;

- сабақтың ұзақтығын оны ұстаудың күрделілік дәрежесіне және осы күнгі баланың жағдайына байланысты белгілеу;

- ата-аналармен тығыз ынтымақтастық, отбасымен мақсатты және жүйелі жұмыс жүргізу, онда ынтымақтастықтың әртүрлі формалары қолданылады, бұл ата-аналардың бала тәрбиесіндегі өз міндеттері мен рөлдері туралы хабардар болуына ықпал етеді.

Инклюзивті білім беруді дамытудың белгіленген өзекті мәселелерін шешу үшін Қазақстандағы инклюзивті білім беруді дамытудың кешенді бағдарламасын қабылдау қажет. Инклюзивті білім беруді одан әрі дамыту осы процесті нормативтік-құқықтық базаны, қаржылық, материалдық-техникалық және кадрлық қамтамасыз етуді жетілдірумен байланысты. Инклюзивті білім берудің тиімділігі баланың мүмкіндіктеріне, ата-аналардың қалауы мен көмегіне, сондай-ақ оқытудың барлық кезеңдерінде білікті психологиялық-педагогикалық және медициналық-әлеуметтік қолдаудың болуына байланысты [5].

Инклюзивті білім беру - қазіргі қоғамда үлкен перспективалары бар оқытудың прогрессивті тәсілі және бұл мүмкіндігі шектеулі әрбір бала өзінің мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне бейімделген сапалы білім алу құқығын іске асырып, өмірде өз орнын таба алады және өзінің өмірлік мүмкіндігі мен әлеуетін іске асыра алады деген үміт береді.

Инклюзивті білім берудің мақсаты - барлық балалардың белгілі бір қоғамдық мәртебеге жетуі және олардың әлеуметтік маңыздылығын бекіту. Әр түрлі психофизиологиялық мүмкіндіктері бар балаларды бірлесіп оқыту - бұл мүмкіндігі шектеулі балаларға өз қабілеттеріне сенімділік беру әрекеті. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар ерекше көзқарас пен қолдауды ғана емес, сонымен қатар, өз қабілеттерін дамытуды және мектепте оқу кезінде жетістіктерге жетуді қажет етеді.

Қорытындылай келе, инклюзивті білім беруді ғана емес, сонымен бірге жалпы білім беруді де негізге алатын сегіз принципті бөліп көрсету керек:

адамның құндылығы оның қабілеттері мен жетістіктеріне тәуелді емес;

әр адам сезінуге және ойлауға қабілетті;

әр адам қарым-қатынас жасауға және естуге құқылы;

әртүрлілік адам өмірінің барлық жақтарын күшейтеді;

шынайы білім беру тек нақты қарым-қатынас аясында жүзеге асырылуы мүмкін;

барлық адамдар құрдастарының қолдауы мен достығын қажет етеді;

әрбір оқушы үшін жетістік кезетуөзінің мүмкіндігіне қарай орындай алатын әрекетін жүзеге асыру

барлық адамдар бір-біріне мұқтаж.

Сондай-ақ, барлық балалар физикалық, әлеуметтік, зияткерлік және басқа да ерекшеліктерге қарамастан, міндетті түрде білім беру жүйесіне қосылып, құрдастарымен бірге тәрбиеленуі керек деп айту керек. Бірақ шетелдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, қойылған мақсаттарды іске асыру үшін көп уақыт қажет болады, ең бастысы – ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар баламен жұмыс істейтін білім беру процесіне барлық ересек қатысушылардың қатысуы және өзара іс-қимылы, өйткені тек осы жағдайда ғана инклюзивті білім беру проблемаларын шешуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған Жолдауы. 17.01.2014

2. Инклюзивті білім беруді жүзеге асыратын білім беру ұйымдарында және арнайы білім беру ұйымдарында 2014-2015 оқу жылының бастамасы туралы. Әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2014. – 17 б.

3. Ерсарина А.К., Елисеева И.Г. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе. Методические рекомендации. ГУ ННПЦ КП, Алматы, 2019.

4. Мовкебаева З.А., Оралканова И.А., Дүзелбаева А. Инклюзивті білім беруді кіріктіруге педагогтарды дайындау бойынша әдістемелік ұсыныстар.-2-ші басылым.- Алматы: ЖК «Сағатудинова», 2019.-160 б

5. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие / Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др. –Казань: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2013.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Галиева А.Н., Калиева Ж.Т.

В данной статье освещены актуальные проблемы инклюзивного образования в Казахстане. Инклюзивное образование-используется при описании процесса обучения в общеобразовательных школах детей с особыми потребностями. Содержание статьи охватывает принципы и значение данной образовательной политики. Кроме того, раскрыты проблемы инклюзивного образования. Статья направлена на раскрытие того, каким актуальным вопросам развития инклюзивного образования мы должны быть прежде всего.

Ключевые слова: *инклюзия, инклюзивное образование, ребенок с ограниченными возможностями, образовательный процесс, специальный специалист, общество*

ACTUAL PROBLEMS OF INCLUSIVE EDUCATION IN GENERAL EDUCATION ORGANIZATIONS

Galieva A.N., Kalieva Zh.T.

This article covers topical issues of inclusive education in Kazakhstan. Inclusive education-is used to describe the process of teaching children with special needs in general education schools. The content of the article covers the principles and significance of this educational policy. At the same time, the problems encountered in the process of inclusive education are revealed. The article is aimed at revealing what topical issues we should first pay attention to for the development of inclusive education.

Keywords: *inclusion, inclusive education, child with disabilities, educational process, special specialist, society*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні:11.01.2021ж.

**МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ТҰЛҒАЛАРДЫ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНА
ДЕЙІНГІ ДАЯРЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ӘДІСТЕРІ**

Ержанова Г.Ж., Шмидт М.А.

Мақалада қарастырылып отырған қазаргі таңдағы өзекті мәселе - мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды жоғары оқу орнына дейінгі даярлау. Соның айғағы ретінде мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың жоғарғы оқу орнына түсіп өзінің қалыпты құрбылары сияқты тең дәрежеде білім алуы. Осындай нәтижені көру мақсатында мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды жоғары оқу орнына дейінгі даярлауды ұйымдастыру әдістері қолға алынуда. Жоғары оқу орнына дейінгі оқыту кезеңі - саналы жоғары білім мен кәсіп жолындағы маңызды қадам. Бұл талапкерлерге өздерінің пәндік білімдерін орта мектеп білімі контекстінде жүйелеуге, жоғары оқу орнындағы үздіксіз білімге бейімделуге және өзінің болашақ мамандығын дұрыс таңдауда өзін орнықтыруға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: *мүмкіндігі шектеулі тұлға, жоғары оқу орнына дейінгі дайындық, қашықтықтан білім беру технологиясы, әлеуметтену, диагностика.*

Қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі – мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды қоғамдық ортаға қосу, әлеуметтендіру мәселесі басты орынға қойылған. Қазақстан Республикасының 2002 ж. шыққан «Мүмкіндіктері шектеулі балаларға әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзете қолдау көрсету туралы» заңын негізге ала отырып, мүмкіндігі шектеулі тұлғалар қоғамдағы қалыпты тұлғалар сияқты өмір сүруге, тегін ем қабылдауға, білім алуға құқылы екенін назарға алғымыз келеді. Соның айғағы ретінде мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың жоғарғы оқу орнына түсіп өзінің қалыпты құрбылары сияқты тең дәрежеде білім алуы. Осындай нәтижені көру мақсатында мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды жоғары оқу орнына дейінгі даярлауды ұйымдастыру әдістері қолға алынуда.

Ресейде ХХ ғасырдың соңында жоғары оқу орнына дейінгі дайындық жүйесі түрінде Талапкерлерді жоғары оқу орындарына қабылдаудың жаңа формасы енгізілді. жоғары оқу орнына дейінгі дайындық университетке түсуге дайындық емес, студенттердің психологиялық бейімделу, кәсіптік бағдарлау, білімін диагностикалау және түзету міндеттері сияқты міндеттерді орындай бастады. Талапкерлерді жоғары оқу орнына дейінгі даярлау алдында нақты міндет қойылды-жалпы білім беру мекемелері түлектерінің білімдеріндегі "олқылықтарды" толтыру ғана емес, сонымен қатар олардың оқуға деген қажеттілігі мен қабілетін қалыптастыру, кәсіби маңызды бейімділіктер мен қабілеттерді анықтау және дамыту, сайып келгенде, университет түлектерінің білім сапасын едәуір арттыру. Қазіргі уақытта жоғары оқу орнына дейінгі дайындықты ұйымдастырудың маңыздылығын білім беру қызметінің әртүрлі салаларының мамандары одан әрі мойындайды.

Қазақстан Республикасында мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғамдық ортаға қосу, сондай-ақ инклюзивті білім беруді енгізуге, оның нормативтік-құқықтық негіздерін әзірлеуге алғашқы талпыныстарды профессор Р.А. Сүлейменова жасады. Профессор З.А. Мовкебаеваның зерттеулері осы идеяны дамытуға, педагогикалық кадрларды инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеуге даярлау мәселелерін қарастыруға ықпал етті. Мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беретін мектептің оқу процесіне қосудың ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдайларының ғылыми-әдіснамалық аспектілерін ашқан алғашқы зерттеуші А.А. Байтұрсынов болып табылады.

Біздің ойымызша, университетке дейінгі дайындық-бұл студенттердің жеке білім беру және шығармашылық қажеттіліктерін қанағаттандыруға және шығармашылық тұлғаның өзін-өзі дамытуын қамтамасыз етуге бағытталған қосымша білім беру бағдарламаларын іске асыру арқылы оқыту мен тәрбиелеудің мақсатты процесі. жоғары оқу

орнына дейінгі дайындық жоғарғы оқу орнында үздіксіз білім беру жүйесіндегі буын болып табылады және талапкерлердің білім беру саласындағы қажеттіліктерін барынша толық қанағаттандыруға қол жеткізуге ықпал етеді.

Жоғары оқу орнына дейінгі оқыту кезеңі - саналы жоғары білім мен кәсіп жолындағы маңызды қадам. Бұл талапкерлерге өздерінің пәндік білімдерін орта мектеп білімі контекстінде жүйелеуге, жоғары оқу орнындағы үздіксіз білімге бейімделуге және өзінің болашақ мамандығын дұрыс таңдауда өзін орнықтыруға мүмкіндік береді.

Жоғары оқу орнына дейінгі дайындықтың негізгі міндеттері:

- білім алушылардың барлық санаттарын кәсіптік бағдарлау жұмысын ұйымдастыру;
- талапкерлердің кәсіби өзін-өзі анықтау мәселелері бойынша университеттің білім беру ұйымдарымен және білім беруді басқару органдарымен өзара іс-қимылын үйлестіру;
- мектеп оқушыларын кәсіби бағдарлау мәселелері бойынша ақпараттық, әдістемелік және аналитикалық материалдарды дайындау.

Бүгінгі таңда жоғары оқу орнына дейінгі дайындық кезеңінде инклюзивті білім беру проблемаларын зерттеу бойынша жұмыстар жеткіліксіз. Сонымен қатар, оқытудың принциптері мен мақсаттары әлі нақты анықталмаған, мазмұны іріктелмеген, университеттің дайындық кафедралары мен курстарында мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды оқытудың оңтайлы әдістері мен құралдары анықталмаған. Осылайша, мүмкіндігі шектеулі жандарды жоғары оқу орнына дейінгі дайындық кезеңінде жоғары оқу орнында бірқатар қарама-қайшылықтар бар, атап айтқанда:

- мүмкіндігі шектеулі түлектерді кәсіби даярлау үшін әлеуметтік және жеке қажеттілік пен жоғары оқу орнына дейінгі білім беру кезеңінде кедергі дидактикасының жеткіліксіздігінің даму арасында;
- арнайы мектепте оқытудың мақсаты мен мазмұны және оларды жоғары оқу орнына дейінгі дайындық кезеңінде кәсіби бағдарлау қажеттілігі арасында;
- мектептегі оқыту формалары мен әдістерінің ерекшеліктері мен университеттегі оқу процесінің ерекшеліктері арасында.

Бүгінгі таңда емтиханға дайындалғысы келетін мүмкіндігі шектеулі әрбір талапкер оқудың оңтайлы көлемі мен ыңғайлы кезеңін таңдай алады. Жоғары оқу орындарындағы пәндік дайындық курстары оқу жылы бойы өткізіледі. Сабақты талапкерлерді дайындауда үлкен педагогикалық тәжірибесі бар білікті оқытушылар жүргізеді. Оқу процесі үлкен немесе кіші топтардағы дәрістер мен практикалық сабақтарды қамтиды.

Сабақтарда әртүрлі оқу-әдістемелік материалдар пайдаланылады, оқу тестілеуі және тест тапсырмаларын талдау жүргізіледі. Курстың әр қатысушысы өз қалауы бойынша бір немесе бірнеше пәндерді оқи алады. Жоғары оқу орнына дейінгі дайындықтың маңызды артықшылығы - бұл курстар мүмкіндігі шектеулі студенттерге университеттік білім беру жүйесіне бейімделуге, университет оқытушыларымен қажетті тәжірибе жинауға мүмкіндік береді.

Мектеп білімінен жоғары білімге көшу кезеңінде талапкердің қажетті кәсіби ақпараттық алаңға дәл түсуі өте маңызды. Бұдан әрі «бекітілген аумақ» жоғары оқу орнында мониторингтік зерттеулер, мүмкіндігі шектеулі талапкерлерді бақылау, талапкерлермен және олардың ата-аналарымен әңгімелесу, ЖОО және арнайы (түзету) мектептер базасында әртүрлі нозологиялық топтардың студенттері үшін кәсіби бағдар беру қызметін ұйымдастыру тәжірибесіне талдау жүргізілді. Жоғары оқу орнына дейінгі дайындық жүйесінде электрондық білім беру ортасын пайдалануды сыни талдау әдісі практикалық компонентті едәуір күшейтеді.

Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды жоғары оқу орнына дейінгі оқытуды ұйымдастырудың келесі әдістері қарастырылды.

Бақылау дегеніміз-объективті шындық құбылыстарын мақсатты қабылдау, оның барысында бақылаушы зерттелетін объектінің сыртқы жақтары, қасиеттері мен қатынастары туралы білім алады. Ғылыми бақылау, әдеттегі ойлаудан айырмашылығы,

әрқашан белгілі бір ғылыми идеяға байланысты нені бақылау керектігін және қалай бақылау керектігін көрсететін теориялық біліммен делдал болады. Ғылыми бақылау процесі-бұл бақылау элементтерін, бақылау объектісі мен бақылау құралдарын қамтитын ерекше қызмет түрі. Соңғысына объектілердің қасиеттерін зерттейтін құрылғылар және объектіден ақпарат бақылаушыға берілетін материалдық медиа кіреді.

Ғылыми білім әдіснамасында не байқалатынына және бақылау қандай құралдармен жүзеге асырылатынына байланысты оның төрт түрі бөлінеді:

1. Тікелей бақылау. Тікелей бақылаумен зерттеуші зерттелетін объектінің қасиеттерімен тікелей айналысады.

2. Жанама бақылау. Тікелей, жанама бақылаудан айырмашылығы-бұл объектінің өзін емес, оның салдарын қабылдау. Осы салдарды талдай отырып, олар зерттелетін объектінің табиғатын логикалық түрде ашады.

3. Тікелей бақылау. Тікелей бақылау-бұл адамның сезім мүшелері қандай да бір құралдарды пайдаланбай жүзеге асыратын бақылау. Мұндай байқау жаратылыстану ғылымдарының дамуының алғашқы кезеңдерінде кеңінен қолданылды.

4. Қосымша түрде бақылау. Жанама немесе аспаптық бақылау-бұл техникалық құралдардың көмегімен жүзеге асырылатын бақылау. Бақылаудың бұл түрі қазіргі ғылымдағы танымның негізгі құралдарының бірі болып табылады.

Әдетте, ғылыми тәжірибеде бақылаулардың бұл түрлері таза түрінде көрінбейді, олар зерттелетін шындық туралы бастапқы деректерді алудың күрделі процесінің жекелеген аспектілерін ұсына отырып, бір-бірімен бірге қолданылады.

Мүмкіндігі шектеулі адамдарды оқытудың жоғары оқу орнына дейінгі әдістері үлкен маңызға ие. Мектепті бітірген түлек өз мамандығын дұрыс таңдауы керек, өйткені адам мамандығы үлкен рөл атқарады. Жоғары оқу орнына дейінгі дайындықтағы мүмкіндігі шектеулі адамдарды бақылау әдістерінің көмегімен өз мамандығыңызды дұрыс таңдау ұсынылады.

Сонымен қатар, оқуға түсушілермен және олардың ата-аналарымен әңгімелесу әдістері университетке дейінгі дайындықта да жүзеге асырылады.

Әңгіме педагогиканың негізгі әдістерінің бірі болып табылады, ол зерттелетін адамнан да, зерттелетін топтың мүшелерінен де, айналасындағы адамдардан да зерттелетін құбылыс туралы логикалық ақпарат алуды қамтиды. Соңғы жағдайда әңгіме тәуелсіз сипаттамаларды жалпылау әдісінің элементі ретінде әрекет етеді. Әдістің ғылыми құндылығы-зерттеу объектісімен жеке байланыс орнату, деректерді тез алу мүмкіндігі, оларды сұхбат түрінде нақтылау.

Әңгіме ресми және бейресми болуы мүмкін. Ресми әңгіме стандартталған сұрақтар қоюды және оларға жауаптарды тіркеуді қамтиды, бұл алынған ақпаратты тез топтастыруға және талдауға мүмкіндік береді. Бейресми әңгіме қатаң стандартталмаған мәселелер бойынша өткізіледі, бұл жағдайға байланысты қосымша сұрақтар қоюға мүмкіндік береді. Мұндай әңгіме барысында, әдетте, зерттеуші мен респондент арасында тығыз байланыс орнатылады, бұл ең толық және терең ақпарат алуға көмектеседі.

Педагогикалық зерттеулер практикасы әңгіме әдісін қолданудың белгілі бір ережелерін жасады:

- тек зерттелетін мәселеге тікелей байланысты мәселелер бойынша сұхбат;
- әңгімелесушінің құзыреттілік дәрежесін ескере отырып, сұрақтарды нақты тұжырымдау;
- респонденттерді оларға толық жауап беруге итермелейтін сұрақтарды таңдау және қол жетімді түрде қою;
- дұрыс емес сұрақтардан аулақ болыңыз, сұхбаттасушының көңіл-күйін, субъективті жағдайын ескеріңіз;
- зерттеуші әңгімелесушінің алдында көшбасшы емес, оның өміріне, ойларына, ұмтылыстарына шын жүректен қызығушылық танытатын көмекші ретінде көрінуі үшін

әңгіме жүргізу;

- әңгімені асықпай, толқып қоймаңыз;

- әңгімелесу үшін орын мен уақытты таңдау, ешкім кедергі жасамайды және оның барысында достық қарым-қатынасты сақтауға болады.

Әдетте, әңгімелесу процесі хаттамалаумен қатар жүрмейді, алайда зерттеуші қажет болған жағдайда өзі үшін бірнеше жазба жасай алады, бұл жұмыс аяқталғаннан кейін сөйлесудің барлық барысын толық қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелерін тіркеу нысаны ретінде хаттама немесе күнделік әңгіме аяқталғаннан кейін жақсы толтырылады. Жекелеген жағдайларда оны тіркеудің техникалық құралдары - магнитофон, диктофон немесе бейнекамера пайдаланылуы мүмкін, бірақ бұл ретте респондент әңгімелесуді жазу тиісті техниканы қолдана отырып жүзеге асырылатыны туралы міндетті түрде хабардар етілуі тиіс. Ол бас тартқан жағдайда көрсетілген қаражатты пайдалану ұсынылмайды.

Қазіргі уақытта ғылыми әдебиеттерде осы зерттеу әдісін талдауға жеткілікті көңіл бөлінбейді. Сонымен қатар, әңгіме арқылы өте құнды ақпарат алуға болады, оны кейде басқа әдістермен алуға болмайды. Сөйлесу формасы, кез-келген басқа әдіс сияқты, мобильді, динамикалық болуы қажет. Бір жағдайда әңгімелесудің мақсаты-белгілі бір маңызды ақпаратты алу жасырын болуы мүмкін, өйткені бұл деректердің сенімділігіне әкеледі. Басқа жағдайда, керісінше, жанама сұрақтар арқылы объективті ақпарат алуға тырысу әңгімеге қатысушылардың теріс, скептикалық реакциясын тудыруы мүмкін. Мұндай реакцияның ықтималдығы әсіресе өзін-өзі бағалауы жоғары адамдарда жоғары. Мұндай жағдайларда зерттеуші «Сіз көп білесіз, бізге көмектесіңіз» сияқты позицияда сенімді ақпарат алады. Мұндай ұстаным, әдетте, ақпарат алуға деген қызығушылықты арттырады және бұл, әдетте, адамдарды ашықтық пен шынайылыққа итермелейді. Адамды шыншылдыққа шақыру және оны тыңдау-ұлы өнер, әрине, адамдардың адалдығы бағалануы керек және сіз этикалық тұрғыдан алынған ақпаратқа мұқият болуыңыз абзал. Зерттеуші ешқандай жазба жасамаған кезде баяндаудың ашықтығы артады.

Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды жоғары оқу орнына дейінгі оқыту үшін ең өзекті әдіс эксперимент болып саналады. Табиғатты зерттей отырып, адам тек ойланып қана қоймайды, сонымен қатар оның процестері мен құбылыстарына белсенді араласады. Іс жүзінде адамның танымдық белсенділігі эксперименттік зерттеудің негізін құрайды. Эксперимент-танымдық, мақсатты, әдістемелік сипаты бар, оларды бақыланатын өзгерту арқылы арнайы берілген, көбейтілетін жағдайларда жүргізілетін ерекше тәжірибе.

Кәдімгі бақылаудан айырмашылығы, зерттеуші бұл туралы белгілі бір білім алу үшін зерттелетін процестің барысына белсенді араласады. Зерттелетін құбылыс арнайы жасалған және бақыланатын жағдайларда байқалады, бұл жағдай қайталанған сайын құбылыстың бағытын қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Жасанды жүйені құру арқылы сіз оның элементтерін басқа элементтермен қайта құру, жою немесе ауыстыру арқылы оған саналы түрде бейсаналық, кездейсоқ әсер ете аласыз. Бұл жағдайда өзгеретін әсерлерді байқай отырып, элементтер арасындағы белгілі бір себеп-салдарлық байланыстарды анықтап, зерттелген құбылыстардың жаңа қасиеттері мен заңдылықтарын анықтауға болады.

Эксперимент барысында зерттеуші объектіні зерттейтін жағдайларды бақылап қана қоймайды, сонымен қатар оларды қайта құру арқылы көбінесе жасанды түрде өзгертеді. Бұл эксперименттің бақылаумен салыстырғанда маңызды артықшылықтарының бірі. Өзара әрекеттесу шарттарын өзгерте отырып, зерттеуші объектінің жасырын қасиеттері мен байланыстарын анықтауға үлкен мүмкіндіктер алады. Әдетте жағдайды бақылау және өзгерту бақылаушының объектіге әсер ету құралы болып табылатын аспаптық құрылғылардың көмегімен жүзеге асырылады. Көбінесе эксперимент есептер шығаруды және оның нәтижелерін түсіндіруді анықтайтын теория негізінде жүзеге асырылады. Көбінесе эксперименттің негізгі міндеті-іргелі маңызы бар теорияның гипотезалары мен болжамдарын тексеру. Осыған байланысты эксперимент практиканың бір түрі ретінде

жалпы ғылыми білімнің ақиқатының өлшемі ретінде қызмет етеді.

Эксперименттік процедураның негізгі логикалық және практикалық элементтері:

1. сұрақ қойыңыз және болжамды жауап ұсыныңыз.
2. зерттеушіге зерттелетін объектінің өзара әрекеттесуі үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ететін эксперименттік қондырғы құру.
3. осы шарттардың бақыланатын модификациясы.
4. салдарын анықтау және себептерін анықтау.
5. жаңа құбылыстың сипаттамасы және оның қасиеттері.

Эксперимент ғылыми танымда жетекші орын алады және жаратылыстану ғылымдарындағы эксперименттің рөлі ерекше екені анық. Алайда, әлеуметтік тәжірибенің қажеттіліктерімен, атап айтқанда қоғамды ұйымдастыру мен басқаруды жетілдіру қажеттіліктерімен байланысты әлеуметтік құбылыстар туралы ғылыми білімнің дамуымен әлеуметтік эксперименттер барған сайын маңызды бола түсуде. Әлеуметтік эксперимент зерттеу әдісі бола отырып, сонымен бірге әлеуметтік жүйелерді оңтайландыру функциясын орындайды. Ол сонымен қатар ғылым мен әлеуметтік басқару саласына жатады, өмірге жаңа әлеуметтік формаларды жобалауға және енгізуге көмектеседі.

Мониторинг (қадағалау) - білім беру саласындағы нақты процесс шеңберінде қойылған мақсаттар мен нәтижелердің сәйкестігін қадағалау әдісі. Бұл әдіс мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытудағы қиындықтарды уақтылы байқауға мүмкіндік береді, бұл арнайы оқытуда өте маңызды, оқыту мен түзету-дамыту жұмыстарының сапасын арттырады.

Сауалнама - кең ақпаратты жинақтау әдісі. Сауалнамаға сұрақтар мен жауаптар жазбаша түрде қабылданады. Егер әңгімелесу бетпе-бет әңгімелесумен өткізілсе, сауалнама сырттай орындалуы мүмкін. Сауалнама сұрақтары нақты тақырыпта болуы керек және орындаушылардың ерекшеліктерін ескеруді қажет етеді.

Сұхбат әдісі - қажетті ақпаратты алу немесе бақылау процесінде түсініксіз құбылыстың мәнін ашу үшін қосымша қолданылатын зерттеу әдісі. Сұхбат нақты мәселелер бойынша алдын-ала жасалған жоспармен жүзеге асырылады.

Қорытындылай келе, мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды университетке дейінгі оқытуды ұйымдастыру әдістері өте тиімді екенін атап өткен жөн. Мектеп түлегі үшін мектеп бағдарламасына қызметі, жоғары оқу орнына түскенге дейін, әрине, өте күрделі. Осындай сәттерді ескере отырып, бұл қалыпты жалпы білім беретін мектеп түлегіне қатысты бола алмайды. Ал мүмкіндігі шектеулі жандар үшін бұл өте күрделі процесс жоғары оқу орнына дейінгі дайындықты ұйымдастыруда мұндай қиындықтарды жүйелі түрде жеңу әдістеріне ерекше орын беріледі.

Жоғарғы оқу орны жағдайында жоғарғы оқу орнына дейінгі даярлықтың жетілуін куәландыратын теориялық және әдістемелік әдебиеттердің алуан түрлілігіне қарамастан, іс жүзінде жоғары оқу орындары дайындық бөлімдерінің мүмкіндіктерін толық пайдалана алмайды. Біздің ойымызша, университетте сәтті оқудың алғышарттары және студенттің жеке басын одан әрі қалыптастыру үшін талапкерді жоғары білімге дайындау қажеттілігі ретінде ең тиімді болып табылатын университетке дейінгі дайындықтың бірқатар түрлерін бөліп көрсету қажеттігі артады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мартынова Е.А., Романенкова Д.Ф., Романович Н.А. Организация инклюзивного обучения инвалидов и лиц с ограниченными возможностями здоровья в профессиональных образовательных организациях: учебное пособие. Челябинск, 2016. 101 с.

2. Методические рекомендации по организации образовательного процесса для обучения инвалидов и лиц с ограниченными возможностями здоровья в образовательных организациях высшего образования, в том числе оснащенности образовательного процесса: утверждены Минобрнауки России 08.04.2014 №АК-44/05.

3. Методические рекомендации по обучению студентов-инвалидов и студентов с ограниченными возможностями здоровья: учебное пособие / под ред. О.А. Козыревой. Красноярск, 2015. 93 с.

4. Мартынова Е.А., Романенкова Д.Ф., Романович Н.А. Организация инклюзивного обучения инвалидов и лиц с ограниченными возможностями здоровья в профессиональных образовательных организациях: учебное пособие. Челябинск, 2016. 101 с.

5. Рузавин Г. И. Методология научного познания. — М., 2012.

6. Кавокин С.Н., Гаубрих Н., Чикинова Л. Образование инвалидов как компонента их комплексной реабилитации // Инновации в российском образовании. Специальное (коррекционное) образование. М., 2000. С. 50-60.

7. Кудрявцев В.А., Каштанова С.Н. Мониторинг условий реализации инклюзивного высшего образования в вузах Российской Федерации // Вестник Мининского университета. 2016. №3. С. 238-249.

МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДОВУЗОВСКОЙ ПОДГОТОВКИ ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Ержанова Г.Ж., Шмидт М.А.

В статье рассматривается актуальная проблема-довузовская подготовка лиц с ограниченными возможностями здоровья. Свидетельством этого является то, что люди с ограниченными возможностями, поступив в вуз, получают образование наравне со своими нормальными сверстниками. Для того чтобы увидеть такой результат, внедряются методы организации довузовской подготовки лиц с ограниченными возможностями здоровья. Этап довузовского обучения-важный шаг на пути сознательного высшего образования и профессии. Это позволит абитуриентам систематизировать свои предметные знания в контексте среднего школьного образования, адаптироваться к непрерывному образованию в высшем учебном заведении и утвердиться в правильном выборе своей будущей профессии.

Ключевые слова: *лица с ограниченными возможностями, довузовской подготовки, дистанционные образовательные технологии, социализация, диагностика.*

METHODS OF ORGANIZING PRE-UNIVERSITY TRAINING FOR PERSONS WITH DISABILITIES

Yerzhanova G., Shmidt M.

The article deals with an actual problem-pre-university training of persons with disabilities. This is evidenced by the fact that people with disabilities, having entered a university, receive an education on a par with their normal peers. In order to see such a result, methods of organizing pre-university training for people with disabilities are being introduced. The stage of pre-university education is an important step towards a conscious higher education and profession. This will allow applicants to systematize their subject knowledge in the context of secondary school education, adapt to continuing education in higher education and establish themselves in the right choice of their future profession.

Key words: *persons with disabilities, pre-university training, distance learning technologies, socialization, diagnostics.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 21.01.2021ж

УДК 373.31

ДИАГНОСТИКА ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА К УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОСРЕДСТВОМ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Жолтаева Г.Н., Севериненко А. Н.

В статье раскрываются особенности познавательного интереса к учебной деятельности детей младшего школьного возраста на основе художественной литературе. Анализируются различные научные позиции ученых, факторы, влияющие на формирование стремления ребенка к познавательной активности на уроках чтения. Описывается влияние познавательного интереса на познавательную активность в ходе учебной деятельности.

Ключевые слова: *интерес, познавательный интерес, деятельность, самостоятельная деятельность, заинтересованность ученика, художественная литература.*

Введение. Формирование познавательного интереса является практической проблемой современного образования. Осуществление комплексной учебной подготовки на основных этапах школьного обучения, активизация познавательных умений, использование творческих заданий способствует формированию личности ребенка, развитию его мышления, формированию интеллектуальной и эмоционально-волевой активности школьников. В связи с этим вопрос связан с поиском путей повышения эффективности целенаправленного воспитания и воспитания детей младшего школьного возраста. В современном обществе осуществляется понимание основных задач образования. Педагоги должны заботиться о формировании у младших школьников определенного набора способностей и компетенций, которые заключается в умении сочетать саморазвитие, что обеспечит интеграцию личности в национальную культуру и культуру мира. В результате система образования, в том числе и школы, сталкиваются с проблемой повышения качества знаний. В данном вопросе преподавание науки и практики требует особого повышенного внимания с целью диагностирования познавательных проблем на начальном уровне воспринимаемого интереса у младших школьников [1].

Основная часть. Познавательный интерес младших школьников является наиболее важной частью развития учебной деятельности младшего школьника. В развитии интеллектуальной деятельности, протекающей под влиянием восприятия интереса, выражается активный поиск гипотезы, исследование, поиск, анализирование и подготовка к решению проблем. Важной особенностью формирования познавательного интереса младших школьников является то, что в основе его лежит познавательная задача, которая требует от ребенка поисковой и творческой работы. Личность трудящегося формируется в процессе работы, и поэтому особое внимание уделяется тому, чтобы поставить младших школьников в активное положение на занятиях. На основе анализа к задачам развивающего психолога - двигательного образования можно отнести: развитие мышления через восприятие творчества, интереса, осмысление каждым учащимся индивидуальных творческих стремлений, возможностей каждого школьника, стремление к созданию богатых современных расширенных знаний[2].

Анализируя психолого-педагогическую литературу по формированию познавательного интереса младшего школьника показало, что изучением данного вопроса занимались такие ученые, как М.Н. Волокитина, М.Ф. Морозов, Г.И. Щукина, Ж.А. Караева, Г.Е.Альмухамбетова, Б.А. Койшибаева и многие другие. Познавательный интерес младших школьников характеризуется, как качество личности, которое включает стремление личности к познанию, выражает интеллектуальный отклик на процесс познания.

Урок литературного чтения является одним из основным, в ходе которого у ребенка формируется познавательный интерес. Современные требования к учебной литературе для подрастающего поколения нашли отражение в школьной программе, отражающей новую форму самостоятельного чтения учащихся включая внеклассное чтение и литература, элективные курсы. Но только небольшой процент младших школьников, полюбивших книгу, присоединяются к кружкам и факультативным занятиям. А наше время требует приобщения к книге всех учащихся педагогического процесса. При введении литературы, элективных курсов, преподаватель в некоторой степени ослабляет свой интерес к литературе и чтению на занятиях, хотя эти курсы обязательны для всех и являются уровнем для системы контроля и руководства самостоятельным чтением для всех учащихся начальных классов. Нельзя сказать, что время, отведенное программой на беседы по литературному чтению, полностью решают эту проблему, но они позволяют более кратко обобщить читательский опыт младших школьников и ориентировать их интересы, формируя читательскую грамотность. Уроки чтения – это лишь одна из составляющих, а между ними – повседневная кропотливая работа учителя, а также разбуженная читательская активность учащихся младших классов.[3]

Что же вызывает эту активность? Прежде всего программные уроки, уроки чтения, их содержание, качество, креативность и конечно же заинтересованность. В процессе изучения литературы учитель предлагает учащимся прочитать произведения писателя, книги о его жизни и его творчестве, воспоминания современников о нем. В распоряжении педагога должен быть целый арсенал мотивационных средств- рассказы, необычные книги или интересные заметки о писателе, осуществляется организация выставок, конкурсов, работа над сочинением, подготовленным к литературному вечеру, конференции, выпуск литературной газеты. Все это, вместе взятое, создаст в школе атмосферу, которая больше всего будет способствовать развитию интереса, активности и расширению читательского кругозора. Выбор книги для обсуждения на уроке чтения решается преподавателем в соответствии с перечнем рекомендаций, предложенных программой и с учетом пожеланий учащихся.[4]

Учитель стремится установить хорошие взаимные отношения между классом, кабинетом и школой, чтобы читать правильно, с удовольствием, для того чтобы урок был, плодотворным и эффективным. Урок литературного чтения- проводится по назначенному расписанию, с участием всего класса, каждый участник должен выполнить какую-то работу в ходе всего урока. Для развития познавательного интереса в ходе урока можно использовать музыку, картины, фильмы, эпидиаскоп и другой дополнительный вспомогательный дидактический материал. [5]

Все вышеизложенное послужило выбором темы исследования: «Диагностика познавательного интереса к учебной деятельности посредством художественной литературы».

Цель исследования: изучить теоретические основы и разработать содержание диагностической работы по определению уровня развития познавательного интереса младших школьников.

Для достижения поставленных целей нами были определены следующие **задачи исследования:**

- изучить научно-педагогические исследования по проблеме диагностике уровня познавательного интереса;
- определить особенности познавательного интереса младших школьников на уроках литературного чтения;
- изучить и определить методы диагностики познавательного интереса младших школьников;
- разработать диагностические задания по выявлению уровня познавательного интереса младших школьников;

- провести опытно-экспериментальную работу.

Для решения поставленных нами задач использовались следующие **методы исследования**: теоретический анализ и обобщение психолого-педагогической, учебно-методической литературы по исследуемой нами проблеме, анализ Государственного стандарта образования и учебных программ для начальных классов, изучение и обобщение педагогического опыта учителей начальной школы, изучение и анализ продуктов творческой деятельности учащихся, наблюдение, тестирование, анкетирование, специальные практические задания для учащихся, изучение школьной документации, сравнительный анализ данных, оценивание и интерпретация данных, методы математической статистики.

Для диагностики сформированности познавательного интереса младших школьников нами проведен педагогический эксперимент на базе «Средней школы имени М.Жумабаева», Алматинская область, Сарканский район, с.Койлык, в 4 «В» экспериментальном классе (21 учащихся) и 4 «Б» контрольном классе (24 учащихся).

Опытно-экспериментальная работа проходила в 3 этапа: 1 этап эксперимента – констатирующий. На данном этапе нами решались следующие задачи:

- 1) определить критерии и показатели сформированности познавательного интереса к учебной деятельности у младших школьников;
- 2) подобрать диагностические методики для выявления уровня познавательного интереса к учебной деятельности у младших школьников;
- 3) провести диагностику уровня познавательного интереса к учебной деятельности у младших школьников и обработать результаты.

В ходе исследования нами были определены критерии и показатели диагностики уровня познавательного интереса к учебной деятельности у младших школьников. Под критерием понимается признак, на основании которого производится оценка, определение или классификация чего либо.

На основе проведенного анализа психолого-педагогической литературы, выделенных нами критериев, аналитической обработки результатов исследования, а также получения количественных показателей были определены три уровня сформированности познавательного интереса младших школьников в учебной деятельности: активно-творческий (высокий) уровень, активно-исполнительный (средний) уровень, ситуативный (низкий) уровень.

2 этап эксперимента – формирующий (разработка комплекса диагностических методик формирования познавательного интереса учащихся четвертого класса в ходе учебной деятельности на уроках литературного чтения);

3 этап эксперимента – контрольный (анализ результатов опытно-экспериментальной работы). Для выявления и диагностирования сформированности уровней познавательного интереса мы определили критерии и показатели, в соответствии с которыми выбрали и диагностические методики.

Результаты исследования. В соответствии с определенными критериями познавательного интереса нами были определены следующие показатели: познавательная активность, любознательность, поисковая активность, мотивация, степень владения мыслительными операциями, нами были проведены диагностические методики предложенные следующими авторами Д.Векслером, Т.А.Ратановой, Н.Г.Лускановой Н.Ф.Чуприковой, М.В.Матюхиной, А.А.Горчинской: а именно

- анкетирование для выявления уровня учебной мотивации, уровня сформированности познавательной активности учащихся;
- анаграммы для исследования гибкости мышления, обобщение, исключение понятий;
- психологический тест «Исключение лишнего» для изучения степени владения мыслительными операциями.

На основе выявленных данных диагностики мы определили, следующие уровни познавательного интереса: высокий, средний, низкий.

Высокий уровень познавательного интереса характеризуется более четкими представлениями о понятиях познавательного интереса, целенаправленный поиск решения, быстро преодолевает трудности в ходе работы, осуществляет тесную взаимосвязь между операциями мышления, свободное время посвящает своим интересам, любознателен, любопытен и т.д.

Средний уровень познавательного интереса характеризуется смутными, или запутанными представлениями о понятиях познавательного интереса, уровень познавательной активности недостаточен, преодоление трудностей осуществляется с помощью других, редкое проявление интереса и т.д.

Низкий уровень познавательного интереса характеризуется тем, что познавательный интерес не сформирован, ребенок не понимает, о чем идет речь, что ему нужно делать, ничем не заинтересован, такие показатели, как мотивация, любознательность, самостоятельное преодоление трудностей не проявляются в ходе учебной деятельности.

Уровни познавательного интереса учащихся четвертого классов (на начало проведения опытно-экспериментальной работы)

№	Класс	Высокий	Средний	Низкий	Кол-во человек
1	Экспериментальный	21%	63%	16%	21
2	Контрольный	13%	66%	21%	24

Из вышепредложенной таблицы видно, что экспериментальный и контрольный классы на начало опытно-экспериментальной работы находились примерно на одинаковом уровне. Диагностический анализ показал, что уровень познавательного интереса младших школьников недостаточен и требуется дальнейшая планомерная работа с учащимися данного класса, связанная с повышением и формированием познавательного интереса.

На контрольном этапе исследования была проведена повторная диагностика уровней сформированности познавательного интереса учащихся младших классов, которая показала познавательный интерес учащихся находится в динамики по сравнению с констатирующим этапом, таким образом мы можем увидеть, что количество учащихся с низким уровнем сформированности познавательного интереса заметно снизилось, а с высоким и средним увеличилось.

Уровни познавательного интереса учащихся четвертых классов (на конец опытно-экспериментальной работы)

№	Класс	Высокий	Средний	Низкий	Кол-во человек
1	Экспериментальный	29%	64%	7%	21
2	Контрольный	18%	66%	16%	24

Заключение. Таким образом, задачи, которые были направлены на развитие познавательного интереса младших школьников и ставились перед началом эксперимента, были решены. Выдвигенная нами гипотеза была опровержена в ходе опытно-экспериментальной работы.

В современных условиях увеличивает значимость проблемы сформированности познавательного интереса младших школьников. Ее актуальность обуславливается новыми требованиями, которые предъявляются к содержанию образования в связи с расширением и углублением процессов демократизации в современном обществе.

Учитывая опыт педагогов и исследователей, и адаптируя его к современным условиям обучения, мы теоретически обосновали и экспериментально проверили свой подход к решению проблемы сформированности познавательного интереса младших

школьников в учебной деятельности.

Соблюдение всех необходимых педагогических условий способствует формированию, развитию и укреплению познавательного интереса младших школьников, а именно: максимальная опора на мыслительную деятельность младших школьников; оптимальный уровень развития учащихся; эмоциональная атмосфера обучения; позитивные отношения между всеми участниками учебного процесса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Государственный общеобязательный стандарт образования РК, утвержденный приказом МОН РК от 23 августа 2012 года № 1080». https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31248112#pos=2;-62
2. Щукина Г. И. Актуальные вопросы формирования интересов в обучении. Учебное пособие. – М.: Просвещение, 1984.-176с.
3. Тихонова Е.П. «Читательский дневник для начальной школы». // «Школьная библиотека». 2003 - № 6, С - 40-41.
4. Жарикбаев К.Б. Психологическая наука в Казахстане (история и этапы развития в XX в.): Монография. – Алматы, 2002. – 308с.
5. Булатова О.В. Условия формирования познавательного интереса младших школьников. – 2012. [Электронный ресурс]. URL.<http://www.eduneeed.ru/ededs-441-1.html> (Дата обращения:11.01.2016).
6. Кенжебай Р.Н., Тагаева Г.Ф., Устемир У.С. Некоторые вопросы преподавания естествознания с использованием обновленного программного обеспечения // Вестник АПН Казахстана. – № 5 (сентябрь-октябрь). – 2018. – С. 18–24.

КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТ АРҚЫЛЫ ОҚУ-ӘРЕКЕТІНЕ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ ДИАГНОСТИКАЛАУ

Жолтаева Г.Н. Севериненко А.Н

Мақалада көркем әдебиетке негізделген бастауыш мектеп жасындағы балалардың оқу іс-әрекетіне танымдық қызығушылықтың ерекшеліктері көрсетілген. Ғалымдардың әртүрлі ғылыми ұстанымдары, оқу сабақтарында баланың танымдық белсенділікке деген ұмтылысын қалыптастыруға әсер ететін факторлар талданады. Оқу іс-әрекеті барысында танымдық қызығушылықтың танымдық белсенділікке әсері сипатталған.

Тірек сөздер: *қызығушылық, танымдық қызығушылық, белсенділік, өзіндік іс-әрекет, оқушының қызығушылығы, көркем әдебиет.*

DIAGNOSIS OF COGNITIVE INTEREST IN EDUCATIONAL ACTIVITIES THROUGH FICTION

Zholtaeva G.N. Severinenko A. N.

The article reveals the features of cognitive interest in the educational activities of children of primary school age based on fiction. Various scientific positions of scientists, factors influencing the formation of a child's desire for cognitive activity in reading lessons are analyzed. The influence of cognitive interest on cognitive activity in the course of educational activities is described.

Key words: *interest, cognitive interest, activity, independent activity, student interest, fiction.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 11.01.2021ж.

ДИАГНОСТИКА ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Жолтаева Г.Н., Куличенко К.И.

Данная статья посвящается исследованию диагностических методик по выявлению уровня развития творческих способностей младших школьников. Рассматриваются результативные методы, приёмы, используемые для диагностики творческих способностей младших школьников. Обосновывается актуальность исследования в том, что в наше время необходимо создавать благоприятные условия для развития креативности младших школьников в процессе обучения путём использования творческих заданий на всех уроках и внеклассной работе. Педагог должен помочь ученику узнать свои творческие способности, определить их уровень, вдохновить и поддержать, дать перспективу роста.

Ключевые слова: *творчество, творческий процесс, способности, креативное мышление, младшие школьники, диагностика, методы, учебная деятельность.*

Введение. Мы живём в эпоху технологической революции, когда жизнь становится всё более разнообразной и временами сложной. В нашей жизни каждый день происходят разные ситуации. Они разные, положительные или отрицательные, и мы должны уметь с ними справляться. В повседневной жизни творческие способности проявляются, как смекалка – умение достигать поставленных целей, находить выход из, казалось бы, безнадежной ситуации, используя сложившуюся обстановку и обстоятельства неординарным образом. Человеку с творческим складом ума легче не только сменить профессию, но и найти творческую «изюминку» в любом деле, увлечься любой работой и достичь высокой производительности труда. Творческие способности предполагают принимать творческие решения, понимать, принимать и создавать нестандартные, уникальные, новые идеи.

Сегодня обществу нужны творческие личности, готовые принимать нестандартные решения, генерировать новые идеи, не останавливаться на достигнутом и смело двигаться вперёд. Такие люди в полной мере умеют оценивать себя и свои способности, стремятся быть на передних рубежах, чтобы совершать научные прорывы в различных отраслях, рассматривать возникающие проблемы с разных точек зрения и предлагать наиболее правильные решения, приносить пользу. В связи с этим одной из главных задач любой школы является создание благоприятных условий для развития творческих способностей каждого ученика.

Развития творческих способностей является одним из способов мотивации учеников в учебном процессе. Стратегия современного образования заключается в том, чтобы все без исключения школьники демонстрировали свои способности и полный творческий потенциал. Развитие творческих способностей учащихся имеет важное значение на всех этапах школьного образования, но особое значение имеет формирование творческого мышления в младшем школьном возрасте, поскольку младший школьный возраст является основой для обучений и осознанно управляемой творческой деятельности. Поэтому одной из актуальных проблем начального образования, которую необходимо своевременно решать, является развитие творческого потенциала младших школьников.

Младший школьный возраст - период накопления знаний. В начальной школе закладываются навыки умственной деятельности, формируются мыслительные действия, поэтому очень важно развивать творческое мышление в младшем школьном возрасте. Прежде, чем вы начнёте развивать творческие способности юных учеников, для начала

нужно разобраться, что входит в понятие творческие способности и как их диагностировать.

Цель моего исследования: сделать анализ теоретических концепций по диагностике творческих способностей младших школьников и подтвердить практическим применением.

Материалы и методика работы

Способности-индивидуальные и психологические характеристики человека, которые выражающие его готовность к осуществлению определённой деятельности. Способность — это понятие динамичное. Они формируются, развиваются и проявляются в деятельности. Если рассматривать творческие способности, то они предполагают позитивное преобразование окружающего мира, через создание нестандартных, оригинальных, новых духовных или материальных ценностей.

Как понять, насколько ребёнок творческий человек? Многие исследователи, которые изучали данную проблему разработали ряд диагностических методик, с помощью которых можно выяснить, кто является творческой личностью и в какой степени. При оценке уровня развития творческих способностей необходимо рассматривать их через призму развития отдельных элементов. Это объясняется тем, что только творческое мышление не отражает в полной мере всё составляющие творческой деятельности. Очень важно оценить и восприятие, воображение, фантазию, оригинальность и многое другое.

Джой Гилфорд был одним из первых, кто интерпретировал сущность творческого мышления, как комплекс креативности, новизны и гибкости. Последующие теории творческого мышления были аналогичными размышлениям Гилфорда. Поэтому первые диагностические методики определения уровня развития творческих способностей основываются на следующих критериях: насколько быстро и легко проявится творческая способность при выполнении конкретного задания; насколько гибки и оригинальны ответы.

Простой способ проверить креативность - это тест Торренса Э.П.. Он состоит из трёх частей, каждая из которых характеризует вербальное, изобразительное и звуковое творчество, оригинальность (редкость идей), разработанность идей(детализация). Предлагаю воспользоваться сокращённым вариантом теста Торренса Э.П., который был адаптирован Шумаковой Н.Б., Щеплановой Е.И., Щербо Н.П. в 1990 году.

Фигурные тесты состоят из двух эквивалентных форм, каждая из которых состоит из трёх заданий. На выполнение каждого отводится по 10 минут. Рассмотрим более подробно каждое задание:

1. Творческое задание «Нарисуй рисунок» предполагает использование тестовой фигуры (форма А - фигура напоминает каплю; форма В - фигура напоминает боб) в качестве отправной точки для создания изображения. Необходимо дорисовать фигуры, дополнить новыми деталями. Ребёнок должен придумать название для выполненного рисунка. Данное задание выполняется в определенное время и подходит для возраста от дошкольного до старших классов.

2. Задание «Незавершённые фигуры». Детям нужно представить, на что могут быть похожи исходные незаконченные фигуры, и дорисовать их. Десять разных незавершённых фигур предполагают устойчивые образы, но при выполнении задания ребёнку нужно сосредоточиться на создании необычных, оригинальных изображений. Важно дать название каждой законченной картине.

3. Следующее задание «Повторяющиеся фигуры» сходно с предыдущим, но исходные фигуры все одинаковы. Основная трудность при выполнении состоит в преодолении тенденции к построению похожих изображений и выдвижении разнообразных идей.

Результаты теста оцениваются по определённым критериям: беглость(скорость), гибкость (различные варианты решения задач), оригинальность (редкость идей), разработанность идей(детализация).

Интересную методику по самооценке творческих способностей разработала Туник Е.Е. Данная методика представлена в виде опросника, который помогает определить,

насколько креативным себя считает ребёнок. Содержание вопросов простое и подходит для учащихся начальных классов. Ребёнку выдаётся тестовая тетрадь, содержащая инструкцию и вопросы опросника. Также выдаётся лист ответов, на котором ребёнок отмечает свои ответы.

Туник Е.Е. разработал батарею тестов «Творческое мышление», состоящая из семи субтестов. Время проведения - 40 минут. Эти тесты рассчитаны на возрастную группу от 5 до 15 лет. Данная методика позволяет оценить различные параметры творческого мышления: вербальное творческое мышление и образное творческое мышление. Тесты называются весёлыми занятиями и проводятся в игровой форме. В предварительной инструкции, данной в свободной форме, испытуемому предлагается придумать, как можно больше различных ответов на задания, чтобы продемонстрировать свой юмор и воображение, постараться придумать ответы, отличающиеся от остальных.

В данной методике индикаторы по всей батарее определяются факторами, установленными в исследованиях Дж. Гилфорда. Показатель каждого теста отражает два или три фактора. При оценке беглости учитывается количество предложенных вариантов ответов, если при оценке гибкости учитывается количество используемых категорий ответов, когда происходит оценивание оригинальности, то учитывается количество ответов, встречающихся один раз на выборку из 20-30 человек, а также необычное использование элементов в субтесте 5. Все вышеупомянутые факторы вычисляются с использованием определённой формулы.

После оценки каждого субтеста рассчитываются: интегральный вербальный показатель (1-4 тесты), интегральный образный показатель (5-7 тестов) и общий интегральный показатель творческого мышления.

Шкала Вильямса-опросник для родителей и учителей позволяющая оценить творческие способности ребёнка. Эта методика подходит для детей и подростков от 5 до 17 лет и направлена на выяснение экспертного мнения (эксперты-учителя и родители) о креативных проявлениях данного ребёнка. Факторы дивергентного мышления (беглость, гибкость, оригинальность, разработанность) те же самые, что и в тесте творческого мышления, который заполняет ребёнок. Это позволяет провести сравнительный анализ результатов диагностики. Кроме того, шкала Вильямса включает в себя факторы индивидуальных творческих характеристик (любопытность, воображение, сложность). В нашем исследовании использовалась данная методика для диагностики креативности младших школьников с помощью экспертных оценок их родителей.

Результаты и их обсуждение

Анализ результатов диагностики по методике Туник Е.Е. «Самооценка творческих способностей» выявил несколько человек, которые набрали большое количество баллов, что позволило оценить их уровень как высокий. Ответы данные школьниками позволяют сделать вывод о том, что они заинтересованы в создании и изучении чего-то нового, часто мечтают и фантазируют. Также были школьники со средним уровнем оценки творческих способностей. Испытуемые со средним уровнем самооценки отмечают, что иногда используют своё воображение, любят изучать что-то новое и к проявляют интерес к некоторым видам творчества. С низким уровнем младшие школьники отметили, что, найдя однажды решение проблемы, они пользуются им всегда и не предпринимают попыток к новому поиску.

В итоге можно сделать вывод, что данная диагностическая методика очень эффективна и проста в использовании.

Проанализируем результаты батареи тестов «Творческое мышление», состоящая из семи субтестов. В ходе исследования у учащихся интегральный вербальный показатель составлял от 0 до 102 баллов, среднее 33,25 баллов. Интегральный образный показатель принимает значения от 16 до 123 баллов, среднее 49,68 балла. Общий интегральный

показатель творческого мышления колеблется от 28 до 176,7 баллов, при среднем показателе 82,93 балла.

Полученные данные показали, что у 57,69 младших школьников имеют более низкое развитие вербального творческого мышления и у 53,74 учеников сформировано образное, творческое мышление. В итоге наблюдается средний уровень творческого мышления у (49,63%) учащихся, у (33,85%) учеников - высокий уровень, у (16,52%) - низкий уровень.

Результаты данного исследования позволяют учесть индивидуальные особенности каждого ребёнка, чтобы помочь ему развивать тот или иной тип творческого мышления.

Рассмотрим результаты анкетирования родителей и учителей по оценке креативности ребёнка. Большинство родителей отвечают утвердительно: «Как вы думаете, ваш ребёнок одарённый или сможет им стать?», «Как вы считаете, у вашего ребёнка есть творческие способности или может он стать творческим?». Однако не все родители дали объяснение, почему они так считают.

На последние вопросы: «Что Вы ожидаете от школьной программы для детей с творческим потенциалом?», «Какие изменения Вы хотели бы увидеть у ребёнка после участия в программе для творческих детей?» мало кто из родителей ответили на эти два вопроса. Среди тех, что ответили, можно выделить такие предложения, как развитие у ребёнка образного мышления, воображения, развитие скрытого таланта, проявление индивидуальных творческих способностей детей, совершенствование ребёнка, формирование всесторонне развитой личности, пробуждение желания самовыражаться, получение ребёнком удовольствия от всего процесса.

Заключение. Основываясь на исследовании теоретических концепций по диагностике творческих способностей младших школьников и применяя их на практике, можно сделать следующие выводы:

1. Все перечисленные методы диагностики исследуют различные аспекты и позволяет получить информацию об оценке уровня развития творческого потенциала школьников, образовательного процесса, его протекании.

2. Результаты различных научных исследований позволяют выделить общие показатели, на которые можно опираться при оценке уровня развития творческих способностей:

- внимательность - это способность видеть и выявлять творческие проблемы;
- разносторонность - это способность замечать в поставленной задаче побольше сторон и связей;
- гибкость подразумевает отказ от стандартной точки зрения и придумывать различные идеи, переходя от одного аспекта проблемы к другому;
- оригинальность - это способность к выдвижению новых необычных, неочевидных идей, отказ от шаблона;
- вариативность - это способность перегруппирования идей и связей;
- конкретность - умение глубоко анализировать поставленную задачу;
- абстрактность - умение синтезировать;
- гармония - подразумевает генерировать идеи на основе организационной последовательности и идеологической целостности;
- независимость - суждение и оценка без влияния мнения других;
- открытость восприятия - восприимчивость к новому, необычному.

3. Использование разных методов диагностики творческих способностей позволяет определить основные принципы диагностики творческих способностей:

- для определения уровня креативности нельзя использовать тесты интеллекта поскольку они предназначены для определения точности и скорости нахождения правильного решения из предложенных вариантов;
- в ходе исследования следует обратить внимание на вербальный и образное аспекты творчества;

- чётким показателям креативности является максимальная дистанция от устоявшихся стереотипов;
- во время диагностики измеряется продуктивность (отношение количество ответов к количеству заданий);
- оригинальность, то есть рассматривается как численность обратных величин со стороны частоты встречаемости необыкновенных, не шаблонных ответов;
- важно измерить неповторимость, подсчитав количество ранее неизвестных мыслей, связанных с всеобщим количеством ответов.

4. Выявляется проблема при диагностики креативных возможностей, что традиционные процедуры тестирования не позволяют в полной мере и полно продемонстрировать творческий потенциал человека. Есть вероятность, что это происходит потому, что мы имеем дело с психологическим феноменом, характеризующимся неконтролируемым спонтанными проявлениями. Кроме того, это связано с неадекватной активностью, мотивацией к самовыражению, важную роль в которой играют бессознательные процессы, так называемая интуиция, что существенно усложняет диагностический процесс.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Дружинин, В. Н. Психология общих способностей [Текст] / В. Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 1999. – 368 с. : (Серия «Мастера психологии»)-ISBN 5-314-00121-7
2. Туник, Е.Е. Лучшие тесты на креативность. Диагностика творческого мышления [Текст] / Е.Е. Туник. – СПб: Питер, 2013. - 320 с. : ил. - (Серия «Практическая психология»)
3. Гилфорд, Дж. Тест креативности [Электронный ресурс]//Учебные статьи по психологии. URL: http://www.psyarticles.ru/view_post.php?id=367 (Дата обращения: 06.01.2021).

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДИАГНОСТИКАЛАУ

Жолтаева Г.Н., Куличенко К.И.

Бұл мақала бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту деңгейін анықтау үшін диагностикалық әдістерді зерттеуге арналған. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін диагностикалау үшін қолданылатын тиімді әдістер мен әдістер қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі біздің заманымызда барлық сабақтарда және сыныптан тыс жұмыстарда шығармашылық тапсырмаларды қолдану арқылы оқу процесінде бастауыш сынып оқушыларының шығармашылығын дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау қажет екендігінде негізделген. Мұғалім оқушыға өзінің шығармашылық қабілеттерін білуге, олардың деңгейін анықтауға, шабыттандыруға және қолдауға, өсу перспективасын беруге көмектесуі керек.

***Түйінді сөздер:** шығармашылық, шығармашылық процесс, қабілеттер; креативті ойлау, кіші мектеп оқушылары, диагностика, әдістер; оқу қызметі.*

DIAGNOSTICS OF THE CREATIVE ABILITIES OF YOUNG SCHOOL AGE CHILDREN

Zholtaeva G.N., Kulichenko K. I.

This article is devoted to the study of diagnostic methods for identifying the level of development of creative abilities of younger schoolchildren. Effective methods and techniques used to diagnose the creative abilities of primary school students are considered. The relevance

of the study is justified in the fact that in our time it is necessary to create favorable conditions for the development of creativity of younger schoolchildren in the learning process by using creative tasks in all lessons and extracurricular activities. The teacher should help the student to know their creative abilities, determine their level, inspire and support, and give a perspective for growth.

Keywords: *creativity, creative process, abilities, creative thinking, primary school students, diagnostics, methods, educational activity.*

Материал поступил в редакцию: 22.01.2021г.

ӘОЖ 373.31

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫН-ОҚУ ҮРДСІНДЕГІ ОҚЫТУ ФОРМАСЫ МЕН ӘДІСІ РЕТІНДЕ

Жақипбекова С.С., Сырлыбаева Ә.Х., Толепбекова А.Н., Нокабаева Т.Г.

Бұл мақалада авторлар ойын белгілі бір мақсатты көздейтін және нақты міндеттерді орындайтын оқу процесінде оқытудың тәуелсіз формасы мен әдісі ретінде қарастырылады. "Ойын", "дидактикалық ойын" ұғымдары ашылады. Авторлар бастауыш сыныптарда қазақ тілін оқытудағы дидактикалық ойынның ерекше орнын қарастырады. Әр сабақтың тақырыбына сәйкес келетін дидактикалық ойындарды қолдану бастауыш сынып оқушыларының тіл үйренуге деген қызығушылығын, ынтасын және назарын арттырады. Басты мақсат - ойын әрекеті арқылы тілдік материяны игеру, сөздік қорын толықтыру, сөйлеу әрекетіне алып келу.

Кілт сөздер: *ойын, дидактикалық ойын, оқу процесі, бастауыш сынып оқушылары.*

Кіріспе. Бүгінгі таңда заманауи білім беруді жаңғырту Қазақстанның білім беру саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады. Ол әртүрлі әдістер, әдістер мен технологияларды қолдануды ескере отырып, көп қырлы, тармақталған. Біздің мемлекетіміздегі білім беру жүйесін жаңғырту осы саланың экономикалық, ұйымдастырушылық, құқықтық және құрылымдық аспектілерін түбегейлі өзгертуге бағытталған тұтас кешенді шаралармен де, сондай – ақ жеке міндеттерді шешу үшін қойылған шаралармен де тығыз байланысты. Саналы, дамыған, сауатты және бәсекеге қабілетті жас ұрпақты жан-жақты дамытудың маңызды бағыттарының бірі-бұл процесстегі мұғалімнің рөлінің маңыздылығын ескере отырып, оларды жан-жақты оқыту және тәрбиелеу мәселесі. Осыған байланысты, қойылған міндеттерді шешу үшін ойын бастауыш сынып оқушыларының білімінде, құзыреттілігінде ерекше орын алады.

Негізгі бөлім. Қазіргі уақытта "ойын" ұғымының мағынасы білім, өмір және мәдениет салаларын қамтитын кеңеюде. Егер бұрын балалар ойыны мен актерлік ойын тек педагогика және өнертану саласында зерттелетін болса, қазір ойын мәселесі психология, әлеуметтану, мәдениеттану, әдебиеттану және т. б. негізгі проблемаға айналды.

Дидактикалық ойын оқушының жеке дамуын, оқуға деген қызығушылығын қалыптастыра алады. Сонымен қатар, ойын жаңа технологияның маңызды бөлігі болып табылады және білімге өте үлкен әсер етеді. Олардың ішінде сабақтарда орындалатын жұмыстардың ішіндегі ең қызықтысы - дидактикалық ойындар. Біз қандай ойынға қатысқанымыз маңызды емес, ол оқушыларды не қызықтыратынын бәріміз білеміз. Сабақта қолданылатын ойын элементтері оқушылардың пәнге деген қызығушылығын ынталандыруда, шығармашылық ойлауды қалыптастыруда және білім сапасын жақсартуда үлкен рөл атқарады.

В.Н.Кругликов дидактикалық ойындарды белсенді оқытудың бірқатар принциптерін

қамтитын ойын оқу сабақтарының бір түрі ретінде құрылымы және оның бағалау жүйесін анықтады. Оның пікірінше, дидактикалық ойын бастауыш сынып оқушыларын белсенді оқыту әдістерінің бірі болып табылады.

В.Н.Кругликов дидактикалық ойынды мақсатты, ұжымдық оқу әрекеті ретінде қарастырады. Бұл жерде әр қатысушы және команда негізгі тапсырманы шешу үшін бір тұтасқа біріктіріліп, осылайша жеңіске жетуге тырысады [1].

Оқу және тәрбие процесінде дидактикалық ойындар әрдайым сабақта белгілі бір мақсатты жеткізуді және оған жету үшін нақты тапсырмаларды орындауды қамтиды. Ойын баланың өмірінде ерекше орын алатындығын, оның белгілі бір жеке қасиеттерін, білім мен дағдылар туралы түсініктерін қалыптастыратындығын, сабақ барысында алған білімдерін шоғырландыруды, бақылауды және қайталауды білдіретінін бәрі біледі.

Ойын оқушының ақыл-ой белсенділігін дамытады, болып жатқан оқиғаларға қызығушылық тудырады, оның барлық танымдық процестерін белсендіреді.

Дидактикалық ойындардың тиімділігі - әр кезеңдегі сабақтың орнын мен мақсатын дәл анықтауға, мұғалімнің оны қолдану теориясы мен практикасын игеруіне, ойынға қажетті материалдар кешенін алдын-ала дайындауды игеруге және студенттерді ойынға белсенді тартуға байланысты.

Дидактикалық ойындарының көптеген түрлері бар. Оның ішінде рөлдік ойындар, жаттығулар, сергітетін ойындар, сюжеттік, дамытушы, логикалық, грамматикалық, ұлттық ойындар, т.б. Бұл ойындар баланың да, адамның да мәдениетін, моральды жан-жақтан дамытады.

Ойын ережелері баланы ұстамдылыққа, сыпайылық пен тәртіпке үйретеді. Бұл туралы белгілі ғалым-психолог А.А.Люблинская айттуы бойынша, ойынның белсенділігі баланың әрекетімен ғана емес, сонымен бірге оның жақсы ұйымдастырылған ойынның іс-әрекетімен де пайда болады. Біріншіден, ол дәл осылай жұмыс істеу керек дейді [2]. Ойындар арқылы оқыту әдістемесі әсіресе бастауыш мектепте кеңінен қолданылады деген ойда. А.А.Диваев, М.О.Әуезов қазақ халқының ұлттық ойындарының педагогикасының рөлі туралы алғашқы пікірлерін де білдірді [3].

Дидактикалық ойын қазақ тілін үйренуде маңызды рөл атқара отырып, оны ұйымдастырудың қарапайым, формалы түрлерін қолдануға, оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттыруға, қазақ тілін түсінуге деген ынтасын арттыруға бағытталған. Қазақ тілі сабақтарында мұғалім басты мақсатты көздейді – ойын әрекеттері арқылы оқушыларға тілдің грамматикалық құрылымын меңгеруге, сөздік қорын толықтыруға және олардың сөйлеу әрекетін дамытуға көмектесу.

Абай Құнанбаев айттуы бойынша, баланың өмірінде ойынның алатын орны ерекше, өткені балалар ойын арқылы бір-бірімен тез тіл табысып, жақсы ұғысып және бірінен – бірі ептілікке үйренеді [4].

Қазақ тілін оқытудағы сауаттылықты жетілдіру үшін мұғалім дидактикалық, сюжеттік, рөлдік, т.б. ойын түрлерінің әртүрлі элементтерін пайдалануы, бұл ретте оқушыны оларды шамадан тыс пайдалануды жүктемеуі тиіс. Оқушылардың назары әрдайым тұрақты бола бермейтіндіктен, мұғалімнің дидактикалық ойындарды қолдануы оның барлық танымдық процестерін дамытуға мүмкіндік береді, бұл тілді меңгеруге оң әсер етеді.

Сөйлеуді, сауаттылықты дамыту сабақтарында оқушылардың қызығушылығын арттыру үшін рөлдік ойындарды қолдануға болады. Жоғарыда аталған әдістер бастауыш сынып оқушыларының өмірінде маңызды орын алады. Ойын технологиялары баланың қиялын, ойлауын белсендіреді, оны сыртқы ортамен байланыстырады. Бала қоршаған орта туралы ойын арқылы біледі және ойын арқылы мәдениетін дамытады. Ойын-бұл бала үшін нақты өмір. Егер мұғалім сабақ барысында ойынды ақылмен ұйымдастырса, бұл балаларға болашақта белсенді, сенімді адам болуға мүмкіндік береді.

А.П.Усова өз шығармаларында балалардың ойын әрекетін дұрыс ұйымдастыруға көп көңіл бөлді, оның пікірінше, бала ойын барысында өмір сүруді үйренбейді, бірақ өз

өмірін өткізеді. Ойын әрекетін ұйымдастырған кезде ойын баланың өмірімен тығыз байланысты және ең алдымен баланың ойынға деген жалпы қызығушылығының дамуына әсер етеді. Осыған байланысты, баламен ойын ұйымдастыра отырып, балалар тобын біріктіруге күш салу керек [5].

А.С.Макаренко өз еңбектерінде ойын мен жұмыс арасында өзара ұқсастық пен айырмашылықтар бар екенін атап өтті. Оның пікірінше, еңбекте де, ойында да құлдардың да, ойдың күшінің де шығыны бар. Ол жұмыс ойыннан ерекшеленеді деп санайды, бұл жұмыс адамның әлеуметтік өндіріске және материалдық, мәдени, әлеуметтік игіліктерді құруға қатысуы, ал ойын балалардың танымдық дамуына әсер ете отырып, білімді кеңейтуге, сөздік қорын байытуға, білімді арттыруға ықпал етеді [6].

Бала кезінен оқушыларға халықтың асыл қазынасын құю-бұл мектептегі мұғалімнің міндеті ғана емес, сонымен қатар үйдегі ата-аналардың негізгі міндеттерінің бірі болуы керек. Сондықтан баланы жас кезінен бастап ата-бабаларының бай тарихи білімдері мен құндылықтарына баулу керек.

Ойын – оқу үдерісіндегі оқытудың формасы әрі әдісі ретінде дербес дидактикалық категория, қазіргі дамыған заманда мұғалім мен оқушылардың өзара байланысын қамтамасыз ететін, жаңа технологияларды іздестіру және оларды қолдануға бағытталған сыни тұрғыдан ойлауды дамытатын әдіс түрі.

Инновациялық оқыту оқу іс-әрекетінің белсенді субъектісі бола отырып, оқытудың түсіндірме-иллюстрациялық түрінен іс-әрекетке көшуді жүзеге асыра отырып, оқушының жеке мүмкіндіктерін арттыруға ықпал етеді. Мүмкін, ол сабақтарды әртүрлі ойын формаларында өткізуді жоспарлаған шығар. Ойынды ұйымдастырудың формаларына іскерлік, рөлдік ойындар және оқиғалар, саяхат және білім беру ойындар жататыны анық.

Қазіргі уақытта мемлекеттік тілді меңгеру өзекті мәселе болып табылатыны баршаға мәлім. Осыған байланысты қазақ тілін оқытуға жоғары талаптар қойылады. Тілді оқыту процесінде дидактикалық ойындарды пайдалану арқылы біздің құзыреттілігіміз, педагогикалық шеберлігіміз, белсенділігіміз оқушылардың қазақ тіліне деген сүйіспеншілігін, ынтасын оятады. Ойын барысында оқушылар тарапынан белсенділік пен қызығушылықты байқауға болатын сабақтарға қатысты.

Қортынды. Қорытындылай келе, ойын балалардың негізгі іс-әрекеттерінің бірі екенін айтқым келеді. Бала ойынсыз өсіп - өркендей алмайды және оның қоршаған ортамен байланысы өте әлсіз болуы мүмкін. Баланың өмірі ойынмен толығымен араласады. Бұл өмірдің заңдылығы. Сондықтан сабақтарда дидактикалық ойын элементтерін қолдану оқушылардың ақыл-ой белсенділігі мен жылдамдығын арттыруда үлкен маңызға ие. Белгілі мұғалім В. А. Сухомлинскийдің айтуынша, ойын, музыка, ертегі, шығармашылық, қиялсыз баланың толыққанды психикалық тәрбиесі бола алмайды. Ал сапалы білім берудің нәтижесі мұғалім мен оқушының бірлескен еңбегі болып табылады [7].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Кругликов В.Н. Активное обучение в техническом вузе: Теоретико-методологический аспект тема дис. и автореф. д.п.н. - СПб: Санкт-Петербургский государственный университет, 2000. - 424 с.
2. Люблинская А.А. Детская психология. Учебник для студентов пед. институтов. / Под ред. Л. А. Венгера. - 2-е изд., перераб. и доп. - М. : Просвещение, 1985. - 272 с.
3. Узакбаева С., Айтпаева А. Казахские народные детские игры. — Алматы: Республ. издат. кабинет Казахской академии образования им. И.Алтынсарина, 2000. — 170 с.
4. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. «Педагогика» Алматы, 2000
5. Усова А.П. Роль игры в воспитании детей. Под ред. А. В. Запорожца. – М.: Просвещение, 1976. – 96 с.
6. Мысли, идеи, принципы А.С. Макаренко в современном образовании: сб. докл. республ. Макаренковских пед. чтений (Абакан, 21 декабря 2007 г.) /ред.-сост. В.В. Душников. - Абакан: РИО ГОУ ДПО ХРИПК и ПРО «РОСА», 2007.

7. Сухомлинский, В. А. Методика воспитания коллектива / В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.

ДИДАКТИЧЕСКАЯ ИГРА КАК ФОРМА И МЕТОД ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Жакипбекова С.С., Сырлыбаева А. Х., Толепбекова А. Н., Нокабаева Т. Г.

В данной статье авторы рассматривают игру как самостоятельную форму и метод обучения в процессе обучения, преследующую определенную цель и выполняющую конкретные задачи. Раскрываются понятия "игра", "дидактическая игра". Авторы рассматривают особое место дидактической игры в обучении казахскому языку в начальных классах. Использование дидактических игр, соответствующих теме каждого урока, повышает интерес, мотивацию и внимание младших школьников к изучению языка. Главная цель - овладение языковой материей посредством игровой деятельности, пополнение словарного запаса, приведение к речевой деятельности.

Ключевые слова: *игра, дидактическая игра, учебный процесс, учащиеся начальных классов.*

DIDACTIC GAME AS A FORM AND METHOD OF LEARNING IN THE LEARNING PROCESS

Zhakipbekova S., Syrlybaeva A., Trabecula A., Kakabaeva N.

In this article, the authors consider the game as an independent form and method of learning in the learning process, pursuing a specific goal and performing specific tasks. The concepts of "game" and "didactic game" are revealed. The authors consider the special place of the didactic game in teaching the Kazakh language in primary classes. The use of didactic games that correspond to the topic of each lesson increases the interest, motivation and attention of younger students to learning the language. The main goal is to master the language matter through play activities, to replenish the vocabulary, to lead to speech activity.

Key words: *game, didactic game, educational process, primary school students.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 02.02.2021ж.

ӘОЖ 373.31

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОТАН СҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жакипбекова С.С., Бапанова М.Н.

Бұл мақалада бүгінгі таңда патриотизм тәрбиесіндегі негізгі бағыттардың бірі ретінде қарастырылуы, білім берудің басым бағыттары айқындалуы, олардың арасында білім беру процесінің тәрбиелік әлеуетін күшейту, тиімді патриоттық тәрбиені ұйымдастыру. Патриотизмнің рөлі мен маңызы тарихтың күрт бұрылыстарында, қоғам дамуының объективті тенденциялары оның азаматтарының күш-жігерінің артуымен бірге жүруі. Өскелең ұрпақты патриотизмге тәрбиелеу дәстүрлі тәрбие жүйесінің элементтерінің бірі болып табылуы. Патриотизм, негізгі ұлттық құндылық ретінде, рухани құндылықтар жүйесі-қазақстанда, өз халқына, кішкентай отанына деген сүйіспеншілік, Отанға қызмет ету арқылы қазақ халқының рухани – адамгершілік дамуы

мен жеке басын тәрбиелеу тұжырымдамасында ашылуы көрсетілген.

Кілт сөздер: патриотизм, тұлға, отан сүйгіштік, тәрбие, сана, жауапкершілік, азаматтық, шыдамдылық, ынтымақтасқ, отбасы, бастауыш сынып оқушылары.

Патриоттық тұлғаны тәрбиелеу-педагогиканың маңызды міндеттерінің бірі. Патриоттық тәрбие мәселесі біздің заманымызда ең өзекті. Қазақстан-жоғары руханият, ерекше шынайылық жанқиярлық пен достық елі. Қазақтарға әрқашан туған жеріне деген сүйіспеншілік, қазақстанға деген мақтаныш тән болды. Патриотизм әрқашан ең үлкен ұлттық құндылық болды-өз халқына деген сүйіспеншілік, барлық қазақ тіліне деген құштарлық, туған жеріне деген ажырамас сүйіспеншілік, ата-бабаларға, дәстүрлерге, мәдениетке, бүкіл өмір салтына құрмет. Соңғы онжылдықтарда қазақстанда экономикалық және саяси өзгерістер болды, бұл елдің барлық азаматтары үшін ортақ рухани құндылықтардың жоғалуына әкелді. Біздің қоғамның дәстүрлі қазақи патриоттық санасын жоғалтуы айтарлықтай байқалды. Моральдық құндылықтардың жетіспеушілігі және моральдық нормаларды елемей кең таралған құбылысқа айналады. Сондықтан патриоттық тәрбие деңгейін арттыру мәселесі өткір тұр. Бастауыш сынып жасынан бастап оқушыларды мейірімділікке, жауапкершілікке, өз қадір-қасиетін сезінуін, азаматтылыққа тәрбиелеу қажет [1].

Патриот - бұл патриотизмге толы адам, кез-келген істің мүдделеріне адал, бір нәрсеге терең байланған адам. Патриот болу үшін батыр болу міндетті емес, өз Отанын, халқын сүю, оның өткені мен бүгінімен мақтан ету жеткілікті. Біздің балаларымыз өздерін Отан азаматы ретінде сезінгісі келуі үшін, өз болашағы үшін жауапкершілік сезімі пайда болуы үшін тек білім алатын оқу сабақтары жеткіліксіз, мұғалімдердің, оқушылардың, ата-аналардың және қоғамдық ұйымдардың ынтымақтастығына негізделген оқу қызметі мен сыныптан тыс жұмыстар жүйесі қажет. Бастауыш мектеп жасындағы балаларды патриоттық тәрбиелеу-бұл баланың Отан туралы білімін байыту, патриоттық сезімдерін тәрбиелеу, адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру, жалпы пайдаға қызмет қажеттілігін дамыту мақсатында баланың жеке басына педагогикалық ықпал етудің мақсатты процесі.

Нағыз патриотты тәрбиелеудің негізгі құралы-оқушыларды әртүрлі іс-шараларға қосу және олардың дағдылары мен әдеттерін, патриоттық мінез-құлық тәжірибесін қалыптастыру. Патриоттық тәрбие мектептің алғашқы күндерінен басталады. әдебиеттік оқу, дүниетану, орыс тілі, математика бойынша оқулықтарда көптеген материалдар бар, олардың негізінде еліміздің патриоттарын тәрбиелеуге болады [2].

Бастауыш мектеп жасындағы кезең психологиялық сипаттамалары бойынша патриотизмді тәрбиелеу үшін ең қолайлы, өйткені мектеп жасындағы оқушы ересек адамға деген сенімге жауап береді, өйткені еліктеу, ұсыныс, эмоционалды жауаптылық, сезімдердің шынайылығы оған тән. Балалық шақтағы білімнің әсері тұлғаға өмір бойы қалады.

Бастауыш сынып оқушыларын патриоттық тәрбиелеу ерте жастан басталады. Балалардың өз еліне деген дұрыс қарым – қатынасын қалыптастыруға мүмкіндік беру, өткен оқиғалар мен біздің халқымыздың заманауи жетістіктерін бағалай және құрметтей білу. Мұның бәрі ерлікке дайын, өз елінің мүдделерін қорғауға дайын ұрпақты өсіруге көмектеседі. Патриотизмнің өзіне тән белгілері бар-адалдық, төзімділік, заңына бағыну, туған табиғатқа деген қастерлі махаббат [3].

Біз ештеңеге мұқтаж емес, жарқын елде өмір сүруді қалаймыз. Ол үшін өскелең ұрпақты өз Отанының патриоттары етіп тәрбиелеу қажет. Олар өз отбасыларын, туған және өскен жерлерін, өз азаматтарының қазіргі болашағына қамқорлық жасайтын мемлекетті жақсы көруі керек. Балалар өз Отанын сүюге, оның дәстүрлерін құрметтеуге, өз елінің тарихын білуге тиіс. Патриоттық тәрбие туған жерге деген сүйіспеншілік, туған қаланы көркейтп, өркендетуге деген ұмтылыс, өз халқы мен отбасына деген махаббатқа адамгершілік қасиеттерді қалыптастырады [4].

Мен өз оқушыларыма патриоттық тәрбие беруге көп уақыт бөлемін. Осы бағытта келесі жұмыстарды өткіземін: отанымыздың тарихына арналған тақырыптар бойынша ??гімелер өткізу, отан туралы, еліміздің табиғаты туралы шығармаларды оқу, содан кейін оқылған материалды талқылауға арналған сынып сағаттарын өткізу. Бұл біздің отандастарымыз үшін, Отанымыздың сұлулығы мен кеңдігі үшін баланың мақтанышы болу үшін тарих пен қоршаған әлем туралы фильмдер көру.

Әр сабақта патриоттық тәрбиеге бірнеше минут бөлуге болады және қажет. Нәтижесінде біз әр оқушыны ел тарихын зерттеуге және оның отбасы қаланың, елдің дамуына қандай үлес қосқанын білуге бағыттаймыз. Бірлескен жұмыс арқылы біз оған туыстарымен, қаласымен, Отанымен мақтануға көмектесеміз.

Бірінші сыныптан бастап, мен өз жұмысыма тарих негіздері бойынша оқушылардың көкжиегін кеңейтуге арналған тапсырмаларды қосамын. Байтенова К., Жакеева А., редакциялаған " Сауат ашу " бізде туған үлкенің, қаланың, өз еліміздің тарихын зерттеу бойынша сұрақтар мен тапсырмалар бар. Біз өзендердің, қалалардың, адамдардың есімдерінің пайда болу тарихымен танысамыз. Біздің елімізде неге мұндай мемлекеттік рәміздер, олар нені білдіреді, қайдан пайда болғанын білеміз [5].

Әдебиеттік оқу сабақтарында біз үлкен адамгершілік әлеуеті бар ұлы кітаптарды оқимыз. Мен сабақта балалар оқыған нәрселерін ойлауы, кейіпкерлерге жанашырлық танытуы, олардың іс-әрекеттерін бағалауы, проблемаларын түсінуі, өмірін өз өмірімен байланыстыруы, моральдық нормаларға сәйкес әрекет етуге тырысуы үшін жұмыс істеймін. Біз оқулық бойынша жұмыс істейміз, оның авторы Т. ?абатай. Онда әйгілі қазақ жазушыларының көптеген шығармалары бар. Біздің еліміз, табиғатымыздың сұлулығы, жақсы адамдар туралы көптеген өлеңдер. Шығарманы оқып, талдай отырып, бала болмыстық маңызды мәселелері туралы ойлануы керек: шындық пен өтірік, махаббат пен жеккөрушілік, зұлымдық пен жақсылықтың бастауы, адамның мүмкіндіктері және оның әлемдегі орны. Оқушылардың туған жер және оның ең жақсы адамдары туралы білімі неғұрлым терең, толық, айқынырақ және мазмұнды болса, олар асыл адамгершілік сезімін қалыптастыруда: туған жерге деген қызығушылық пен сүйіспеншілік, жерлестердің патриоттық дәстүрлеріне терең құрмет, ең бастысы – оқушыларға қоршаған өмірден қол жетімді, жағын мысалдар арқылы үлкен патриотизмнің мәні мен толықтығын түсінуге көмектеседі [6].

Немесе "Айналамыздағы әлем" атты оқулықты алайық, автор А.А. Плешаков табиғатты сүю үшін оны зерттеу керек. Табиғатты зерттеу-міндеттерінің бірі-баланы өзін қызықтыратын сұрақтарға жауап табуға үйрету. Мен балаларды қосымша әдебиеттермен жұмыс істеуге үйретемін: хабарламалар дайындау, сұрақтарға жауап іздеу, кроссвордтар, викториналар жасау.

"Пайдалы қазбалар" тақырыбын зерттей отырып, біздің еліміздің пайдалы қазбаларға бай екенін мақтан тұтамыз, бұл біздің еліміздің экономикасында, демек, даму мен өркендеуде маңызды рөл атқаратын байлығымыз. Бұл патриотизм емес пе?!

Егер оқушылар өз отбасыларын сүймесе, сіз мемлекет патриоттарын тәрбиелемейсіз. Сонымен, сіз көршіңізге деген сүйіспеншілікті тәрбиелеуіміз керек: анасы, әкесі, әжесі, атасы, қарындасы, ағасы. Біз олардың айналасындағы адамдарды, жолдастарын, сыныптастарын құрметтеуге, достарына, оларға жақын адамдарға опасыздық жасамауға үйретуіміз керек [7].

Бұған сыныпта және мектепте сабақтан тыс уақытта өткізілетін ашық сабақтар, тәрбие сағаттары және де сынып сағаттарында еліміздегі маңызды оқиғаларға арналған музыкалық және әдеби композициялар ықпал етеді. Мұнда балалар өздері үшін көп нәрсені біліп қана қоймай, дос болуды, жолдастары мен мұғалімдерін жібермеуді, өзара көмек көрсетуді үйренеді. Бұл іс-шаралар балаларды біріктіреді.

Әр оқу жылында Мен "Мен өз елімнің патриотымын" деп аталатын сабақ өткіздім. Бұл сабақтың мақсаты - балалардың елге деген қызығушылығын ояту, туған жері, олар

тұратын ел туралы түсінік беру. Өз еліне деген сүйіспеншілік жақындары мен туыстарына деген махаббатпен тығыз байланысты. Өз отбасының тарихына қол жеткізу балада күшті эмоциялар тудырады, сізді жанашырлық, өткеннің жадына, тарихи тамырларыңызға мұқият қарауға міндеттейді. Бұл мәселе бойынша ата-аналармен өзара әрекеттесу дәстүрлерді құрметтеуге, отбасылық байланыстарды сақтауға ықпал етеді. Қазіргі уақытта бұл жұмыс өзекті және әсіресе қиын, үлкен әдептілік пен шыдамдылықты қажет етеді, өйткені көптеген отбасыларда патриотизмді, азаматтықты тәрбиелеу мәселелері маңызды болып саналмайды. Менің міндетім-осы бағыттағы сабақтарды дұрыс ұйымдастыру. Халық даналығында айтылғандай: "Тамырсыз жерде жусан өспейді", сондықтан нағыз азамат пен лайықты адамды өз отбасына, оның шығу тегіне құрметпен қарамай өсіру мүмкін емес. Өр бала үшін Отанды білудің алғашқы қадамы-өз отбасын зерттеу. Отбасы тарихын зерттеу ересек отбасы мүшелері мен балалардың рухани жақындасуына ғана емес, сонымен бірге Отанды, оның дәстүрлерін, тарихын білуді? алғашқы қадамы болып табылады [8].

Патриотизмді тәрбиелеу үшін жұмыста халықтық тақырыптарды қолдануға болады: халық фольклоры, халық поэзиясы, ертегілер, эпостар, ана тілінің фразеологиясы мен лексикасы, сәндік-қолданбалы өнердің алуан түрлері, халықтық салт-дәстүрлер, яғни біздің ұлы Отанымызға бай барлық рухани құндылықтар, ұлттық сипаттың өзегі. Мұндай жұмыс көркем еңбек сабағында жүргізілді. Өз халқының мәдени тамырларын білу, ең алдымен, жалпыадамзаттық және эстетикалық нормаларды құрметтеуге және бағалауға, Отанды сүйуге мүмкіндік беретіндіктен қажет. Оқу сабақтарында қазақ халқының халықтық шығармашылығымен танысу, музыка сабақтарында ән үйрену, халықтық ойындармен, көркем еңбек сабағында сәндік - қолданбалы өнердің әртүрлі түрлерімен танысу, киіммен, тұрмыстық заттармен, қарапайым адамдардың өмір салтымен танысу [9].

Ұлы Отан соғысының тақырыбы-осы жұмыстың негізі. Ол:

- Әңгімелер, кітап оқу;
- сурет байқаулары;
- Ұлы Отан соғысы туралы суреттер бойынша әңгімелер;
- соғыс ардагерлерімен кездесулерді қамтиды.

Менің ойымша, мектеп оқушыларын патриоттық тәрбиелеу жұмысы ауық-ауық емес, күн сайын жүргізілуі тиіс. Мұғалім, өз кезегінде, өз мысалында, оның оқушылары қандай болатынына бей-жай қарамайтынын көрсетуі керек. Егер балалар мұғалімнің өз елін сөзбен емес, іс жүзінде жақсы көретінін сезсе және жақсы көретін болса, онда олар оған сенеді және патриоттық сезімді тәрбиелеу дұрыс бағытта бағытталады. Бұл жұмыстың нәтижесі болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Азаров Ю. Педагогическое искусство патриотического воспитания // Воспитание школьников. - 2008. - №6.
2. Амоношвили Ш.А. Единство цели / - М.: Просвещение, 1987. - 208с.
3. Аргутинский-Долгорукий А.И. Путь России: Итоги тысячелетия. XXI век. - М.: Фонд «Новое тысячелетие», 2010. -115с.
4. Баронина К. Особенности интеграционных процессов в системе патриотического воспитания России в начале XXI века / К.А. Баронина, А.В. Лукинова // Педагогическое образование и наука. - 2010. - №1.
5. Байтенова К., Жакеева А. Сауат ашу – 2018 -120-с.
6. Бедник Д.В. Патриотическое воспитание: от парадоксов поведения к стандартам воспитания // Библиотечное дело. - 2006.
7. Белорусова В.В. Педагогика. - М., 2009-251с.
8. Бениаминова М.В. Воспитание детей – М., 2009.
9. Раупова Н Көркем еңбек -2017-57с.

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ДУХЕ ПАТРИОТИЗМА

Жакипбекова С.С., Бапанова М.Н.

В данной статье рассматривается патриотизм как одно из основных направлений воспитания на сегодняшний день, определены приоритетные направления образования, среди которых усиление воспитательного потенциала образовательного процесса, организация эффективного патриотического воспитания. Роль и значение патриотизма в резких поворотах истории, когда объективные тенденции развития общества сопровождаются возрастанием усилий его граждан. Воспитание патриотизма у подрастающего поколения является одним из элементов традиционной воспитательной системы. Патриотизм как основная национальная ценность, система духовных ценностей-раскрыта в Казахстане в Концепции духовно – нравственного развития и воспитания личности казахского народа через любовь к своему народу, малой родине, служение Родине.

Ключевые слова: патриотизм, личность, патриотизм, воспитание, сознание, ответственность, учащиеся начальных классов.

PECULIARITIES OF PATRIOTIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Zhakupbekova S., Bapanova M.

This article examines patriotism as one of the main areas of education today, identifies priority areas of education, including strengthening the educational potential of the educational process, the organization of effective patriotic education. The role and significance of patriotism in the sharp turns of history, when objective trends in the development of society are accompanied by an increase in the efforts of its citizens. The education of patriotism in the younger generation is one of the elements of the traditional educational system. Patriotism as the main national value, the system of spiritual values-is revealed in Kazakhstan in the Concept of spiritual and moral development and education of the personality of the Kazakh people through love for their people, small homeland, service to the Motherland.

Key words: patriotism, personality, patriotism, education, consciousness, responsibility, primary school students.

Мақалаңын редакцияға келіп түскен күні: 19.02.2021ж.

ӘОЖ 373.31

ҚАЗІРГІ МЕКТЕПТЕГІ ПӘНДЕРДІҢ КІРІКТІРУ ПРОЦЕСІНІҢ ТАРИХИ АСПЕКТІСІ

Жакипбекова С.С., Тесебаева К.С., Ильясова Ж.С., Монтаева С.Ж.

Мақалада оқу пәндерін интеграциялау мәселесі жалпы орта білім мазмұны теориясының, атап айтқанда орта мектептің оқу жоспарын құру принциптерінің дамуына байланысты мәселелер қарастырылды. Әлем бойынша мектептердегі оқытудың интеграцияланған тәсілін жүзеге асырудың қызықты тәсілдері талданып, біздің мемлекетімізге тиімді тұстары ұсынылды. Оқу пәндерінің интеграциясын қолданудың мақсаты: көп пәнділікті жоюға, көп сағаттық курстар құруға, уақытты үнемдеуге, ұтымды бөлуге сол арқылы мұғалімнің жүктемесі, т.б. мәселелерді шешуге мүмкіндік беру.

Кілт сөздер: интеграциялау, интеграцияланған сабақтар, дифференциация, классикалық педагогика, пәнаралық байланыс.

Ғылыми білімнің бірлігі идеясы ежелгі ойшылдардың еңбектерінде көрініс тапты: Аристотель, Демокрит, Эпикур, Платон. Бұл мәселеге Г. Гегель мен И. Кант, Л. Фейербах қатысты. И.Г. Песталоцци оқу процесі, бір жағынан, жеке заттарды бір – бірінен ажырататындай етіп, екінші жағынан, біздің санамызға ұқсас және туыстарын біріктіріп, осылайша біздің санамызға үлкен айқындық енгізіп, оларды толық нақтылағаннан кейін құрылуы керек деп тұжырымдады. анық ұғымдарға дейін арттыру. Кіріктірілген сабақтарды өткізудің керемет мысалы В.О. Сухомлинскийдің тәжірибесі, оның Алты жасар балаларға арналған Павлыш мектебінде өткізген "табиғаттағы ойлау сабақтары" болды. Бұл балаларды оқыту, тәрбиелеу және дамыту мақсатында танымдық іс-әрекеттің (байқау, ойлау, сөйлеу) негізгі түрлерін интеграциялау. Білім беруді интеграциялаудың жаңа әрекеті кеңестік мектепте жасалды (1923 – 1933).

Оқу пәндерін интеграциялау мәселесі жалпы орта білім мазмұны теориясының, атап айтқанда орта мектептің оқу жоспарын құру принциптерінің дамуына байланысты қарастырылды. Көрсету қажет, бұл мәселелер шешілуі толығымен және бүгін. Оқу жоспарын құру принциптеріне келетін болсақ, бүкіл әлемдегі мұғалімдер арасында үлкен пікірталастар туындайды. Айталық, белгілі бір оқу пәндері бойынша жоспарлар құру немесе әртүрлі ғылымдардың білімі белгілі бір білім саласына топтастырылған күрделі мәселе зерттелуде. Ол кезде кеңес және Батыс оқытушылары бір бағытта жұмыс істеді: олар оқу мен өмір арасындағы байланысты нығайтуға тырысты. Шетелде бұл утилитаризм толқыны мектепті тұншықтырғанынан көрінді. Мысалы, мектеп курстары табиғатты зерттеу экономикалық тақырыптармен "байытылды": "үй жануарлары", "мәдени өсімдіктер", "зиянкестер" және т.б. американдық мектепте Дж. Дьюи Оқу материалы балалардың қызығушылықтары мен қалауына сәйкес келетін курстардың айналасында топтастырылған: алғашқы медициналық көмек, бала күтімі және т. б. 30-жылдардың басында елді индустрияландыру міндеттеріне байланысты біздің мемлекетіміздің білім беру саясатында өзгерістер болды. БКП(б) ОК-нің 1931-1933 жж. қаулылары біріктірілген курстарды дамытуға тыйым салды. Оқытудың тәртіптік жүйесі қайтарылды. Осы ережелерден кейін мектепте пән пәндерінде жеке интеграцияланған тақырыптар қалды (мысалы, "мәдени өсімдіктер", "үй жануарлары" және т.б.) кеңестік педагогикада оқытудың интеграцияланған тәсілінен бас тартқан кезде, Батыста, 50-жылдардың аяғы мен 60-жылдардың басында ғылым, технология және өнеркәсіптің дамуымен интеграция педагогикасы ерекше маңызға ие болды. [1]

АҚШ мектептері оқытудың интеграцияланған тәсілін жүзеге асырудың қызықты тәсілін ұсынды. Оқыту пәнаралық сипатқа ие болды. Ол әр түрлі пәндер біріктірілген кезде кеңейтілген оқу бағдарламаларын құру принципі бойынша ұйымдастырылды; негізгі бағдарламалар, бір өзек бағдарламасының айналасында әртүрлі білім салаларынан материалдар біріктірілген кезде. Тақырыпты таңдау және оны ашу, ең алдымен, студенттерді бағдарлау, оларға өздерін және айналасындағы әлемді білуге көмектесу міндетімен анықталады. Бұл тәсіл студенттерге білімнің әртүрлі салалары арасындағы қатынастарды анықтауға мүмкіндік береді, оқу жұмысын икемді жоспарлауға және оқушылардың жеке ерекшеліктерін дамытуға жағдай жасайды. Осылайша тарих, география, әлеуметтік ғылым элементтерін қамтитын "әлеуметтік ғылымдар" интеграцияланған оқу курсы пайда болды.

Жалпы алғанда, шетелдік мектептің тәжірибесінде интеграцияның екі түрі жиі жүзеге асырылады – пәндік және проблемалық-белгілі бір курста ақпарат бірнеше дәстүрлі пәндерден немесе ғылымдардан интеграцияланғанына немесе синтездеу принципіне байланысты белгілі бір мәселе. Кейде қандай да бір мәселе немесе тақырып туралы білімді біріктіретін курстар көбінесе жобалар деп аталады. Мысал ретінде "табиғаттағы күштер",

"энергия" және т.б. курстары бола алады, олар әр түрлі күштердің көрінісі мен табиғатын, әртүрлі энергия түрлерінің ерекшеліктерін, олардың өзара байланысын және адамзаттың пайдалану мәселелерін кешенді түрде қарастырады [2].

Әр түрлі елдерде интеграцияланған курстарды құру, әсіресе олар үшін мазмұнды таңдау мәселесі басқаша шешілді. Англия мектептерінде білім беруді басқарудың жергілікті органдары дәстүрлерді ескере отырып, мазмұнды таңдады, бұл мектеп қажеттіліктеріне бөлінген қаражат санына, оқушылардың қажеттіліктері мен мүдделеріне, мұғалімдердің болуына, осы округтегі немесе басқа оқу орнының беделіне, сондай-ақ колледжге түсу талаптарын ескере отырып қалыптасты. Көбінесе, интеграцияланған курстарды құру кезінде олар анықтайтын фактор болып табылатын студенттердің мүдделерін қалайды. Мұғалім білімнің "жеткізушісі" болуды тоқтатады және кеңесші, көшбасшы болады. Оқу материалы мазмұнының құрылымы нақты анықталмаған, ол мұғалім мен оқушылардың талқылауы барысында, проблеманы (тапсырманы, жобаны) шешу барысында жиі өзгертіледі.

Интеграцияланған курстар оқушылардың сапалы жаңа білімдерін қалыптастыруға ықпал етті, олар жоғары мағыналылықпен, жаңа жағдайларда қолданудың динамизімімен, жаңа органикалық қатынастарда оқу материалын жүйелі оқыту нәтижесінде олардың тиімділігі мен жүйелілігінің артуымен сипатталады [3].

Интеграцияланған оқыту идеясы бүгінгі күні әсіресе өзекті, өйткені ол мемлекеттік құжаттарда айқындалған жаңа білім беру міндеттерін табысты іске асыруға ықпал етеді. Оқытуды интеграциялау оқу материалының тиісті мазмұны, оқу-әдістемелік қамтамасыз етілуі, жаңа технологиялары бар түбегейлі жаңа оқу ақпаратын құруды көздейді.

"Кіріктірілген сабақ (лат. "толық", "тұтас") – бұл бір тақырыптың айналасында бірнеше пәннің материалдары біріктірілген сабақ", - дейді ғалым И. П. Подласый [4]. Мұндай сабақтың бірқатар артықшылықтары бар: ол әр түрлі жағынан құбылысты немесе зерттеу тақырыбын білуге мүмкіндік беретін қызықты материалды қосу арқылы оқушылардың оқу мазмұнын, ойлауы мен сезімдерін ақпараттық байытуға ықпал етеді.

Беделді ғалым, "бастауыш мектеп педагогикасы" оқулығының авторы И.П. Подласый былай деп жазады: "интеграцияланған сабақтар пәнаралық байланыстарды дәстүрлі қолданудан ерекшеленеді, олар басқа пәндердің материалдарын эпизодтық қосуды ғана қамтамасыз етеді. Біріктірілген сабақтарда бір тақырыпқа бағынатын әртүрлі пәндер бойынша білім блоктары біріктіріледі. Сондықтан біріктірілген сабақтың негізгі мақсатын дұрыс анықтау өте маңызды. Егер жалпы мақсат анықталса, онда оны жүзеге асыру үшін қажетті ақпарат заттардың мазмұнынан алынады. Біріктірілген оқулықтар жеткілікті көлемде жасалмайынша, материалды іріктеу және жүйелеу – мұғалім үшін оңай шаруа емес" [4].

Подласый И.П. атап өткендей, бірінші сыныпта кіріктірілген сабақтарды өткізуге жақсы негіздер пәндердің үйлесімін береді:

- сауаттылыққа оқыту: айналаңыздағылармен танысу, музыка, сурет салу;
- математика: қоршаған ортамен танысу, еңбек, сурет салу, дене шынықтыру;

Екінші сыныпта ана тілін үйрену айналасында жеке оқу сабақтарының, сурет салудың, айналадағылармен танысудың, музыканың мазмұнын біріктіруге болады; математиканың айналасында – айналадағылармен танысу, еңбек, сурет салу, дене шынықтыру; музыканың айналасында – оқу, сурет салу, айналадағылармен танысу, дене шынықтыру және т.б.

И.П.Подласыйдың пікірінше, мазмұнды және мақсатты интеграцияланған сабақтар мектеп оқуының әдеттегі құрылымына оқушылар үшін тартымды жаңалық әкеледі, пәндік оқытудың қатал шекараларын алып тастайды. Олар студенттерге бастауыш мектепте оқыған ең маңызды ұғымдардың мәні мен мазмұнын жақсы түсінуге көмектеседі. Бұл ұғымдар, құбылыстар, процестер тұтас және сонымен бірге жан-жақты қарастырылады. Біріктірілген сабақтардың үлесі біртіндеп өсуі керек [4].

Біріктірілген сабақтың мақсаты:

белгілі бір объектіні, құбылысты жан-жақты зерттеу;
қоршаған ортаны мағыналы қабылдау;
білімді белгілі бір жүйеге келтіру;
қиял мен қызығушылықты ояту;
оң және эмоционалды көңіл-күйді дамыту.

Біріктірілген сабақтар көбінесе ашылулар мен табылыстармен бірге жүреді. Бұл белгілі бір мағынада ғылыми қызмет. Бұл құбылыстың ерекше құндылығы-зерттеушілердің рөлін студенттер орындайды. Жоғарыда айтылғандардан басқа, осы типтегі сабақтар мұғалімнің шығармашылық әлеуетін жақсы ашады. Бұл мұғалімнің кәсіби қызметіндегі жаңа кезең ғана емес, сонымен бірге ол үшін сыныппен қарым-қатынастың жаңа деңгейіне жетудің тамаша мүмкіндігі.

Кіріктірілген сабақтар оқушының қиялды ойлауын дамытуға бағытталған.

Біріктірілген сабақтың артықшылықтары :

1. Қоршаған әлем әртүрлілік пен бірлікте белгілі.
2. Кіріктірілген сабақтар оқушылардың әлеуетін дамытады, қоршаған шындықты белсенді білуге, себеп-салдарлық байланыстарды түсінуге және табуға, логиканы, ойлауды, коммуникативті қабілеттерді дамытуға итермелейді. Әдеттегіден гөрі олар сөйлеуді дамытуға, салыстыру, жалпылау, қорытынды жасау қабілеттерін қалыптастыруға ықпал етеді.
3. Өткізу түрі кіріктірілген сабақ нестандартна, увлекательна.
4. Әр түрлі жұмыс түрлерін қолдану оқушылардың назарын жоғары деңгейде ұстайды, бұл сізге осындай сабақтардың тиімділігі туралы айтуға мүмкіндік береді.
5. Олар әр түрлі іс - шараларға ауысудың салдарынан оқушылардың шаршауын, асқынуын жеңілдетеді, танымдық қызығушылықты күрт арттырады, оқушылардың қиялын, зейінін, ойлауын, сөйлеуін және жадын дамытуға қызмет етеді.
6. Интеграция өзін-өзі тануға, өзін-өзі көрсетуге, мұғалімнің шығармашылығына мүмкіндік береді, оқушылардың қабілеттерін ашуға ықпал етеді.
7. Интеграция-белгілі бір қорытындыларды растайтын немесе тереңдететін жаңа фактілерді табу көзі, оқушылардың әртүрлі пәндердегі байқаулары.
8. Оқушылардың оқулықта ұсынылғандармен салыстырғанда неғұрлым күрделі нәрселерді түсіну арқылы оқи алатындығына сенімін қалыптастырады [5].

Интеграция процесінің педагогикалық идеясының дамуына ғылыми білімнің ілгерілеуі айтарлықтай әсер етеді. Интеграция тар, дифференциациямен байланысты. Бұл процестер оқу пәндерінің жүйесін құруда және оқушылардың білімін жалпылау тәсілдерін іздеуде көрінеді. "Интеграция-Бұл саралау процестерімен қатар жүретін ғылымдардың жақындасу және байланыс процесі. Интеграция процесі-бұл оқытудың сапалы жаңа сатысында пәнаралық байланыстарды жүзеге асырудың жоғары формасы" [6].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, интеграция процесінің тамыры классикалық педагогиканың алыс өткен кезеңінде және пәнаралық байланыстар идеясымен байланысты екенін атап өтуге болады. Пәнаралық байланыстар идеясы оқу материалының мазмұнында табиғаттың тұтастығын көрсету жолдарын іздеу барысында пайда болды.

Классикалық педагогикада пәнаралық байланыстардың дидактикалық маңыздылығы туралы ең толық психологиялық-педагогикалық негіздемені Константин Дмитриевич Ушинский (1824-1870) берді. Ол "кез-келген ғылым хабарлаған білім мен идеялар әлемге және оның өміріне жарқын және мүмкіндігінше кең көзқараспен құрылуы керек" деп сенді.

К.Д.Ушинский көптеген мұғалімдер айналысатын пәнаралық қатынастар теориясының әдістемелік дамуына үлкен әсер етті, әсіресе В.Я.Стоюнин, Н.Ф.Бунаков, В.И.Водовозов және басқалар. Пәнаралық байланыстар және оқудағы интеграция тұрғысынан оқушыларды оқыту мен тәрбиелеуді жетілдірудің жекелеген аспектілері танымал классик-педагогтардың еңбектерінде; кеңестік дидактилер и. Д.Зверев,

М.А.Данилов, В.Н.Максимова, С.П.Баранов, Н.М.Скаткин; ғалым-психологтар Е.Н.Кабанова-Меллер, Н.Талызина, Ю.А.Самарин, Г.И.Вергелис; әдіскер-ғалымдар М.Р.Львов, В.Г.Горецкий, Н.В.Толстой, 1994 ж. 10 қазанда "Қазақ энциклопедиясы" Бас редакциясы, 1998 жыл.

Бірқатар жұмыстар бастауыш мектептегі пәнаралық және пәнаралық байланыстар мәселелеріне арналған, олар оқу пәндерін интеграциялауға біртіндеп көшу үшін "проксимальды даму аймағы" болып табылады (Т.Л.Рамзаева, Г.Н.Аквилева, Н.Я.Виленин, Г.В.Бельтюкова және т. б.).

Интеграция процесіне тікелей келетін болсақ, онда бұл туралы И.Богуславскийдің "баладан - әлемге, әлемнен - балаға" мақаласын оқып білуге болады. Міне, бірнеше оның үзінділері: "баланың қоршаған әлемді табиғи, тұтас қабылдауы мен оны мектептегі пәндерге жасанды түрде бөлу арасындағы күрт қарама-қайшылық XIX ғасырдың ортасында пайда болды. Батыс Еуропаның әртүрлі елдерінде (ең алдымен Германияда) алғашқы кешенді бағдарламалар алғаш рет құрыла бастады, олардың авторлары зерттелетін құбылыстарды біртұтас өзек айналасында біріктіруге тырысты. Көбінесе бұл айналадағы рельеф (родинтану) болды, бірақ сонымен бірге еңбек процестері немесе жалпы мәдениет қолданылды.

XIX және XX ғасырлар тоғысында интеграция идеясы жетекші сипатқа ие болады. Көрнекті білім реформаторы Дж. Дьюи баланы күн, педагогикалық ғаламның орталығы деп жариялап, оқу бағдарламаларын құрудың жаңа принципін ұсынды: "баладан әлемге және әлемнен балаға".

Бұрынғы пәндік орталық баланың өсуіне қарай концентрлі түрде кеңейетін шеңберлердің күрделі тақырыптарымен алмастырылды: отбасы-мектеп-аудан-қала-ел-адамзат-ғалам. Тиісінше білім беру мазмұны да кеңейтілді.

XX ғасырдың басындағы отандық педагогикада білім беруді интеграциялау жолында көптеген қызықты ізденістер болды. Ал бастауыш мектепте бұл бағыттағы ең перспективалы ілгерілеуді "Мәскеу қалалық үйірмесі" жүзеге асырды. педагог-жаңашыл Н.И. Попованың жетекшілігімен" (1910 - 1915 жж.). Мұғалімдер өзіндік ерекшелігін қалыптастырды мүмкін одан да көп идеяға негізделген бағдарлама пәндерді интегративті курсқа толық біріктіру. Бұл ретте бастауыш мектепте бірінші орынды екі адам алуы керек еді білім салалары: табиғатты зерттеу - баланы қоршаған табиғатпен және әлеуметтік ғылыммен таныстыру - адамдармен, қоғаммен, мекемелермен және міндеттермен танысу. Гуманитарлық және табиғи пәндер арасындағы "терең және кең" қарым-қатынас; география мен табиғат тарихы [7].

Грамматика мен арифметикаға қатысты оларды білімнің тиісті салаларынан алынған материал арқылы басқа пәндермен біріктіру мүмкіндігі атап өтілді. Осылайша, бастауыш мектепте бір "пәнді" - барлық басқа пәндерді біртұтас оқу-тәрбие кешеніне біріктіретін дүниетанымды зерттеу идеясы алға тартылды.

1915-1916 жылдары халық ағарту министрі граф П.И.Игнатъевтің басшылығымен қабылданған мектеп реформасының материалдарында оқу материалын интеграциялауға, пәнаралық байланыстар орнатуға көп көңіл бөлінді.

Осыған байланысты "Родинтану" арнайы курсы енгізу керек еді, оның негізгі мазмұны студенттердің қоршаған өмірді бақылауы және жиналған материалдарды зерттеу болар еді. Табиғат, жануарлар әлемі, адам (халық, материалдық, рухани және қоғамдық мәдениет) сияқты салаларды қамтитын осы пәннің жеткілікті кең бағдарламасы қарастырылған. Біріктіруші өзек ретінде концентрлік шеңберлер орнатылды: мектеп - көше - айналасы бар ауыл (немесе қала) - уезд (туған болысымен) - провинция.

Бірақ интеграция отандық апофеозға жетті-1920 ж. Гус (Мемлекеттік Ғылыми кеңес) үш негізгі блокты (бағандарды) анықтады, олар білім мазмұнына назар аударды: әлеуметтік зерттеулер - еңбек - жаратылыстану. Бұл логикадағы оқу пәндері өз міндеттерін жоғалтты. Олар интегративті курстарда толығымен ериді (бұл амальгия деп аталады), бастауыш

мектепте де, орта буында да сақталды, бірақ "қала", "зауыт", "Колхоз" сияқты күрделі тақырыптарды зерттеу үшін мазмұнымен жұмыс істеуге мәжбүр болды.

Алайда, барлық пәндер соншалықты сәтті болмады-тарих, география және әдебиет 1927 жылға дейін әлеуметтік ғылым курсына біріктірілді. Бірақ, 30-шы жылдардың басында барлық осы жаңашыл (көктегі болса да) педагогикалық ізденістер үзіліп, кеңестік юкола дәстүрлі пәндік білім беру жүйесіне ұзақ уақыт оралды, әрине, мезгіл-мезгіл шақырулар таратылды бірақ бұл салттық заклинание болды". "Әдебиет мұғалімі болса жеткілікті деп есептелді, Лев Толстойдың "Соғыс және бейбітшілік" шығармасынан өтіп,

Толстой 1812 жылғы Отан соғысы туралы ештеңе ойлаған жоқ. Ал тарихшы өз кезегінде бұл қызықты нәрсені оқуға кеңес береді".

Пәнаралық пилотаждың жоғарғы жағы кешенді түрде "Материя" тақырыбын әлеуметтік ғылым курсына зерттеу болды тарих, физика және химия пәндерінің мұғалімдері.

Дәл осындай конъюнктуралық-идеологиялық интеграция теориялық материалдың өндірістік еңбекпен және өнеркәсіптік кәсіпорындардағы, сондай-ақ ауыл шаруашылығындағы технологиялық процестермен байланысы кезінде жүзеге асырылды.

80-ші жылдардың екінші жартысынан бастап интегративті тәсілдер отандық білім беру тағы да басым рөл атқара бастайды. Әдетте төрт негізгі тәсіл қолданылады:

- жеке пәндердің білім мазмұнын интегративті ресурстарға біріктіреді (родинтану, әлемдік ақпарат);

- барлық пәндерді тек шығармашылық даму парадигмасында (әдіс бойынша интеграциялау) оқуды шешеді);

- білім беру үдерісін компьютерлік негізге көшіреді (технология бойынша интеграциялау);

- сабақтарда оқушылармен коммуникативтік қарым-қатынас жасаудың барлық педагогтарға ортақ тәсілдері туралы келісіңіз (герменевтика).

Бастапқыда синтетикалық сияқты жаңа заттар да жасалады, метапредметтер ("белгі", "Сан", "Символ") жасанды түрде құрастырылған.

Осылайша, оқу материалын біріктіруге деген ұмтылыс, сөзсіз, дүниежүзілік және отандық білім беру процесінің табиғи және жетекші бағыты болып табылады.

Қазіргі уақытта интеграция проблемасына оқыту мен білім беруді ұйымдастыру процесінде тағы да көп көңіл бөлінуде.

Алайда, жоғарыда айтылғандарға сүйенсек, интеграция құбылыс ретінде ол ең алдымен үлкен ғылымда, оның іргелі және қолданбалы салаларында пайда болды. Ал қазіргі уақытта интеграциямен қазіргі заманғы мектеп студенттерге тиімді және ақылға қонымды әсер ету үшін ондағы істерді жақсартуға, педагогикалық ұжымдар мен жеке мұғалімдердің шығармашылық әлеуетін дамытуға ықпал ететін жаңа педагогикалық шешімдерді белсенді іздеудің бір бағыты ретінде түсініледі.

Интеграция процесінің тарихи аспектісіне келсек, ол дифференциациямен тікелей байланысты. Демек, интеграция дифференциация процесімен қатар жүретін ғылымдардың байланысу және жақындасу процесі болып табылады. Интеграция процесі пәнаралық байланыстың оқытудың жаңа сапалы деңгейінде іске асырылатын жоғары формасын көрсетеді. Осыдан интеграция процесінің тамыры классикалық педагогикадағы пәнаралық байланыс идеясымен тығыз байланысты екені байқалады. Бұл идеяның негізі оқу материалының мазмұнында табиғаттың тұтастығын бейнелеу жолдарын іздеуден туындады.

XIX ғ. ортасында мектеп білімінде баланың әлемді тұтастай қабылдауы мен оны жасанды пәндерге бөлу арасындағы қарама-қайшылық саналы түрде түсіндіріле бастады. Батыс Еуропаның, әсіресе Германияда құбылыстарды бір өзектің айналасына біріктіруге талпынған алғашқы кешенді бағдарламалар шықты. Бұл көбінесе қоршаған мекен (өлкетану), тұтас алғанда, еңбек процестері немесе мәдениет саласында пайдаланылады.

Сөйтіп, XIX мен XX ғасырларда интеграция идеясы жетекші сипат алады. Білім берудің көрнекті реформаторы Дж. Дьюи баланы педагогикалық кеңістіктің орталығы деп жариялап, оқу бағдарламасын құрастырудың мынандай жаңа принципін «Баладан -әлемге және әлемнен-балаға» деп ұсынды.

Отандық педагогикада XX ғ. білімді интеграциялау жолдарын іздестіру басталды. Соның бірі, 1910-1915 жж. Москвада новатор – педагог А.И. Попованың басшылығымен ашылған бастауыш мектепке арналған «Қала мұғалімдерінің үйірмесі» болды. Мұғалімдер интегративті курсқа пәндерді біріктіру туралы идеялары негізінде өздерінің бағдарламаларын дайындады. Онда бастауыш мектептегі алғашқы орынға білімнің екі саласы:

- баланы өзін қоршаған табиғатпен таныстыратын табиғаттану;
- адамдармен, қоғаммен, мекемелермен таныстыратын қоғамтану қойылды [6, 25 б.].

Гуманитарлық және жаратылыстану пәндері арасындағы теріс және кең өзара қарым-қатынасқа да назар аударылды. 1915-1916 жж. Халық ағарту министрі, граф П.И. Игнатьевтің басшылығымен мектеп реформасында пәнаралық байланысты құруға, оқу материалының интеграциясына көңіл аударылды. Осы бағытта негізгі мазмұны жинақталған материалды оқу және қоршаған өмірді бақылау болып табылатын «Отантану» деген арнайы курсты енгізу ұсынылды. Бұл пәннің табиғат, жануарлар дүниесі, адам (мекен ету ортасы, материалдық және рухани байлығы, қоғамдық мәдениеті) салаларын қамтитын кеңейтілген бағдарламасы қарастырылды. Интеграцияның өзегі ретінде мынадай концентрациялық шеңбер құрастырылды. Интеграцияның апофеозасы Отандық педагогикада 1920 жыл болды. МҒК (ГУС- Мемлекеттік Ғылыми Кеңес) сызбанұсқасында білім мазмұнына бағытталған ғылымның негізгі мынадай саласын бөліп көрсетеді: «қоғамтану-еңбектану-жаратылыстану». 1927 жылға дейін тарих, география, әдебиет пәндері қоғамтану курсына интеграцияланды. 1930 жылдың басында бұл новаторлық педагогикалық ізденістер үзіліп, қолдау таппай, Кеңестік мектеп дәстүрлі пәндік білім беру жүйесіне көшті. Әрине, пәнаралық курстар мен пәнаралық байланыстар мәселесі қарастырылды, нәтижесі болмады. 1980 жылдардың екінші жартысында ғана интегративті тәсілдер Отандық білім беруде төмендегі төрт тұрғыдан доминатты, басымды маңызға ие болды;

- интегративті ресурстарға жеке пәндердің білімдік мазмұнын біріктіру (Отантану, мәліметтер әлемі);
- барлық пәндерде шығармашылық дамытатын парадигманы зерттеу (әдіс бойынша интеграция);
- білім беру процесін компьютерлендіру (технология бойынша интеграция);
- сабақта оқушылармен коммуникативті қарым – қатынас жасау әдістері үйрету (герменевтика) [7].

Жоғарыдағы талдау нәтижесі интеграцияны педагогикалық құбылыс ретінде анықтай отырып, оның алдымен үлкен ғылымда, сосын оның фундаментальды, негізгі, теориялық және қолданбалы саласында пайда болғанын көрсетеді. Демек, пәндер интеграциясы әлемдік және отандық білім беру процесінің табиғи жіне жетекші тенденциясы болып табылады.

Қазіргі кезеңде мектептегі интеграция педагогикалық ұжымның жіне мұғалімдердің оқушыларға сапалы, тиімді әсер ету мақсатында шығармашылық потенциалы дамытатын, жаңа педагогикалық міндеттерді шешудің белсенді әдістерін іздестіру бағыттарының бірі ретінде түсіндіріледі. Көпжылдық тәжірибе көрсеткендей, оқушылар пәндерден дайындықты алса да, жеке білімдер мен біліктілікті қолдануда сол білімді пайдалануда қиналады. Оларға өз бетімен ойлау, алынған білімді қолдану жетіспей тұрады. Бұл оқытудағы бар байланыстарды жаңартып, білім алушының білімін дамытуға бағыттайтын, алынған білімді біртұтас жүйеге біріктіретін пәндер интеграциясының қажеттілігін тудырады. Интеграция педагогикалық принцип ретінде білім беру мазмұнын өзгерте отырып, тұлғаның әлемді тұтас тану қабілетін, практикалық міндеттерді шешуде жүйелі ойлауын қамтамасыз етеді.

Қорыта келгенде, пәндер интеграциясы оқу жоспарын, жалпы білім беру жүйесін жетілдіру құралы болып табылады. Оқу пәндерінің интеграциясы есебінен көп пәнділікті жоюға, көп сағаттық курстар құруға, уақытты үнемдеуге, ұтымды бөлуге сол арқылы мұғалімнің жүктемесі, т.б. мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дик Ю.И. Оқу пәндерінің интеграциясы. Кеңестік педагогика./Дик Ю.И., Пинский А.А., Усанов В.В., 2000. - №9. – 42-47с.
2. Колягин, Ю.М. мектеп оқуының интеграциясы: бастауыш мектеп. / Колягин Ю.М., Алексеенко О.Л., 2001 - №9. – 28-31с.
3. Баранов С. П. оқыту принциптері / С. П. Баранов-М: 2008. – 441 б.
4. И. П. Подласый. Педагогика начальной школы, Подласый И.П., 2008
5. Боярчук В.Ф. Оқу үрдісіндегі пәнаралық байланыстар / -Вологда, 2010. – 223 б.
6. Сухомлинский В.А. Таңдамалы педагогикалық шығармалар/ –М: Педагогика, 2008. 125-129 б.
7. Бахарева л. н. бастауыш сыныптардағы оқу сабақтарының интеграциясы өлкетану негізіндегі мектеп. // Бастауыш мектеп. - 1991. - 8. - Б.48-51.
8. Попова А.И. Оқу сабақтарындағы интеграция элементтері.// №9,1990 17 б.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕССА ИНТЕГРАЦИИ ПРЕДМЕТОВ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ

Жақипбекова С.С., Тесебаева К.С., Ильясова Ж.С., Монтаева С. Ж.

В статье рассмотрены вопросы интеграции учебных предметов, связанные с развитием теории содержания общего среднего образования, в частности принципов составления учебного плана средней школы. Проанализированы интересные подходы к реализации интегрированного подхода к обучению в школах по всему миру, предложены наиболее эффективные для нашего государства. Цель применения интеграции учебных предметов: дать возможность устранить многозадачность, создать многочасовые курсы, сэкономить время, рационально распределить тем самым нагрузку учителя и т.д.

Ключевые слова: *интеграция, интегрированные уроки, дифференциация, классическая педагогика, межпредметные связи.*

THE HISTORICAL ASPECT OF THE PROCESS OF INTEGRATION OF SUBJECTS IN THE MODERN SCHOOL.

Zhakupbekova S.S., Teshebaeva K.S., Ilyasova J. S., Monteava S. J.

The article deals with the issues of integration of academic subjects related to the development of the theory of the content of general secondary education, in particular, the principles of drawing up the curriculum of secondary school. Interesting approaches to the implementation of an integrated approach to teaching in schools around the world are analyzed, and the most effective ones for our state are proposed. The purpose of using the integration of academic subjects: to make it possible to eliminate multitasking, create multi-hour courses, save time, thus rationally distribute the teacher's workload, etc.

Keywords: *integration, integrated lessons, differentiation, classical pedagogy, interdisciplinary connections.*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 04.02.2021ж.

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУҒА ЫНТАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Майлыбаева Г.С., Мардахаев Л.В., Мэдэра Х., Ақжолтай М.А.

Бұл мақалада қашықтықтан оқытудың маңызы, артықшылықтары мен кемшіліктері сөз етіледі. Сондай – ақ, бастауыш оқытудың маңызы туралы айтылады. Қашықтықтан оқытуда бастауыш сынып оқушыларының оқуға ынтасын арттыру жолдары баяндалады. Бастауыш сынып оқушыларын оқуға ынтасын арттыру оқу процесінде өте маңызды іс-әрекет болып табылады.

Тірек сөздер: *қашықтықтан білім беру, бастауыш, ынта, даму*

Қашықтықтан оқыту жаңа заманның талабы болғанымен, бұл технология дәл қазір өте өзекті. Елімізде төтенше жағдайға көшу туралы жарлық бекітілген кезде білім жүйесіне де бірқатар өзгерістер енгізілгені сіз бен бізге аян. Осы орайда, Елбасының «Біз білім – ғылым саласында бәсекеге қабілетті болмасак, өз мақсатымызға жете алмаймыз. Барлығы мектептен, ХХІ ғасыр ұлттық бәсеке, ақпараттық сайыс, инновациялық технологиялар, реформалар сияқты көріністерімен ерекшеленеді» деп баяндады. Елбасы Н. Назарбаев өз сөзінде: «Біз қазір «білім-ғылым-инновация» атты үштік үстемдік құратын постиндустриялық әлемге қарай бағыт алып барамыз», - деген болатын. Ендеше, еліміздің әлемдік үрдістерге енуі білім беру жүйесінің жаңа сапалық деңгейге өту қажеттілігін арттыруда екені түсінікті[1].

Қашықтықтан оқыту үрдісі өзекті мәселе қатарында болып саналады, өйткені ол кеше ғана пайда болмады және болашақта да дами түседі. Интернет 2000-шы жылдардың басында білім беру процесінің маңызды қатысушысына айналды. Ал қазіргі кезде мұғалім немесе оқушының білім алуында маңызды рөлге ие. Осы ретте, бастауыш сынып оқушыларын бірінші сыныптан бастап, мектепте алған білімнің өмірлік қажеттілігін түсіндіруге үйрету қажет, олардың оқуға ынтасын арттыру, сабақ үстіндегі белсенділігін қалыптастыру орынды, әр оқушыны сыныптың жалпы шаруаларына қатысуға, сыныпта және үй тапсырмаларын үнемі орындауға бағыттауда бақылау, салыстыру, зерттеліп отырған құбылыстардың ішінен жалпысын және ерекше көзге түскенін бөліп ала білу сияқты ойландыратын істерді дамыту қажет.

Бастауыш сынып оқушыларының оқуға деген ынтасы, танымдық іс-әрекет мотивациясы мәселелері бойынша Б.Г. Ананьев, А.К. Маркова, С.С. Смаилов, Ж.Нұрбекова және т.б. көрініс тапса, педагогикалық психологияда оқу мотивациясы бойынша біршама үлкен проблемалық ғылыми-теориялық және тәжірибелік материалдар Н.Е.Седова, Т.И.Лях, К.П.Вальдес, М.Б.Поторочина, В.Д.Голиков, Г.И. Ибрагимова еңбектерінде зерделенген. Ал қашықтықтан оқытуды ұйымдастырудың әртүрлі модельдерін шетелдік зерттеушілер оның сапасы мен тиімділігін арттыру мәселелеріне Т. Кау, G. Rumble, педагогикалық практикада қашықтықтан білім беру технологияларын пайдаланудың заңдылықтары мен жолдарын іздестіруге О. Simpson, О. Peters және т.б. назар аударып оқушыларды оқыту үдерісіне ынталандыру факторларын, әдіс-тәсілдерін анықтау аса маңызды екендігін дәлелдеген.

Қашықтықтан оқытуды табысты ұйымдастырудың алғышарты:

- оқушыдан күтілетін іс-әрекеттердің сипаттамасы;
- материалдың мазмұны бойынша таңдау;
- оқу материалын құрылымдық ұйымдастыру, оны оқу үдерісіне қосу;
- жаттығу түрлерін таңдау;
- оқытудың интерактивті әдісі;

- тәсілдерді қолдану;
 - иллюстрациялық материалдарды, слайдтарды, графикалық кескіндерді қолдану[2].

Қашықтықтан оқытудың артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Бұл жағдайлар әр мұғалім үшін әр түрлі болуы мүмкін. Сондықтан да мұғалім соған сәйкес жұмыс жасауы тиіс.

Қашықтан оқытудың артықшылықтарына тоқталар болсақ:

1. *Әр оқушымен жеке жұмыс жасау мүмкіндігі.* Қашықтықтан оқыту технологиясы әр оқушымен жеке жұмыс жасауға көмектеседі. Қашықтықтан оқыту - бұл сіздің оқушыларыңызды жақынырақ танудың тамаша мүмкіндігі.

2. *Жан-жақтылығы.* Қашықтықтан оқытудың негізгі артықшылықтарының қатарына оның жан-жақтылығы жатады. Кез-келген уақытта мектеп оқушысы өз бетінше білім ала алады. Өйткені, қазіргі оқытудағы басты нәрсе - нәтиже.

3. *Өзін-өзі тәрбиелеу.* Мұғалімдердің, ата-аналардың және оқушылардың кері байланысы оқытудың бұл түрінде өзін-өзі тәрбиелеу үлкен рөл атқаратынын көрсетеді.

4. *Мектеп оқушыларын қашықтықтан оқыту сабақтан қалмауға мүмкіндік береді.*

5. *Ыңғайлы ортада білім алудың да маңызы зор.* Көбіне балалар мектепке барғысы келмейді. Олар мектепте ыңғайсыз, жағымсыз сезімде болуы мүмкін.

6. Қашықтықтан оқытудың тағы бір артықшылығы - *оқу материалдарының қол жетімділігі.* Кез-келген оқулық немесе конспект электронды түрде оқылады. Барлық ақпаратты, қажет болса, Интернеттен табуға болады. Оқулықтарды және басқа оқу рефераттарын сатып алуға және іздеуге көп уақыт пен ақша жұмсаудың қажеті жоқ. Маңыздысы, қашықтықтан оқыту балаларды сөмкелеріндегі күнделікті өздерімен бірге алып жүретін кітаптардың көптігінен босатады [3].

Сонымен қатар, қашықтықтан оқытудың кемшіліктері де бар:

- Мұғалімдер мен оқушылардың қашықтықтан оқуға дайын болмауы;
- Оқушының оқуға ынтасының болмауы;
- Оқушылар мен мұғалімдердің жаңа технологияны толық меңгермеуі;
- Қашықтықтан оқу үшін қажетті ғаламтордың барлық елді мекенде жеткілікті болмауы;

- Ата-аналардың жауапкершіліктен қашуы;
- Көп балалы ата-аналардың уақытты дұрыс пайдалана алмауы;
- Бағаны әділетті қою мүмкіндігі;
- Мұғалімдердің ғаламтордағы көптеген мүмкіндіктермен таныс болмауы;
- Уақытты тиімді пайдалана алмауы.
- Арнайы құрылған жоспардың болмауы, мұғалімнің алдын ала жоспар жасап, ұйымдастыру кезеңін ұйымдастыра алмауы. Жан-жақты тиянақты ойластырылған, тәжірибелермен байытылған сабақ жоспары оқушының терең білім алуына, шығармашылық ізденісте болуына ықпал етеді[4].

Ғалымдардың пікіріне сүйенетін болсақ, қашықтықтан оқыту бұл жағдайда дәстүрлі білім беру мәселелерін шешудің қосымша құралы болып табылады. Желі ақпаратқа қол жетімділікті кеңейтеді, байланыстың саны мен сапасын арттырады және бүкіл оқу процесін күшейтуге мүмкіндік береді. Танымдық іс-әрекетті басқару процесінде мұғалімнің ең маңызды міндеттер атап айтатын болсақ:

- ❖ оқушының өз бетінше ізденуге, жаңа ақпаратты өңдеуге және қабылдауға, оны пайдалануға деген ынтасын қалыптастыру;
- ❖ Оқушының назарын өздігінен оқуға бағыттай алуы;
- ❖ Нақты мақсатқа назар аудару, әртүрлі дерек көздерінде әртүрлі тұжырымдалған ең қолайлы анықтамалар мен тұжырымдар беру;
- ❖ Есептердің шығарылу тәсілдері туралы оқушыларға нұсқаулық беру;
- ❖ Оқушыны белсенділікке, шығармашылыққа, өз бетінше жұмыс істеуге баулу;

Сонымен қатар, қашықтықтан оқыту технологиясының негізгі білім беру принципі оқытуды дараландыру болып табылады

Қазіргі таңда сапалы білім беру – оқыту мен тәрбиелеудің үздіксіз үдерісі. Қазіргі жаңа талаптар оқушыға ғана емес, қазіргі заман мұғаліміне қойылады, мұғалімдер тек «сабақ беруші» ғана емес, балаға оқу ортасын құра алатын ынтасы мен қызығушылығын оята алатын, білімді тиянақты меңгерте алатын маман болуы тиіс. Мұғалім үнемі жаңашылдыққа дайын болуы керек. Білім сапасына, оны оқытудың әдіс-тәсілдері мен технологиясына жоғары талаптар қойылып, оқушыны нағыз бәсекеге қабілетті тұлға ретінде тәрбиелеу мен білім беру – жаңашыл ұстазға қойылар басты талаптардың бірі болып саналады.

Оқушының өмірдегі маңызды білім саласының бөлігі – бастауыш білімді құрайды. Дәл осы бастауыш мектепте білімнің негізі қалана бастайды.

Бастауыш жалпы оқытудың басымдығы - бұл жалпы білім беру дағдылары мен қабілеттерін қалыптастыру, оның даму деңгейі көбінесе барлық кейінгі білімнің жетістігін анықтайды. Бастауыш мектептегі білім беру процесінің мақсаты оқушының жеке басын, оның шығармашылық қабілеттерін, оқуға деген қызығушылығын дамыту, оқуға деген құштарлығы мен қабілетін қалыптастыру болып табылады.

Бастауыш білім беру мақсаты – келесі негізгі кең ауқымды дағдыларға негізделеді:

- білімдерді функционалдық және шығармашылық қолдану;
- сыни ойлау;
- зерттеу жұмыстарын жүргізу;
- ақпараттық-коммуникативтік дағдыларды пайдалану;
- әр түрлі коммуникация тәсілдерін пайдалану;
- топта және жеке жұмыс істеу ептілігі;
- проблемаларды шешу және шешімдер қабылдауға ие оқушы тұлғасының үйлесімді

қалыптасуы мен дамуы үшін қолайлы білім беру кеңістігін құру[5].

Бастауыш мектепте баланың негізгі даму бағыттары:

- ❖ баланың оқу-танымдық іс-әрекетін қалыптастыру желісі;
- ❖ оқу материалын игеру желісі қалыптасады.
- ❖ әр түрлі оқу және өмірлік мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін білім жүйесін иемдену;
- ❖ қосымша білім алуға дайындық;
- ❖ қоршаған ортаның әртүрлі жағдайларына, коммуникацияға, әлеуметтік қатынастарға бейімделу мүмкіндігі;
- ❖ әлеуметтік құндылықтарға сәйкес әрекет ету, өз үміттерін жүзеге асыру тілегі мен қабілеті;
- ❖ өзін-өзі тану және өзін-өзі дамыту мүмкіндігі;
- ❖ алынған білімді қоршаған әлемде дұрыс жұмыс жасау үшін пайдалану мүмкіндігі

Оқыту мен тәрбиелеудің бүкіл процесінің мазмұны мен бағытын анықтайтын мақсатты нұсқаулар осыдан шығады:

- мақсатқа жетудегі мақсаттылық пен табандылық;
- тиімділік және таңдау жағдайында тәуелсіз шешім қабылдауға дайын болу.

Оқушыны бастауыш сыныптардан бастап шығармашылық ойлауға, қалыптан тыс шешімдер қабылдауға, практикалық әрекеттерге дайын болуға әкелудің жолдарын көрсету керек деп ойлаймыз.

В.А.Бухваловтың айтуы бойынша «шығармашылық мәселелерді шешу әдістерін меңгеру - бұл шығармашылық тұлғаны қалыптастырудың алғашқы сатысы. Екінші қадам - шығармашылық іс-әрекетті қалыптастыру технологияларын меңгеру. Технология жалпы мағынада белгілі бір әрекетті жүзеге асыратын әдістер жүйесі. Шығармашылық іс-әрекет технологиясы - бұл шығармашылық іс-әрекет жүзеге асырылатын әдістер жүйесі». Демек, оқушының бойына шығармашылық іс-әрекетті ұйымдастыру үшін жаңа әдістерді

қолданудың маңызы зор.

Негізінен 6 жастан 12 жасқа дейінгі кезең - баланың дамуындағы өте маңызды кезең болып табылады. Дәл осы кезеңде балаларды шығармашылық жұмысқа дайындау, оның қабілетін ашудың ең қолайлы сәті деп білеміз.

Осы жастағы балалардың:

- қиял мен шығармашылық ойлау қабілеті дамиды;
- білуге деген қызығушылық тәрбиеленеді;
- құбылыстарды бақылау және талдау;
- салыстыру, фактілерді ажырату, қорытынды жасай білу;
- белсенділігі, кез-келген істі бастаудағы қоршқынышы аз болады;
- түрлі қызығушылықтары мен бейімділіктері дами бастайды[4].

Сондықтан дәл осы жаста мектеп оқушыларының оқу жұмыстарын олардың әрқайсысының қабілеттерін барынша арттыру, жалпы және жеке пәндерге оқуға деген қызығушылықты қалыптастыратындай етіп ұйымдастыру өте маңызды болып табылады.

Бастауыш сынып оқушыларын оқуда ынтасын арттыру оқу процесінде өте маңызды іс-әрекет болып табылады.

Бастауыш сынып оқушыларының оқуға ынтасын ояту үшін мына шарттарды қамтамасыз ету маңызды:

- сабақ барысын мазмұнды, қызықты материалмен байыту;
- оқушылардың танымдық қызығушылықтары мен қажеттіліктерін қанағаттандыру;
- оқушылар арасындағы қызықты қарым-қатынасты ұйымдастыру;
- қиын тапсырмаларды жеңіл орындауға бағыт-бағдар бере отырып оқуға ынтасын арттыру;
- мұғалімнің барлық оқушыларға бірдей қарым-қатынас жасай білуі;
- оқушыға өз мүмкіндіктері мен өз қабілеттерін бағалауға үйрете отырып, өзін-өзі дамытуға жағдай туғыза білуі;
- Оқушының кез-келген қызығушылығы мен ұмытылысына бей-жай қарамай, үнемі шабыт бере білуі;
- Оқушының оқуға ынтасын ояту барысында көптеген жаңаша әдіс-тәсілдерді, жаңа технологияларды ұтымды қолдану[6].

Әйгілі кеңес педагог-новаторы, жазушы Сухомлинский «Мен барлық ұстаздарға былай ғибрат етемін: балалардағы білімге деген талап, ынта, құштарлық отын сөндіріп алмаңдар. Еңбек қуанышы еңбеккер адамның мақтаныш сезімін осы оттың тұтанар бірден - бір көзі» деп айтқандай, оқушының оқуға ынтасын қалыптастыру, оны оқу-білімге баулу, қызығушылығын арттыру – әрқайсымыздың абыройлы міндетіміз болуы тиіс.

Қорыта айтқанда, бастауыш сыныптың оқу бағдарламалары оқушыларға ХХІ ғасырдағы қарқынды дамып келе жатқан зияткерлік және техникалық ортада табысты болу үшін қажетті дағдыларды меңгертуге бағытталған. Олар оқушыларды сын тұрғысынан ойлау, бірлесіп жұмыс істеу, ақпаратты өңдеу, проблемаларды шешу сияқты анағұрлым жоғары деңгейдегі көптеген дағдыларды өз бетінше меңгеруге және зерделеуге дайындайды және ынталандырады.

Жаңа ғасыр мұғалім үнемі өзін дамыта отырып, сапалы әрі сан алуан салиқалы тәрбиелік, білімділік қызметтерді ойдағыдай атқара білгенде ғана ұстаздық мақсатына жетеді.

Еліміздің біліктілігі мен сауаттылық деңгейін әлемге танытып, алпауыт мемлекеттермен тереземізді теңестіру мүмкіндігіне жетелейтін – мәртебесі асқақ мұғалім.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламасы (екінші басылым) «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015
2. Подгребельная Н.И. Педагогические условия активации познавательной деятельности в системе дистанционного обучения, автореф. канд. дис., Ставрополь, 2001.

3. «Интерактивті оқыту әдісін қолданып, сабақты жоспарлау және басқару», Ж.А. Жартынова, В.Н. Ким, Н.О. Қойлық, А.Ш. Орақова, 2009 жыл.
4. «Жаңартылған білім беру мазмұны аясында критериалды бағалауды жоспарлау және ұйымдастыру» 2017ж.
5. Пазылова Г.Қашықтықтан оқыту.Қазақстан мектебі//2005
6. Жалпы білім беретін мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау басшылығы Астана 2016

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ МОТИВАЦИИ К ОБУЧЕНИЮ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Майлыбаева Г.С., Мардахаев Л.В., Мэдэра Х., Акжолтай М.А.

В этой статье обсуждается важность, преимущества и недостатки дистанционного образования. Обсуждается также важность начального образования. Описаны способы повышения мотивации школьников младших классов к обучению в дистанционной форме. Поощрение учеников начальной школы к учебе - очень важное занятие в учебном процессе.

Ключевые слова: дистанционное образование, начальная школа, энтузиазм, развитие.

WAYS TO FORM MOTIVATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS TO LEARN IN THE PROCESS OF DISTANCE LEARNING

Mailybaeva G.S., Mardakhaev L.V., Madera Kh., Akzholtay M.A.

This article discusses the importance, benefits and shortcomings of distance education. The importance of primary education is also discussed. Described ways to increase the motivation of junior high school students to study in distance form. Encouragement of primary school students to study is a very important activity in the educational process.

Key words: distance education, primary school, enthusiasm, development

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.01.2021ж.

ӘОЖ: 373.1.02.37

АРНАЙЫ ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ГУМАНИСТІК БАҒЫТТЫҢ ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДА ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕ МАҢЫЗЫ

Мустафа Ф.Б., Болатханова Ж.Н.

Бұл мақалада, ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар үшін арнайы педагог кәсіби қызметінде гуманистік бағытты ұстану маңыздылығы анықталады, арнайы педагогтың педагогикалық қызметінің гуманистік құндылықтарының рөлі айқындалады, гуманистік бағытты қалыптастырудың тәсілдері қарастырылады.

Кілт сөздер: арнайы педагог, ерекше білім беру қажеттілігі бар бала, адамгершілік, гуманистік бағыт, құндылық бағдарлары, кәсіби даярлау.

Білім беруді ізгілендіру проблемалары педагогтың гуманистік бастауларына жеткіліксіз бағдарлануымен және кәсіби дайындық барысында құндылық факторларын бағаламаумен байланысты. Ғалым Ш.А.Амонашвилидің «Ұстаз өз пәнін сүймесе, ол оқушының бойына пәнге деген сүйіспеншілігін арттыра алмайды» деген жазбасынан баланы оқытуда ұстазға қойылған талаптың жоғарылығын байқаймыз. [1] Осыған орай, құндылық бағдарлары арнайы педагогтың диспозициялық жүйесінің жоғары деңгейін ала отырып оның қызметі мен мінез-құлқын реттеуде шешуші рөл атқарады; олар ерекше қажеттілігі бар оқушыларды оқытуда, тәрбиелеуде және дамытуда олардың өмірлік нормалар жүйесін айқындайды және әлемге, қоршаған ортаға, өзіне қарым-қатынасын бағалау критерийімен қоса педагогикалық ұжым ішінде, ата-аналарымен жұмыс жасау барысында қалыптасқан тұлғааралық қарым-қатынас критерийін қалыптастырады. [2]

Құндылық бағдарлары педагогтың өзіндік дамуы мен қалыптасуының өмірлік бағдарларын таңдауға негізделеді, олар:

- философиялық-этикалық (құндылықтар);
- психологиялық (мотивтер, мағыналар, ниеттер);
- операциялық (әрекеттер, іс-қимылдар).

Арнайы педагогтың ұстанымы осы бағдарлардың негізінде баланың дамуындағы ауытқуларымен, оның өмір сүру салтымен сәйкес келеді.

Педагогикалық іс-әрекет құндылықтарының сапалық талдалуы олардың гуманистік табиғаты мен мәнін анықтайды, өйткені бұл іс-әрекеттің мәні мен мақсаты ретінде адам, жоғары құндылық иесі болып табылады. Біз арнайы педагогтың педагогикалық қызметінің гуманистік құндылықтары деп оның өзінің материалдық және руханилық қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік беретін ерекшеліктері деп түсінеміз және қоғам мен арнайы білімнің алдында тұрған қоғамдық маңызды гуманистік мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған әлеуметтік және кәсіби белсенділіктің бағдары болып табылады деген ойдамыз. Педагогикалық кәсіби қызметтің гуманистік құндылықтар жүйесін меңгеру деген ұғым оның жеке басы мен қызметінің гуманистік бағытын анықтайтын құндылықтық бағдардың соған сай жүйесін қалыптастыруды білдіреді. Осылайша, арнайы педагогты кәсіби даярлау процесінде қалыптасқан гуманистік құндылық бағдарларының жиынтығын, оның жеке тұлғасының гуманистік бағытының мазмұны ретінде қарастырамыз. Демек, арнайы педагогтың жалпы педагогикалық даярлығының мазмұны гуманистік мәртебеге ие болатын адамгершілік құндылықтарды құрауы тиіс.

Осыған орай, арнайы педагогтарды даярлауда алғашқы күнінен бастап меңгеретін біліміне құндылық қарым-қатынасын қалыптастыру, яғни білімді кім үшін (өз дамуы үшін, ерекше оқу қажеттілігі бар оқушы үшін, оның жеке тұлға, индивид және қызмет субъектісі ретінде қалыптасуы үшін), не үшін (мүмкіндігі шетеулі бала тұлғасын дамыту, оның бойында гуманистік бағытталған нормалар жүйесін қалыптастыру, әлемге деген қарым-қатынас, оның қоғамға толық және толыққанды кірігуі үшін) меңгеретінін түсіндіру аса маңызды болып табылады.

Кез келген құндылықтар жиынтығы, қоғамның белгілі бір тарихи қол жеткізілген жай-күйін, оның әлеуметтік даму жағдайын білдіреді. Біз бұл жағдайда арнайы педагогтың жалпы педагогикалық даярлығының өз мақсаттары мен міндеттері бар деп есептейміз, олардың бірі гуманистік бағытты қалыптастыру болып табылады.

Гуманистік бағыттың мазмұнын анықтайтын құндылықтар жүйесін негіздеу барысында арнайы педагогтың кәсіби қызметі «адам-адам», «адам - қоғам», «қоғам - адам» жүйесінен тұратындығын ескеру қажет. Сондықтан жүйеде - адам мен қоғам, қоғам мен адам арасындағы қарым-қатынасқа, адами қасиеттеріне бағытталған құндылықтарды анықтау керек. Мұндай құндылықтар қоғам үшін де, педагог үшін де маңызды болуы тиіс. Олар педагогтың іс - әрекеттері және қарым-қатынастарының уәжі бола отырып, оның іс-әрекет құндылықтары оқушының болашақ іс-әрекетінің жүйесі ретінде, оның жеке тұлға болып дамуының перспективасы болатындай етіп реттеуі тиіс, өйткені педагогикалық іс-

әрекет ол метаіс-әрекет, яғни басқа іс-әрекетті оқушылардың оқу іс-әрекеттерін ұйымдастыру бойынша қолданылады.[3]

Арнайы педагог өз мойнына әлеуметтік міндетті жүктейді. Ол тек өз мамандығының профессионалы болып қана қоймай сонымен бірге, төтенше жағдайлар барысында ерекше білім беру қажеттілігі бар балаға көмек көрсете алып, оған деген гуманистік көзқараста болуы керек.[4]

Арнайы педагогтың гуманистік бағытын қалыптастыруда жалпы педагогикалық даярлықтың барлық компоненттерінің мазмұнын жаңа гуманистік көзқарасты үш жүйе ретінде анықтауды көздейді:

1. Білім мазмұны - қажетті кәсіби білім жүйесі ретінде;
2. Арнайы педагог кәсіби шеберлігі мен дағдылары жүйесін қалыптастыратын практикалық оқыту;
3. Кәсіби тәрбие-кәсіби сипаттағы жүйелерді дамыту ретінде.[5]

Арнайы педагогтың кәсіби іс-әрекетінің құндылықтары ол өз қызметін жүзеге асыра алатын, оның нәтижелерін бағалай алатын және педагогтың қызметін бағалауға болатын модель болуы керек, демек оның қызметінің гуманистік бағдарын жүзеге асыруды зерделей алады. Мұндай мәнгер норма мәртебесіне ие болуы керек екендігі айқын. Арнайы білім беруді жақсарту кәсіби - гуманистік бағыттағы арнайы педагогтың болуын көздейді, оның жалпылама көрсеткіші педагогтың әлемге, адамдарға, педагогикалық қызметке, өзіне деген жауапкершілігі болып табылады. Гуманист-педагогтың қызметінің дамуы үшін ерекше оқу қажеттілігі бар баланың жеке тұлғасына, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігіне бағытталған және оның дамуына, қызмет субъектісі ретінде қалыптасуына орай адами құндылықтарды жүзеге асыру қажет болып табылады.

Осыған орай, арнайы педагог тұлғасының гуманистік бағытын қалыптастыру мәселесіне айқындау негізін философияның, этиканың, әлеуметтік психологияның, психология мен педагогиканың рөлін белгілей отырып, ғылыми білім түрлерінің өзара әрекеттесуі үшін жағдай жасап, сонымен қатар, оны практикалық іс-әрекет кезінде жүзеге асырып отырса болады. Бұл кешенді және пәнаралық тәсілді анықтайды, онда қазіргі әлеуметтік жағдайдың шынайылығы, қоғамның жалпы адамзаттық құндылықтарға бағдарланған және ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларда әлемге, адамдарға және өзіне гуманистік көзқарас қалыптастыратын педагогқа деген қызығушылық пйда болады.

Пәнаралық тәсілді пайдалану зерттеу міндеттерін шешуге ықпал ететін және қатысатын әр түрлі ғылымдардың өзара іс-қимыл сипатын анықтауды көздейді. Этикалық және педагогикалық білімнің сипатын талдау олардың өзара әрекеттестігінің болуын анықтайды.

Кәсіби-гуманистік бағыт оқу-тәрбие процесі жағдайында қалыптасады:

- арнайы педагог жалпы педагогикалық дайындық мазмұнының пәнаралық мәселелерін меңгеру барысында қызметтің гуманистік бағытының мәні мен мазмұнын таниды;

- оқу іс-әрекетінің арнайы ұйымдастырылған формалары барысында оны қолнуға бағытталған тәжірибесін игерген кезде дамиды.

Арнайы педагог тұлғасының гуманистік бағытының мәселелерін этикалық, әлеуметтік - психологиялық және педагогикалық көзқарастар тұрғысынан ұғыну -бұл дамуында ауытқулары бар балаға ерекше тұлға ретінде қарауға мүкіндік береді. Арнайы педагогпен туындайтын қарым-қатынаста қызметтің гуманистік бағыты - ерекше білім беру қажеттілігі бар бала үшін, оның дамуы мен жеке тұлға және қызмет субъектісі ретінде қалыптасуы үшін құндылықтарды жүзеге асыруды білдіреді.

Педагог пен ерекше білім беру қажеттілігі бар бала арасында гуманистік қарым-қатынас орнату педагог қызметінің бір жақты бағытталуын білдірмейді, баланың оларға құндылықтар жүйесін беру бойынша белсенділігі де байқалады. Педагогикалық басқару жүйесі шеңберінде баламен өзара әрекеттестікте арнайы педагогтің рөлі оның адамдармен

ішінара қарым-қатынастарындағы гуманистік бағдардың дамуын ынталандырудан тұрады. Педагог қызметінде ерекше білім беру қажеттілігі бар баланың дамуы, оның жеке тұлға ретінде қалыптасуы, оның социумға толық бейімделуі үшін жүзеге асырылған құндылықтар гуманистік мәртебеге ие болады.

Сонымен, тұлғаның гуманистік бағытының мазмұны педагог пен бала, педагог пен қоғам арасында болған қарым-қатынасты тіркейтін құндылықтар жүйесін құрайды, педагог пен бала үшін әлеуметтік маңызды болып табылады. Ерекше білім беру қажеттілігі бар баланың тұлғасына гуманистік көзқарас аясында кәсіби қызметті айқындайды. Арнайы педагог тұлғасының гуманистік бағытының мазмұнын түсіну «гуманистік құндылықтар» ұғымын ашуға түрткі болады, демек жалпы педагогикалық дайындықтың өзіндік компонентінің мазмұнын анықтайды, Сонымен бірге арнайы педагогтың әлемге, адамдарға және өзіне қарым-қатынасының моральдық-этикалық нормаларының жүйесін құрайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жоғары сынып оқушыларының рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде әлеуметтенуі/ Салғараева Г.И., Бейсебекова Г.С. // ҚазҰПУ хабаршысы «Арнайы педагогика» -2018 ж-№1(52) -55б.
2. Құндылық бағдарлары дефектологтың кәсіби-гуманистік бағытының мазмұны ретінде. «Инновациялық технологияларды білім беру үрдісіне ендіру – сапалы білім негізі» республикалық ғылыми-әдістемелік конференция. Талдықорған қ., 21.02.2020ж.
3. Кулюткин Ю.Н. Интеграция знаний учителя как психологическая проблема// Проблемы интеграции и дифференциации подготовки и повышения квалификации педагогических кадров - Самара: СамГПИ, 1993,- С. 10-17.
4. Профессиональная подготовка будущих дефектологов для работы с детьми с ОВЗ / Грибукова О. Г.// Научно-методический журнал «Концепт». – 2018. – № V4. – 0,4 п. л. – URL: <http://ekoncept.ru/2018/186028.htm>.
5. Назарова Н.М. Развитие теории и практики дефектологического образования: Сурдопедагог: история, современные проблемы, перспективы профессиональной подготовки,- М., 1992,- 163 с.

ЗНАЧЕНИЕ ГУМАНИСТИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ОБУЧЕНИИ И ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Мустафа Ф. Б., Болатханова Ж.Н.

В данной статье определяется важность соблюдения гуманистического направления в профессиональной деятельности специального педагога для детей с особыми образовательными потребностями, определяется роль гуманистических ценностей педагогической деятельности специального педагога, рассматриваются подходы к нормализации гуманистического направления.

Ключевые слова: *специальный педагог, ребенок с особыми образовательными потребностями, нравственность, гуманистическая направленность, ценностные ориентации, профессиональная подготовка.*

THE IMPORTANCE OF THE HUMANISTIC DIRECTION IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A SPECIAL TEACHER IN THE EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Mustafa F.B., Bolatkhanova ZN.N.

This article defines the importance of observing the humanistic direction in the professional activity of a special teacher for children with special educational needs, defines the role of humanistic values in the pedagogical activity of a special teacher, and considers approaches to the normalization of the humanistic direction.

Keywords: *special teacher, child with special educational needs, morality, humanistic orientation, value orientations, professional training.*

Мақалаңын редакцияға келіп түскен күні: 19.01.2021ж.

ӘОЖ 159.922

ПЕДАГОГ –ПСИХОЛОГТЫҢ БАЛАЛАРМЕН ТҮЗЕТУ-ДАМЫТУ ЖҰМЫСЫ

Нуржанова Т.Т., Оразова Б. К.

Бұл мақалада психологтың психикалық дамуында және мінез-құлқында ауытқуы бар балалармен түзету-дамыту жұмысы туралы айтылды. Психокоррекциялық жұмыстың түрлері мен әдістері, принциптері және психокоррекциялық жұмыс әдістерін жүзеге асырудың жолдары қарастырылды.

Кілт сөздер: *психолого-педагогикалық коррекция, психокоррекция әдістері, психокоррекциялық жұмыс, психикалық дамуында ауытқуы бар бала, түзету жұмысының принциптері*

Психологиялық түзету - психологтың практикалық қызметінің маңызды және жауапты бағыты. Бұл адамның ішкі әлемінің дискретті сипаттамаларына негізделген әсерді қамтиды. Психолог адам қалауы мен тәжірибесінің, танымдық процестері және іс-әрекеттерінің нақты көріністерімен айналысады.

Психологиялық түзету— бұл оңтайлы модельге сәйкес келмейтін психикалық даму ерекшеліктерін түзету бойынша психологтың қызметі.

Психокоррекцияның негізгі функциясы — баланың жеке басының дұрыс қалыптасуына қолайлы жағдайларды анықтау.

Білім беру саласындағы психологтың жұмысында психологиялық түзету баланың дамуындағы ауытқуларды түзетуге немесе алдын алуға бағытталған психологиялық-педагогикалық әсер ету жүйесін қамтиды. [3, 16-176]

Түзету жұмыстары барысында дамудағы жеке ауытқуларға ғана емес, сонымен қатар осы ауытқулардың себептерін түзетуге де әсер ету маңызды.

Жас оқушылармен және жасөспірімдермен психокоррекциялық жұмысты ұйымдастырудың қазіргі заманғы бағыты— бұл балаларды тәрбиелеу және оқыту тәжірибесінде түзету тәсілдері мен әдістерін сауатты қолдану туралы көзқарастарды дамытудың нәтижесі. Психокоррекциялық жұмысты ұйымдастырудың ерекшеліктері мен артықшылықтарын зерттеуді шетелдік зерттеушілер А.Маслоу, Р.Мэй, К. Роджерс, Э.Фромм және т. б., сонымен қатар отандық ғалымдардан Г.С.Абрамова, Г.В.Бурменская, О.И.Ефремова, О.А.Карабанова, А.Г.Лидс, Т.Д.Молодцова, Р.С.Немов, Р.С.Овчарова, А.А.Осипова, М.М.Семаго, Н.Я.Семаго және т.б ғалымдар айналысты[3, 276]

Қазіргі психокоррекциялық тәжірибеде қалыпты және қалыптан тыс дамуды түзету болып бөлінеді. Егер бірінші жағдайда түзету жұмыстарын психолог жүзеге асырса, екіншісінде — психоневролог, дефектолог, патопсихолог, психиатр жалғастырады. Қалыпты дамуды түзеу жағдайында, жұмыс келесі бағыттарда жүзеге асырылады: ақыл-ой дамуының кешігуі, әлеуметтік-педагогикалық қараусыздық, сондай-ақ әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық себептерден туындаған кейбір ауытқулар.

Психологтың психокоррекциялық жұмысы саласында «норма» ұғымы ерекше мәнге ие. Қазіргі психологиялық ғылым мен тәжірибеде норма категориясын талдаудың үш бағыты бөлінеді:

1) нейрпсихологиялық (мидың функционалды ұйымдастырылуын зерттеумен байланысты);

2) жалпы психологиялық (психиканың жалпы заңдылықтары мен механизмдеріне негізделген);

3) адамның психологиялық жасы (жас ерекшелігіне, сондай-ақ нақты тұлғаға қатысты диагностика деректерін жинауды және нақтылауды болжайды).

Психологиялық-педагогикалық түзету жұмысы психикалық ауытқулар мен бұзылулар орталық жүйке жүйесінің органикалық зақымдануының немесе психикалық аурудың салдары болмаған жағдайларда жүзеге асырылады.

Дамыту және психокоррекциялық жұмыс мыналарды қамтиды:

- психологтың балалармен және ересектермен белсенді қарым-қатынасы, балалардың психикалық дамуы мен қалыптасуын, балалардың жас және жеке даму мүмкіндіктерін жүзеге асыруды қамтамасыз етеді.

- кешенді психологиялық-медициналық-педагогикалық дамыту және түзету бағдарламаларын әзірлеуге, апробациялауға және енгізуге қатысу;

- кәмілетке толмағандардың дене, психикалық, адамгершілік дамуындағы ауытқуларды әлсірету, азайту немесе жою бойынша жеке бағытталған шаралар кешенін жүзеге асыру. [4, 81-83б]

Психокоррекция-психологиялық көмекке мұқтаж сау адамның психологиясын немесе мінез-құлқын оған психологиялық әсер ету әдістері арқылы мақсатты түрде өзгерту. Психокоррекциялық әдістер — бұл адамдардың мінез-құлқына әсер етудің әдістері, бағдарламалары мен әдістерінің жиынтығы. Психокоррекциялық жұмыстың бір бағыты— адамның психикалық жағдайын жақсарту.

Коррекциялық және дамыту жұмысы— бұл баланың тиімді дамуына, оның әртүрлі салалардағы қабілеттерін ашуға және іске асыруға ықпал ететін негізгі білім беру процесіне қосымша қызмет. Бұл жұмыс ерекше білім беру қажеттіліктерді талап ететін баланы оқытуды алмастырмайды, ол да коррекциялық-дамытушылық сипатқа ие, бірақ білім беру процесінде баланы психологиялық – медициналық - педагогикалық сүйемелдеуге негізделген.

Коррекция және дамыту жұмыстарының ерекшелігі:

- жағымды психологиялық атмосфера құру;

- үй тапсырмалары ойын түрінде орындалады;

- баланың даму нәтижелерін бақылау әр сабақта жүргізілсе де, белгілер қойылмайды;

- дамушы әсерге қол жеткізу үшін білім алушылардың тапсырмаларды бірнеше рет орындауы қажет, бірақ тапсырмалар күрделенген жоғары деңгейде болуы қажет. [2, 24-29б]

Психокоррекцияның негізгі функциясы— баланың жеке басының дұрыс қалыптасуына қолайлы жағдайларды анықтау.

Психокоррекциялық іс-шаралар жеке психологиялық және нейрофизиологиялық сипаттамалары арнайы тәсілді қажет ететін балалардың мектеп пен әлеуметтік бейімделуінің алғашқы алдын-алу туралы болған жағдайда жетекші болады. Психологиялық түзетудің ерекше бағыты - танымдық белсенділікті дамыту, қалыпты дамуға кедергі келтіретін кемшіліктердің алдын алу және жою. Мұнда психологиялық

түзету педагогикалық түзетумен тығыз байланысты.

Түзету-дамыту жұмысының мақсаты мен міндеттері.

Қалыпты балалық шақ кеңістігіндегі түзету жұмыстарының негізгі мақсаты— баланың толық психикалық және жеке дамуына ықпал ету.

Негізгі міндет— әр баланың жеке басының шығармашылық әлеуетін дамыту үшін оңтайлы психологиялық-педагогикалық жағдай жасау негізінде баланың психикалық дамуындағы ауытқуларды психологиялық-педагогикалық түзеу (зияткерлік, эмоционалды, мотивациялық, мінез-құлық, ерік-жігер, ұсақ моторика және т.б.).

Психокоррекциялық іс-шараларды жүзеге асыратын психологқа қойылатын талаптар:

- 1) түзету жұмыстарының теориялық негіздерін, түзету тәсілдерін білу;
- 2) (онтогенездегі психикалық дамудың жалпы заңдылықтарын білу, психикалық дамудың периодизациясын білу;
- 3) оқыту мен дамудың арақатынас проблемасын білу;
- 4) тұлғаның негізгі теориялары, модельдері мен типтері туралы түсінік;
- 3) коррекциялық жұмыстың нақты тәсілдері мен әдістерін меңгеру;
- 4) түзету жұмыстарына жеке дайындық: психолог түзетуді қажет ететін салаларда өз проблемаларын психологиялық зерттеу (өзінен емес, баладан және оның проблемаларынан кету қажеттілігінің болуы). [2, 386]

Түзету жұмыстарының принциптері:

- Баланың қоршаған ортасын өзгерту (сыныптағы орнын, сабақ режиміне кесте құру, белсенді демалыс ұйымдастыру, сыныптастарымен қарым-қатынасты реттеу)
- жоғары мотивацияға ынталандыру;
- теріс мінез-құлықты түзету;
- ересектердің балаға деген көзқарасын өзгерту;
- қолдау және марапаттау әдістерін көбейту;
- зейінді қалыптасуын жетілдіру және ақыл-ой қабілеттерін дамыту;
- әлеуметтік дағдыларға үйрету;
- оқу және өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларына оқыту. [1, 766]

Түзету жұмыстарын жүргізу кезінде екі негізгі жоспар жүзеге асырылады:

- 1) Барлық "әмбебап психотехнология" үшін бірыңғай әзірленген негізінде статистикалық анықталатын орташа нормаға келтіру ретінде түзетуді іске асыру;
- 2) Адамның жеке ерекшеліктеріне, оның ерекше мүмкіндіктеріне және тұтастай алғанда оның психологиялық және жеке дамуының бірегейлігіне бағытталған психологиялық көмек көрсету.

Қазіргі кезде балаларға арналған психокоррекция әдістерінің ішінде мына әдістер ерекшеленеді:

- ойын терапиясы— бұл балалармен жұмыс жасауда қолданылатын ең көп таралған әдіс, өйткені ойын өзара әрекеттесу мен дамудың бір түрі ретінде балаға кез-келген басқа әрекеттерге қарағанда жақынырақ және түсінікті болып келеді;
- сурет терапиясы, библиотерапия, драматургия, ертегі терапиясы және музыкалық терапия түріндегі арт-терапия түрлерінің негізгі мақсаты— өзін-өзі көрсету және өзін-өзі тану қабілеттерін дамыту арқылы тұлғаны үйлестіру болып табылады;
- проблемалық жағдайларда баланы тиісті мінез-құлыққа үйрететін мінез-құлық жаттығулары немесе мінез-құлықты түзету;
- нормативтік-жас проблемалары мен міндеттерін қою арқылы баланың жеке тұлға ретінде дамуына бағытталған жеке өсу тренингі;
- психогимнастика – түрлі қозғалыстар арқылы эмоцияларды білдіруге негізделген топтық психотерапияның вербалды емес әдісі
- баланы тану мен қабылдауға, сондай — ақ оның маңызды ортасын-ересектер мен құрдастарын дұрыс бағалауға негізделген әлеуметтік терапия әдісі

- психоанализ, десенсибилизация әдісі.

Бұл айтылғандардың барлығы психокоррекциялық әдістер болып табылады. Психокоррекцияның барлық түрлерін келесі параметрлер мен бастапқы шарттар бойынша бөлуге болады:

Зерттелу бағыты бойынша:

- ауытқулардың шығу тегін түзеу;
- арнайы симптомдарды жою үшін жүзеге асырылатын түзеу жұмыстары

Мазмұны бойынша:

- танымдық процестерді түзеу;
- тұлғаны және оның мінез-құлқын түзеу;
- топшілік өзара қарым-қатынастармен, сондай-ақ балалар мен ата-аналардың өзара қарым-қатынасымен жұмыс;

Түзеу бағдарламасы бойынша:

- бағдарламаға негізделген;
- импровизацияланған түзеу;

Шешілетін міндеттер ауқымы бойынша:

- жалпы психокоррекция;
- жекелей психокоррекция;
- арнайы психокоррекция.

Жұмыс формасы бойынша:

- индивидуалды психокоррекция;
- топтық психокоррекция.

Топтық психокоррекцияның жеке адаммен жұмысынан ерекшелігі топтық жұмыс топтың барлық мүшелерінің, соның ішінде психологтың өзара әрекеттесуіне бағытталған. Психокоррекция бағдарламасы топқа әсер етудің негізгі құралы ретінде қарастырылады. Адам өзіне сырттан қарауға, белгілі бір мінез-құлықты көруге, өзін-өзі тануға, өзінің дұрыс емес қарым-қатынасы мен көзқарасын көруге, қорытынды жасауға және нәтижесінде түзету процесінің шекарасын кеңейтуге мүмкіндік алады.

Жасөспірімдердің психокоррекциясы— бұл жасөспірімнің теріс көзқарастары мен мінез-құлық стереотиптерін жоюға, сондай-ақ жасөспірімде әлеуметтік маңызды қасиеттер мен жеке қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған психологияның үлкен саласы. [5,5-10 б]

Мінез-құлқы мен өзін-өзі қабылдауында ауытқулары бар балалардың саны артып келеді, ал ересектер балалармен қалай сөйлесуі қажет оларға қалай көмектесу және қоғамдағы өмірге бейімдеу туралы сұрақтар қояды.

Көбінесе психологияның құрамдас бөлігі болып табылатын психотерапия және психокоррекция жасөспірімдермен жұмыс жасауда келесі әдістерді қолданады:

- ынталандыру әдісі және сана-сезімді қайта құруды;
- өмірлік тәжірибені қайта құру әдісі;
- теріс мінез-құлықтың алдын алу және жағымды мінез-құлықты ынталандыру әдісі.

[4, 112 б]

Бір қуанарлығы, жас балалар психикасы ересек адамның психикасына қарағанда түзетуге икемді. Олардың өмір туралы теріс көзқарастары немесе тұжырымдары ересектердікі сияқты күрделі емес. Баланың әлеуметтік ортаға бейімделуі оңай, әлеуметтік ортаның тәрбиесіне жауап беруі оңайырақ. Сондықтан, егер сіз кез-келген балаңызды толғандыратын психологиялық мәселелерді уақытында тауып, оларды балаңызбен бірге шешуді бастасаңыз, онда аз уақыт ішінде бала көңілді, көпшіл, достары көп болады және айналасындағы адамдармен қарым-қатынасқа жеңіл түседі. [2, 13 б]

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Линде Н.Д. Психологическое консультирование: Теория и практика. Учеб. пособие для студентов вузов / Н.Д. Линде. - М.: Аспект Пресс, 2010.

2. Молодцова Т.Д., Ефремова О.И., Варакин В.Н., Черевик К.С. и др. Психолого-педагогическое сопровождение дезадаптированных детей и подростков в образовательных учреждениях / отв. ред. О.И. Ефремова. Таганрог: Изд-во Таганрогского государственного педагогического института, 2008.

3. Осипова А.А. Общая психокоррекция: Учебное пособие для студентов вузов. М.: ТЦ «Сфера», 2000.

4. Семаго М.М., Семаго Н.Я. Проблемные дети: основы диагностической и коррекционной работы в школе. М.: АРКТИ, 2000.

5. Кобышева Л.И. Психолого-педагогические особенности психокоррекционной работы с детьми и подростками // Интернет-журнал «Мир науки» 2016, Том 4, номер 4 <http://minauki.com/PDF/43PSMN416.pdf> (доступ свободный).

КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩАЯ РАБОТА ПЕДАГОГА-ПСИХОЛОГА С ДЕТЬМИ

Нуржанова Т.Т., Оразова Б. К.

В данной статье рассмотрены вопросы психокоррекционной работы психолога с детьми с отклонениями в психическом развитии и поведении. Рассмотрены формы и методы психокоррекционной работы, принципы и пути реализации методов психокоррекционной работы.

Ключевые слова: *психолого-педагогическая коррекция, методы психокоррекции, психокоррекционная работа, ребенок с отклонением в психическом развитии, принципы коррекционной работы.*

CORRECTIONAL AND DEVELOPMENTAL WORK OF A TEACHER- PSYCHOLOGIST WITH CHILDREN

Nurzhanova T.T. Orazova B.K.

This article discusses the issues of psychocorrectional work of a psychologist with children with mental disorders and behavior. The forms and methods of psychocorrectional work, principles and ways of implementing methods of psychocorrectional work are considered.

Key words: *psychological and pedagogical correction, methods of psychocorrection, psychocorrectional work, a child with a mental retardation, principles of correctional work*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 25.01.2021

ӘОЖ: 37.013.21

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІН САПАРҒАЛИ БЕГАЛИН ШЫҒАРМАЛАРЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУГЕ ДАЯРЛАУ

Рахимбекова А.Т., Алтысбаева Н.С.

Мақалада студенттерді Сапарғали Бегалин шығармалары арқылы адамгершілікке тәрбиелеудің жолдары көрсетіледі. Оның әрбір шығармаларының тәрбиелік маңызы зор екендігі айқындалады. Балалар әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі Сапарғали Бегалин шығармаларының мақсаты - баланың жеке басын, оның ақыл-ойын, эмоционалды саласын, адамгершілік идеяларын дамыту. Жазушының шығармалары балалардың неліктен адамдар бір-біріне, туыстарына, жолдастарына мұқият болу, басқаларға құрметпен және мейірімділікпен қарау, адамға қажет кезде неге көмекке келу керектігін түсінуге бағытталған. Балаларда моральдық ұғымдар, идеялар мен сенімдер жүйесі, мінез-құлық мотивтері дұрыс қалыптасуға бағытталуы керек. Сондықтан Сапарғали Бегалин шығармаларының барлығы осы көріністердің ажырамас бірлігінде.

Кілт сөздер: *Сапарғали Бегалин, адамгершілік тәрбиесі, балалар әдебиеті.*

Кіріспе. Қазіргі уақытта қоғам тұлғаның рухани-адамгершілік дамуының проблемасына тап болды. Қазіргі білім беру кеңістігіндегі басты назар адамгершілік тәрбие мен көркемдік білім беру проблемаларына, сондай-ақ халықтар мәдениетінің дәстүрлерін жандандыруға бағытталуы керек. Біздің елімізде экономикалық және саяси өзгерістер жиі болып тұрады. Олардың аясында жастардың білімі мен тәрбиесіне жаңа талаптар туындайды. Осыған байланысты тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерінің бір міндеті - тұлғаның рухани-адамгершілік және этикалық принциптерін, оның қазақстандық қоғам өмірінің нормалары және дәстүрлерімен келісілген моральдық қасиеттері мен мақсаттарын қалыптастыруға ықпал ету болып табылады [1].

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдері оқушылардың рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға балалар әдебиетінің маңызы зор екендігін түсінуі қажет. Балалар әдебиеті - бұл балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес көркемдік ерекшелігімен ерекшеленетін оқырман балаларға бағытталған жалпы әдебиеттің бөлігі [2]. Балалар әдебиетінің ерекшеліктері, ең алдымен, оқу-тәрбие міндеттерімен және оқырмандардың жасымен анықталады. Оның мазмұны балалардың қызығушылықтарын, танымдық және жас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогиканың міндеттері және талаптарымен үйлеседі. Балалар әдебиетінің тағы бір ерекшелігі - автор кейіпкерлер мен оқырман арасында диалог құрып, сол арқылы көркемдік және танымдық міндеттерді жүзеге асырады. Көптеген зерттеушілер балалар әдебиеті дидактиканың бөлігі емес, шынайы өнер екенін атап өтті.

Материалдар мен жұмыс әдістемесі. Балалар әдебиетіне тән белгілерді бөліп көрсетейік:

- 1) шығармалардың тақырыптары балалардың жасына және қызығушылықтарына сәйкес келеді;
- 2) мәтіннің қарапайым және қысқаша мазмұны, қол жетімді формасы, қарапайым лексикасы;
- 3) әр шығармада балалардың қызығушылығын тудыратын белгілі бір саяхат, оқиға желісі;
- 4) шығарманың мазмұны кейіпкерлер арасында, автор мен оқырман арасында көптеген диалогтар болуы керек;
- 5) әр шығарма бастауыш сынып оқушыларының жасына сәйкес мазмұн көлемін ескеруі керек;

6) кітап басылымында шығарманың мазмұны мен логикасына сәйкес келетін көптеген иллюстрациялар мен суреттер болуы керек;

7) соңында жақсылық әрқашан жамандықты жеңеді.

Балалар әдебиеті бірқатар маңызды қызметтерді атқарады. Эстетикалық қызмет - әдеби шығармаларды қабылдау кезінде туындайтын ерекше эмоциялардың дамуымен байланысты. Көркем эмоциялар арқылы оқырман қиял әлеміне еніп, оқудан ләззат алады. Танымдық қызмет - бұл кішкентай оқырманды адамдар, заттар мен құбылыстар әлемімен таныстыру. Балалар әдебиетінің моральдық немесе тәрбиелік қызметі балаларды адамгершілік құндылықтармен, оның ішінде өзін-өзі тәрбиелеу процесінде белсенді түрде таныстыруға мүмкіндік береді. Әлеуметтенудің қызметі - әдеби сюжеттер мен кейіпкерлер баланы қоғамдағы өмірге таныстырады, белгілі бір жағдайларда мінез-құлықтың стереотиптік ережелерін ұсынады, айналасындағы адамдардың іс-әрекеттерін түсінуге көмектеседі, басқалармен қарым-қатынас пен өзара әрекеттесудің оңтайлы тәсілдерін үйренеді, адамдардың мінез-құлқының үлгілерін береді, дүниетанымның негізін қалайды.

Балалардағы моральдық сезімдер мен моральдық қатынастар тек педагогикалық принциптерді сақтай отырып пайда болмайды, олар мұғалім мен балалардың іс-әрекетімен тығыз байланысты және әрқашан осы әрекеттен туындайды. Сондықтан, балаларды қоса алғанда, педагогика мен оқыту әдістемесінде бар көптеген әдістер мен тәсілдер арқылы балалар көркем әдебиетін тану іс-әрекетінде адамгершілік қоғамдағы адамның толыққанды өмірі үшін қажетті осы моральдық сезімдер мен қатынастарды қалыптастыру үшін кең мүмкіндіктер қалыптасады.

Балалар әдебиеттің маңызды қызметтерінің бірі - білім беру қызметі. Жалпы әдебиет - бұл әлемді, адамзатты және өзін танудың бір тәсілі. Әр жазушы өз шығармалары арқылы өз ойларын, көзқарастары мен өмірге, шындыққа деген көзқарасын жеткізеді, белгілі бір оқырман келісетін немесе келіспейтін өзінің көркемдік әлемін жасайды. Жазушының қаруы - сөз. Балалар әдебиеті - бұл сөз өнері. Өнер әлемімен байланыс бізге қуаныш пен риясыз рахат сыйлайды. Балалар әдебиеті жас ұрпаққа өткенді тануға, бүгінді басқаша бағалауға мүмкіндік береді, болашақ туралы ойлануға мәжбүр етеді. Әдеби шығармалар оқырманды кейіпкерлерімен бірге сезінуге, көзқарастарды, сезімдерді, мінезді қалыптастыруға, сұлулыққа деген сүйіспеншілікті оятуға, жақсылық пен шындықтың салтанаты үшін күресуге дайын болуға тәрбиелейді. Әдебиет сұлулық сезімін тәрбиелейді, адамның рухани әлемін байытады.

Сапарғали Бегалин - әдебиетіміздің поэзия, проза жанрларында тартымды, толымды шығармалар берген көрнекті суреткер. Оның шығармашылық сапарында суреткер қаламынан жиырманың үстінде поэма, оннан астам повесть, жүздеген әңгіме, бір роман, көптеген естеліктер, зерттеулер, мақалалар туды.

«Шығармашылық балалық шақ әсерлерінен басталады. Әжеңнен, анаңнан, санаңда ән болып сіңетін бесік жыры, елдің эпос айтушыларынан естіген аңыз, ертегілерін, батырлық ғаламат жырлар бала қиялыңды қозғап, қилы-қилы ойларға жетелері хақ. Біз әдебиетке фольклордан келдік. Халық ауыз әдебиетінен үйрендік. Олар - ертегілер, қиял байлығы - тапқырлық, жауыздықтың жазасы болған халық қаһармандары жайлы аңыз. Адамшылықтың қиыннан қиысқан әр алуан сипатталатын тапқыр ойшылдықтың түрлері кейде жыр болып, кейде тақпақ болып айтылар еді. Балалар жазушысы болып қалыптасуымдағы мектептерім де, осылар», - дейді жазушы өз естелігінде [3].

Оның аңшылық, саятшылық тәрізді өнер түрлерін танытатын «Көксегеннің көргендері», «Сәтжан», «Бала мерген», «Бала Шоқан» сияқты әңгіме, повестері, «Будан», «Жылқышы», «Баян жүрек» сияқты өміртанымдық поэмалары - оқырман көкейінен шыққан сүйікті шығармалар. Адамгершілік, Отаншылдық тәрбие беретін «Жас бұтақ», «Қант бұршақ», «Жеткіншектер», «Киіксор», «Ойламаған жүріс», «Сымбатты Сима»; мінез-құлық, әдеп мәселелерін көтеретін «Ұрыншақ», «Жершіл шымшық», «Бес батыр» қатарлы көптеген шығармалары - жас өскіннің рухани қалыптасуына елеулі үлес қосып келе жатқан

бағалы дүниелер [4].

Жазушы Бегалиннің тағы бір үлкен тақырыбы жас жеткіншектердің кейбір ұнамсыз мінез-қылықтарын, есірткен еркелердің олпы-солпы ұрыншақ мінездерін әшкере етеді, өмірге икемсіздікті мінейді, соларды түзу жолға, жөнге салуға, жаман әдеттерден аулақ болуға шақырады. Балалар шығармаларында автор байқаусызда, кейде әзілмен балаларға жақсылық пен жамандықты ажырата білуге, жанашырлық танытуға, әлсіздерге көмектесуге үйретеді.

Студенттер Сапарғали Бегалин шығармаларымен танысу процесінде бастауыш сынып оқушыларын адамгершілікке тәрбиелеуде жоғары деңгейге қол жеткізу үшін кейбір шарттарды орындау қажет:

– Сапарғали Бегалин шығармаларымен жұмыс істеудің әртүрлі әдістері мен формаларын қолдану;

– бастауыш сынып оқушыларын балалар әдебиетімен таныстыру барысында (біздің жағдайымызда Сапарғали Бегалин шығармалары) үздіксіз жұмыс жүргізу;

– балалардың жеке және жас ерекшеліктерін ескере отырып, шығарманы дұрыс таңдау, яғни болашақ бастауыш сынып мұғалімінің (әңгіме немесе ертегі) таңдауы бастауыш мектеп жасындағы балалардың қызығушылығын тудырып, олардың адамгершілік мәдениетінің дамуына ықпал ететіндей етіп жасалуы керек. Балаларға Сапарғали Бегалиннің өлеңдері мен ертегілерін оқу өте пайдалы. Олар ойлауды, қиялды және эмоционалды сезімталдықты, адамгершілік қасиеттерін дамытуға көмектеседі. Сондықтан да автордың шығармалары бастауыш сыныптың барлық сыныптарында кездеседі.

Нәтижелер және оларды талқылау. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін Сапарғали Бегалин шығармалары арқылы оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеуге даярлау үшін алдымызда мынадай сұрақтар туындайды. Студент кітап оқуды жақсы көруі үшін не істеу керек? Студент өз алдына қандай мақсаттар қоюы керек? Әр студентпен қарым-қатынасты қалай табуға болады, оның назарын әдебиетке қалай аудару керек? Жоғарыда келтірілген сұрақтарға жауап беру үшін қазіргі уақытта бізге жүйелік тәсілге негізделген инновациялық технологиялар көмектесе алады. Бұл инновациялық технологияның кейбір белгілері: мақсат - тұлғаны дамыту; өзара әрекеттесудің сипаты мен стилі - демократия, диалог, ашықтық, рефлексивтілік. *Меңгеру тәсілдері* - ізденіс ойлау қызметі, рефлексия. *Оқытушының қызметі* - ынтымақтастықты ұйымдастырушы, консультант, студенттердің ізденіс жұмысын басқарушы. *Студенттің ұстанымы* - белсенділік, өзін-өзі жетілдіруге уәждің, қызметке қызығушылықтың болуы. Оқыту әдістері: проблемалық (проблемалық презентация, ішінара іздеу, эвристикалық, зерттеу) болып табылады.

Бүгінгі таңда проблемалық оқыту дегеніміз - мұғалімнің басшылығымен проблемалық жағдайларды құруды және студенттердің оларды шешу бойынша белсенді тәуелсіз қызметін қамтитын сабақтарды ұйымдастыру. Осыған байланысты балалар ақын жазушысы - Сапарғали Бегалиннің 125 жылдығына орай Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті педагогика және психология факультеті оқыту және тәрбиелеу әдістемесі кафедрасының оқытушылары «Балалар мұрасын жадымызда сақтайық» тақырыбында онлайн интегративті ашық сабақ өткіздік. Ашық сабақтың мақсаты: жас ұрпаққа патриоттық тәрбие берудің бағдарлы идеялары Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың еңбегінде: "...Қазақстанда тұратын әрбір адам өзін осы елдің перзенті сезінбейінше, оның өткенін біліп, болашағына сенбейінше, біздің жұмысымыз ілгері баспайды және біз Қазақстандық патриотизмді Отанын, жері мен суын шексіз сүю, халқының өнеге дәстүрін, әдет-ғұрпын, елдің тарихын құрмет тұту, балалар мұрасын жадымызда сақтауымыз керек", - деп көрсетілген.

Міндеті: балалар мұрасын жадымызда сақтап ұрпақтан-ұрпаққа оқу-тәрбие үдерістері барысында тарату.

Студенттер Сапарғали Бегалин шығармаларын, өлеңдерін оқу арқылы, оларға талдау жасап, шығармаларының адамгершілік тәрбиеге бағытталғанын, маңыздылығын түсініп, сөз жұмбақ, тест сұрақтарын, анаграммалар шешті. Сонымен қатар, Республикалық Сапарғали Бегалин атындағы орталық қалалық балалар кітапханасының, «Өнер әдебиеттері» бөлімінің кітапханашысы Уйсинбекова Перизат Углановна ақын қаламынан шыққан туындылармен таныстырды, ақынның атындағы мұражайға онлайн саяхат ұйымдастырып, студенттерге көптеген қызықты мәліметтер ұсынды.

Қорытынды. Адамгершілік тәрбиесін дамытудың жоғары деңгейін сақтаудың маңыздылығы нормативтік құжаттарда мемлекеттік деңгейде негізделеді, философиялық және психологиялық-педагогикалық зерттеулерде үнемі жүргізіліп отырады. Себебі, рухани-адамгершілік тәрбие балалардың санасы мен сезімін дамытады, дұрыс мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін дамытады. Балалардың адамгершілік құндылықтарын игеру дәрежесі әр түрлі, бұл баланың жалпы дамуымен, оның өмірлік тәжірибесімен байланысты. Осыған байланысты балалармен жұмыс жасауда көркем әдебиетті қолданудың рөлі зор. Сапарғали Бегалин шығармалары балаларда мейірімділікті, жан жомарттығын, өзіне деген сенімділікті, сыртқы әлемнен ләззат алу қабілетін қалыптастырудың маңызды құралы.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері. - Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. - 21 б.
2. Левандовская Л.В. Духовно-нравственное воспитание студентов педагогического колледжа посредством преподавания литературы / Л.В. Левандовская. - Текст: непосредственный // Инновационные педагогические технологии : материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Казань, май 2016 г.). - Казань : Бук, 2016. — С. 115-117.
3. Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті - Елбасы кітапханасы <https://presidentlibrary.kz/kk/news/balalar-leminin-elshisi>
4. Қазақстан жазушылары: Анықтамалық / Құрастырушы: Қамшыгер Саят, Жұмашева Қайырниса - Алматы: «Аң арыс» баспасы, 2009 жыл.

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ПРАВСТВЕННОМУ ВОСПИТАНИЮ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ САПАРГАЛИ БЕГАЛИНА

Рахимбекова А.Т., Алпысбаева Н.С.

В статье рассматриваются пути нравственного воспитания студентов через произведения Сапаргали Бегалина. Определяется, что каждое из его произведений имеет большое воспитательное значение. Цель произведений одного из основоположников детской литературы Сапаргали Бегалина - развитие личности ребенка, его умственной, эмоциональной сферы, нравственных представлений. Произведения писателя направлены на то, чтобы дети поняли, почему люди должны быть внимательны друг к другу, к родным, к товарищам, относиться с уважением и добротой к другим, зачем приходит на помощь, когда это необходимо человеку. У детей должна быть направлена на правильное формирование системы моральных понятий, представлений и убеждений, мотивов поведения. Поэтому все произведения Сапаргали Бегалина находятся в неразрывном единстве этих ценностей.

Ключевые слова: Сапаргали Бегалин, нравственное воспитание, детская литература.

PREPARATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR THE MORAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH THE WORKS OF SAPARGALI BEGALIN

Rakhimbekova A., Alpysbaeva N.

The article highlights the ways of moral education of students through the works of Sapargali Begalin. It is determined that each of his works has a great educational value. The purpose of the works of one of the founders of children's literature, Sapargali Begalin, is to develop the child's personality, his mental, emotional sphere, and moral ideas. The writer's works are aimed at making children understand why people should be attentive to each other, to relatives, to comrades, to treat others with respect and kindness, why come to the rescue when it is necessary for a person. In children, it should be aimed at the correct formation of a system of moral concepts, ideas and beliefs, and behavioral motives. Therefore, all the works of Sapargali Begalin are in the indissoluble unity of these values.

Keywords: *Sapargali Begalin, moral education, children's literature*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 22.01.2021

ӘОЖ 378.24

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ АЛАТЫН ОҚУШЫНЫҢ АТА-АНАСЫНА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУ

Сыдыкова А.А., Ақсубаева А.С.

Мақалада инклюзивті білім алатын оқушыларың отбасыларында болатын қиындықтары сипатталады және аталған қиындықтармен арнайы мамандар тарапынан жүргізілетін жұмыс түрлері қарастырылады.

Тірек сөздер: *инклюзивті білім беру, дамуында ауытқуы бар бала, психологиялық көмек.*

Инклюзивті білім беру жайлы заңның қабылдануына орай, «... білім беру ортасының психологизациясының мақсатына сәйкес, оқушының психикалық және физикалық денсаулығын сақтау және нығайту, баланың мектепте қауіпсіз жүріп- тұруы, дискриминацияның кез-келген түрінен қорғануы- қатыгез қоғамдық ортаға альтернатива ретінде қарастырылуы тиіс».

Отбасы –бала алғаш байланысқа түсіп, қарым-қатынас дағдыларын игеретін әлеуметтік институт. Отбасы шеңбері дамуында ауытқуы бар балаға көмек бере алатын оңалту мүмкіндігіне ие. Алайда оны пайдалану тек ата-анасының саналы түрде баланың бойындағы ерекшеліктерін қабылдап, дамудағы рөлін түсінген жағдайда ғана жүзеге асады. Инклюзивті білім беру жайлы сөз қозғағанда жалпы білім беретін мектепте мүмкіндігі шектеулі балаларға кедергісіз орта құру ғана емес, баланың психофизикалық мүмкіндіктерін ескере отыра, құрылатын оқу-тәрбие процесінің ерекшелігін де ескерген абзал. Аталған үдерісті жүзеге асыру үшін мектепте баланы психологиялық- педагогикалық қолдау қызметі ұйымдастырылуы керек, онымен қоса, баланың дамуына жағдай тудыратын, балаға көмек қолын созуға дайын, кездескен мәселені дұрыс түсінуге негізделген педагогикалық және балалар ұжымында моральды және психологиялық оңтайлы климат орнағаны дұрыс.

Алғаш рет даму бұзылыстары бар отбасыларды зерттеу ХХ ғасырдың ортасында шетелде жүргізілді. Зерттеулерді талқылауда клиникалық, педагогикалық және әлеуметтік зерттеулердің кең спектрі ұсынылды. Олардың ішінде «ерекше» баланың дүниеге келуінен туындаған әлеуметтік және қоғамдық күйзелістің отбасы мүшелеріне әсер етуі, баланың

даму ауытқушылықтарына байланысты ата-анасының адекватты емес мінез-құлықтарының пайда болуы, ата-аналарының бойындағы психикалық аурулар және басқа да жағдайлар.

Дамуында ауытқушылықтары бар балалардың отбасыларымен жұмыс жасайтын мамандардың ең қиын деп атап өткен мәселелеріне келесілер жатады: психофизикалық ауытқуы бар балаға жақындарының теріс көзқарасы, ата-анасының тәрбиелеудегі адекватты емес ұстанымдары, отбасыдағы бір-біріне деген жағымсыз қарым – қатынастың орын алуы. Мамандар балаларының психикалық және физикалық дәрменсіздігіне ерекше көңіл бөлетін аналарының психоэмоционалды жағдайларының нашарлағанын атап өтті.

Дамуында ауытқушылықтары бар баланың туылуы оның ата-анасына трагедия, болашақ өмірлерінің жоғалуы ретінде қабылданады. Бала дамуындағы кез-келген бұзылыс, ең алдымен оның анасын өте үлкен күйзеліске ұшыратады. Мүгедектіктің көзге түсетін айқын белгілері (бет-әлпет, соматикалық бұзылыстар), сондай-ақ баланың моторикасы немесе кез-келген басқа (интеллектуалдық немесе сөйлеу) бұзылыстары отбасының әрбір мүшесіне жағымсыз әсер етеді. Оның ішінде бұл жағдайды өте жағымсыз етіп қабылдайтын- баланың анасы. Мұндай аналарға тән ерекшеліктер: психикалық тонустың және өзін-өзі бағалауының төмендеуі, кәсіби мансап перспективаларының жоғалуы, өзіне әйел және тұлға ретіндегі қызығушылығының болмауы. Ұзақ уақытқа созылған стресс екі ата-ананың психикасына қатты деформациялық әсер етеді. Алайда әйелі мен күйеуі арасындағы міндеттемелердің жүктелуіне қарай, аналары бұл күйзелісте анағұрлым ұзақ уақыт жүреді. Әдетте, аналары бала күтімі бойынша ауыр міндеттемелерді күнделікті атқарады. Өмірдің мұндай ырғағы әйелден физикалық және моральдық жүктемені талап етеді, шамадан тыс шаршауын және астенизациясын тудырады.

Дамуында ауытқуы бар балалар есейген сайын, олардың аналарының уайымға салынулары біршама басылуы мүмкін, бірақ толыққанды жойылмайды. Ұзақ мерзімді психикалық күйзеліс эмоционалды реттелудің бұзылуына әкеледі.

Баланың кішкентай кезінен өзін қоршаған адамдармен қарым-қатынасынан алған тәжірибесі оның психикалық дамуының негізі болатынын және кейінгі тағдыры осыған байланысты анықталатынына ата-анасы жете мән бермейді. Яғни жанұя баланың (оның бастапқы органикалық ауытқушылықтарынан тыс) психикалық дамуының негізгі ірге тасы болып табылады. Осыған байланысты мүмкіндігі шектеулі баланы оқыту мен тәрбиелеу үрдісінде ата-анасы мен бауырларының рөлі мен жауапкершілігі анағұрлым өсіп отырады. Ол тек баланы өмірлік қажеттіліктермен қайтамасыз етумен ғана шектеліп қоймай, оны үнемі сүйіспеншілік пен қамқорлыққа бөлеп отыру, аса сезімталдықпен қолдау қажет. Алайда мұндай қолпаштау баланың өзінің өмірлік тәжірибесін меңгеруіне жағдай жасауы үшін, өзіндік белсенділігін қолдау және қалыптастыруға бағытталған болуы қажет. Қарапайым сөзбен айтқанда, баланың әлеуметтік дағдылары жас және жалпы даму деңгейі мүмкіндігінше ересек адамдар мен балалар арасындағы өзара іс-әрекет арқылы қалыптасады.

Ата-аналар тарапынан байқалатын жоғары дәрежедегі гиперқамқорлық та баланың өздігінен жуыну, киіну, тамақтану, қажетін өтеу секілді қарапайым дағдыларын игере алмауына себеп болады. Төгіп-шашады, бүлдіреді деген сылтаулармен көп жағдайда атааналар баласы үшін өздері істегенді тиімді көреді. Осындай себептермен балада өзіне-өзі қызмет ету дағдысының қалыптасуы қиындайды, ересектің көмегіне жүгінуі жиілейді. Түзету, әлеуметтік бейімдеу орталықтарына осындай бағытта жүргізілетін нәтижелі жұмыстар атаана тарапынан қолдауды бекітілуді қажет етеді. Дамуында ауытқушылықтары бар баланы тәрбиелеу, отбасының шаруасы, әртүрлі жанұялық-тұрмыстық кикілжіңдер кей жағдайда баланың болашағын, оның кейінгі тағдыры жайлы ойлануға мүмкіндік бермейді. Дегенмен де ата-анасы түзете-дамыту үрдісінен тыс қалмай белсенді қатысушысы болып, мамандардан үнемі медициналық-психологиялық кеңес алып отырса, баласының өмірлік қажеттілік дағдыларын тиімді меңгеруіне сауатты түрде қол жеткізер еді.

Мектептегі барлық мұғалімдер ерекше балалармен сабырлы және адекватты қарым-қатынас орнатуға, мүмкіндігінше басқа балалардың алдында олардың ерекшеліктерін жарияламауға, олардың мәселесін қажетсіз талқыламауға тырысқаны психологиялық тұрғыдан өте маңызды.

Инклюзивті білім беру педагог-психологының негізгі бағыттары:

1. Психодиагностика.
2. Қиын жағдайларда психологиялық көмек (медициналық емес психотерапия).
3. Психологиялық оңалту.
4. Психологиялық кеңес беру.
5. Психологиялық ағарту.
6. Дамыту және психокоррекциялық жұмыс.

Психологиялық көмектің негізгі бағыттары ретінде келесілерді атауға болады: педагогикалық және түзетушілік. Педагогикалық бағыт анасы мен ауытқуы бар бала арасындағы адекватты қарым-қатынас тәсілдерінің түрлері мен ерекшеліктерін қарастырады. Түзетушілік мақсатты жүзеге асыру үшін сабақтарды жүргізудің педагогикалық формасы қолданылады. Ауру баланың анасы психолог және арнайы маман көмегімен түзетушілік педагогика тәжірибесінде қолданылатын бірқатар арнайы әдістемелік әдістерді үйренеді. Психокоррекциялық әсерге қол жеткізу үшін анасы баласының барлық оқыту-тәрбие процесіне қатысуы тиіс. Бұл үрдісті мамандар басқарады. Мамандар баламен арнайы жеке сабақтар ұйымдастырады, мұндай сабақтарға баланың анасы да қатысады.

Дамуында ауытқушылықтары бар баламен және оның анасымен сабақ жүргізу барысында психолог пен арнайы мамандар келесі мақсаттарды қояды:

- Анасының өмірлік құндылықтарының иерархиясын қайта құрылымдау (баласының қандай емес, тұлға ретінде болуы құнды; сонымен қатар, анасының баласын, баласының анасын жақсы көруі құнды);

- Анасының ішкі психологиялық жағдайын түзету;

- Анасы мен баласы арасында адекватты қарым-қатынасты құру;

- Анасының педагогикалық құзіреттілігін арттыру, баламен үй жағдайында сабақ жүргізе алатындай арнайы түзетушілік және әдістемелік тәсілдерді үйренуі;

- Анасының бойында баласының жеке тұлғалық дамуына қажетті арнайы тәрбиелеу дағдыларын қалыптастыру;

Жоғарыдағы мақсаттарға сүйене отырып, психолог келесі міндеттерді шешеді:

- Баламен қарым-қатынасқа түсу барысында анасының тұлға ретінде дамуы;

- Баласын жетістікке жетелеудегі ауқымды еңбегінің нәтижесін көру мүмкіндігіне ие болған анасының өзін-өзі жоғары бағалауы;

- Анасының қоғамдағы ерсі қылықтарын түзету;

- Анасының баласының бойындағы қиындықтарды түсінуі;

- Баламен қарым-қатынасқа түсудегі тәрбиелеу тәсілдерін түзету.

Ата-анасы мен баласының арасында өтілетін сабақтардың әдістемелік - ұйымдастырушылық негізіне жатады: анасына белгілі түзету жұмыстарының әдістерін көрсету және үйрету, анасының сабақ барысын конспектілеп отыруы, мамандар кеңес берген әдебиеттермен танысып, оқуы. Ата-анамен жұмыс бұл бағыттың басты міндетінің бірі. В. А. Сухомлинский ата – анамен жұмыстың мазмұнын зерттеп, атап көрсеткен ғалымдардың бірі болып табылады. Оның айтуынша: «Тек ата – аналармен бірге жалпы күш жігерді біріктіру арқасында мұғалімдер балаларға үлкен адамдық бақытты беруі мүмкін». Осыған орай, ата-анасы баланың тәрбиесінде балаға ықпал етуші бірден- бір шешуші фактор. Сондықтан, дамудағы ауытқушылықтары бар баланы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінде ата – аналарға психологиялық кеңес беру, оларды бала дамуының мазмұнымен ақпараттандырып отыру, жалпы ата-аналармен жұмыстың маңызы ерекше.

Анасын түзету және білім беру процесіне қосу оның баласына да жақсы, өйткені ол үйде баланың дамуына қажетті нәтижелерге қол жеткізеді және сабақ үлгеріміне оң әсерін тигізеді. Анасына сабақтың жүргізілу уақытын алдын-ала айтып қойған дұрыс.. Сонымен қатар, анасына кейбір жазбалар жасайтындығын жасауға қажетті қалам және дәптер ала келуін сұраған абзал. Баланың ата-анасы тәрбиелеудегі ерсі әдістерді пайдаланғанда (гиперқамқорлық, гипоқамқорлық, физикалық жазалау, баланың санасында «ауру» ұғымын, жетекші ету және т.б.) баланың тұлғалық тұрақсыздығын жоғарылатып, психикалық денсаулығына айтарлықтай зиянын тигізеді. Бала отбасының күнделікті өміріне белсенді қатысуы тиіс. Тұрмыстағы міндеттерді дұрыс бөлу бала бойындағы кемістікті жасырып, жағымды қасиеттердің дамуына әкеледі. Баланы отбасына бейімдеу оның өмірде одан әрі әлеуметтік еңбекке бейімделуінің негізгі шарты болып табылады. Аналарының балаларымен бірігіп жасаған жұмыстары олардың арасындағы адекватты қарым-қатынасты құрудың көпірі болып табылады. Аналарының айтуы бойынша, осындай сәттерде мазасыздық пен тітіркену сезімдері жоғалып, бала екеуінің арасында ерекше жағымды жағдай орнайды. Қорытындылай келе, анасының тәрбиелік және білім беру қызметін атқаруы оның тұлғалық қайта құрылуына, «ерекше» баланы қабылдауына, оның күшті және әлсіз жақтарын объективті бағалауына итермелейді.

Дамуында ауытқуы бар балалар мен олардың аналары арасындағы қиындықтарды сипаттай отырып, олардың шешілуі белгілі бір жағдайлардың орындалуына бағынышты екенін атап өту қажет.

Біздің ойымызша, арнайы психология мен педагогиканы дамыту стратегиялары ең алдымен даму ауытқушылығы бар баланың отбасындағы дамуына тиімді жағдайларды құруға бағытталуы тиіс. Ол төмендегі жағдайлардың орындалуын қажет етеді:

- Дамуында ауытқуы бар баланың отбасына мемлекет тарапынан психологиялық көмек көрсету жүйесін құру;
- Даму ауытқуы бар баланы тәрбиелеп отырған отбасыларды кешенді психологиялық зерттеуді жүзеге асыру;
- Дамуында ауытқуы бар балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар категориясына психокоррекциялық көмек көрсету түрлерін жетілдіру;
- Дамуында ауытқуы бар балалардың ерекшеліктері мен қажеттіліктері жайлы ата-аналар қауымында қажетті білімдерін толықтыру, қолжетімді ету;
- ЖОО-дағы арнайы педагогика мен психология факультеттерінің оқу жоспарларына аталған категориядағы отбасылардың қиындықтарын қосалқы емес, негізгі пән ретінде енгізіп, оқыту.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Алехина С.В. Инклюзивное образование. Выпуск 1.М.:Центр «Школьная книга», 2010.
2. "Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы" ҚР Заңы. - Астана. – 2002
3. Абрамова Г.С. Психологическое консультирование: Теория и опыт. М.: «Академия», 2000
4. Московкина А.Г., Пахомова Е.В., Абрамова А.В. Изучение стереотипов отношения к умственно-отсталому ребенку учителей и родителей//Дефектология 2000. №2

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ РОДИТЕЛЕЙ ИНКЛЮЗИВНО ОБУЧАЮЩИХСЯ ДЕТЕЙ

Сыдыкова А.А., Аксубаева А.С.

В статье освещаются трудности, возникающие в семьях инклюзивного обучающихся детей и рассматриваются виды работ, проводимых специалистами.

Ключевые слова: инклюзивное образование, ребенок с особенностями в развитии, психологическая помощь.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR PARENTS OF INCLUSIVE CHILDREN

Sydykova A.A., Aksubayeva A.S.

The article highlights the difficulties that arise in the families of students of inclusive education, and considers the types of work carried out by specialists.

Key words: inclusive education, child with developmental disabilities, psychological assistance

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 08.02.2021ж.

УДК 071.1

ВЛИЯНИЕ ЦВЕТА НА ПСИХИКУ РЕБЕНКА

Тажина Г. А., Биссирова А.

В данной статье раскрываются основные свойства цветов и влияние их на детскую психику. Актуальность темы состоит в том, что знание цвета и его правильное использование поможет всесторонне развивать личность ребенка.

С первых дней жизни, открыв глаза ребенок видит разноцветную палитру красок, которые сопровождают его всю последующую жизнь и нам необходимо знать, как же все-таки влияет цвет на психику ребенка.

Ключевые слова: цвет, влияние, агрессия, эмоциональность, гармония, психоэмоциональное состояние, физиологическое развитие

Цвет – окружает каждого из нас с самой первой минуты нашей жизни и сопровождает всю последующую жизнь, скрашивает наши серые будни, делая каждое воспоминание ярче. Он является началом маленькой исследовательской деятельности ребенка [1].

Впервые открыв глаза, малыш распознает весь наш мир, выделяет необходимые ему важные характеристики в каждом предмете для лучшего запоминания и последующего изучения, и одним из таких атрибутов является именно цвет.

Целью нашей статьи является изучение и раскрытие особенностей влияния цвета на психику детей, какими процессами сопровождается, и какое воздействие оказывает колорит на дошкольников.

Что же такое цвет? Цвет по И.Ньютону – это электромагнитная волна, воспринимаемая человеческим глазом, участок спектра. Определенные отделы центральной нервной системы формируют у человека цветовые ощущения, а интегративная функция центральной нервной системы обеспечивает работу цветового восприятия и более сложные формы обработки информации.

Хомская Е.Д. указала на то, что поражения центральной нервной системы могут привести к тому, что человек лишится способности воспринимать цвета.

Демидов В.Е. исследовал процесс «цветового голодания». В ходе данного исследования выяснилось, что при мизерности цветов в окружающей среде, могут развиваться симптомы астенизации, то есть синдрома хронической усталости. А у детей, проживавших длительное время в среде «цветового голодания», отмечались задержки в

интеллектуальном развитии [3].

И.В. Гете был одним из первых, кто заметил в своем труде «Учение о цвете», как отрицательное так и положительное влияние цвета на психику человека. Он заложил основы современной цветотерапии. Гете говорил, что «отдельные цвета вызывают особые душевные состояния» [6].

М.Люшер в своем труде «Закон гармонии в нас» дает полное и подробное описание и раскрывает психологические особенности цвета.

Ученые в ходе исследований выявили, что реакция ребенка на окружающие цвета абсолютно разная. Делится на две основные категории:

- оттенки, которые успокаивают;
- оттенки, которые раздражают.

В статье мы хотим показать, какое же влияние оказывает каждый цвет на ребенка.

Например, красный цвет является первым различимым цветом для малыша, благодаря тому, что он имеет большую спектральную волну. Красный цвет считается самым возбуждающим, оказывающий очень активное действие. Если длительное время находиться в контакте с красным цветом, то вполне вероятно, что может участиться дыхание, повысится кровяное давление, сердцебиение станет чаще.

Красный цвет оказывает отрицательное влияние и на психику, то есть может проявляться в форме отвержения. Многие исследователи отмечали, что красный цвет является оттенком агрессии. Однако для детских психологов красный цвет не несет никакой значительной опасности, а даже на оборот говорит о том, что любовь к данному цвету бывает у подвижных, энергичных, целеустремленных детей.

Второй цвет, воспринимаемый ребенком является желтый. Желтый - считается самым ярким цветом. Его уподобляют солнцу. Психологи утверждают, что желтый цвет помогает найти какое-то решение в какой-либо задаче. Также он несет значение освобождения, эволюции, развития, а также пространство. Василий Кандинский в своей монографии «О духовном в искусстве» пишет, что негативно относится к желтому цвету. По его мнению, он вселяет в человека беспокойство, раздражительность. В. Кандинский сравнивает желтый цвет с безумством. По М.Люшеру желтый цвет есть надежда в светлое будущее, в создание чего-то нового [2]. Дети, склонные к творчеству, чаще выбирают этот цвет. У них очень хорошо развита фантазия, любят что-то придумывать, для игры им нужны не обычные предметы, вместо привычных игрушек, к примеру предпочитают камни, бутылки или же другие подобные предметы быта. Известно, что желтый может улучшить аппетит ребенка, стимулирует детей к сосредоточенности. Благоприятно влияет на нервную систему ребенка, успокаивает его при истерических и невротических состояниях.

Синий цвет в психологии имеет значение покоя. Он является символом ощущения глубокого умиротворения. Учеными было доказано, что при долгом рассматривании синего цвета, дыхание становится более замедленным, пульс бьется неторопливо, давление понижается. Синий цвет по В. Кандинскому «концентрированное движение», также он помогает расслабиться, удовлетвориться, почувствовать гармонию и защищенность. Шеллинг в свою очередь в своей «Философии искусства» приравнивает синий цвет, как покой к штилю на море. Хельдерлин в романе «Гиперион» упоминает синий цвет, отождествляя его с покоем: «Потерянный в далекой синеве, я часто смотрю вверх в эфир. Единство со всем живым, возвращение к благословенному самоотречению, в мир природы – место вечного покоя». К этому оттенку близки спокойные, пассивные дети, которые выбирают менее подвижные занятия. Они уравновешанные и покладистые [7].

Зеленый по Люшеру – символ стабильности, постоянства, а также устойчивости. Он обладает напряженной энергией, побуждает к действию, хоть и создает ощущение неподвижности. С психологической точки зрения этот оттенок есть уважение, достоинство, авторитет, лидерство в определенной сфере деятельности или же в личном пространстве. Он дает положительный эффект в интеллектуальном развитии ребенка дошкольного

возраста. У него будет возрастать интерес к познавательной деятельности и активности. Также способствует формированию у малыша уверенности в себе и в своей деятельности, при этом повышает его самооценку.

Фиолетовый указывает на внутреннюю связь с самим собой, со своим подсознанием. Он очень активно используется в современной психотерапии для определения устойчивости психики. Наряду с устойчивостью, выражает любознательность, впечатлительность. О фиолетовом цвете можно сказать, что он также как и желтый влияет и стимулирует развитие творческих способностей детей.

Белый колорит – символ чистоты и ослепительности. Он благоприятен для создания фона детского восприятия. В нем исключено содержание агрессивности. Но нужно быть осторожным при взаимодействии ребенка с этим цветом, так как он может усилить чувство не защищенности и одиночества. Белый является ахроматическим, то есть не имеет оттенка, так как он полностью отражает и рассеивает все видимые длины волн света. Еще с древних времен в Египте и в Риме жрецы носили белый цвет как символ чистоты.

Черный противоположен белому, значит противоположен позитивному. По мнению многих психологов этот цвет не является цветом детства. Чаще всего присутствие большого количества черного цвета в жизни дошкольника может его угнетать или же вызывать страх. Так же нам хотелось бы отметить, что влияя на характер ребенка, черный вызывает агрессию без повода, может спровоцировать конфликт. В решениях каких-либо задач вызывает негативные эмоции, которые сопровождаются взволнованностью и огорчением.

Розовый изначально считался женским цветом, а синий мужским. С самого рождения девочки и мальчики окружены конкретным цветом в зависимости от их половой принадлежности, вследствие чего они привязываются к своему цвету. В дошкольном возрасте важно уметь относить себя к соответствующему гендеру. На ряду с этим, розовый цвет имеет свойство побуждать детей к активным действиям, а также успокоить их.

Голубой цвет в психологии включают в эмоциональную сферу. Он имеет свойство успокаивать, его используют при работе с агрессивными, не уравновешенными, гиперактивными детьми. Считается, что он способствует развитию чувства интуиции, воображения, внушает доверие, создает комфортную атмосферу. При длительном воздействии может привести к негативным последствиям. Голубые оттенки оказывают успокаивающее и расслабляющее воздействие на детский организм.

Игрушки ярких цветов и разного размера и формы помогают детям сосредоточенно изучать текстуру предмета [5].

На сегодняшний день ученые и психологи пришли к такому выводу, что цветотерапия является одним из самых удобных и приемлемых методов лечения и оздоровления детей. В ходе исследований выяснилось, что цвет человека может повлиять на настроение, самочувствие.

В работе с детьми дошкольного возраста очень важно правильно подбирать и корректировать присутствие окружающих его цветов.

Для ребенка раннего возраста достаточно присутствие 4 основных цветов - желтого, зеленого, красного, синего.

Благоприятное влияние на детей оказывают - зеленый, желтый, голубой, желто-зеленый и зелено-голубой. Они дают отдых глазам и успокаивают. Они тождественны растениям, солнцу и небу, а также воде.

Каждый цвет оказывает свое специфическое воздействие на организм человека, в том числе на его психоэмоциональное и физиологическое состояние [4].

Таким образом, с помощью определенных цветовых оттенков, которые присутствуют в интерьере раздевалки, группы, музыкального зала, включая оборудование, игровом инвентаре можно содействовать более эффективному развитию здорового ребенка, становлению его психических функций, формированию всесторонней, гармоничной личности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Базыма Б. А. Психология цвета: теория и практика /- М.: Речь, 2005.-205 с.
2. Макс Люшер. Цвет вашего характера. М.: Вече, 1997
3. Комарова Т.С., Размыслова А.В. Цвет в детском изобразительном творчестве. - М.: Педагогическое общество России, 2007. - 144с.
4. Иоханнес Иттен. Искусство цвета / Пер. с немецкого Л. Монаховой, М.: Д. Аронов, 2000., 350 с.
5. Яньшин В. Цвет как фактор психической регуляции/ В. Яньшин // Московский психологический журнал, 2004 - №2. - С.36-3
6. Гёте, И. В. Учение о цветах / И.В.Гёте // Лихтенштадт В. О. Гёте. -Петербург: Гос. изд-во, 1920. - 286 с.
7. Гёте И. В. Трактат о цвете / Избранные сочинения по естествознанию. -М., 1957.- С. 112-185.

ТҮСТІҢ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХИКАСЫНА ӘСЕРІ

Тәжинова Г.А., Бисирова А.

Бала өмірінің алғашқы күндерінен бастап, көзін ашқаннан кейін, оның бүкіл өмірін сүйемелдейтін түрлі-түсті бояғышты көреді және оның түсі баланың психикасына қалай әсер ететінін білуіміз керек.

Бұл мақалада түстердің негізгі қасиеттері және олардың баланың психикасына әсері ашылады. Тақырыбының өзектілігі түстің мағынасын білу және оны дұрыс қолдану баланың жеке басын жан-жақты дамытуға көмектесетіндігінде.

Кілттік сөздер: *түс, әсер ету, агрессия, эмоционалды, психоэмоционалды жағдай, физиологиялық даму.*

INFLUENCE OF COLOR ON CHILD'S PSYCHE

Tazhinova G.A., Bissirova A.

The relevance of the research topic lies in the fact that knowledge of the meaning of color and its correct use will help to fully develop the personality of the child.

From the first days of life, opening his eyes, the child sees a multi-colored palette of paints that accompany the rest of his life and we need to know how the color influences the child's psyche. This article reveals the main properties of flowers and their influence on the child's psyche.

Keywords: *color, influence, aggression, emotionality, hormones, psychoemotional state, physiological development*

Мақаланың редакцияға келіп түскен күні: 13.01.2021ж.

ЖОО ПӘНАРАЛЫҚ САБАҚТАСТЫҚТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ МЕКТЕП МҰҒАЛІМІН КӘСІБИ ДАЯРЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Фейзулдаева С.А., Сарсекулова Д.М.

Мақала мазмұнында авторлар жоғары оқу орнында пәнаралық байланысты жүзеге асыру арқылы бастауыш сынып мұғалімін кәсіби даярлауға және оның нәтижелілігіне әсер ететін диагностикалау технологиясын қарастырған. Мақалада болашақ педагогтердің қалыптасуын диагностикалау екі кезеңде жүзеге асырылып, нәтижесі беріліп отыр.

Кілт сөздер: жоғары оқу орны, сабақтастық, пәнаралық сабақтастық, бастауыш мектеп, кәсіби даярлау, диагностика, технология.

Кіріспе. Қазақстан Республикасында білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында, пәнаралық сабақтастықты білім беру жүйесіне енгізу қазіргі кезеңде білім беру орындары мен жалпы қоғамның алдында тұрған міндеттерді шешуге мүмкіндік туғызады.

Бұл бағытта, жоғары оқу орнында пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыру арқылы бастауыш мектеп мұғалімін кәсіби даярлауды педагогикалық проблема ретінде қарастыруды талап етеді.

Қоғамның қазіргі заманғы талаптарына сәйкес оқытуды ұйымдастыру үдерісі - бұл қазіргі таңда өзекті міндеттердің бірі болып отыр. Білім беру үдерісінде қолданылатын оқу-нормативтік құжаттардың мазмұнын интеграциялау, жүйелеу және пәнаралық сабақтастықты қамтамасыз ету, теориялық және практикалық білімнің өзара байланысы, білім беру үдерісінде оқытудың тиімді әдістерін қолдану, оқу және өндірістік практикаларды жоғары сапалы ұйымдастыру осы міндеттерді шешудің ерекше аспектілерінің бірі болып табылады.

Жұмыстың материалдары және әдістері. Бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби даярлауда пәнаралық сабақтастықты іске асыруда студенттердің барлық оқыту мерзімінде алған білім, білік, дағдыларын дәйекті түрде кеңейту және күрделендіре беру маңызды болып табылады [1]. Студенттердің білімін, іскерлігін және дағдыларын одан әрі дамыту, тек жаңа ғана емес, бұрынғы білім беру арасында түрлі байланыстарды орнату жүйелілікпен байланысты. Нәтижесінде бұл білім күшті және терең болады. Демек, жүйелілік сабақтастықпен қамтамасыз етіледі.

Сабақтастық байланыстарды сақтау-модельді қалыптастыру үдерісінде жүйелілік пен реттілікті іске асыру үшін маңызды шарттардың бірі. Сабақтастықты сақтау бір сабақта және курстың әртүрлі тақырыптарында білім арасындағы, әр түрлі пәндердің оқу материалдары арасындағы байланысты орнатуға мүмкіндік береді. Пәнаралық сабақтастық дағдылар мен жаңа білімді терең, толық меңгерумен, олардың берік және көпжақты өзара байланысымен байланысты.

Интеграциялау негізіне әсер ететін бірнеше негізгі факторлар бар: пәндер дамуының объективті заңдылықтары; ғылыми-техникалық прогрестің дамуын ескере отырып, білім беру мазмұнының сәйкестігін қамтамасыз ету; білім берудің мемлекеттік стандарттары; оқыту міндеттері; білім синтезі; оқу үдерісі мен оқыту мазмұнының бірлігі; оқу жоспарлары мен бағдарламаларының сәйкестігі; материалдық-техникалық база; ақпараттық және педагогикалық технологиялар.

Маманның қызметіне байланысты мәні, ерекшеліктері, бағыттары, мазмұны, тетіктері, технологиясы және оны іске асыру шарттары мәселелері бойынша құзыреті оған үздіксіз білім беру жүйесінде тұлғаның тұтас дамуын қамтамасыз ете отырып, оның міндеттерін табысты шешуге мүмкіндік береді.

Жоғары оқу орнында пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыру арқылы бастауыш мектеп мұғалімін кәсіби даярлау технологиясының мәні осы қызмет түріне мамандарды табысты дайындауға және оның нәтижелілігіне әсер ететін модулдерді анықтауға ықпал ететін барлық жағдайлар мен шарттарды анықтау болып табылады, яғни диагностикалау технологиясы.

Диагностика Д.С.Горбатов, Н.А.Кузьмина, Т.В.Куприянчик, Н.Е.Мажар, Е.А.Рябухина, Н.А. Ситникова, А.Я. Шульманның еңбектерінде кәсіби дайындықтың бір бөлігі ретінде қарастырылады және педагогикалық қызметтің арнайы ұйымдастырылған түрі ретінде анықталады, оның мақсаты - маманның білім беру нәтижелерін анықтау.

Біздің зерттеуімізде педагогикалық диагностика ЖОО-да пәнаралық сабақтастықты қамтамасыз етуге себепші болатын кәсіптік даярлық моделінің әрбір блогының студенттердің кәсіби дайындық деңгейін анықтауға мүмкіндік беретін және білім беру үрдісіне қатысушылардың нәтижелі өзара байланыс жасау мүмкіндігі туралы объективті мәліметтерді жинауға мүмкіндік беретін технология ретінде қолданылды. Диагностика барысында студенттер осы қызмет түріне өз дайындықтарындағы кемшіліктерін анықтады, ал оқытушы олардың бағыт-бағдарын белгіледі.

А.П. Сманцердің айтуынша, «кейбір студенттер берілген оқу материалын түсіне алуы мүмкін, бірақ оны меңгеруге ұмтылмайды, себебі оларда оқытудың қажетті ынтасы, қандай да бір оқу материалын зерттеуде мақсаты жоқ, басқаларда білім алудың, барлық пәндерді зерделеудің саналы мақсаттары бар, бірақ қажетті дайындықтың жеткілікті деңгейі жоқ... Әрбір нақты жағдайда оқытушыға студенттердің толыққанды оқу-танымдық қызметін ұйымдастыру үшін қажетті құралдарды табу маңызды» [2]. Сондықтан студенттерді ЖОО-да пәнаралық сабақтастықты қамтамасыз етуге дайындау барысында оқытушыға оның нәтижелілігін негіздейтін бастауыш мектеп мұғалімінің кәсіби дайындық моделдерінің әрбір блогының дамуы мен қалыптасу барысы туралы барынша объективті ақпаратты меңгеруі қажет.

Бұл жерде сабақтастықтың даму заңдылықтары ретінде сабақтастық жоғары деңгейде емес, ескі кезеңге өзіндік оралуымен, алдыңғы кезеңдердің кейбір аспектілерін жоғары сатыда қайталауды сипаттайды. Педагогикалық көзқараспен пәнаралық өзара байланыстың қасиеттерін зерттеу: мұғалім оқушының аса қызығушылық танытатын пәндермен, педагогикалық перспективалар, дәстүрлер қарым-қатынасының кейбір аспектілерінің тиімділігімен, ата-аналардың оқу орындарымен өзара қарым-қатынастарымен танысады.

Пәнаралық өзара байланыс негізінде: мұғалім оқытылатын пәннің мақсаттарымен, міндеттерімен және құрылуымен, басқа пәндермен және коммуникациялық дидактикалық қатынастардың тиімділігімен танысады. Сабақтастық даму процесіндегі құбылыстар арасындағы байланыс бар екенін білдіреді, жаңа ескі нәрсені толық жоққа шығармайды және оның құнды деректері бар. Бұл ережені сақтамай, алға жылжу мүмкін емес. Басқаша айтқанда, сабақтастық болашақ дамуды қамтамасыз етеді, оларсыз оны елестету қиын.

Сабақтастық - оқыту түрлері мен оқу пәндері арасындағы сабақтастықты білдіреді. Бұл ретте, біріншіден, оқытудың келесі түрі алдыңғы оқытудың мазмұнын жалғастырып қана қоймай, мазмұны бойынша тікелей байланысты жүзеге асыра отырып, келесі оқыту түрін дамыту, пәндер арасындағы сабақтастыққа қол жеткізу қажет.

Оқудағы сабақтастық проблемасының пайда болу тарихына қатысты әдебиеттерді талдау педагогикада бұл мәселе адамзаттың алдыңғы ұрпағы жинаған әлеуметтік тәжірибені дәстүр, мінез-құлықтың этикалық нормалары, тұру ережелері және т.б. арқылы беру қажеттілігіне байланысты туындады. Әрине, қандай да бір күмәнсіз, кәсіби даярлықтың сандық, сол немесе басқа компоненттерінің кезең-кезеңімен дамуы жоғарыда келтірілген сапалық өзгерістер болады.

Сонымен, пәндер мен тақырыптар арасындағы сабақтастық принципін қолдану білімгерлердің осы пәнге деген қызығушылығын арттырады, сонымен қатар үлгерім

сапасын жақсартады, ол өз бетінше жұмыс істеу мүмкіндігін кеңейтеді деген қорытындыға келеміз.

Зерттеу барысында келесі міндеттер шешілді:

- оқытудағы сабақтастық мәселелерін іске асыру теориялық негізделген;
- жоғары білім берудегі пәндердің сабақтастық мүмкіндіктері анықталды және ғылыми - әдістемелік ұсынымдар әзірленді;
- ЖОО-да пәндердің сабақтастық принциптерін қамтамасыз ету талданды және ғылыми-әдістемелік ұсынымдар берілді;
- пәндердің сабақтастығын қамтамасыз ету арқылы оқу бағдарламалары мен оқу жоспарлары жетілдірілді және арнайы пәндер бойынша пәндердің сабақтастық жоспарлары әзірленді;
- пәндердің сабақтастық жоспары негізінде арнайы пәндерді оқыту әдістемесі әзірленді.

Талқылау және оның нәтижесі. Осы жұмыста пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыруда бастауыш мектеп мұғалімінің кәсіби дайындық моделінің болашақ педагогтердің қалыптасуын диагностикалау екі кезеңде жүзеге асырылды.

Бірінші кезеңде студенттер арасында сауалнама жүргізілді, оның мақсаты болашақ педагогтардың сабақтастық мәселесіне ортақ пікірлері мен қарым-қатынасын анықтаудан тұрды және сабақтастықты жүзеге асырудың мәні, бағыттары, технологиялары туралы студенттердің түсінік мазмұнын орнатудан тұрды, сондай-ақ, оны жүзеге асыру сапасын негіздейтін мамандардың маңызды жеке және кәсіби қасиеттері мен құзыреттілігін анықтау болды.

Сауалнама нәтижелерін талдауы және нақтылайтын сұрақтарға жауаптары, әңгімелесулер тәжірибелік және бақылау топтары студенттерінің едәуір бөлігі (тиісінше 55,9 және 44,2%) осы үдерістің маңыздылығын түсінетінін көрсетеді. Олардың жауаптары сараланған қатарда бірінші орынды алды.

Алайда, нақтылаушы сұрақтар бұл мәнділік бала тұлғасының ортақ білім беру жүйесінде біртұтас даму талаптарымен байланысты емес екеніне, хабардар ету мағынасы бар екеніне (баланың өткен білім беру сатысында не меңгергенін және келесі сатыда жұмысты неден бастау керек екенін) көз жеткізуге мүмкіндік берді. Н. атты студент әңгіме барысында бұның мәнін келесі сөйлеммен дәлелдеп берді: «Баланың не білетінін білмей, балаға бір нәрсені қалай үйретуге болады?». Студенттердің көпшілігі оқытудағы сабақтастықтың басым мәніне бейімделген және оны баланы тәрбиелеу мен дамытуда жете бағаламайды.

Сараланған қатардың екінші орынын осы құбылыстың маңыздылығын ойламаған студенттердің жауаптары алады (28,4% тәжірибелік және 35,2% бақылау тобының студенттері). А. атты студент талқылау барысында "бұл мәселе бастауыш сынып мұғалімдерін толғандыруы керек, себебі олар балаларды оқытуды неден бастауы керектігін білуі керек" деген өз пікірін айтты.

Жоғары оқу орнындағы пәнаралық сабақтастықты (тәжірибелік топ студенттерінің 15,7%-ы және бақылау тобы студенттерінің 16,95%-ы) елеусіз қызмет түрі деп санайды. Олардың дәлелдері негізінен «бұны ешкім ескермейді», бастысы, «бала мектепке дені сау болып келді» дегеннен жасалды.

Сауалнаманың екінші сұрағына студенттердің жауаптарын саралауы ЖОО-да пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыру - бұл баланы тәрбиелеу мен оқытуда бірізділікті қолдаумен тікелей байланысты педагог қызметінің бағыттарының бірі екенін көрсетті.

Тәжірибелік топ студенттерінің 38,3%-ы және бақылау тобының 52,9%-ы осылай санайды, бұл жалпы 41,9% құрайды. «Арнайы дайындықты қажет ететін» қызметтің ерекше түріне және бастауыш мектеп мұғалімінің кәсіби даярлығының ерекше моделіне пәнаралық сабақтастықты қамтамасыз ету жөніндегі қызметті жатқызады (тәжірибелік топтың студенттерінің 41,2%-ы және бақылау тобының 41,3%-ы). Бұл мәселе бойынша

студенттердің жалпыланған пікірі бұл қызмет жеке алынған маманның артықшылығына айналуы тиіс дегенді тұжырымдайды.

Сараланған қатардағы соңғы орынды студенттердің бұл мәселені осы сәтке дейін ойламаған жауаптары алып отыр. Бұл студенттердің тәжірибелік топтың 20,5%-ы және бақылау топтарының 5,8%-ы.

Бірінші және екінші сұраққа студенттердің жауаптарына салыстырмалы талдау көрсеткендей, сауалнамаға қатысушылар бұл сұрақтарға осы сәтке дейін ойланбағандығын көрсетеді. Ал "Неге ойланбадыңыз?" деген сұраққа «Бұл мұғалім мен ұстаздың жұмысындағы ең бастысы қызмет емес» деген жауап болды (Ж. атты студент).

Сауалнама тапсырмалары мен әңгімелесу сұрақтарының екінші блогы негізінен студенттерде пәнаралық сабақтастықтың мәні, оны іске асыру бағыттары, бағдарламалық жабдықтау, осы үрдіске қатысушылардың функционалдық міндеттері туралы жалпы түсініктердің болуын анықтады. Ал ең бастысы – олар оқушылардың осы қызмет түріне мамандар дайындау аспектілері және оның тиімділігін анықтайтын құзыреттер туралы пікірін білуге мүмкіндік берді.

Тәжірибелік топтың 42% және бақылау топтарының 47%-дан астамы ұсынылған екі ұғым да жоғары оқу орнындағы пәнаралық сабақтастықтың мәнін бірдей дәрежеде ашады деп есептейді. Бұл студенттердің жауаптары сараланған қатарда бірінші орын алады және студенттердің пәнаралық сабақтастық міндеттерін шешудің дәстүрлі тәсілін бөлуге қабілетсіздігін куәландырады, бұл В.Т. Кудрявцевтің пікірінше, онша тиімді емес және білім берудің заманауи парадигмасына сәйкес жеке тұлғаға бағытталған [3]. Бірінші ұғымға артықшылықты тәжірибелік топ студенттерінің 34,3%-ы және бақылау тобының 26,5%-ы берді, бұл ЖОО-да пәнаралық сабақтастықты қамтамасыз етуге қойылатын заманауи талаптар мәселесінде олардың біліксіз екендігін көрсетеді. Соңғы орында жоғары оқу орнындағы пәнаралық сабақтастықтың мәні екінші ұғымда (үздіксіз білім беру тұжырымдамасында қалыптасқан) аша алады деп есептейтін студенттердің жауаптары болды: бұл тәжірибелік тобындағы студенттердің 23,5%-ы ж/е бақылау тобының 20,5%-ы. Жауаптың осы нұсқасын таңдаған 8 студент өз таңдауын бастауыш мектеп мұғалімінің моделімен байланыстырады.

Сауалнаманың төртінші сұрағына жауаптарды өңдеу кезде біз алдыңғы кезеңдердегі сияқты шамамен бірдей нәтижелер алуды күттік, себебі олар өзара байланысты болып келеді. Алайда, ЖОО-да пәнаралық сабақтастықты жүзеге асыру жолының екі нұсқасы да жауаптарда тәжірибелік топтың студенттердің 11,8%-ы және бақылау топтарының 8,8%-ы жауаптарында ғана белгіленді.

Пәнаралық сабақтастықты жүзеге асырудың дәстүрлі тәсіліне сәйкес ЖОО-да пәнаралық сабақтастықты жүзеге асырудың бірінші жолы тәжірибелік топ студенттерінің 50,9%-ы және бақылау тобы 64,7%-ы таңдады. Екінші жолды тәжірибелік топ студенттердің 37,3%-ы және бақылау топтарының 26,5%-ы таңдады.

Алынған мәліметтер осы кезеңде студенттер «пәнаралық сабақтастық» ұғымының мәні мен оны қамтамасыз ету жолдары қатарлыстығын өткізе алмайтындығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді, бұл зерттелетін объект туралы алғашқы білімнің ғана бар екендігін көрсетеді.

Сауалнаманың бесінші сұрағы қатысушылардың жоғарыда аталған бағдарламалардан жоғары оқу орнының пәнаралық сабақтастығын жүзеге асырудың табыстылығына негіз болатын бағдарламаларды бөлуді талап етті. Алынған нәтижелер тәжірибелік топ студенттерінің 67,6%-ы және бақылау тобының 70,6%-ы дұрыс белгілегенін және тәжірибелік топ студенттерінің 28,5%-ы бұрыс белгілегенін көрсетті.

Тәжірибелік топ студенттерінің 3,9%-ы және бақылау тобының 4,7%-ы тапсырманы толық орындаған жоқ. Бірде-бір бағдарламаны бөлмеген қатысушылармен әңгімелесу, олардың бағдарлама атауы мен авторлары оларға белгілі болса да, аталған бағдарламалардың мазмұны мен бағыты туралы білімдерді меңгермейтінін көрсетті.

Алтыншы мәселе студенттер үшін өте оңай болып шықты. Тәжірибелік топ студенттерінің 93,1% және бақылау тобының 97,1%, бұл сыналушылардың жалпы 94,1%, тапсырманы орындап, осы үрдіске қатысушылардың функцияларын дұрыс белгіледі.

Студенттердің пікірінше, жетінші тапсырманы орындау ең қиыны болды. Студенттердің сараланған жауаптары тәжірибелік топ студенттерінің 48,1%-ы және бақылау топ 61,7%-ы тапсырманы орындап шыққанын көрсетті, бірақ әңгіме барысында олар қажетті сапаны таңдауына бірден тоқталмағанын мойындады. Қ. атты студент: «Мен өз таңдауымды бірнеше рет тексердім, барлық нұсқалар оңтайлы сияқты болып көрінді, бірақ дұрыс жауапты іздедім» дейді.

Студенттердің пікірінше, ЖОО-да пәнаралық сабақтастықты сәтті жүзеге асырудың алғышарттары мамандардың теориялық және практикалық дайындығы болып табылады. Дайындықтың осы аспектілерін белгілеу ауызша әңгімеде С. атты студент мынадай түрде дәлелденген: «Егер осы үрдіс туралы бәрінен ақпарат болса және оны қалай ұйымдастыру керектігін білсең табысқа жету кепілдендірілген».

Қорытынды. Осылайша, сауалнама және студенттермен әңгімелесу нәтижелерін талдауы, біріншіден, студенттердің жартысынан көбі бала тұлғасының дамуын үздіксіз қалыптастыру үшін ЖОО-да пәнаралық сабақтастықтың маңыздылығын түсінетінін көрсетті, алайда оны тек оқыту тұрғысынан дәлелдейтінін; екіншіден, осы қызмет түрінің артықшылығын түсінеді, бірақ оның мәні мен ерекшелігін аяғына дейін түсінбейтіндігін; үшіншіден, ЖОО-да пәнаралық сабақтастық туралы белгілі бір білім көлемі бар, бірақ бұл білім оларды қамтамасыз етудің басым тәсілдерін анықтауға мүмкіндік бермейді дегенді көрсетті; төртіншіден, сыналушылар осы процеске қатысушылар міндеттерінің шеңберін анықтай алады, бірақ осы шектегі пәнаралық сабақтастық міндеттерін шешудің табыстылығын қамтамасыз ететін маманның жеке және кәсіби қасиеттерін бөліп көрсетуге қабілетті емес; бесіншіден, зерттеу ЖОО-да сабақтастықты қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін болашақ педагогтің құзыреттілігі бастауыш мектеп мұғалімінің кәсіби даярлық үлгілерінің жеке блоктарын бөліп көрсетуге болатын тұлғаның біртұтас білімі ретінде қарастырылуы тиіс деген болжамды растады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Фейзулдаева С.А., Жакипбекова С.С. Білім беруді жаңғырту жағдайында бастауыш сынып мұғалімін кәсіби даярлауда пәнаралық сабақтастықтың жүзеге асуы // Абай атындағы ҚазҰПУ «Хабаршы-Вестник» «Педагогика ғылымдары сериясы». - Алматы, 2019. - №1(61). - Б. 225
2. Сманцер А.П. Педагогические основы преемственности в обучении школьников и студентов: теория и практика /А.П. Сманцер. - Минск: ИПК образования, 1995. - 288 с.
3. Кудрявцев В.Т. Инновационное дошкольное образование: опыт, проблемы и стратегия / Дошкольное воспитание. - 1997-2000. -48/№6, 2001, 49/№8, 2001.

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПУТЕМ РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В ВУЗЕ

Фейзулдаева С.А., Сарсекулова Д.М.

В содержании статьи авторами рассмотрены технологии диагностики, влияющие на профессиональную подготовку учителя начальных классов и его результативность посредством осуществления межпредметных связей в вузе. В статье представлена диагностика становления будущих педагогов в два этапа и приведены результаты.

Ключевые слова: *высшее учебное заведение, преемственность, межпредметная преемственность, начальная школа, профессиональная подготовка, диагностика, технология.*

TECHNOLOGY OF PROFESSIONAL TRAINING OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS THROUGH THE IMPLEMENTATION OF INTERDISCIPLINARY CONTINUITY IN THE UNIVERSITY

Feizuldayeva S., Sarsekulova D.

In the content of the article, the authors consider diagnostic technologies that affect the professional training of primary school teachers and their effectiveness through the implementation of intersubject relations in the university. The article presents the diagnosis of the formation of future teachers in two stages and the results are given.

Keywords: *higher education institution, continuity, interdisciplinary continuity, primary school, professional training, diagnostics, technology.*

Материал поступил в редакцию: 20.01.2021г.

УДК 372.878

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ МУЗЫКИ

Шужебаева А. И., Жолтаева Г.Н., Нурнейсов К.Б.

В статье рассматривается проблема развития творческой личности, обосновывается актуальность развития творческих способностей младших школьников в учебной деятельности на уроках музыки в современных условиях.

На основе изучения теории и практики рассматриваемого вопроса даются рекомендации по использованию приемов и методов обучения, стимулирующих положительное отношение учащихся к учению и способствующих развитию их творческих способностей. Особое внимание уделяется результатам использования описанных приемов в условиях реализации государственного общеобязательного стандарта начального образования. Обосновывается мысль о том, что использование творческих заданий обеспечивает младшим школьникам умение учиться, способность к творчеству и самосовершенствованию.

Ключевые слова: *творческие способности, учащиеся, музыка, методы и приемы, творческие задания.*

Введение. На современном этапе при развитии общества в быстро изменяющихся условиях, меняются и требования к деятельности специалистов многих сфер. Одними из основных требований являются умения и навыки осуществлять творческий подход к выполняемой работе. В связи с этим в настоящее время актуальна проблема формирования творческой личности.

Сегодня развитие творческих способностей подрастающего поколения находится под влиянием новых жизненно-важных требований общества и является значимой проблемой педагогики и психологии.

Исследователи, рассматривая разные аспекты этой проблемы, для успешного развития творческих способностей детей обращают внимание педагогов на необходимость творческого подхода к своей работе и дают рекомендации по методике организации творческой деятельности учащихся.

Тем не менее, вопрос, касающийся организационно-методических условий развития творческих способностей учащихся, остается актуальным. Актуальность обусловлена дальнейшим изучением вопроса в современных условиях, изучением и обобщением имеющегося опыта, необходимостью проверки рекомендуемых средств, методов и форм

работы по развитию учащихся, а также наличием противоречий между необходимостью использования эффективных методик по развитию творческих способностей учащихся и недостаточной готовностью педагогов к использованию их на практике.

В своей работе мы ставим целью рассмотреть возможности развития творческих способностей учащихся начальных классов на уроках музыки, то есть на основе выявленных противоречий и изученных научно-методических материалов разработку методических рекомендаций по развитию творческих способностей младших школьников в учебной деятельности на уроках музыки.

Материалы и методика работы. Формирование и развитие творчества, творческих способностей школьников является одним из основных составляющих педагогического процесса. Этому вопросу особое внимание уделяется в нормативно-правовых документах в сфере образования. В Законе «Об образовании» Республики Казахстан [1] развитие творческих способностей личности, эстетического воспитания выделено как одна из важных задач системы образования (раздел 1, ст.2); в Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы [2] поставлена задача обеспечения интеллектуального, духовно-нравственного развития обучающихся; в Государственном общеобязательном стандарте начального образования [3] указано, что содержание образовательной области "Технология и искусство", представленное учебными предметами "Музыка", "Художественный труд", направлено на художественное и музыкально-творческое развитие обучающихся начальной школы.

Изучение теоретических и научно-практических материалов по рассматриваемой проблеме показало, что она не нова, этой проблемой занимались древнегреческие философы Сократ, Аристотель, Платон и др., создавшие систему философии, охватившую все сферы человеческого развития [4].

Также мыслители Востока пытались проникнуть в суть природы человека. Особое значение они придавали общественной сущности человека. Мыслители Ближнего и Среднего Востока аль Фараби, аль Бируни, ибн Сина, аль Газали посвятили свои труды проблемам гармонического развития, совершенствования личности [5]. Так, труды аль Газали были посвящены развитию человеческих способностей.

В современную эпоху разработкой психолого-педагогических проблем творчества и творческого развития личности, в том числе личности ребенка занимались такие ученые, как Г.Айзенк, Д.Векслер, Дж.Гилфорд, Р.Стернберг, А.Танненбаум, Д.Б.Богоявленская, Л.А.Венгер, Л.С.Выготский, В.И.Дружинин, В.А.Кан-Калик, В.А.Крутецкий, А.Н.Леонтьев, А.Р.Лурия, С.Л.Рубинштейн, Б.М.Теплов, А.З.Рахимов и другие, а также отечественные исследователи А.Коньратбаев, С.Тлешева, К.Жаманбаева, М.Мухамедин.

Реалии сегодняшнего дня свидетельствуют, что общество изменяется в быстром темпе и для решения возникающих социально-экономических, культурных задач требуются инициативные, творческие, готовые найти новые решения люди.

В настоящее время в школах внедрены обновленные программы, идет реализация качественно нового личностно-ориентированного обучения, формирование у школьника желания и умения учиться, развитие его интереса к учению, личности, творческих способностей.

Но как показывает практика, в школе нередко встречается шаблонность в работе учителя. Учителя иногда используют повторение одних и тех же приемов и методов в обучении. Это может привести к снижению самостоятельного и творческого мышления. Поэтому от учителя в современной школе требуется уделять внимание не только формированию общих умений учиться, но и организации творческой деятельности учащихся, выполнению ими поисково-творческих заданий. В рамках творческой деятельности у учащихся формируется способность искать и находить новые решения, оригинальные способы достижения требуемого результата, новые подходы к рассмотрению предлагаемой ситуации.

Учитывая особенности обновленных программ учителям необходимо:

- расширять знания о психологических особенностях младших школьников;
- освоить методы обучения учебным предметам ориентированных на развитие творческих способностей учащихся;
- овладеть навыками применения в учебном процессе новых подходов в преподавании и обучении;
- расширять знания по использованию методов организации коллаборативного обучения, педагогической рефлексии и эффективные формы обратной связи.

И, конечно же, для развития творческих способностей детей необходимо создание организационно-методических условий. Такими являются условия, необходимые для стимулирования ребенка на творческую деятельность, включающие организацию деятельности учащихся, способствующей развитию творческих способностей; предоставление ребенку свободы в выборе вида и способов деятельности; оказание своевременной и разумной помощи взрослых; создание комфортной психологической обстановки; подбор подходящих методов обучения, которые будут способствовать более высокому уровню развития творческих способностей школьников.

Результаты и их обсуждение. В государственном стандарте начального образования определены требования к уровню подготовки учащихся, в том числе ожидаемые результаты обучения по образовательной области «Технология и искусство». Ориентируясь на них, работа на уроке должна вестись так, чтобы ученик не получал знания в готовом виде, а был активно вовлечен в процесс поиска нового, рассуждал, размышлял.

Уроки музыки играют особую роль в развитии творческих способностей учащихся, в процессе познания музыкального искусства развиваются воображение, память, мышление и другие психологические качества, эмоционально-чувственная сфера учащихся. Развитию способствуют создание на уроке игровых, творческих, проблемных ситуаций, вовлечение ученика в коллективно-групповую работу, в диалог и т.д. В связи с этим на уроках музыки рекомендуется организация деятельности учащихся с использованием таких видов работ.

Рассмотрим несколько примеров.

1. Использование технологии развития ассоциативно-образного мышления школьников. Данная технология подразумевает взаимодействие музыки с изобразительным искусством, литературой, театром и др.

Так, например, в 3 классе при изучении темы «Слушание и анализ музыкальных произведений» [6] для формирования и закрепления умений определять характер произведения можно использовать методический прием «Синквейн», который представляет собой составление стихотворения, состоящего из 5-и строк. При написании синквейна от учащегося требуется проявление творчества, умений находить и выделять в изучаемом вопросе наиболее важные элементы, анализировать их, делать выводы и формулировать их на основе принципов написания стихотворения.

Правила написания синквейна:

- 1) Задается тема, выраженная одним словом, в данном случае «Музыка».
- 2) Описание темы 2-мя прилагательными. Например, веселая, игривая.
- 3) Описание действия по теме 3-мя глаголами. Например, веселит, бодрит, смешит.
- 4) Описание отношения к теме предложением из 3-4-х слов: Создает веселое приподнятое настроение.
- 5) Одно слово на эмоционально-образном уровне, синоним слова первой строки, например, мелодия.

2. Использование игровой технологии. Известно, что игровая деятельность является эффективным способом развития психологических качеств, творческих навыков, социального опыта детей.

Например, во 2 классе на обобщающем уроке по теме «Жанровые разновидности казахских народных песен и кюев» [6] можно использовать игру «Путешествие».

Учащиеся совершают воображаемое путешествие, к примеру, в «мир народных песен» и «останавливаются» на основных жанрах народных песен: обрядово-бытовых, семейно-обрядовых, семейно-бытовых, трудовых, лирических и др.

В 4 классе при формировании и развитии умений и навыков музыкально-творческой работы от предложения идеи, подбора необходимых ресурсов до создания проекта можно использовать сюжетно-ролевую игру «Я – режиссер», которая также развивает познавательную активность и творческое мышление учащихся.

3. Использование технологии метода проектов.

В области изучения предмета «Музыка» выделяются различные виды проектов. Мы остановимся на создании музыкально-творческих работ, также на выполнении разных видов творческих заданий. Это могут быть задания от составления кроссвордов, ребусов и т.п. до разработки творческого проекта. Примеры:

1. Задание на развитие музыкально-изобразительного творчества: нарисовать иллюстрацию к песне Н. Тлендиева «Мама».

2. Задание на развитие музыкально-поэтического творчества: сочинить стих, рассказ или сказку из 4-5 предложений к произведению М.П. Мусоргского «Старый замок».

3. Задание на развитие исполнительского творчества: создать музыкально-художественную композицию, исполнить музыкальное произведение.

4. Задание на развитие композиторского творчества: сочинить мелодию к картине. К примеру нарисовать картину «Дождь». Затем выполнить задание по инструкции:

1) определить средства музыкальной живописи и выразительности:

- регистры (высоко и звонко или низко и гулко);
- характер движения (размеренно, монотонно или прерывисто);
- динамика (тихий стук капель или оглушающий грохот грозы);
- гармонические краски (нежные или резкие и жёсткие) и т.д.

2) Создать и пропеть мелодию.

3) Объяснить свой выбор средств музыкальной выразительности.

5. Задание на разработку творческого проекта: создание танцев, сценических постановок по произведениям композиторов.

Такая система заданий позволит реализовать цели и задачи обучения музыке и будет способствовать развитию у учащихся умений видеть проблему, находить новые способы решения конкретно-практических и учебных задач.

Заключение. В психологии существует разные подходы к проблеме творческих способностей. Сторонники одного из них (Айзенк Г., Векслер Д., Стернберг Р., Термен Л., Уайсберг Р., др.) придерживаются точки зрения, согласно которой высокий уровень развития интеллекта предполагает высокий уровень творческих способностей и наоборот [7].

Как показывает практика, использование специальных заданий творческого и развивающего характера в учебной деятельности на уроках музыки является благоприятным условием развития интереса ребенка к искусству, творчеству, умения анализировать, сравнивать, обобщать, рассуждать, т.е. развивать познавательные процессы. Таким образом, уроки музыки способствуют развитию не только творческих способностей младших школьников, но и их интеллектуальному развитию.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.01.2021 г.). – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747&mode=p. (дата обращения: 10.01.2021).

2. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы: [Утв. постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988] – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>. (дата обращения: 10.12.2020).

3. Государственный общеобязательный стандарт начального образования: [Утв. Приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 604]. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669>. (дата обращения: 10.12.2020).

4. Убогая Н.В. Развитие творческих способностей школьников в процессе обучения английскому языку: Дис. канд. пед. наук. – Воронеж: 2002. – С. 155.

5. Джурицкий А.Н. История педагогики и образования. – М.: Юрайт, 2013. 676 с.

6. Типовая учебная программа по предмету «Музыка» для 1-4 классов уровня начального образования. Приложение 9 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от «10» мая 2018 года № 199. – Режим доступа: <https://nao.kz/loader/fromorg/2/25>. (дата обращения: 12.12.2020).

7. Дружинин В. Н. Психология: Учебник для гуманитарных вузов. – М., 2006. 656 с.

МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕ

Шужебаева А.И., Жолтаева Г.Н. Нұрпейісов Қ.Б.

Мақалада шығармашылық тұлғаны дамыту мәселесі қарастырылады, қазіргі жағдайда музыка сабақтарында бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамытудың өзектілігі негізделеді.

Қарастырылып отырған мәселенің теориясы мен тәжірибесін зерделеу негізінде оқушылардың оқуға деген оң көзқарасын ынталандыратын және олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал ететін оқыту әдістері мен тәсілдерін қолдану бойынша ұсыныстар беріледі. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартын жүзеге асыру жағдайында сипатталған әдістерді қолдану нәтижелеріне ерекше назар аударылады. Шығармашылық тапсырмаларды қолдану бастауыш мектеп жасындағы оқушыларға оқу білігін, шығармашылық және өзін-өзі жетілдіру қабілетін қамтамасыз етеді деген ой негізделеді.

Кілт сөздер: *шығармашылық қабілеттер, оқушылар, музыка, әдістер мен тәсілдер, шығармашылық тапсырмалар.*

ON THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS IN MUSIC LESSONS

Shuzhebaeva A.I., Zholtayeva G.N., Nurpeisov K.B.

The article deals with the problem of the development of creative personality, substantiates the relevance of the development of creative abilities of younger schoolchildren in educational activities at music lessons in modern conditions.

Based on the study of the theory and practice of the issue under consideration, recommendations are given for the use of teaching techniques and methods that stimulate a positive attitude of students to learning and contribute to the development of their creative abilities. Special attention is paid to the results of the use of the described techniques in the context of the implementation of the state compulsory standard of primary education. The author substantiates the idea that the use of creative tasks provides younger students with the ability to learn, the ability to create and improve themselves.

Key words: *creative abilities, students, music, methods and techniques, creative tasks.*

Материал поступил в редакцию: 18.01.2021 ж.

УДК 178.12

ПУТИ И СРЕДСТВА ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО И ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Шужебаева А.И.

В данной статье рассматриваются проблемы формирования духовно-нравственного и патриотического воспитания молодежи, его пути и средства достижения поставленной цели.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, молодежь, духовно-нравственное воспитание, пути, средства, проблемы общества

Введение. Исследования результатов воспитательной системы в разных странах мира показывает, что цели и содержание воспитательной системы отдельно взятой страны тесным образом сопряжены с национальными ценностями, культурой, традициями и обычаями, особенностями менталитета, а также современными прогрессивными течениями и инновационными процессами.

Анализ исторических основ формирования духовно развитой личности показывает, что проблемы формирования нравственности и духовности у молодого поколения всегда были одной из актуальных проблем общества. Поиск содержания, методов и средств духовно-нравственного воспитания можно проследить и в Древней педагогике (Демокрит, Платон и др.). В наследии великих мыслителей Востока - Абу Абдулло Рудаки, Абу Али Ибн Сины, Насреддина Туси, Ахмади Дониша, Алишера Навои, Абдурахмона Джамии, Махмуда Кашгари и других развивались формы и методы нравственного воспитания, его содержание и цели.

Материалы и методика работы. Особенности традиционной культуры казахского народа посвящены фундаментальные исследования этнологов, этнографов, историков, искусствоведов Х.А.Артынбаева, Ш.Уалиханова, Б.Г.Ерзакова, А.В.Затаевича, А.Кунанбаева, А.Х.Маргулана. В их работах большое внимание уделяется возрождению духовности, сохранению основных ее компонентов - традиционных форм народной художественной культуры казахов.

Таким образом, эта проблема привлекла внимание многих исследователей как в России, так и в Казахстане. И сейчас практические учителя ощущают потребность в научно обоснованных разработках, способствующих развитию духовной культуры учащихся, духовному росту, формированию личности, его души и сердца всего доброго, замечательного, разностороннего, истинного человека. Однако исследователям так и не удалось совместить содержание образовательного процесса, традиции национальной культуры и процесс формирования духовно-нравственной личности. Анализ научных исследований нравственного воспитания позволяет, прежде всего, констатировать, что воспитание подрастающего поколения в нашей стране всегда было целостным, стабильным, комплексным процессом и находилось в центре процесса обучения и воспитания; во-вторых, нравственное воспитание школьников стало одним из важнейших вопросов воспитания подрастающего поколения; в-третьих, нравственное воспитание осуществляется, прежде всего, в учебном процессе, а также во внеклассной и внеурочной воспитательной работе и в семье; в-четвертых, процесс возрождения национальной идентичности, происходящий сегодня в республиках бывшего СССР, привел к возврату к истокам национальной культуры, прогрессивным народным традициям, ценностям, духовным идеалам.

Духовно-нравственное отчуждение, затрагивающее значительную часть нашей молодежи, безразличие к собственной культуре и национальным ценностям, а также

моральная безграмотность определили необходимость определения школьниками новых целей, содержания и форм духовно-нравственного воспитания. Повышение качества и эффективности нравственного воспитания молодежи - одна из важнейших социальных задач, привлекающая внимание философов, учителей и общества в целом. Эта проблема очень актуальна сегодня в условиях резкого падения морального духа молодежи. Нравственное воспитание студентов представлено как единый образовательный процесс в учебном процессе, а также во внеклассной и внеучебной деятельности. Программа духовно-нравственного развития «Самопознание», разработанная и реализуемая в сфере образования с участием целой плеяды казахстанских ученых и практиков, основана на многовековом опыте народной педагогики с использованием идей современных педагогических теорий. и обеспечивает эффективную преемственность нравственного и духовного воспитания казахстанских детей и молодежи. Программа основана на общечеловеческих ценностях благородного характера, высоких моральных качеств, толерантности и оптимизма, которые способствуют образованию и воспитанию достойных граждан своей страны.

Приняты государственная политика, направленная на обеспечение целостности воспитания студентов как граждан Республики Казахстан и обеспечение их конституционных прав: Концепция этнокультурного образования в Республике Казахстан, Концепция правового воспитания студентов в Республике Казахстан, Концепция государственной молодежной политики. Нравственное и половое воспитание в Республике Казахстан, концепция гуманитарного образования в Республике Казахстан, комплексная программа обучения в образовательных учреждениях Республики Казахстан, государственная программа патриотического воспитания граждан Республики Казахстан и др. [2,7,8]

Сложность и эффективность этих законов отражаются на характере и поведении современной молодежи. Это подтверждают следующие факты: возрастает интерес подростков и молодежи к качественному образованию, повысится их социальная активность; студенты стремятся осваивать новые специальности и информационно-коммуникационные технологии; Демонстрация высоких коммуникативных навыков, повышенный интерес к истории, культуре, традициям своей страны, а также духовному наследию своего народа, на основе которого растет национальное самосознание.

Таким образом, можно сказать, что процесс формирования нового казахстанского патриотизма, гражданственности, гуманистического мировоззрения у молодежи идет полным ходом. Патриотизм - естественная потребность современного человека, ее удовлетворение - условие его материального и духовного развития, становление гуманистического образа жизни, знание его исторической, культурной, национальной и духовной связи и понимание демократических перспектив его развития в современном мире. [3, с. 7. 11].

Духовный патриотизм означает бескорыстное, бескорыстное служение Родине. Он был и остается моральным и политическим принципом, социальным чувством, содержание которого проявляется в любви к своей Родине, преданности ей, гордости за свое прошлое и настоящее, в стремлении и готовности защищать ее. Патриотизм-одно из глубинных чувств многовековой борьбы за свободу и независимость Отечества

Патриотизм-это элемент социального и индивидуального сознания. На уровне общественного сознания патриотизм-это национальное и государственное представление о единстве и уникальности конкретного народа, которое формируется на основе традиций, стереотипов, нравов, истории и культуры каждой конкретной нации.

На уровне личного сознания патриотизм ощущается как любовь к Родине, гордость за свою страну, стремление ее познать, понять и улучшить. Таким образом, патриотизм является одним из неотъемлемых элементов структуры общественного сознания, в котором отражено отношение человека к Родине, Отечеству, народу. [Вырщиков А.Н., Кусмарцев М.Б. 4, с.24-25]

Патриотическое воспитание - это планомерная и целенаправленная деятельность государственных органов и организаций по формированию граждан, обладающих высоким чувством патриотизма, верностью своей Родине, гражданским долгом и готовностью выполнять свои конституционные обязательства по защите интересов Отечества. Многие мыслители и педагоги прошлого изучали роль патриотизма в процессе развития личности и показали их всесторонний формирующий эффект.

Патриотизм - это любовь к Родине, верность Родине, стремление служить ее интересам, готовность, самоотверженность, защита [1, с. 25].

На личностном уровне патриотизм выступает важнейшей характеристикой стабильного человека, которая находит отражение в мировоззрении человека, нравственных идеалах и нормах поведения. Патриотическое воспитание направлено на формирование и развитие личности гражданина - патриота Отечества, способного успешно выполнять гражданский долг в мирное и военное время. [2, с.25]

По мнению выдающегося русского ученого К.Д.Ушинского, патриотизм - это не только важнейшая задача воспитания, но и мощный педагогический инструмент: сильная поддержка в борьбе с его природными, личными, семейными и племенными наклонностями »[6, т. 2, стр. 160].

Толковый словарь VI Даль объясняет слово «патриот» как «человек, любящий страну, ее благополучие, словом, патриот или бескорыстный по отношению к стране человек» [4, с. 3, с. 24].

Определение патриотизма в энциклопедическом педагогическом словаре следующее: «... Любовь к Родине, Родине, культурной среде. Естественные основы патриотизма, его нравственное восприятие как естественное чувство связаны с ответственностью и добротой. Четкое чувство ответственности перед Родиной и перед собой. Их правильное воплощение издавна было признаком патриотизма религиозного значения ... »[5, с.185].

По мнению современных ученых и педагогов, патриотизм состоит из трех составляющих: глубокого восприятия страны; чувство принадлежности и принадлежности (собственного вклада) в дела страны, своей малой родины, родной школы, класса, семьи. Патриотизм - это инстинктивное чувство. Поэтому необходимо разбудить это чувство в юноше. Вы не можете заставить патриотическое чувство. По велению Родины нельзя любить или не любить. Это сложная и трудоемкая работа.

В современных условиях общества сложно разбудить любовь к Родине, помочь детям и подросткам понять историю своей страны, научить их заботиться о судьбах народа и страны, привить в душе молодого человека качества, определяющие его как личность.

Следует отметить, что сегодня в казахстанском обществе существует острый конфликт между восприятием необходимости духовно-нравственного воспитания и отсутствием гражданской активности, патриотизма, формирования национального достоинства детей и молодежи. Некоторые молодые люди не обладают активным социальным статусом и инициативой, часто занимаются бесцельными развлечениями. Успех в жизни, достижение высокого социального статуса не зависит от умения таких молодых людей много и продуктивно трудиться, последовательно добиваться поставленных целей.

Мы полагаем, что все эти негативные тенденции связаны с преобладанием в современной системе образования разовых шоу развлекательно-развлекательного характера. Все это привело к ряду проблем, связанных с усилением глобализации в современной системе образования:

- ориентация детей и учащейся молодежи на ценности масс-культуры, низкопробные средства массовой информации, в том числе в глобальной сети;
- пропаганда жестокости среди учащихся, приобщение детей и подростков к курению, употреблению алкоголя и наркотиков, проституции;

- снижение роли трудового воспитания;
- снижение роли семейных ценностей и традиций семейного воспитания;
- социальное сиротство, суицид детей и подростков, наркомания, участие в религиозных сектах. [3, с.15-21]

Однако, мы считаем, что возникшие проблемы в воспитательном процессе образовательных учреждений, вполне разрешаемы и полагаем, что Программа «Рухани жангыру», целью которой является модернизация общественного сознания, может стать основой для глобальных изменений в концептуальных подходах к воспитанию подрастающего поколения, способствуя тем самым укреплению связей между системой образования и обществом. Кроме того, наряду с действующими законодательными и правовыми актами большие возможности имеет система дополнительного образования детей и учащейся молодежи республики, а также неправительственные и другие общественные организации. [7,8].

Результаты и их обсуждение. На наш взгляд, укреплению связей образовательного учреждения с общественными организациями способствуют следующие направления деятельности:

- пропаганда отечественной истории и культуры;
- разработка и внедрение элементов и форм гражданско-патриотического воспитания в общеобразовательных школах и системе дополнительного образования;
- участие молодежи в военно-патриотических играх;
- развитие различных форм гражданско-патриотического воспитания в лагерях летнего отдыха;
- функционирование дворовых клубов по месту жительства;
- поддержка деятельности объединений, направленной на восстановление, реставрацию и содержание памятников истории, культуры, архитектуры и мемориальных комплексов;
- воспитание у подрастающего поколения любви к Родине, чувства гордости за победы и достижения старшего поколения по обеспечению безопасности и устойчивого развития государства, ответственности за будущее страны;
- оказание помощи ветеранам, семьям погибших при исполнении воинского долга;
- подготовка молодежи к воинской службе, повышение престижа профессии защитника Отечества;
- определение инновационных форм и направлений работы по гражданско-патриотическому воспитанию молодежи.

Мы считаем, что использование элементов народной педагогики во внешкольной деятельности является эффективным средством духовно-нравственного воспитания. Основные формы реализации народных традиций: доклады для студентов, дискуссии, беседы на нравственные темы, научные конференции; использование устного фольклора для объяснения значения традиций и обычаев (стихов, мифов, преданий, сказок, образовательных слов, загадок, пословиц и т. д.).

Важным условием формирования нравственных качеств учащихся является использование содержания национальных традиций во всем процессе обучения и воспитания. Следует поощрять учащихся к активному участию в традиционных национальных праздниках. Для внедрения народных традиций в воспитание школьников необходимо создание в школах кружков по изучению различных народных промыслов, фольклора, театров кукол, различных творческих объединений, вовлечение местных жителей в коллекционирование народного творчества.

В процессе воспитательной работы необходимо применять советы старших по вопросам соблюдения быта, национальных традиций и нравственности. Во внешкольных образовательных учреждениях должны быть организованы кружки народных промыслов: кукольные театры, хоры, танцевальные клубы с привлечением представителей

общественности. Народная педагогика, развивающаяся вместе с историческим прошлым казахского народа, является неотъемлемой частью культурного наследия и оказывает значительное влияние на формирование духовно-нравственных качеств личности. Организация народных театров, клубов народного творчества, декоративно-прикладного искусства, народных песен, танцев положительно влияет на формирование нравственных качеств и духовности молодежи из поколения в поколение.

Традиционная образовательная культура основана на философии, классической педагогике, стержнем которой является принцип национальной и природной идентичности. В народной педагогике «сосредоточены» элементы устойчивости, преемственности и исторического развития отдельных народов. Взаимодействие старшеклассников со взрослыми, особенно со старейшинами традиционной культуры, изучение их жизненного опыта - важный инструмент формирования нравственной позиции учащихся и молодежи.

Таким образом, целью нравственного воспитания является формирование нравственного сознания, поведения и важнейших человеческих качеств: патриотизма, дружбы, единства народов, коллективизма, гуманизма, ответственного труда, сознательной дисциплины и т. Д. В моральном облике любого человека эти взгляды являются отражением его гражданственности. Это означает высшую мотивацию поведения, которая определяется социальным долгом.

В системе межнациональных отношений школа всегда уделяет внимание проблеме единства народа Казахстана, налаживания экономических связей, обеспечения духовного развития всех народов, проживающих на территории республики, ближнего и дальнего зарубежья, являющейся источником многонациональной культуры. Уважение к человеку на основе принципа гуманизма воспитывается как высшая ценность общества, развивает чувство достоинства, гордости и чести.

Гуманизм наследует традиции демократического гуманизма с требованием уважения человеческого достоинства каждого человека, независимо от его или ее человеческого статуса, пола, расы или национальности. Он содержит проявления человечности, увековеченные в определенных нормах общества: сострадание к человеческим страданиям, готовность помочь в трудные времена, защита от насилия или унижения.

Содержание нравственного воспитания отражается, прежде всего, в практической деятельности студентов, учебе, работе, социальной работе, характере их взаимодействия, способах взаимодействия, усвоенных нормах поведения. На нравственное развитие человека влияют его отношения с окружающими его людьми на протяжении всей его жизни и отражаются в оценке общества, отношениях с другими людьми, его действиях и поведении. Моральный образ человека, в том числе его внутренний мир, то есть его понимание того, как и почему нужно действовать по-другому, а также тип его проявлений в суждениях, действиях и поведении формируется на протяжении всей его жизни. [девять]

Заключение. Анализ нормативно-правовой базы включает понятия «свободное развитие личности», «права человека», «интересы личности» и т. д. показал широкое использование этих понятий. Это, прежде всего, свидетельствует о демократизации начального уровня образовательных учреждений. Личностное развитие, самопознание и самоопределение делятся на приоритетные ценности.

Таким образом, мы считаем, что в решении проблем духовно-нравственного и патриотического воспитания современного поколения, прежде всего, должна участвовать сама молодежь, любить, знать и уважать свою культуру, традиции и историю, осознавая важность своего участия в жизни Отечества. Однако и государство, и семья, и школа и университет должны направлять деятельность молодежи в правильном русле. Их основная задача - взаимодействие с целью формирования у современной молодежи национального самосознания, духовно-нравственных качеств, гражданственности и патриотизма.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Б.А. Нурмагамбетова, к.п.н., Г.Б. Таженова Комплексная программа духовно-нравственного воспитания в организациях образования всех уровней с учетом возрастных особенностей обучающихся., Павлодар, 2018 в
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1955.
3. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003.
4. Ушинский, К.Д. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. – М., 1974.
5. А.Б.Кенжебекова Нравственное воспитание в современном обществе Казахстана. (Талдыкорган, 2017, статья, электронный ресурс)
6. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы (Электронный ресурс)
7. Концепция государственной молодежной политики Республики Казахстан до 2020 года «Казахстан 2020: путь в будущее». от 27 февраля 2013 года №191 (Электронный ресурс)
8. Концепция воспитания в системе непрерывного образования Республики Казахстан. от 16 ноября 2009 года №N 521(Электронный ресурс)
9. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении типовых учебных программ по общеобразовательным предметам, курсам по выбору и факультативам для общеобразовательных организаций» от 3 апреля 2013 год (Электронный ресурс).

ЖОЛДАРН ҒДІСТЕРІ ЖАСТАРДЫҢ РУХАНИ, МОРАЛДЫҚ-ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕСІН ҚАЛЫПТЫРУ ЖОЛДАРЫ МЕН ҒДІС

**ЖАСТАРДЫҢ РУХАНИ, МОРАЛДЫҚ-ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕСІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ МЕН ҒДІСТЕРІ**

Шүжебаева А.И.

Бұл мақалада жастардың рухани-адамгершілік және патриоттық тәрбиесін қалыптастыру мәселелері, оның осы мақсатқа жету жолдары мен тәсілдері қарастырылған.

Түйінді сөздер: патриоттық тәрбие, жастарға, рухани-адамгершілікке тәрбиелеу, қоғамның жолдары, құралдары, проблемалары

**WAYS AND MEANS OF FORMING THE SPIRITUAL, MORAL AND PATRIOTIC
EDUCATION OF YOUTH**

Shuzhebaeva A

This article examines the problems of the formation of spiritual, moral and patriotic education of young people, its ways and means of achieving this goal.

Key words: patriotic education, youth, spiritual and moral education, ways, means, problems of society

Материал поступил в редакцию: 21.01.2021 г.

**АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

Abigaziyeva Zh. - Master's degree, Senior lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, abilgaziyeva@mail.ru

Abishev N. - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Abishev.n@mail.ru

Abdildinova L. - Teacher ZhU them. I. Zhansugurova Kazakhstan lashyn_aidar@mail.ru

Azanbekova G. - Master, Senior Lecturer, Senior Lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, azanbekova.gulnaz@mail.ru

Alpysbayeva N. - Master of Pedagogical Sciences, Teacher of the Department of methods of teaching and upbringing, Zhetysu university named after Ilyas Zhansugurov, nurka.tk@mail.ru.

Alpysbayeva N. - Master of Pedagogical Sciences, Teacher of the Department of methods of teaching and upbringing, Zhetysu university named after Ilyas Zhansugurov, nurka.tk@mail.ru.

Assylova R. - Candidate of Philology, Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, raushan_dina@mail.ru

Assylova Zh. - Palace of schoolchildren of Taldykorgan city, Almaty region, zhanar_asylova@mail.ru

Azanbekova G. - Senior Lecturer Senior Lecturer Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, azanbekova.gulnaz@mail.ru

Akzholtay M. - Master student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan Marzhan_5126@mail.ru

Auyelbekov G. - 4 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I. Zhansugurov, city of Taldykorgan.

Aitkozhin S. - Student. Foreign language: two foreign languages. Kazakhstan s.aitkozhin@gmail.com

Aksubayeva A. - Master of Pedagogical Sciences, no degree, teacher-defectologist, Taldykorgan, Municipal State institution No. 9 with pre-school mini-center -salmajan@mail.ru

Armanbekkyzy D. - 4 -year students of the specialty "Jurisprudence", Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan armanbekkyzyd@gmail.com

Assylgazy K. - Student 1 - Master's course 1-year, Zhetysu university named after I. Zhansugurov The Republic of Kazakhstan, assylgazy@mail.ru

Adyrbayeva A. - Student 1 - Master's course 1-year, Zhetysu university named after I. Zhansugurov, The Republic of Kazakhstan, aereghepova68@gmail.co

Bazarov T.- 4-year students of the specialty "Jurisprudence", Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Taldykorganbazarov.tamerlan@bk.ru

Bakytzhanuly B. -3rd year student majoring in Law, Zhetysu state University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan 1batyrzhan@mail.ru

Bakradenova A.- Associate Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Teaching Methods and Education, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykurgan, Kazakhstan altyn.bakradenova@mail.ru

Beisov Y.- Candidate of Law, Associated professor, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykurgan, Kazakhstan

Bulanov E.- Candidate of Historical Sciences, Senior lecturer of the Department of History of Kazakhstan, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, E-mail: erzhan_bulanov@mail.ru

Bolatkhanova ZH.- Bolatkhanova Zhanbota Nurlankyzy, Master of Pedagogical Sciences Teacher, Zhetysu university named after I. Zhansugurov, bolatkhanova.zh@mail.ru

Bissirova A.-student of the specialty "Preschool education and upbringing" DVR 411 groups Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan., Kazakhstan a.gaitova@mail.ru

Berzin P. -Doctor of Law, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Bapanova M.-Primary School teacher, Almaty region, Eskeldi district, village Syrymbet, middle school named J.Zhakyrbayev, Kazakhstan, Bahanova2020@mail.ru

Galieva A.-Candidate of philosophical Sciences, associate Professor, associate Professor, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Zhetysu university named after I. Zhansugurov, Kazakhstan nurai_gali@mail.ru

Dauletova S.- 4-year students of translation studies speciality, NPJSC Zhetysu University named after I. Zhansugurov, NPJSC Zhetysu University named after I. Zhansugurov Kazakhstan, safura.dauletova@mail.ru

Duisengaliev D.-4 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I.Zhansugurov, city of Taldykorgan.

Yerzhanova G.-Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Gulnur_ppf@mail.ru.

Yelubayeva A.- Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan , Yelubayeva22@mail.ru

Zholtaeva G.- Ph. D., Associate Professor of the Department of Teaching Methods and Education Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan city

Zhumagali K.- Master of pedagogical sciences Student Senior teacher, Student Zhetysu University named by I. Zhansugurov, Taldykorgan Kazakhstan, Khanysha. zhumagali@mail.ru
Khanysha.zhumagali@mail.ru

Zhanatbekova N.- Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor Dean of the Faculty of Natural Sciences, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Republic of Kazakhstan, n.zhanatbekova@mail.ru

Zhailaubay D.- Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, shinee Diana@mail.ru

Zhumabek B.- 4 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I.Zhansugurov, city of Taldykorgan

Zkakianov E.- 2 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I.Zhansugurov, city of Taldykorgan

Zhumagaly D.- 4 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I.Zhansugurov, city of Taldykorgan.

Zhakiybekova S. - Doctor PhD, Associate Professor, ZU named after I. Zhansugurov, Department of Teaching Methods and Education, Kazakhstan, sauleskorpion@mail.ru

Zamzina K.- 2nd year master's student of specialty 7M011400 – «History» of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, E-mail: karlazz@mail.ru

Issabayeva Z.- Master, Senior Lecturer, Senior Lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Zauken_88@mail.ru

Isabayeva A.- Student Foreign language: two foreign languages, Kazakhstan, aknuriss2402@gmail.com

Ibragimov T. - 2 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I.Zhansugurov, city of Taldykorgan

Ilyasova, J. - Ilyasova Zhanar, Preparatory group teacher, Almaty region, Panfilov district, Altyuy village, secondary school named after A. A. Kasteeva, Kazakhsta, zhanar.301288@mail.ru

Kaldiarov D.- Doctor of Economic Sciences, Professor, Vice-Rector for Academic Affairs Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Republic of Kazakhstan prorector@zhgu.edu.kz

Klim S. - master's degree, master's degree student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, Klim190697@mail.ru

Kalieva Zh. - master's degree student 7M01902 "Special pedagogy", 1st year master's student, KSU "secondary School No. 11 named after E. Berlikozhuly of Yerkin village», Kazakhstan, e-mail: jansaya_11@list.ru

Kulichenko K. - Scientific Supervisor: Taldykorgan city E-mail: karinochka.kkk@mail.ru

Kereyeva A.- senior lecturer Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan city Kira_a86@mail.ru

Koichibekova Zh.- koichibekovazhann@mail.ru-4-year students of translation studies speciality, NPJSC Zhetysu University named after I. Zhansugurov, NPJSC Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, safura.dauletova@mail.ru

Kuanyshkyzy D. - 4-year students of translation studies speciality, NPJSC Zhetysu University named after I. Zhansugurov, NPJSC Zhetysu University named after I. Zhansugurov Kazakhstan, safura.dauletova@mail.ru dinara.kuanyshkyzy@bk.ru

Kulichenko K.- 2nd year master's student, Pedagogy and methodology of primary education "Nazarbayev Intellectual School" of the physical and mathematical direction of Taldykorgan karinochka.kkk@mail.ru

Konysbaev S.- 3 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I. Zhansugurov, city of Taldykorgan.

Kuankhanov A.- 3 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I. Zhansugurov, city of Taldykorgan

Kim V.- 4-year students of the specialty "Jurisprudence", Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, kimv1310@bk.ru

Karyakina R. - 4-year students of the specialty "Jurisprudence", ZhU named after I. Zhansugurov

Konovalova M.- 4-year students of the specialty "Jurisprudence", ZhU named after I. Zhansugurov

Makhmetova D.- Senior Lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Mahmetova_darina@mail.ru

Mamilina S.-Senior Lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Mamilina.s@mail.ru

Muratova M. - Student, Foreign language: two foreign languages, Kazakhstan, muratovaamm@gmail.com

Mailybayeva G. - PhDs, Associate Professor (Associate Professor) MA, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan city

Mashanova S.- Candidate of pedagogical sciences, professor NPJSC Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, saniya.mashanova@mail.ru

Mendekenova A. - Master of pedagogical sciences, Teacher, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan
aikadm_95@mail.ru

Mustafa F. - Mustafa Fariza Bolatkankyzy, Master of Pedagogical Sciences
Teacher, Zhetysu university named after I. Zhansugurov, Fariza0502@mail.ru

Mukhidin A. - 4 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I. Zhansugurov, city of Taldykorgan

Monteva S. - Montaeva Saltanat Primary School teacher
Almaty region, Zhambyl district, Kargaly village, secondary school named after K. Absometov, Kazakhstan, smontayeva@mail.ru

Mussabaeva A. - Master's degree Teacher, of English language Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, aliya_mussabaeva@mail.ru

Mukhitdinov A. - Candidate of Law, Associate Professor, Tajik State University of Business and Political Law, Republic of Tajikistan

Mardakhaev L. - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the International Academy of Teacher Education Sciences, Russian State Social Universit. Moscow, the Russian Federation.

Medera H. - candidate of pedagogical sciences (Docent) of the Faculty of Education, Department of primary education of Ađrı Ibrahim Çeçen Üniversitesi (Republic of Turkey)

Nurislam U. – Student, Foreign language: two foreign languages Kazakhstan
nurislam.ulpan@gmail.com

Nurakhmetova I. - Master of pedagogical sciences Student Senior teacher Zhetysu University named by I. Zhansugurov, Taldykorgan ict_ict2017@mail.ru

Nurpeisov K. - gnzh1661@mail.ru

Nurkasymov B. - 2 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I. Zhansugurov, city of Taldykorgan

Nadyrkhanov A. - 3 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I. Zhansugurov, city of Taldykorgan

Nurzhanova T. - Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor (associate professor) Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, tamara.nurzhanova@gmail.com

Nokabekova T. - Primary School teacher, Almaty region, Sarkand district, School-lyceum named after N. Ostrovsky Kazakhstan, Nokabekova_tolganai@mail.ru

Orazova B. - Master of Pedagogical Sciences, Teacher of the Department of Pedagogy and Psychology, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Akbayan_Kuatovna@mail.ru

Orynbek A. - 3rd year student majoring in Law Zhetysu state University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, ayaulym.orynbek.01@bk.ru

Petkova I. - Candidate of pedagogical sciences, Associate professor - Didactic, Faculty of Pedagogy, Sofia University "St Kliment Ohridski"

Rakhimbekova A. - Master of Pedagogical Sciences, Teacher of the Department of methods of teaching and upbringing, Zhetysu university named after Ilyas Zhansugurov, aigul_unk@mail.ru.

Seidolda A. - Student, Foreign language: two foreign languages, Kazakhstan, BEGIMZHANOVA1312@gmail.com

Severinenko A. - Scientific Supervisor: Taldykorgan city [E-mail: severinenko.alena@mail.ru](mailto:severinenko.alena@mail.ru)

Sarsekulova D. - Lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, dilyara1203@mail.ru

Syrlybayeva A. - Taldykorgan, Public Association "KOS KANAT ZHETYSU" Kazakhstan, anelya.98-98@mail.ru

Sydykova A. - Master of Pedagogical Sciences, no degree
Teacher-speech therapist, Taldykorgan, Municipal State institution No. 9 with pre-school mini-center- salmajan@mail.ru

Seitbekova N. - undergraduate, Kazakh language and literature, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan city, Kazakhstan, nseytbekova@list.ru

Taurbekova A. - Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykurgan, Kazakhstan, taurbekova71@mail.ru

Temirgaliev E. - Student, Foreign language: two foreign languages
Kazakhstan. temirlannurlanbekov5@gmail.com

Tlegenova G. - Master of education, Senior lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan, gunya_85@mail.ru

Tuzubay T. - 4 st year students in the specialty «Jurisprudence» Zhetysu University named after I. Zhansugurov, city of Taldykorgan

Tazhinova G. - master, senior lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Gulnara.a@mail.ru Taldykorgan., Kazakhstan

Tinistanova S. - Candidate of Historical Sciences, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, city of Taldykorgan, Tin_019@mail.ru

Tastemirova A. - Master of pedagogical sciences; Senior teacher; Student, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan Kazakhstan appleflower40@mail.ru

Tolepbekova A.-Primary School teacher,Almaty region, Karatal audany, A. Baitursynova Secondary School with preschool mini-centerKazakhstan, Tolepbekova85@mail.ru

Tursynova A. - 2nd year master's student of specialty 6M011400 – «History» of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan tursynova.aigerim@mail.ru

Tazhenova G.- Master, senior lecturer, Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, Gulnara71.a@mail.ru

Turysbekova R. - Zhetysu University named after I. Zhansugurov.
Faculty of Law and Economics. Senior Lecturer at the Department of Accounting and Finance

Tolegenova A. - Zhetysu University named after I. Zhansugurov.
Faculty of Law and Economics. Senior Lecturer at the Department of Accounting and Finance

Teshebaeva K. - Teshebaeva Karlygash Methodist,Almaty region, Koksus district, Tamshybai village, kindergarten "Aygulek"Kazakhstan,ktesebayeva@mail.ru

Tuleyeva A. - 4-year students of the specialty "Jurisprudence", ZhU named after I. Zhansugurov

Feizuldayeva S. - Doctor of Philosophy (PhD), master, senior Lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, salta7172@mail.ru.

Chukmaitov D. - Scientific adviser: doctor of legal science, professor of the department of criminal law disciplines E-mail: tuleeva98@mail.ru

Chaltikenova L. - Candidate of Philology senior teachers, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan city

Chingayeva B. - Scientific adviser: c.j.s., senior lecturer of the department of criminal law disciplines

Shmidt M. - Master, of Pedagogical Sciences,Chief Expert of the project office for updating educational programs,Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Gulnur_ppf@mail.ru

Shuzhebaeva A. - assistant professor, K.p.n ZhU named after I. Zhansugurov
Flovers_65@mail.ru

АВТОРЛАР НАЗАРЫНА!

- Мақалалардың электронды нұсқалары zhu.edu.kz сайтында орналастырылған.
- Редакторлар авторлардың жіберген ақпаратының анықтығына жауапты емес.

Жалпы ереже

«Жетісу университетінің Хабаршысы» және «Хабаршы. Математика және жаратылыстану-техникалық ғылымдар сериясы» журналдарына толық мақала түрінде рәсімделген түпнұсқа зерттеулер нәтижесін қамтитын баспа материалдары қабылданады. Баспаға ұсынылған материалдар журнал профилі мен ғылыми деңгейіне сай келетін, басқа ғылыми журналдарда бұрын жарияланбаған түпнұсқа болуы тиіс. Тақырыптық сәйкессіздіктер туралы редакция алқасы арнайы рецензиялаусыз және себебін түсіндірместен шешім қабылдай алады. Студенттер мен магистранттардың жұмыстары ғылыми жетекшімен бірлесіп жазылғанда немесе жетекшінің пікірі болған жағдайда ғана қабылданады.

Мақаланы рәсімдеу

Мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде MS Word (.doc или .docx) форматында файл түрінде ұсынылады. Әріп түрі – Times New Roman, кегель – 12 біркелкі жоларалық интервал. Жоғары және сол жақ жиегі – 2,5 см, оң және төмен – 2 см, азат жол – 1,25. Мақала материалдары «Журналдар, жинақтар, ақпараттық басылымдар. Жарияланатын материалдарды баспалық рәсімдеу» 7.5-98 ГОСТ сәйкес рәсімделеді.

Мақала көлемі

Ұсынылған мақала көлемі 10 мың белгіден (бос орынмен) 30 мың белгіге дейін болуы тиіс.

Авторлар туралы мәлімет

Авторлар туралы келесідей мәліметтер жеке файлмен қазақ және ағылшын тілдерінде жіберіледі: толық аты-жөні, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, қызметі немесе мамандығы, жұмыс орны (ұйымның, қаланың толық атауы), мемлекет атауы (шет елдік авторлар үшін), барлық авторлардың байланыс мәліметтері (e-mail, телефон).

Мақала құрылымы

Материал мазмұны түсінікті, логикалық тұрғыда құрылған болуы тиіс және мақала бөліктері келесідей ретпен орналастырылады:

- а) ӘОЖ индексі;
- б) үш тілде мақала тақырыбы;
- в) барлық авторлардың тегі мен инициалдары;
- г) үш тілде кілт сөздер (8 сөзден көп емес) мен қысқаша аңдатпа (600-900 белгілер бос орынмен). Аңдатпада пән және жұмыс мақсаты, әдістемесі, басты зерттеу нәтижелері, оны қолдану аясы, қорытынды келтірілуі тиіс. Қазақ, орыс және ағылшын тіліндегі аңдатпаның сәйкес келмеуіне жол берілмейді;
- д) кілт сөздер;
- е) кіріспе бөлімде жұмыс мақсаты мазмұндалады және қажеттіліктер дәлелденеді (1800 белгі бос орынмен);
- ж) негізгі мәтін бөлімдер мен бөлімшелерге бөлінуі тиіс (зерттеудің өзектілігі, әдіснамалық сипаттамасы, зерттеу нәтижесі және оны талқылау, керек жағдайда бөлімдерді біріктіруге болады). Графикалық материалдар кара-ақ бейнеде беріледі. Ол анық және суретті қайта өндеуді талап етпеуі керек (сурет кемінде 300 dpi. мүмкіншілігімен jpeg форматында рәсімделеді). Барлық мәліметтер дереккөзіне сілтеме, ал суреттер мен кестелерге тақырып қойылуы шарт.

з) қорытындыда мүмкіндігінше нәтиженің тәжірибелік қолданылуы көрсетілуі керек;

и) әдебиеттер тізімі. Әдебиеттер тізімінде мақалада көрсетілген барлық авторлардың жарияланымдары туралы мәліметтер қамтылуы тиіс, мәтінде сілтеме қойылмаса жұмыста берілмеуі керек. Монография, оқулық, оқу құралдарының мәліметтеріне ISBN номерін қосу қажет. Рецензияланған халықаралық журналдарда жарияланған барлық мақалалар сілтемесінде DOI (Digital Object Identifier) көрсетілуі тиіс. DOI мақаланың PDF нұсқасында немесе мақаланың негізгі интернет бетінде келтірілген, сондай-ақ CrossRef <http://www.crossref.org/guestquery/> іздеу жүйесін қолдана аласыз. Анықтамалық-библиографиялық тізімдердегі библиографиялық сипаттама 7.1-2003 ГОСТ «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың ережесі мен жалпы талаптары» негізінде құрастырылады..

к) жазбаның редакция алқасына түскен күні.

Жариялауға ұсынылған материалдар журнал профиліне, ресми талаптарға сәйкес болуы шарт, сонымен қатар қос рецензиялау рәсімінен (антиплагиатқа тексеру және журнал редакция алқасы мен сараптамалық топ мүшелерінің рецензиялауы) өтуі және журналдың редакция алқасының жариялауға арналған пікірін алу қажет.

Автор мақаланы интернетте тегін жариялауға келісімін береді.

Журнал ашық, сондықтан кез келген автор азаматтығына, жұмыс орнына және ғылыми дәрежесіне қарамастан редакция талаптарын сақтаған жағдайда мақала жариялауға мүмкіндігі бар.

Мақаланы жариялауға қабылдағаннан кейін сканерленген түбіртек pdf немесе jpeg форматында электронды поштаға жіберіледі. **Баспа шығынының ұйымдастыру жарнасы 4000 теңгені құрайды.**

Университет реквизиттері

І.Жансүгіров атындағы ЖУ

СТТН 531400011685

БСК – 990140003041

ЖСК – KZ566010311000005234

КБЕ 16

БСК - HSBKKZKX,

ТРФ 319900 АҚ «Қазақстан Халық банкі», Талдықорған қ.

Төлемді жүргізу кезінде төлем атауын міндетті түрде көрсетіңіз: ЖУ Хабаршысы журналына мақала үшін ұйым.жарнасы

Мақаланы рәсімдеу үлгісі

ӘОЖ 541.124

ЗАМАНАУИ БИЗНЕС-БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ

Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Түйіндеме қазақ тілінде

Кілт сөздер:

Баяндама мәтіні

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

Тақырып орыс тілінде

Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Түйіндеме орыс тілінде

Ключевые слова:

Тақырып ағылшын тілінде
G.Zh. Shatyrbayeva, M.M. Moldabayeva

Түйіндеме ағылшын тілінде

Key word:

Материал редакция түскені (күні)

Авторлар туралы мәлімет

Т.А.Ә.	
Ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі	
Қызметі немесе мамандығы	
Жұмыс орны (ұйымның толық атауы, қала)	
Мемлекет (шет елдік авторлар үшін)	
e-mail	

Information about authors

Full name	Паспорт/жеке куәлік бойынша
Academic degree, academic title	
Position or profession	
Place of work (full name of the organization, city)	
Country (for foreign authors)	
e-mail	

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ!

- Электронные версии статей доступны на сайте <http://vestnik.zhu.edu.kz/>
- Редакция не несет ответственность за достоверность информации, приводимой авторами

Общие положения

Журналы «Вестник Жетысуского университета» и «Вестник. Серия Математика и естественно-технические науки» принимают к публикации материалы, содержащие результаты оригинальных исследований, оформленных в виде полных статей. Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, не публиковавшимся ранее в других научных изданиях, соответствовать профилю и научному уровню журналов. Решение о тематическом несоответствии может быть принято Редколлегией без специального рецензирования и обоснования причин. Работы студентов и магистрантов принимаются только в соавторстве с научными руководителями или при наличии рецензии от их руководителей.

Оформление статьи

Статьи могут быть представлены на казахском, русском или английском языках в виде файла в формате MS Word (.doc или .docx). Гарнитура - Times New Roman, кегель - 12 пт. с одинарным межстрочным интервалом. Поля слева и сверху – 2,5 см, справа и снизу – 2 см., абзац – 1,25. Материал статьи оформляется в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов».

Объем статьи

Рекомендуемый объем статьи должен составлять от 10 тысяч знаков (с пробелами) и до 30 тысяч знаков (с пробелами).

Сведения об авторах

Отдельным файлом направляются сведения об авторах на русском и английском языках с указанием следующих данных: полное имя, ученое звание, ученая степень, должность или профессия, место работы (полное название организации, город), наименование страны (для иностранных авторов), контактные данные (e-mail, телефон) всех авторов.

Структура статьи

Изложение материала должно быть ясным, логически выстроенным, части статьи располагают в следующей последовательности:

- а) индекс УДК;
- б) заголовок статьи на трех языках;
- в) фамилии и инициалы всех авторов;
- г) краткая аннотация (600-900 знаков с пробелами) на трех языках с перечислением ключевых слов (не более 8 слов). В аннотации должны быть указаны предмет и цель работы, методология, основные результаты исследования, область их применения, выводы. Несоответствие между казахоязычной, русскоязычной и англоязычной аннотацией не допускается;
- д) ключевые слова;
- е) вводная часть с обоснованием необходимости и изложением цели работы (не более 1800 знаков с пробелами);
- ж) основной текст, который необходимо разделить на разделы и подразделы (актуальность исследования, описание методологии, результаты исследования и их обсуждение, при необходимости разделы могут быть объединены). Графический

материал предоставляется только в черно-белом изображении. Он должен быть четким и не требовать перерисовки (изображение выполняется в форматах jpeg с разрешением не менее 300 dpi). Все данные должны иметь сноски на источник их получения, а рисунки, таблицы озаглавлены;

з) выводы, в которых по мере возможности должно быть указано практическое применение результатов;

и) список литературы. Список литературы должен содержать библиографические сведения обо всех публикациях, упоминаемых в статье, и не содержать указаний на работы, на которые в тексте нет ссылок. В выходные данные монографии, книг, учебных пособий включать номер ISBN. Для всех ссылок на статьи, опубликованные в международных рецензируемых журналах следует указывать DOI (Digital Object Identifier). DOI указываются в PDF версии статьи и/или на основной интернет-странице статьи, также можно воспользоваться системой поиска CrossRef: <http://www.crossref.org/guestquery/>. Библиографическое описание в пристатейных библиографических списках составляют по ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

к) дата поступления рукописи в редколлегию.

Представленные к опубликованию материалы должны соответствовать профилю журналов, соответствовать формальным требованиям, пройти процедуру двойного рецензирования (проверка на плагиат и рецензирование членами экспертной группы и редколлегии журналов) и получить рекомендацию к публикации редколлегией журнала.

Автор дает согласие на воспроизведение статьи на безвозмездной основе в сети Интернет.

Журналы являются открытыми – любой автор, независимо от гражданства, места работы и наличия ученой степени, имеет возможность опубликовать статью при соблюдении требований редакции.

После принятия статьи к публикации представляется сканированная квитанция об оплате за публикацию в формате pdf или jpeg по электронной почте. **Организационный взнос на издательские расходы составляет 4000 тенге.**

Реквизиты университета

ЖУ им. И. Жансугурова

РНН 531400011685

БИН – 990140003041

ИИК – KZ566010311000005234

КБЕ 16

БИК - HSBKZKX,

ТРФ 319900 АО «Народный банк Казахстана», г. Талдыкорган.

При оплате обязательно укажите назначение платежа: Орг. взнос за статью в журнале Вестник ЖУ

Пример оформления доклада

УДК 541.124

СИСТЕМА СОВРЕМЕННОГО БИЗНЕС-ОБРАЗОВАНИЯ

Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Резюме на русском языке

Ключевые слова:

Текст доклада

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

Тема на казахском языке

Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.*Резюме на казахском языке***Кілт сөздер:**

Тема на английском языке

G.Zh. Shatyrbayeva, M.M. Moldabayeva*Резюме на английском языке***Key word***Материал поступил в редакцию (дата)***Сведения об авторах**

Ф.И.О.	По паспорту/удостоверению
Ученое звание, ученая степень	
Должность или профессия	
Место работы (полное название организации, город)	
Страна (для иностранных авторов)	
e-mail	

Information about authors

Full name	По паспорту/удостоверению
Academic degree, academic title	
Position or profession	
Place of work (full name of the organization, city)	
Country (for foreign authors)	
e-mail	

TO THE AUTHORS ' ATTENTION!

- **Electronic versions of the articles are available on the website <http://vestnik.zhu.edu.kz/>**
- **Authors are entirely responsible for the accuracy of information provided.**

General information

Journals "Bulletin of Zhetysu University named after I.Zhansugurov" and "Bulletin. Series of Mathematics and natural and technical sciences" accept for publication materials containing the results of original research, prepared in the form of full articles. The material proposed for publication should be original, not previously published in other scientific journals, correspond to the profile and scientific level of journals. The decision on thematic discrepancy can be made by the Editorial board without special review and justification of the reasons. Papers of students and undergraduates are accepted only in co-authorship with scientific supervisors or with a review from them.

Presentation of article

Articles can be submitted in Kazakh, Russian or English as a file in MS Word (.doc or .docx). Typeface - Times New Roman, font size – 12 pt. Single-line spacing. Margins left and top – 2.5 cm, right and bottom – 2 cm, paragraph – 1.25. Article is prepared in accordance with GOST 7.5-98 "Journals, collections, information editions. Presentation of publications.

Text volume

The recommended volume of article should be from 10 thousand characters (with spaces) and up to 30 thousand characters (with spaces).

Information about authors

A separate file is sent information about the authors with the following data: full name, academic title, academic degree, position or profession, place of work (full name of the organization, city), name of the country (for foreign authors), contact details (e-mail, phone) of all authors.

Article structure

Your article should be clear, logically arranged, and usually consist of the following sections:

- a) UDC index;
- b) title of article in Kazakh, Russian, English;
- c) list all authors' full names;
- d) short summary (600-900 characters with spaces) in Kazakh, Russian, English with a list of keywords (up to 8 words). It should concisely describe the contents and purpose of your article, and include the methodology used, main results obtained and conclusions drawn. Discrepancy between Kazakh, Russian and English annotations are not allowed;
- e) key words;
- f) Introduction should be concise and describe the nature of the problem under investigation (up to 1800 characters with spaces);
- g) the main text should be divided into sections and subsections (relevance of study, methodology, results and their discussion, sections can be combined if necessary). The graphic file should be black and white, clear and do not require redrawing (image should be saved as JPEG at 300 dpi). You should use links to sources, and titles for figures, tables;
- h) Conclusions, and future application of the results if possible;
- i) list of references. The list of references should contain bibliographic information about all publications mentioned in the article. The output data of monographs, books, textbooks should contain ISBN number. For all references to articles published in international peer-reviewed journals should be specify DOI (Digital Object Identifier). You can find DOI in the PDF version of the article and/or on the main web page of the article, you can also use CrossRef search system:

<http://www.crossref.org/guestquery/>. Bibliographic description in reference bibliographic lists should be presented in accordance with GOST 7.1-2003 "Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of preparation".

j) date of receipt of manuscript at Editorial board.

Materials submitted for publication must meet the profile of the journals, formal requirements, pass a double review procedure (plagiarism and peer review by members of the expert group and the Editorial Board), and are recommended for publication by the Editorial Board of the journal.

Author agrees to publish the article free of charge on the Internet.

Journals are open: any author, regardless of citizenship, place of work and academic degree, has the opportunity to publish an article in compliance with the requirements.

With the adoption of article for publication, a scanned receipt of payment for publication in pdf or jpeg is submitted by e-mail. **Registrarion fee** is 4000 KZT.

Bank details

Zhetysu University named after I. Zhansugurov

TIN – 531400011685

BIN – 990140003041

IIC – KZ566010311000005234

BC 16

BIC - HSBKKZKX,

Taldykorgan regional department 319900 JSC «Halyk Bank», Taldykorgan.

When paying specify the purpose of payment: Registrarion fee for publication in the journal Bulletin of ZhU

Article Example

UDC 541.124

THE MODERN SYSTEM OF BUSINESS EDUCATION

G. Zh. Shatyrbayeva, M. M. Moldabayeva

Abstract in English

Key words:

Text

List of references:

Title in Kazakh language

Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Abstract in Kazakh language

Key words in Kazakh language:

Title in Russian language

Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Abstract in Russian language

Key words in Russian language:

Date of receipt of manuscript :

Information about authors

Full name	
Academic degree, academic title	
Position or profession	
Place of work (full name of the organization, city)	
Country (for foreign authors)	
e-mail	